

**ABDULLAH B. EL-MÜBÂREK VE HADİS
İLMİNDEKİ YERİ**

Hamdi TÜRKÖĞLU

**Doktora Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
2019
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ABDULLAH B. EL-MÜBÂREK VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ
(Abdullah b. al-Mubarak and His Place in Hadith Science)

DOKTORA TEZİ

Hamdi TÜRKOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

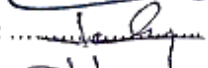
Bayburt
Haziran, 2019

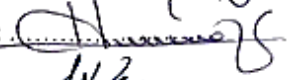
KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN danışmanlığında, 152107004 numaralı Hamdi TÜRKOĞLU tarafından hazırlanan "Abdullah b. el-Mübârek ve Hadis İlimindeki Yeri" konulu bu çalışma 26/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Programında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Nihat... İmza:

Jüri Üyesi Prof. Dr. Selçuk Coşkun İmza:

Jüri Üyesi Doç. Dr. Tevhit... İmza:

Jüri Üyesi Doç. Dr. Harun... İmza:

Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi... İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

.....

.....

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Doktora Tezi olarak sunduğum “Abdullah b. el-Mübârek ve Hadîs İlmindeki Yeri” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

26 /06/ 2019

Hamdi TÜRKOĞLU

TEŐEKKÖR

Bu çalışmanın her aşamasında değerli katkılarını esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Selçuk COŞKUN Bey'e; gÖrüş ve Önerilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Nihat YATKIN, Doç. Dr. Tevhit BAKAN, Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK, Doç. Dr. Nevzat AYDIN, Dr. Öğr. Üyesi Fatih KAYA ve Arő. Gör. Merve ŐİŐMAN olmak üzere bütün hocalarıma; çalışma boyunca yeterince vakit ayıramadığım ailem, eőim ve çocuklarıma teőekkürü bir borç bilirim.

ÖZ

DOKTORA TEZİ

ABDULLAH B. EL-MÜBÂREK VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Hamdi TÜRKOĞLU

Haziran 2019, 279 sayfa

Hadîs tarihinin tedvîn ve tasnîf dönemlerinde yaşayan Abdullah b. el-Mübârek, hicrî II. asrın önemli âlimlerinden biridir. Kaleme aldığı eserlerin, tasnîf döneminin ilk ürünleri arasında yer alması ve bu eserlerin bir kısmının günümüze ulaşması onun hadîs ilmindeki önemini daha da artırmaktadır. Bu sebeple onun hadîs ilmindeki yerinin tespit edilmesi, genel olarak yaşadığı dönemin rivâyet anlayışı ve tasnîf usûlünü anlamaya yardımcı olacaktır.

Bu amaçla giriş ve üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Abdullah b. el-Mübârek'in yaşadığı dönemin siyasî, sosyo-kültürel ve ilmî durumu ile birlikte hayatı, ahlâkî ve ilmî şahsiyeti çeşitli yönleri ile ele alınarak, eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde onun hadîs ilmindeki yeri üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda İbnü'l-Mübârek'in hadîs tarihindeki yeri ve bazı hadîs usûlü konuları hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde İbnü'l-Mübârek'in cerh ve ta'dîl ilmindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise onun gerek temel hadîs kaynaklarındaki ve gerekse kendi eserlerindeki rivâyetleri incelenerek, rivâyet ve tasnîf metodu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda İbnü'l-Mübârek'in rivâyetleri sıhhati ve kaynağı açısından incelenmiştir. Buna ilaveten günümüze ulaşan eserlerindeki rivâyetleri muhtelif yönleri ile ele alınmış, bu yönüyle senedlerde yer alan rivâyet sîgaları, şek ifadeleri, mübhem ve mürsel rivâyetler gibi konular üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Abdullah b. el-Mübârek, Hadîs, İsnâd, Rivâyet, Tasnîf.

ABSTRACT

DOCTORAL DISSERTATION

ABDULLAH IBN AL-MUBARAK AND HIS PLACE İN HADİTH SCIENCE

Hamdi TÜRKOĞLU

June 2019, 279 pages

Living in the period of hadith collection and classification Abdullah ibn al-Mubarak is one of the important scholars of the hijri second century. The fact that the works he wrote were one of the first studies of the classification period and that some of these works survived to the present day, further increase his importance in the science of hadith. For this reason, the determination of his place in the science of hadith will help us to understand the concept of narration and classification of the period in which he lived.

For this reason, in the first chapter of the study, which includes an introduction and three chapters, it is discussed that the political landscape of the environment where Abdullah ibn al-Mubarak grew up, and its socio-cultural position, and educational situation. More over in this chapter, his life and his personality were handled with moral and scientific aspects and his works were exposed. As for the second chapter, it was been examined that his authority in Hadith science. Within this context, it was been argued his place in the history of Hadith and his some opinions in Hadith methodology. In addition to these in this chapter, his authority was been revealed which in al- jarh wa at- ta'dil science. In the third chapter, it was been examined that the narrations both in the main Hadith collections and his works so that his method is identified in which narration and classification. Therefore Ibn al- Mubarak's narrations were studied in aspect of authenticity and sources. Apart from this, the narrations in his surviving-works also were analyzed in various aspects such as narrate expressions, distrust in transmission, ambiguity of the transmission chain (mubham) and incomplete transmitted narration (mursal).

Key Words: Abdullah ibn al-Mubarak, Hadith, İsnâd, Narration, Classification.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
Giriş	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Abdullah b. el-Mübârek'in Yaşadığı Dönem ve Hayatı	18
1.1. Abdullah b. el-Mübârek'in Yaşadığı Dönemde Siyasî, Sosyo-Kültürel ve İlmî Durum	18
1.1.1. Siyasî durum.	18
1.1.2. Sosyo-kültürel durum.	22
1.1.3. İlmî durum.	24
1.2. Abdullah b. el-Mübârek'in Hayatı, Ahlâkî ve İlmî Şahsiyeti	32
1.2.1. Hayatı.	32
1.2.2. Kişiliği ve ahlâkî şahsiyeti ile ilgili bazı vasıfları.	36
1.2.2.1. İbadete düşkünlüğü.	36
1.2.2.2. Zühdi.....	38
1.2.2.3. Cihâda düşkünlüğü.....	39
1.2.2.4. Cömertliği.	40
1.2.2.5. Tevazu sahibi oluşu.	42
1.2.2.6. Edebi.	43
1.2.3. İlmî şahsiyeti.	44
1.2.3.1. Tahsil hayatına başlaması ve seyahatleri.	46
1.2.3.2. İslâmî ilimler alanındaki konumu.	49
1.2.3.3. Hocaları.	54

1.2.3.4. Talebeleri.	58
1.3. Eserleri	61
1.3.1. el-Erbaûn.	61
1.3.2. Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik.	62
1.3.3. Kitâbü'l-Cihâd.	63
1.3.4. el-Müsned.	64
1.3.5. Kitâbü'l-Birr ve's-sıla.	65

İKİNCİ BÖLÜM

2. Abdullah b. el-Mübârek'in Hadîs İlmindeki Yeri	67
2.1. Hadîs Tarihindeki Yeri	67
2.1.1. Hadîs ve sünnet alanındaki yetkinliği.	67
2.1.2. Tasnîf faaliyetindeki yeri.	69
2.1.3. Medâru'l-hadîs ve İbnü'l-Mübârek.	75
2.1.4. İsnâd'a dair görüşleri.	79
2.2. Bazı Hadîs Usûlü Konularına Dair Görüşleri.....	84
2.2.1. Râvînin adâlet ve zabtına dair görüşleri.....	84
2.2.2. Hadîs tahammül yolları ve rivâyet lafızlarına dair görüşleri.	89
2.2.2.1. <i>Semâ'</i>	89
2.2.2.2. <i>Kırâat</i>	90
2.2.2.3. <i>Münâvele</i>	93
2.2.3. Hadîsi ihtisâr etmeye dair görüşleri.	93
2.2.4. İ'râb ve telaffuz hatalarına dair görüşleri.	94
2.3. Cerh ve Ta'dîl İlmindeki Yeri	95
2.3.1. Cerh ve ta'dîl ilmindeki otoritesi.	96
2.3.2. Cerh ve ta'dîl metodu.	96
2.3.2.1. <i>İbnü'l-Mübârek'e göre cerh sebepleri</i>	99
2.3.2.1.1. <i>Yalan söyleme (kizbu'r-râvî)</i>	99

2.3.2.1.2. <i>Bid'at ehlinden olma (bid'atü'r-râvî).</i>	101
2.3.2.1.3. <i>Selefe dil uzatma.</i>	104
2.3.2.1.4. <i>Fısk ve cehâlet.</i>	105
2.3.2.1.5. <i>Tedlîs yapma.</i>	106
2.3.2.1.6. <i>Râvînin rivâyet ettiği hadîsi doğrudan hocadan almamış olması</i>	108
2.3.2.1.7. <i>Hâfıza zayıflığı ve rivâyetlerde fazla hata yapma.</i>	110
2.3.2.1.8. <i>Münker veya ferd rivâyetleri nakletme.</i>	111
2.3.2.2. <i>Kullandığı cerh ve ta'dîl lafızları.</i>	112
2.3.2.2.1. <i>Zayıf ve metrûk râvîler hakkında kullandığı cerh lafızları.</i> ...	112
2.3.2.2.1.1. <i>Kinâyeli cerh lafızları.</i>	112
2.3.2.2.1.2. <i>Diğer cerh lafızları.</i>	115
2.3.2.2.2. <i>Güvenilir râvîler hakkında kullandığı ta'dîl lafızları.</i>	125
2.3.2.2.2.1. <i>Mübalağalı ta'dîl lafızları.</i>	125
2.3.2.2.2.2. <i>Diğer ta'dîl lafızları.</i>	126
2.3.3. <i>İbnü'l-Mübârek hakkındaki cerh ve ta'dîl değerlendirmeleri.</i>	131
2.3.3.1. <i>Ta'dîl değerlendirmeleri.</i>	131
2.3.3.2. <i>Cerh değerlendirmeleri.</i>	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Abdullah b. el-Mübârek'in Rivâyetleri ve Rivâyet Metodu	138
3.1. <i>Temel Hadîs Kaynaklarındaki Rivâyetleri</i>	138
3.1.1. <i>Ale'l-ebvâb sistemle tasnif edilmiş kaynaklardaki rivâyetleri.</i>	141
3.1.1.1. <i>Câmi'ler.</i>	141
3.1.1.2. <i>Sünenler.</i>	144
3.1.1.3. <i>Musannefler ve Müstedrek.</i>	150
3.1.2. <i>Ale'r-ricâl sistemle tasnif edilmiş kaynaklardaki rivâyetleri.</i>	151
3.1.2.1. <i>Müsnedler.</i>	151
3.1.2.2. <i>Mu'cemler.</i>	152

3.2. Günümüze Ulaşan Eserlerindeki Rivâyetleri	153
3.2.1. Eserlerindeki rivâyet sayıları.	153
3.2.2. Eserlerindeki tercemeler.	156
3.2.3. Kaynağı açısından rivâyetlerin durumu.	159
3.2.4. Sıhhati açısından rivâyetlerin durumu.	163
3.2.5. Rivâyette bulunduğu hocaları.	166
3.2.6. Kitaplarını rivâyet eden talebeleri.	168
3.3. Rivâyet Metodu	168
3.3.1. Rivâyet âdâbı.	169
3.3.2. Rivâyetleri sened yönünden değerlendirmesi.	171
3.3.3. Rivâyetleri birbirine arz etmesi.	176
3.3.4. Kitaptan rivâyete önem vermesi.	177
3.3.5. Ehil olmayana rivâyet etmekten kaçınması.	178
3.3.6. Müzâkere yoluyla tahammül edilen hadîsleri rivâyete izin vermemesi.	180
3.3.7. Rivâyetinde hata yapan râvîyi uyarması.	180
3.3.8. Halka açık yerlerde rivâyette seçici davranması.	182
3.3.9. Bir muhaddisin rivâyetleri arasında seçim yapma hususundaki görüşü.	183
3.3.10. Kullandığı rivâyet sîgaları.	183
3.3.10.1. <i>Belâğ rivâyetler.</i>	184
3.3.10.2. <i>Tahdîs sîgası ile nakledilen rivâyetler.</i>	185
3.3.10.3. <i>İhbâr sîgası ile nakledilen rivâyetler.</i>	186
3.3.10.4. <i>An 'ane sîgasının kullanımı.</i>	187
3.3.11. Rivâyetlerdeki şek ifadeleri.	187
3.3.12. Rivâyetlerdeki mübhem râvîler.	189
3.3.13. Mürsel rivâyetler.	190
Sonuç	195
Kaynakça	200

Ek-1 (İbnü'l-Mübârek'in Hocalarından Yaptığı Rivâyetlerin Dağılımı)	211
Ek-2 (Talebelerinin İbnü'l-Mübârek'ten Yaptığı Rivâyetlerin Dağılımı)	236
Ek-3 (Cerh Ettiği Râvîler)	249
Ek-4 (Tezkiye Ettiği Râvîler)	261
Ek-5 (Erbaûn'daki Rivâyetler)	269
Ek-6 (İbnü'l-Mübârek'in Günümüze Ulaşan Eserlerinin Yazma Nüshalarından Örnekler)	272
Özgeçmiş	279

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. İbnü'l-Mübârek'in Dönemlerine Şahit Olduğu Emevî ve Abbâsi Halifeleri	18
Tablo 2. İbnü'l-Mübârek'in Kaynaklarda İsmi Zikredilen Hocaları	55
Tablo 3. İbnü'l-Mübârek'in Kaynaklarda İsmi Zikredilen Talebeleri	59
Tablo 4. İbnü'l-Mübârek'in Günümüze Ulaşan Eserlerindeki Bâb Başlıkları ile Kütübü Sitte Bâb Başlıklarının Karşılaştırılması	72
Tablo 5. İbnü'l-Mübârek'in Buhârî'deki Rivâyet Sayısı	143
Tablo 6. İbnü'l-Mübârek'in Günümüze Ulaşan Eserlerindeki Rivâyet Sayıları	153
Tablo 7. Kaynağı Bakımından İbnü'l-Mübârek'in Günümüze Ulaşan Eserlerindeki Rivâyetlerin Dağılımı	163
Tablo 8. Temel Hadîs Kaynaklarındaki Rivâyetlerin Sıhhat Durumu	164
Tablo 9. Kendi Eserlerindeki Rivâyetlerin Sıhhat Durumu	165
Tablo 10. İbnü'l-Mübârek'in Kitâbü'z-Zühd'de En Fazla Rivâyette Bulunduğu Hocaları ve Rivâyet Sayıları	166
Tablo 11. İbnü'l-Mübârek'in el-Müsned'de En Fazla Rivâyette Bulunduğu Hocaları ve Rivâyet Sayıları	167
Tablo 12. İbnü'l-Mübârek'in Eserlerinde İhbâr Sîgasını Kullanımı	186
Tablo 13. İbnü'l-Mübârek'in Eserlerindeki Mürsel Rivâyetlerin Dağılımı	192
Tablo 14. İbnü'l-Mübârek'in Hocalarından Yaptığı Rivâyetlerin Dağılımı	211
Tablo 15. Talebelerinin İbnü'l-Mübârek'ten Yaptığı Rivâyetlerin Dağılımı	236
Tablo 16. İbnü'l-Mübârek'in Cerh Ettiği Râvîler	249
Tablo 17. İbnü'l-Mübârek'in Tezkiye Ettiği Râvîler	261
Tablo 18. Erbaûn'daki Rivâyetler	269
Tablo 19. İbnü'l-Mübârek'in Günümüze Ulaşan Eserlerinin Yazma Nüshalarından Örnekler	272

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. İbnü'l-Mübârek'in seyahat ettiği beldeler	49
Şekil 2. Niyet hadîsinin Müslim'deki sened ağı.....	76
Şekil 3. Medâru'l-hadîs kapsamında ismi geçen muhaddisler.....	78
Şekil 4. İbnü'l-Mübârek'in medârul-hadîs içerisinde yer alan hocalarından yapmış olduğu rivâyetlerin yüzdelerle dağılımı	79
Şekil 5. İbnü'l-Mübârek'in Ebû Hanîfe hakkındaki tenkitleri ve isnâd şeması	117
Şekil 6. Tasnîf türüne göre rivâyetlerin dağılımı.....	139
Şekil 7. Temel hadîs kaynaklarındaki rivâyet sayıları ve kaynaklardaki dağılımı.....	140
Şekil 8. Kütübü Sitte eserlerinde İbnü'l-Mübârek'in en fazla rivâyette bulunduğu hocaları ve rivâyetlerinin dağılımı	146
Şekil 9. İbnü'l-Mübârek tarikli Kütübü Sitte'deki toplam rivâyet sayısı ile en fazla rivâyette bulunduğu beş hocasının rivâyet sayılarının karşılaştırılması.....	147
Şekil 10. İbnü'l-Mübârek'ten rivâyette bulunan talebeleri ve rivâyet sayıları.....	147
Şekil 11. Kütübü Sitte'de İbnü'l-Mübârek tarikli rivâyet sayısı ile kendisinden en fazla rivâyette bulunan talebelerinin rivâyet sayılarının karşılaştırılması.....	148
Şekil 12. Kaynağı açısından Kitâbü'z-Zühd'deki rivâyetlerin dağılımı.....	159
Şekil 13. Hüseyin b. Hasan ve Nuaym b. Hammâd'ın nüshalarındaki rivâyetlerin karşılaştırmalı dağılımı.....	160
Şekil 14. Kitâbü'z-Zühd dışındaki üç eserdeki rivâyetlerin karşılaştırmalı dağılımı.....	162

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: Bin/ibn
Bk./bk.	: Bakınız
bs.	: Basım, Baskı
Hız.	: Hazreti
ö.	: Ölümü, vefat tarihi
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
t.y.	: Tarih yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk./thk.	: Tahkik eden
Trc./trc.	: Tercüme eden
vb.	: Ve benzeri

Giriş

Araştırmanın Konusu ve Önemi

İsnâd ve metinden oluşan hadîslerin günümüze ulaşmasında sahâbe, tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn neslinin önemli bir yeri vardır. Hz. Peygamber'in "sizin en hayırlınız benim asrında yaşayanlar, sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenlerdir"¹ şeklindeki övgüsüne mazhar olan bu üç neslin yaşadığı dönem, rivâyet asrının önemli bir kısmını oluşturmaktadır.²

İslâmî ilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi, hadîs ilminde de en önemli gelişmeler, bu üç neslin yaşadığı dönemde olmuştur. Hadîs ilmi bu dönemlerde teşekkül etmiş ve daha da geliştirilmek suretiyle sonraki yıllarda sistemli bir hale gelmiştir. Bu dönemlerde hadîsler; tesbît, tedvîn ve tasnîf edilmeye başlanmıştır. Sahâbe döneminde hıfz ve kitâbet yoluyla tesbît edilen hadîs malzemesi, genel olarak hicrî I. asrın sonu, II. asrın başından itibaren tedvîn edilmiştir. Tesbît safhasından sonra hadîs tarihinin ikinci dönemi olarak kabul edilen tedvîn dönemi, hicrî II. asrın ortalarına kadar devam etmiştir.³

Yoğun olarak sahâbenin yaşadığı hicrî I. asır boyunca daha çok şifâhi olarak rivâyet edilen hadîsler, hicrî I. asrın sonunda Halîfe Ömer b. Abdilazîz'in (ö. 101/720) emri ile resmî olarak tedvîn edilmeye başlanmış⁴ ve İslâm coğrafyasında dağınık halde bulunan hadîs malzemesi takriben yarım asır gibi kısa bir süre içinde yazıyla kayıt altına alınmıştır. Bu konuda tâbiînün küçükleri arasında yer alan ve "hadîsi ilk tedvîn eden kişi"⁵ olarak tavsîf edilen İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) hadîslerin tedvîn edilmesinde büyük katkıları olmuştur. İbn Şihâb'dan önce, hadîsleri derleyen ve gayri resmî tedvîn eden kimseler bulunmasına rağmen, onun bu konudaki yoğun gayretleri bu şekilde nitelendirilmesine sebep olmuştur.

Hadd-i zatında hadîslerin cem' edilmesi veya yazılmasıyla ilgili örnekleri Hz. Peygamber ve sahâbeye kadar götürmek mümkündür. Hz. Peygamber'in bizzat yazdırmış olduğu metinlerin varlığı, artık bugün herkes tarafından bilinen bir gerçektir.⁶ Daha Hz.

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr Nâsır en-Nâsır (Dâru Tavki'n-Necât, 1422), "Ashâbü'n-Nebî" 1; Müslim, Ebû'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar bi-nakli'l-adl ani'l-adl ilâ Rasûlillah*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, (Beyrût: Dâru İhyâi'd-Turâsi'l-Arabî, t.y.), "Fadâilü's-Sahâbe", 52.

² Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV, 2011), 256.

³ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ, 1988), 1: 7, 113.

⁴ Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdirrahmân er-Râmehmürmüzî, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1404), 373.

⁵ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed el-Kâsmî, *Kavâidü't-tahdis min fününi mustalahi'l-hadîs* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 71.

⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, *Mecmû'atü'l-vesâiki's-siyâsiyye* (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1407).

Peygamber hayatta iken Rasûlullah'tan duyduğu her şeyi yazmasından dolayı diğer sahâbiler tarafından zaman zaman tenkit edilen Abdullah b. 'Amr'ın (ö. 65/684) *es-Sahîfetü's-Sâdika*'sından ilmi çevreler haberdardır.⁷

Yine hicretin yedinci yılında müslüman olan ve Hz. Peygamber'le takrîben üç veya dört yıl birlikte bulunan,⁸ buna rağmen hadîs rivâyetine oldukça düşkün olan Ebû Hureyre'nin (58/678) *es-Sahîfetü's-Sahîha*'sı, öğrencisi Hemmâm b. Münebbih (ö. 101/718) kanalıyla nakledilmiştir. *Sahîfetü Hemmâm* olarak da bilinen bu yazılı notlar Muhammed Hamidullah tarafından neşredilmiş ve günümüze ulaşmıştır.⁹ Abdullah b. 'Amr ve Ebû Hureyre'nin dışında hadîs yazan ve sahîfesi bulunan birçok sahâbînin varlığı da bilinmektedir.¹⁰

Tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn ulemâsının yoğun olarak yaşadığı hicrî II. asrın başlarından itibaren kaynağı ve sıhhatine bakılmaksızın tedvîn edilen hadîsler¹¹ yine hicrî II. asrın başlarından itibaren tasnîf edilmiş ve hadîs ilmi ile ilgili ilk ürünler de ortaya çıkmıştır. Bu asrın ortalarında ise tasnîf faaliyetleri yoğunlaşmıştır.¹² Muhtelif beldelerde ilk tasnîf faaliyetinde bulunan musannifleri zikreden Râmeihürmüzî (ö. 360/971), Horasân'da hadîsleri ilk tasnîf eden kişinin İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797) olduğunu belirtmiştir.¹³

İslâmî ilimleri sonraki nesillere aktaran ilk dönem musanniflerini ve yazmış oldukları eserleri tanımanın önemi büyüktür. Genel anlamda İslâmî ilimler, özelde ise hadîs ilmi nakle dayalı bir ilim olup râvîler üzerinden aktarılmaktadır. Bu yönüyle şahısların diğer alanlarda olduğu gibi hadîs alanında da önemli bir yeri vardır. Bir diğer ifade ile tahammül ettikleri bilgileri kendi talabelerine eda etmek suretiyle Hz. Peygamber'le birlikte teşekkül eden ve sonraki yıllarda adeta damladan deryaya dönüşen ilmî müktesebât, bu kimseler tarafından aktarılmıştır. Bu şahıslar geçmiş ile gelecek arasında köprü vazifesi görmüşlerdir.

⁷ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410), 7: 343; Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm* (Beyrût: İhyâu's-Sünneti'n-Nebeviyye, t.y.), 80.

⁸ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaûd Başkanlığındaki Heyet (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1982), 2: 586-589.

⁹ Bk. Muhammed Hamidullah, *Hemmâm İbn Münebbih'in Sahîfesi*, trc. Talat Koçyiğit (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967).

¹⁰ Hadîs yazan sahâbiler hakkında daha geniş bilgi için bk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsâtü fi'l-Hadîsi'n-Nebevî* (el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400), 92-142.

¹¹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd Tahhân (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, t.y.), 2: 190, 284. Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, 1: 166.

¹² Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 611; Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, 1: 146.

¹³ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 611.

Mezkûr vazifeyi üstlenen ve hadîslerin hem tedvîn hem de tasnîf dönemine şahid olan ve kaleme aldığı eserleri ile bu dönemlere önemli katkı sağladığı gibi sonraki yıllarda tasnîf edilen eserlere temel oluşturan İbnü'l-Mübârek'in hadîs ilmindeki yerinin tespit edilmesi ve bilinmesi gerek hadîs tarihi gerekse usûlü açısından büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmanın konusu; ilk dönemlerde yaşamış olan tebeü't-tâbiîn muhaddislerinden “Abdullah b. el-Mübârek ve Hadîs İlmindeki Yeri” olarak belirlenmiştir. Bundan dolayı hicrî II. asır gibi hadîs ilmi açısından oldukça önemli bir dönemde yaşayan Abdullah b. el-Mübârek'in yetiştiği dönemin siyasî, sosyo-kültürel ve ilmî durumu; onun hayatı, ilmî şahsiyeti, hadîs ilmi konularına yaklaşımı, cerh ve ta'dîl ilmindeki yeri ve rivâyet metodu ele alınmıştır. Zira bu dönemdeki hadîs anlayışları ve metodlarına yönelik yapılacak çalışmalar, aynı zamanda hadîs tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlayacağı gibi günümüzdeki bazı problemlerin çözümüne de ışık tutacaktır. Özellikle İbnü'l-Mübârek'in ilk musanniflerden olması ve bazı teliflerinin günümüze kadar ulaşması da bu konuda yapılacak çalışmalar için büyük bir avantaj sağlayacaktır.

Ayrıca Türkiye'de bu konuyla ilgili detaylı bir çalışmanın olmaması konunun tercih edilmesinde önemli bir faktör olmuştur. Aynı şekilde Arap âleminde yapılan çalışmalarda İbnü'l-Mübârek'in bazı yönlerine hiç yer verilmemesi veya yüzeysel değinilmesi mezkûr konunun çalışılmasında etkili olmuştur. Bu kapsamda biz, önceki çalışmalarda işlenen konulara değinmekle birlikte onlarda yer almayan veya kısmen yer alan bazı konuları bu çalışmada ele aldık. Bu bağlamda İbnü'l-Mübârek'in günümüze ulaşan eserlerindeki bâb başlıkları ile Kütübü Sitte eserlerinin bâb başlıkları karşılaştırdık ve bu eserler arasındaki etkileşimi tespit etmeye çalıştık. Aynı zamanda temel hadîs kaynaklarındaki ve kendi eserlerindeki rivâyetlerin üzerinde durduk. Temel hadîs kaynaklarından 19 hadîs kaynağını taramak suretiyle bu eserlerde yer alan İbnü'l-Mübârek tarihli rivâyetleri çıkararak onun en çok rivâyette bulunduğu hocaları ve ondan en çok rivâyette bulunan talabelerini tespit ettik. Günümüze ulaşan eserlerindeki rivâyetlerini ise çeşitli yönleriyle ele aldık. Bu kapsamda bu eserlerdeki rivâyetleri; sayısı, kaynağı ve sıhhati açısından inceledik. Aynı zamanda İbnü'l-Mübârek'in rivâyet metodunu ele alırken bu eserlerdeki rivâyet sîgaları üzerinde durduk. Bu bağlamda belâğ, tahdîs, ihbâr ve an'ane gibi sîgaların kullanımına değindik ve bunların örneklerini sunduk. Öte yandan isnâd ve metinde yer alan şek ifadelerini, senedlerde yer alan mübhem râvîli rivâyetleri tespit ettik ve şekkin veya ihbâmın kimden kaynaklandığını örneklerle anlatmaya çalıştık. Çalışmamızı İbnü'l-Mübârek'in eserlerindeki mürsel rivâyetleri, irsâl sebeplerini ve bu dönemdeki irsâli kendi döneminin anlayışı ile ele almanın daha isabetli olacağını belirterek tamamladık.

Araştırmanın Kaynakları

Bu araştırma, aynı zamanda bir şahıs çalışması olması nedeniyle, bu konuyla ilgili eski-yeni bütün kaynaklara müracaat edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda klasik ve ana kaynaklardan İbn Sa'd'ın (ö. 230/844) *et-Tabakâtü'l-kübrâ'sı*, İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefayâtu'l-a'yân*'ı, Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1070) *Târîhu Bağdâd*, *Takyîdü'l-ilm*, *el-Câmi li ahlâki'r-râvî*, *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs* gibi eserleri, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'sı* gibi eserleri kullanılmıştır.

Bu araştırma aynı zamanda Hadîs Usûlü'nün kökleriyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bunun için İbnü'l-Mübârek'in bazı hadîs meselelerine yaklaşımı araştırılırken diğer kaynakların yanında özellikle hadîs usûlü kaynaklarından da istifade edilmiştir. Müstakil ilk hadîs usûlü kaynağı olarak kabul edilen Râmehürmüzî'nin, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, mütekaddimûn dönemi eserleri arasında sayılan Hâkim en-Neysâbûrî'nin (ö. 405/1014), *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* adlı eserlerine müracaat edilmiştir. Müteahhirûn dönemi hadîs usûlü eserlerinden Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *el-İlma'*, sonraki dönemlerde en çok ilgi gören ve hakkında en fazla çalışma yapılan usûl kitaplarından İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmü'l-hadîs*; bu eserin muhtasarı Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Takrîb ve't-teysîr*, Takrîb'in şerhi niteliğindeki Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedribu'r-râvî*'sinden yararlanılmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk hadîs usûlü eseri Ahmed Naim'in (ö. 1934) *Mukaddime*'sinden, Mücteba Uğur'un *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*'den, Abdullah Aydınlı'nın *Hadîs Istılahları Sözlüğü*'nden ve konuyla ilgili *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin ilgili maddelerinden istifade edilmiştir.

Çalışma bir yönüyle de cerh ve ta'dîli ilgilendirmektedir. Bu sebeple İbnü'l-Mübârek'in cerh ve tâ'dîl ilmindeki yeri ve râvîler hakkında vermiş olduğu hükümler tespit edilmeye çalışılırken daha çok ricâl kitapları esas alınmıştır. Bu bağlamda sika ve zayıf râvîlerin tanıtıldığı Buhârî'nin (ö. 256/870), *et-Târîhu'l-kebîr* ve İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-tâ'dil*; sika râvîlere tahsis edilmiş İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sikât*, Zehebî'nin *Tezkiretü'l huffâz*; sadece zayıf râvîleri tanıtan İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil*, Zehebî'nin *Mîzân*, Kütübü Sitte râvîlerini tanıtan Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-kemâl* ve İbn Hacer'in (852/1449) *Tehzîbü't-tehzîb* adlı eserlerine başvurulmuştur.

İbnü'l-Mübârek'in temel hadîs kaynaklarındaki rivâyetlerini tespit etme aşamasında başta Kütübü Sitte olmak üzere Dârimî (ö. 255/869) ve Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *es-Sünen*'leri, Nesâî (ö. 303/915) ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ*'ları,

Abdurrezzâk (ö. 211/826) ve İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'leri, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'leri, İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve İbn Hibbân'ın *Sahih* 'leri, Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cem*'leri ve Hâkim'in *el-Müstedrek*'ine müracaat edilmiş ve bu kaynaklardaki İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen rivâyetler tespit edilmeye çalışılmıştır.

İbnü'l-Mübârek'in günümüze ulaşan eserlerinin yanında gerek Türkiye'de gerekse Arap âleminde İbnü'l-Mübârek hakkında yapılan çalışmalardan mümkün merteye istifade edilmiştir. Türkiye'de Raşit Küçük'ün İbnü'l-Mübârek hakkındaki çalışmalarına¹⁴ müracaat edilirken, Arap dünyasında yapılan çalışmalardan ise Muhammed Osman Cemâl'in *Abdullah b. el-Mübârek el-İmâmu'l-Kudve*,¹⁵ Muhammed Saîd'in *Abdullah b. el-Mübârek muhaddisen ve nâkiden*,¹⁶ Muhammed b. Cemâl'in *el-İmâm İbnü'l-Mübârek ve menhecuhu fi'l-Cerh ve't-ta'dil*¹⁷ adlı eserlerinden faydalanılmıştır.

Diğer taraftan bilgisayar teknolojisinin sunduğu imkânlar da kullanılmıştır. Bu bağlamda *el-Mektebetü's-şamile* programına çokça başvurulmuş, ihtiyaç hâsıl olması halinde özellikle de râvîlerin kimliğini tespit etmede *Cevâmîü'l-kelim* adlı programa müracaat edilmiştir.

¹⁴ Raşit Küçük, 1978 yılında Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesin'de "Abdullâh İbnü'l-Mübârek (118/736-181/797) Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri" isimli bir çalışma yapmıştır. Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında İbnü'l-Mübârek'in doğum yeri olan Merv ve Horasân hakkında bilgi verildikten sonra dönemin siyasî durumu ve hadîs ilmi yönünden önemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, İbnü'l-Mübârek'in doğumu, çocukluğu, ailesi, tahsil hayatı ve ölümüne yer verilmiştir. Ardından İbnü'l-Mübârek'in hocaları, talebeleri ve eserleri tanıtılmıştır. İkinci bölümde ise İbnü'l-Mübârek'in hadîs ilmindeki yeri alt başlıklara ayrılarak ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde İbnü'l-Mübârek'in rivâyet ettiği hadîslerden örnekler verilmiştir. Son olarak İbnü'l-Mübârek'in fıkıh, fetvâ anlayışına ve Ebû Hâñife hakkındaki sözlerine değinilmiştir. Çalışma toplamda 87 sayfadan oluşmaktadır. Bk. Raşit Küçük, *Abdullâh İbnü'l-Mübârek (118/736-181/797) Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Atatürk Üniversitesi, 1978). 1985 yılında "Abdullâh İbnü'l-Mübârek ve Hadis İlmindeki Yeri" başlıklı bir makale hazırlayan Küçük, 1988 yılında İslâm Ansiklopedisinin "Abdullah b. Mübârek" isimli maddesini kaleme almıştır.

¹⁵ İbnü'l-Mübârek'in örnek kişiliğinin anlatıldığı çalışma 1398/1978 yılında hazırlanmış olup altı bölümden (fasıl) oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde İbnü'l-Mübârek'in yaşadığı asrın siyasî, sosyal ve ilmî durumu anlatılmaktadır. Ardından İbnü'l-Mübârek'in sîreti ele alınmıştır. Daha sonraki bölümlerde ise onun ilmî ve amelî kişiliği, ulemâ ve insanlar arasındaki konumu üzerinde durulmuştur.

¹⁶ Bu çalışma Muhammed Saîd Muhammed Hasan tarafından 1401/1980 yılında Mekke'de Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmada öncelikle İbnü'l-Mübârek'in hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerinden bahsedilmiştir. Çalışmanın diğer bölümlerinde ise İbnü'l-Mübârek'in hadîsçiliğinden bahsedilmiş ve bu kapsamda Kütübü Sitte'de geçen rivâyetlerine işaret edilmiştir. Bu bölümde yine İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerinden örnekler verilmiştir. Ayrıca İbnü'l-Mübârek'in hadîs ilminin muhtelif konularındaki görüşleri ele alınmıştır. Bundan sonra İbnü'l-Mübârek'in cerh ve ta'dil yönü üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda onun cerh ve ta'dil ettiği şahıslar verilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise İbnü'l-Mübârek'in fikhî yönü ve şiirleri üzerinde durulmuştur.

¹⁷ Bu çalışma, Muhammed b. Cemâl el-Gûfî tarafından 2015 yılında Gazze'de yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmada cerh ve ta'dil hakkında genel bilgiler verildikten sonra İbnü'l-Mübârek'in cerh ve ta'dil metodu üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Abdullah b. el-Mübârek'in Yaşadığı Dönem ve Hayatı

1.1. Abdullah b. el-Mübârek'in Yaşadığı Dönemde Siyasî, Sosyo-Kültürel ve İlmî Durum

1.1.1. Siyasî durum.

Genel kabüle göre hicrî 118 yılında dünyaya gelen ve hicrî 181 yılında vefat eden İbnü'l-Mübârek, Emevîlerin zayıflama ve yıkılmasına tanık olduğu gibi Abbâsîlerin de kuruluş ve en güçlü dönemlerine şahit olmuştur. Zira kendisi, Emevî halîfelerinden Hişâm b. Abdilmelik (ö. 125/743), Velîd b. Yezîd (ö. 126/744), Yezîd b. Velîd (ö. 126/744), İbrahim b. Velîd (ö. 127/745) ve Mervân b. Muhammed (ö. 132/750); Abbâsî halîfelerinden ise Ebû'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed es-Seffâh (ö. 136/754), Ebû Ca'fer Abdullah b. Muhammed el-Mansûr (ö. 158/775), Muhammed el-Mehdî (ö. 169/785), Mûsâ b. Muhammed el-Hâdî (ö. 170/786) ve Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşîd (ö. 193/809) dönemlerini görmüştür.

Tablo 1. İbnü'l-Mübârek'in Dönemlerine Şahit Olduğu Emevî ve Abbâsî Halîfeleri

	EMEVİ HALİFELERİ	
1.	I. Muâviye b. Ebî Süfyân (41/661)	İbnü'l-Mübârek
2.	I. Yezîd b. Muâviye (60/680)	
3.	II. Muâviye b. Yezîd (64/683)	
4.	I. Mervân b. Hakem (64/684)	
5.	Abdûlmelik b. Mervân (65/685)	
6.	I. Velîd b. Abdilmelik (86/705)	
7.	Süleymân b. Abdûlmelik (96/715)	
8.	Ömer b. Abdilazîz (99/717)	
9.	II. Yezîd b. Abdilmelik (101/720)	
10.	Hişâm b. Abdilmelik (105/724)	
11.	II. Velîd b. II. Yezîd (125/743)	
12.	III. Yezîd b. I. Velîd (126/744)	
13.	İbrahim b. I. Velîd (126/744)	
14.	II. Mervân b. Muhammed (127 -132 /744-750)	
	ABBÂSÎ HALİFELERİ	
1.	Ebü'l-Abbâs es-Seffâh (132/750)	
2.	Ebü Ca'fer el-Mansûr (136/754)	
3.	Muhammed el-Mehdî (158/775)	
4.	Mûsâ el-Hâdî (169/785)	
5.	Hârûn er-Reşîd (170/786)	
6.	el-Emîn (193/809)	
7.	el-Me'mûn 198 (813)	
8.	el-Mu'tasım-Billâh (218/833)	
...	...	

İbnü'l-Mübârek, yukarıda da geçtiği gibi Emevî halîfelerinden Hişâm b. Abdilmelik'in hilâfeti döneminde doğmuştur. Bu dönemde özellikle Ömer b. Abdilazîz'den sonra Emevî devletinde siyasî ve sosyal kaynaklı iç isyanlar ve çekişmeler yaşanmış, ancak ciddi bir devlet adamı ve dindar bir halîfe olan Hişâm'ın dengeli siyaseti sayesinde söz konusu karışıklıklar bertaraf edilerek ülkenin istikrarı büyük ölçüde korunmuştur. Bu dönemde İbnü'l-Mübârek'in dünyaya geldiği Horasân'da ise sessiz bir şekilde Abbâsî propagandası yayılmaktadır.¹⁸ Neticede gittikçe gücünü arttıran ve mevâlî tarafından da desteklenen Abbâsî muhalefeti ve hâricî propagandasını önleyecek tedbirler alınamadığından devlet, Hişâm b. Abdilmelik'in vefatından birkaç ay sonra tam bir kargaşaya düşmüştür.¹⁹

Hişâm'ın vefat etmesi üzerine Yezîd b. Abdilmelik'in oğlu II. Velîd halîfe olarak tahta geçmiştir. Ancak bu halîfenin, yıkılmaya yüz tutmuş devlet idaresi ile meşgul olmayı bir tarafa bırakıp günlerini içki âlemleri ve av partileriyle geçirdiği, kendisinin her türlü kötülüğe müsait bir yapıda olup mukaddes değerlerle alay edecek kadar ileri gittiği ve neticede kısa bir süre sonra kendisine karşı Emevî ailesinden pek çok kişinin de yer aldığı kuvvetli bir muhalefetin oluşmasına sebep olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Sonuç olarak Emevî ailesi ilk defa kendi içerisinde parçalanmış ve 126/743 yılında bu ayaklanma II. Velîd'in öldürülmesine sebep olmuştur.²⁰

II. Velîd'in öldürülmesinden sonra ise yerine 126/744 yılında III. Yezîd getirilmiştir. Bu halîfe görevi üstlendikten sonra, kendinden önceki halîfenin artırmış olduğu maaşları Hişâm b. Abdilmelik zamanındaki seviyeye çekmiş ve yönetimde Ömer b. Abdilazîz'i örnek alacağını beyan etmiştir. III. Yezîd, idarecilikteki tercihini selefi II. Velîd'in yıkılmasında rol oynayan ve halîfe olmasına katkı sağlayan Yemenliler lehine kullanmıştır. Ancak III. Yezîd, siyasetinde iktidardaki bazı bölgeleri önemseyip bazılarını da ihmal etmiştir. Onun bu tavrı, otoritesinin ülkenin tamamında kabul edilmesine engel olmuş, hatta İbnü'l-Mübârek'in beldesi Horasân valisinin kendisine itaat etmemesine sebep olmuştur. Halîfe III. Yezîd iktidara gelişinden 6 ay sonra ise vefat etmiştir.²¹

III. Yezîd'in bu kısa süreli halîfeliğinden sonra 126/744 yılında veliahtı olarak kardeşi İbrahim yönetimi üstlenmiştir. İbrahim'in halifeliğinden sonra iç karışıklıklar iyice artmış, nitekim kardeşi III. Yezîd döneminde olduğu gibi ülkenin tamamının onayını kendisi de

¹⁸ İsmail Yiğit, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 93.

¹⁹ Yiğit, "Emevîler", 11: 93.

²⁰ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Riyâd: Dâru Hicr, 1424), 13: 170; Yiğit, "Emevîler", 11: 93-94.

²¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 183; Yiğit, "Emevîler", 11: 93-94.

alamamıştır. Bu sırada Azerbaycan valisi II. Mervân b. Muhammed, II. Velîd'in çocuklarının halîfelik hakkını müdafaa maksadıyla Suriye üzerine yürümüştür. Uzun süre aynı görevi yürütmesi II. Mervân'a tecrübe kazandırmış ve güçlü bir ordu kurmasını sağlamış, böylece karşısına çıkan kuvvetleri mağlup ederek Dımeşk'i ele geçirmiştir. II. Mervân b. Muhammed, haklarını savunduğu II. Velîd'in çocuklarının savaşta öldürülmesinden de istifade ederek 127/744 yılında kendi halîfeliğini ilan etmiştir.²²

II. Mervân döneminde ülkenin içinde bulunduğu şartlar daha da ağırlaşmış, Emevîler arasındaki aile birliği iyice bozularak hilâfeti ele geçirmek için aynı aileden farklı kişiler isyan etmeye başlamıştır. Bu sırada Kûfe; şîi ve hârici isyanlarına sahne olmuştur. Mervân da hilâfeti zamanında Suriye ve Irak'ta baş gösteren bu isyanları bastırmakla meşgul olmuştur. Bölgedeki bu isyanlar, Mervân'ın Horasân'daki Abbâsî ayaklanmasını görmesine ve önlem almasına da mâni olmuştur.²³

Emevî iktidarı Suriye ve Irak'ta baş gösteren iç isyanları bastırmakla meşgul olurken özellikle mevâlinin desteğini alan Ebû Müslim el-Horasânî (ö. 137/755), Horasân ve çevresindeki Emevîlere muhalif olan bütün kesimleri bir araya toplamayı başarmış ve Emevî yönetimine son verecek Abbâsî isyanını başlatmıştır. İsyancılar, önce Horasân ve civarını daha sonra Kûfe'yi ele geçirmiştir. Bu bölgenin alınmasından sonra da Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'ı 132/750 yılında halîfe ilan etmişlerdir.²⁴

Yukarıda verilen bu tarihi bilgiler neticesinde, Emevîler yıkıldığı zaman İbnü'l-Mübârek'in yaklaşık 14 yaşında olduğu, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını bu dönemde geçirdiği anlaşılmaktadır. İbnü'l-Mübârek'in yaşamış olduğu Emevîlerin bu dönemde çeşitli siyasî grupların isyanları, Abbâsî propagandası hatta Emevî ailesinden farklı kişilerin hilâfeti ele geçirme maksadıyla isyan etmeleri gibi durumların öne çıktığı görülmektedir. Neticede bu sâikler yanında İbnü'l-Mübârek'in beldesi Horasân halkının, Abbâsî kalkışmasını desteklemesi de Emevî iktidarının hızla yıkılmasına zemin hazırlamıştır. Emevî ailesinin yenilmesinden sonra hicrî 132/750 yılında yönetimi Abbâsîler üstlenmiştir. 49 yılını Abbâsîler döneminde geçiren İbnü'l-Mübârek, bu dönemde Seffâh, Mansûr, Mehdî, Hâdî ve Hârûn er-Reşîd dönemlerini görmüştür.

²² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 205-207; Yiğit, "Emevîler", 11: 94.

²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 212; Yiğit, "Emevîler", 11: 94.

²⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî* (Beyrût: Dâru't-Türâs, 1387), 7: 377-379; Yiğit, "Emevîler", 11: 94.

Devlet yönetimini ele geçiren Abbâsîler, hilâfet merkezini Suriye'den Irak'a taşımışlardır. Nitekim birinci halife Seffâh, Fırat'ın doğu yakasında bulunan küçük Hâşimiyye şehrini merkez yaparak bir süre orada oturmuş, daha sonra ise şehir merkezi Enbar'a nakledilmiştir. İkinci Abbâsî halifesi ve birçok bakımdan hanedanın gerçek kurucusu sayılan Ebû Ca'fer el-Mansûr ise yönetime geçtiğinde Sâsânî imparatorluğunun eski başşehri Medâîn harabeleri yakınında bulunan ve Abbâsîler'in sürekli başkenti olacak yeni bir şehir kurmuştur. Söz konusu yerin resmi adı Medînetü's-selâm olmasına rağmen burası aynı yerde bulunan eski bir İran köyünün adıyla Diyâr-ı Bağdâd olarak da tanınmıştır.²⁵

Abbâsîlerin, Emevîler karşısında başarılı olması sonucunda, toplumdaki mevcut statü farklarında da birtakım değişiklikler söz konusu olmuştur. Nitekim yeni yönetimde Arapların, hâkimiyet devri sona ermiş, Arap ve mevâlî arasındaki fark ortadan kalkmış hatta mevâlî, Araplar karşısında üstünlük kazanmıştır. Özellikle hilâfeti ele geçirme hususunda Abbâsîler'in başarılı olmasında büyük gayretleri olan Horasânîliler, devletin önemli makamlarına getirilmiştir. Horasân'da Abbâsî propagandasını yürüten Ebû Müslim el-Horasânî, büyük nüfuz sahibi olmuş ve ilk Abbâsî halifesi Seffâh onun gölgesinde devleti idare etmiştir. Ancak Mansûr, Ebû Müslim'in yönetim üzerindeki hâkimiyetine tahammül edemeyerek 137/755 yılında onu öldürtmüştür.²⁶

İbnü'l-Mübârek, yaklaşık 23 yaşında iken Mansûr döneminde Horasân dışına çıkmış ve ilim tahsilini çeşitli beldelerde sürdürmüştür. Rakka'da Hârûn er-Reşîd ile birlikte bulunmuş, bu sırada halkın İbnü'l-Mübârek'e olan teveccühü Hârûn er-Reşîd'in hanımının dikkatini çekmiştir. Şöyle ki; kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hârûn er-Reşîd bir gün Rakka'ya gelmiş, bu sırada halk İbnü'l-Mübârek'i görmek ve ona selam vermek için etrafında toplanmıştır. Bu kalabalığı gören Hârûn er-Reşîd'in hanımı, bunun sebebini sormuş, insanlar da onun Horasânlı Abdullah b. el-Mübârek isminde bir âlim olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine bu hanım "Allah'a yemin olsun ki, hakiki hükümdarlık işte budur. Yoksa insanları zorla, muhâfızla ancak toplayabilen Hârûn er-Reşîd'in hükümdarlığı değil"²⁷ diyerek halkın İbnü'l-Mübârek'e olan teveccühünü dile getirmiştir.

²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 398; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 34.

²⁶ Taberî, *et-Târîh*, 7: 491-493; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 312; Yıldız, "Abbâsîler", 1: 34.

²⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 393; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 384; Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-a'yân ve enbâi ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdır, t.y.), 3: 33; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 611.

İbnü'l-Mübârek'in ilmini takdir eden Hârun er-Reşîd, İbnü'l-Mübârek vefat edince "Ulemanın efendisi vefat etti"²⁸ demiştir. Özellikle Hârun er-Reşîd, onun hadîs alanındaki vukûfiyetinin farkındadır. Zehebî'nin kaydettiği bir rivâyete göre Hârun er-Reşîd, öldürmek için bir zındığı yakalamış, zındık öldürüleceğini anlayınca "uydurduğum bin hadîs ne olacak!" demiştir. Bunun üzerine Hârun er-Reşîd: "Ey Allah'ın düşmanı! Ebû İshâk el-Fezârî (ö. 188/804) ve İbnü'l-Mübârek nerede? Uydurduğun rivâyetleri onlar bulup çıkarırlar" demiştir.²⁹ Dönemin halîfesi tarafından bu şekilde takdir gören İbnü'l-Mübârek, yaşadığı dönemde idarecilere karşı, bir âlimde bulunması gereken vakûr duruştan asla taviz vermemiştir.³⁰ Yaşadığı dönemde liyakata önem veren İbnü'l-Mübârek, idarecilerin ehil olmayan çocuklarına da hadîs tahdîs etmekten kaçındığı rivâyet edilmektedir.³¹

1.1.2. Sosyo-kültürel durum.

Emevîlerin hâkimiyetindeki bölgelerde yaşayan halk müslümanlar, zimmîler ve köleler olmak üzere başlıca üç tabakadan meydana geliyordu. Çoğunluğu teşkil eden müslümanlar da fetihleri yapan Araplar ile fetihlerden sonra İslâm'a giren ve kendilerine "mevâlî" denilen Arap dışı unsurlara ayrılıyordu. Emevî tarihinin sonuna kadar siyasî, askerî ve idarî otoriteyi ellerinde tutanlar ise daima Araplar olmuştur.³² Araplar da kendi aralarında çeşitli kollara ayrılmaktadırlar. Onlar her ne kadar aynı orduda düşmana karşı omuz omuza savaşıyorlar da siyasî, kabilevî, mahallî vb. sebeplerle kendi aralarında sürekli mücadele içinde olmuşlardır. Ayrıca çeşitli sebeplerle ortaya çıkan hâricî ve şîîler gibi mezhepsel gruplar da bu mücadeleleri körüklemiştir. Özellikle Irak ve Horasân'da kabile ve mezhep çatışmalarının oldukça fazla olduğu ifade edilmiştir. Bu çatışmalar yanında Emevîler'in Arap olmayan mevâlîye karşı mesafeli duruşu da onların zaman zaman iç isyanları desteklemelerine sebep olmuştur.³³

Müslümanların fethettiği yerlerde kendi istekleri ile İslâm'ı kabul eden ve aralarında çoğunlukla Türklerin de yer aldığı halklar, önceden yaşadıkları beldelerde yoğun olarak

²⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 401; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 390.

²⁹ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 1: 201.

³⁰ İbrahim b. Nûh el-Mevsîlî'nin bildirdiğine göre Hârun er-Reşîd Missîs'in beldesi Ayn Zerbe'ye (Missîs ve Ayn Zerbe Akdenizin kıyısında Adana'da bir yerin ismi) gelmiş ve Ebû Süleym'e, İbnü'l-Mübârek'i çağırmasını emretmiştir. İbnü'l-Mübârek'in karakterini ve bu konudaki hassasiyetini çok iyi bilen Ebû Süleym, İbnü'l-Mübârek'in olumsuz cevap vereceğini ve halîfenin de buna kayıtsız kalmayacağını düşünerek, durumu halîfeye anlatmak suretiyle onu bu isteğinden vazgeçirtmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 406.

³¹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd Tahhân (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, t.y.), 1: 336.

³² Philip K. Hitti, *İslam Tarihi*, trc. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), 2: 363-371; Yiğit, "Emevîler", 11: 100.

³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 304-312; Yiğit, "Emevîler", 11: 100.

bulunmaktadırlar. Bu şekildeki kişilerin bir kısmı Emevîler zamanında esir alınmış ve daha sonradan mevlâları tarafından âzâd edilmiştir. Bunlardan bir kısmı ise sosyal yapıda önemli bir yer edinebilmek için Arapların himayesine girmiş yabancı topluluklardan oluşmaktadır. Asıl mevâlî sınıfını teşkil eden bu gruptur. Eskiden beri hür olduğu ve sonraları böyle bir anlaşmaya duyulan ihtiyaç da ortadan kalktığı için mevâlî kavramının kapsamı genişletilmiş ve aslen Arap olmayan müslümanların tamamı bu kavramla ifade edilmiştir. Dolayısıyla başlangıçta sayıları az olan mevâlî, fetihlerle birlikte toplumun önemli bir kesimi haline gelmiştir.³⁴ Aslen Türk bir aileye mensup olduğu belirtilen³⁵ İbnü'l-Mübârek'in de "mevâlîden" olduğu yönündeki rivâyetleri bu bağlamda anlamanın daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Arap olmayan mevâlî grubu, Araplar ile hukuken aynı haklara sahip olmalarına rağmen, Emevîler döneminde bazı haklardan Araplar kadar istifade edememişlerdir. Bununla birlikte Emevî yöneticileri mevâlîye bazı resmi görevler de vermişlerdir. Ancak Emevîlerin Araplar dışındaki gruplara biraz mesafeli durmaları, mezhep ihtilafları, bölgesel farklılıklar ve çeşitli sosyal sıkıntılar, Horasân gibi bazı bölgelerdeki mevâlî toplulukların iç isyanları desteklemelerine yol açmıştır.³⁶

Mevâlî, siyasî alanda dengelerin değişmesinde büyük rol aldığı gibi, ilmî alanda büyük gayretler göstermiş ve dönemin büyük âlimlerinden pek çoğu bunların arasından çıkmıştır. Mevâlî çeşitli meslek alanlarında da öne çıkmıştır ki bunun temel sebeplerinden biri, fâtihtir-muhârip sınıf kimliğini önemli ölçüde koruyan Araplar'ın ilim konularını ve diğer savaş dışı alanları onlara bırakmış olmasıdır.³⁷

Sosyal tabakaların ikincisini zimmîler oluşturmaktadır. Bu tabakanın çoğunluğunu Yahudi ve Hristiyanlar oluşturmakla birlikte az da olsa içlerinde Sâbiî ve Mecûsîler de bulunmaktadır. Zimmîler, İslâm devletinin kendilerine sağladığı himaye karşılığında cizye ödemiş olan kimselerdir. Onlar kişi başına ve sadece askerlik yapabilecek erkeklerden alınan bu vergi mukabilinde askerlik vazifesinden muaf tutuldukları gibi canlarının, mallarının ve dinlerinin korunması hakkını da kazanmışlardır. Emevîler döneminde geniş bir müsamahadan faydalanan zimmîler, sarayda bile istihdam edilmişler ve gayr-i müslim olmalarından dolayı kayda değer herhangi bir baskıya da maruz kalmamışlardır.³⁸

³⁴ Yiğit, "Emevîler", 11: 100-101.

³⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 389-390; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bagdâdî İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, thk. Mahmûd Fâhûrî, Muhammed Ravvâs Kalacî (Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 4: 134.

³⁶ Necdet Hammâs, "Emevîler Döneminde Mevâlî ve Zimmîlerin İdarededeki Rolü", trc. İrfan Aycan, 37 (1997): 37: 175-190; Yiğit, "Emevîler", 11: 101.

³⁷ Yiğit, "Emevîler", 11: 101.

³⁸ Hitti, *İslam Tarihi*, 2: 366-367; Yiğit, "Emevîler", 11: 101.

Sosyal tabakaların sonuncusunu ise köleler teşkil etmektedir. İslâmiyet kölelik hukukunu ıslah ettiği gibi bu sınıfın kaynaklarını da savaş esirleri ile sınırlandırmıştır. İslâm fetihleri sırasında savaşılan şehir ve kalelerde esir alınan halk, köle veya genellikle cizye ve haraç vergilerini ödeyen hür tebaa statüsünde sayılmışlardır. Nitekim Hz. Ömer (ö. 23/644), Irak, Suriye ve Mısır halkından cizye ve haraç vergisini alıp onları hür statüsünde bırakmıştır. Emevîler de bu uygulamayı aynı şekilde devam ettirmişlerdir.³⁹ Sosyal hayatta meydana gelen bu gelişmeler ve değişmeler hicrî II. asırda yazılan kitapların muhtevasına etki ettiği görülmektedir. İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla* adlı eserinde yer alan “باب ما جاء في المملوك و حسن ملكيته” şeklindeki terceme ve bunun altında sıralanan rivâyetler buna işaret etmektedir.⁴⁰

Abbâsîler döneminde ise sosyal hayat genel itibariyle Emevîler dönemine benzemekle birlikte birtakım farklılıklar da bulunmaktadır. Abbâsîler döneminde İslâm toplumu genel olarak havâs ve avâm olmak üzere iki tabakaya ayrılmıştır. Birinci tabakada idareci, âlim ve kâtip vb. gruplar bulunurken ikinci tabakada esnaf, asker, çiftçi, köle ve diğer gruplar yer almaktadır. Abbâsîler döneminde köleler ve zimmîler de sosyal sınıfın önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Yahudi ve Hristiyanlar Emevîlerde olduğu gibi Abbâsîler döneminde de geniş bir din hürriyetiyle rahat bir şekilde yaşamış, ibadetlerini yerine getirmişlerdir. Çok geniş bir alana yayılmış olan Abbâsî devleti sınırları içerisinde başta Araplar, İranlılar ve Türkler olmak üzere muhtelif kavimlere ve çeşitli mezheplere mensup insanlar yaşamıştır. Bu gruplar arasında ise zaman zaman bazı çatışma ve mücadeleler olmuştur.⁴¹

1.1.3. İlmî durum.

Emevîlerin yıkılış sürecine girmesi ve Abbâsîlerin yönetimi ele geçirmeye çalışmaları her ne kadar siyâsî alanda iç çatışma ve isyanlara sebep olsa da bu dönem, İslâm kültür ve medeniyetine damgasını vuran çok önemli bir dönem olmuştur. İslâm dünyasında çeşitli müesseseler ve ilimler bu devirde şekillenmiş, zamanla gelişerek modern Avrupa medeniyetinin doğmasında da etkili olmuştur. İslâm dünyasında filolojik, dinî, sosyal ve tabii ilimler sahasındaki ilk çalışmaların bir kısmı Emevîler devrinde başlamış, bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınarak müstakil birer ilim dalı haline gelmesi ise Abbâsîler devrinde

³⁹ Hitti, *İslam Tarihi*, 2. 369-370; Yiğit, “Emevîler”, 11: 101.

⁴⁰ Abdullah b. el-Mübârek, *Müsnedü Abdillâh b. el-Mübârek ve yelihi kitâbü'l-birr ve's-sıla li'l-imâm Abdillâh b. el-Mübârek*, thk. Muhammed Musatafa Osman (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411), 195.

⁴¹ Yıldız, “Abbâsîler”, 1: 46.

olmuştur.⁴² Her iki dönemde de mevcut olan bu ilmi sahaya biraz daha yakından bakmak yerinde olacaktır.

Emevîler döneminde ilmî hareketin ağırlık merkezini dinî ilimler ve bu ilimlerle yakından ilgili olan İslâm Tarihi teşkil etmektedir. Bunun yanında tıp ve kimya gibi önceki milletlerden alınan ve *ulûmü'l-evâil* diye bilinen ilimlerde tercüme faaliyeti bu dönemde başlamıştır. Bu dönemdeki dinî, siyasî ve sosyal gelişmeler, dil ve edebiyat alanında yeni temalar ve yeni yönelişleri beraberinde getirmiştir. Dil sahasındaki çalışmalar ise özellikle Arap olmayan toplumların Müslüman olması sebebiyle ortaya çıkan i'râb hataları hızlandırmıştır.⁴³ Daha sonraki bölümlerde de üzerinde durulacak olan rivâyetlerdeki i'râb hatalarının düzeltilip ya da olduğu şekliyle kalması konusunda muhaddislerin muhtelif görüşler ileri sürdükleri görülmektedir.⁴⁴

Bu dönemde dinî ilimlerin yanısıra ilim meclisleri de kurulmuş, dönemin kırâat âlimleri çeşitli halkalar kurmak suretiyle kırâat vecihlerini talebelerine öğreterek bu ilmin sistemleşmesine ve gelişmesine katkı sunmuşlardır. Aynı şekilde *nâsih-mensûh* ve *vücûh ve 'n-nezâir* gibi tefsir ilminin çeşitli konuları hakkında da müstakil çalışmalar yapılmıştır. Nitekim günümüze ulaşan tefsir kaynaklarında yer alan malzemenin büyük bir bölümünün Emevîler devrinde yetişen müfessirlere ait olduğunu veya onlar tarafından aktarıldığını söylemek mümkündür.⁴⁵

Emevîler döneminde yukarıda değinilen ilimler yanında hadîs ilminde de büyük gelişmeler olmuştur. Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şehid edilmesi ile birlikte meydana gelen olaylar zinciri, bu olaylara bağlı olarak İslâm toplumu içinden muhtelif grupların çıkması ve bunların *hadîsi* istismar etme gayretleri, *isnâda* daha fazla önem verilmesine sebep olmuş, neticede, isnâd hadîsin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Yine bilindiği üzere Emevîlerin son dönemlerinde hadîsler tedvîn edilmeye başlanmıştır. Ömer b. Abdilazîz, hadîs âlimlerinin vefatı sebebiyle ilmin uğrayacağı kaybı dikkate alarak, valilere ve ülkedeki hadîs âlimlerine mektuplar göndermiş ve Rasûlullah'tan nakledilen hadîslerin toplanmasını emretmiştir.⁴⁶ Halîfenin bu emri ile İslâm beldelerine dağılmış olan rivâyetler cem' edilmiştir. Tâbiîn nesli ise bu dönemde Basra, Kûfe, Mekke, Medine ve Dîmeşk gibi belli merkezlerde fakîh sahâbîler etrafında toplanmış, onlardan aldıkları fikhî bilgileri geliştirerek sonraki nesillere

⁴² Yıldız, "Abbâsîler", 1: 40-41.

⁴³ Yiğit, "Emevîler", 11: 96-97.

⁴⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sûrakî, İbrahim Hamdi el-Medenî (Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.), 196.

⁴⁵ Yiğit, "Emevîler", 11: 97.

⁴⁶ Râmezü'r-rivâye, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 373; Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 105; Yiğit, "Emevîler", 11: 98.

aktarmışlardır. Ancak sahâbe zamanında sosyal hayatla iç içe olan fikhın Emevîler döneminde daha çok nazarîleştirildiğini belirtmek gerekmektedir. Zira Ömer b. Abdilazîz dışındaki Emevî halîfelerinin fikhî konulara karşı ilgisizliği, fikhın ferdî gayretlerle hoca-talebe ilişkisi içinde ekolleşerek gelişmesine yol açmıştır. Netice itibariyle bu dönemde birçok fakîh yetişmiş, bu fakîhlerin ilmî metodları, bilgi ve şahsiyetleri, içinde yaşadıkları çevre ve kültürün etkisi, muhtelif merkezlerde çeşitli ekollerin oluşmasına sebep olmuştur. Hicâz ve Irak ekolü bu dönemin en önemli ekolleridir. Emevîlerin son dönemi ile Abbâsîlerin kuruluş dönemlerinde bu ekollerin, *ehl-i hadîs* ve *ehl-i rey* tabirleriyle anılmaya başlandığı bilinmektedir.⁴⁷

Büyük bir önemi haiz ekollerden biri olan Hicâz ekolünün merkezi Medine olup önderliğini *fukahâ-ı seb‘a*⁴⁸ içerisinde yer alan Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713) yapmıştır. Özellikle Hz. Âişe (ö. 58/678), Hz. Ömer, Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) ve İbn Abbâs (ö. 68/687) gibi sahâbîlerin fikhî bilgileri bu ekole tevârüs etmiştir. Medineli yedi fakîh ile hadîsin tedvîn edilmesinde büyük emeği olan meşhur hadîsçi İbn Şihâb ez-Zührî ve Nâfi‘ (ö. 70/689) bu ekolün en önemli temsilcileri arasında yer almaktadır. Önemli ekollerden bir diğeri olan Irak ekolünün merkezi ise Kûfe’dir. Bu ekolün ilk hocası olarak Abdullah b. Mes‘ûd kabul edilmektedir. Hz. Ömer, Hz. Ali (ö. 40/661), Muâz b. Cebel (ö. 17/638), Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (ö. 42/662) gibi sahâbîlerin fikhî bu ekol kanalıyla aktarılmıştır. En önemli temsilcisi ise İbrahim en-Nehâî’dir (ö. 96/714). Yine Alkame b. Kays (ö. 62/682), Mesrûk (ö. 63/683), Esved b. Yezîd (ö. 75/694), Şa‘bî (ö. 110/728) ve Kâdî Şüreyh (ö. 80/699) gibi fakîhler bu ekolün önemli isimleri arasında yer almaktadır.⁴⁹

Söz konusu ekoller delil olarak Kitâb, Sünnet ve sahâbe icma‘ını kullanırlar. Ancak her iki ekol arasında hadîsi delil olarak alma ve re‘ye başvurma konusunda bazı metod farklılıkları olmakla birlikte bu farkın çevre, kültür ve hoca-talebe ilişkisinden kaynaklandığı söylemek mümkündür. Neticede Hicâz ekolü Medine ehlinin ameline ve sünnete daha fazla ağırlık verir ve bu ekolün bulunduğu bölgede hadîs malzemesi daha fazladır. Mecbur kalmadıkları sürece re‘ye başvurmadan ve fetvâ vermekten kaçınmışlardır. Irak ekolü ise re‘ye daha fazla

⁴⁷ Yiğit, “Emevîler”, 11: 98.

⁴⁸ Tâbiîn arasında fıkhîta ün yapmış bazı âlimler bulunmaktadır. Bunlardan yedi tanesi akranlarına üstünlük sağlayarak daha da temâyüz etmişlerdir ki bu yedi âlim Fukahâ-ı Seb‘a diye isimlendirilmektedir. Bunlar: Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 105/723), Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Siddîk (ö. 107/725), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/712), Hârice b. Zeyd (ö. 100/718), Ebû Seleme b. Abdurrahmân b. Avf (ö. 104/722), Ubeydullah b. Utbe b. Mes‘ûd (ö. 98/716) ve Ebû Eyyüb Süleymân b. Yesâr el-Hilâlî (ö. 104/722). İbnü’l-Mübârek, Ebû Seleme’nin yerine Salim b. Abdillâh b. Ömer’i saymıştır. Bk. Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribu’r-râvî fi şerhi Takribi’n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe (Dâru Tayyibe, t.y.), 2: 708.

⁴⁹ Yiğit, “Emevîler”, 11: 98.

başvurmuş, hadîsleri kabul veya reddederken içinde buldukları şartlar gereği daha titiz davranmışlardır.⁵⁰

Emevîler döneminde gerçekleşen i'tikâdî konulara da burada değinmek yerinde olacaktır. Zira bu dönemde kelimelerin temelleri atılmış, ancak her ne kadar bazı şahıslar etrafında çeşitli gruplaşmalar olsa da büyük i'tikâdî mezhepler henüz teşekkül etmemiştir. Bu açıdan Emevîler dönemi kelimelerin hazırlık safhası olarak kabul edilir.⁵¹

Abbâsîler dönemindeki ilmî durum hakkında ise şunları söylemek mümkündür; temelleri Emevîler döneminde atılan İslâmî ilimlerdeki gelişmeler bu dönemde de devam ederek daha sistematik bir hâl almıştır. Öncelikle Kur'ân-ı Kerîm ve hadîsleri anlamak için başlayan filolojik ve edebî gelişmelerin bu dönemde müstakil birer ilim dalı haline geldiğini ifade etmek gerekir.⁵² Hayatının büyük bölümünü ve ilmî olgunluk dönemini Abbâsîler devrinde geçiren İbnü'l-Mübârek'in de çeşitli konularda yazmış olduğu eserleri ve ortaya koyduğu fikirleri ile bu alana katkı sağladığı söylenebilir.

Tefsir faaliyetleri her ne kadar, Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde başlamış olsa da bu ilim o dönemde rivâyet halinde ve dağınık bir durumda idi. Hicrî II. asrın başından itibaren bu ilmin sistemleştiği ve müstakil olarak Kur'ân'ın bir bütün halinde tefsirinin yapıldığı görülmektedir. Mukâtil b. Süleymân'ın (ö. 150/767) *Tefsîrü'l-Kur'ân*'ı, Yahyâ b. Sellâm'ın (ö. 200/815) *Tefsîr*'i ve Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826) *Tefsîrü'l-Kur'ân*'ı bu dönemden bize ulaşan ilk tefsirlerdir.⁵³ İbnü'l-Mübârek'in zaman zaman Mukâtil b. Süleymân'ın tefsirine baktığı ve tefsirini beğendiği rivâyet edilmektedir.⁵⁴ Kaynaklarda İbnü'l-Mübârek'in bu dönemde yazdığı bir tefsirden de bahsedilmektedir. İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995) *el-Fihrist*'inde İbnü'l-Mübârek'in eserlerini zikrederken *Kitâbü't-Tefsîr* adlı bir eserinin olduğunu kaydetmiştir.⁵⁵ Ancak bu kitap günümüze ulaşmamıştır.

Yukarıda da değindiğimiz Emevî halîfesi Ömer b. Abdilazîz tarafından resmen başlatılan hadîs tedvîn faaliyeti, Abbâsîler döneminde de gelişerek devam etmiştir. Bazı merkezlerde ise tasnîf faaliyetleri hız kazanmıştır. İbnü'l-Mübârek'in Merv ve Horasân'da ilk tasnîf ve tevbîb yapan kişi olduğu bildirilmiştir.⁵⁶ Yine bu dönemde Abbâsîlerin II. Halîfesi

⁵⁰ Yiğit, "Emevîler", 11: 98-99.

⁵¹ Yiğit, "Emevîler", 11: 98-99.

⁵² Yıldız, "Abbâsîler", 1: 41.

⁵³ Yıldız, "Abbâsîler", 1: 41.

⁵⁴ Ahmed b. Ali b. Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeybek, Âdil Mürşid (Müessesetü'r-Risâle, 1995), 4: 143; Hamdi Türkoğlu, *Mukâtil b. Süleyman ve Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi* (Bayburt Üniversitesi, 2015), 24.

⁵⁵ Muhammed b. İshak Ebü'l-Ferec en-Nedîm, *el-Fihrist*, (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1978), 319.

⁵⁶ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 612.

Mansûr'un mahkemelerde ve yargıda birliği sağlama amacıyla İmâm Mâlik'ten (ö. 179/795) Medine'nin ilmini toplamasını talep ettiği ifade edilmiştir.⁵⁷ Daha sonra Hârûn er-Reşîd'in, Mansûr'un isteğine benzer talebinin olduğu görülmektedir.⁵⁸ Her ne kadar yöneticilerin bu talepleri öncelikli olarak yargıda birliği sağlama amacı taşısa da bu faaliyetlerin hadîsin tedvîn ve tasnîfinde teşvik edici birer unsur olduğu düşünülebilir.

Abbâsîler zamanında özellikle ilk iki yüzyıl, fikhın tedvîn edildiği ve mezheplerin teşekkül ettiği bir dönemdir. Emevîlerin İslâm dinini ihmal ettikleri ve kendileri yönetime geldikleri zaman Emevî halîfeleri gibi dinî ihmal etmeyecekleri şeklindeki vaatleri, Abbâsî halîfelerine İslâmî ilimleri desteklemek zorunluluğunu hissettirmiştir. Diğer taraftan fetihlerle birlikte İslâm coğrafyası genişlemiş ve İslâm toplumunda yeni birçok mesele ortaya çıkmıştır. Hem halîfelerin desteği hem de toplumda ortaya çıkan yeni problemlere çözüm arayışı fikhın gelişip tedvîn edilmesine ve mezheplerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Yine bu dönemde diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi Kelam ilminde de sistemleşmelerin olduğu görülmektedir. Abbasîler döneminde bazı mezhepler kurulmuş ve gelişmiş bazıları ise sönüp gitmiştir. Nitekim Emevîler döneminde ortaya çıkan Mu'tezile II. asrın sonları ve III. asrın başlarında Abbâsî halîfelerinin desteği ile gelişen fırkalar arasında yer almış neticede bu ekol en güçlü haline Abbasîler döneminde ulaşmıştır.⁵⁹

Mu'tezile ile birlikte bu dönemde mevcut bulunan diğer görüşler arasındaki tartışmalara bakıldığında ise ilk sıralarda hicrî II. asrın ilk yarısında ortaya çıkan *Halku'l-Kur'ân* meselesinin yer aldığı görülmektedir. Bu meseleyi ilk defa kalamî bir tartışma konusu haline getiren kişinin Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) olduğu, Cehm b. Safvân'ın (ö. 128/745) ise bu görüşü benimseyip yaydığı ifade edilir. İbn Kuteybe ise bu konuda ilk defa Cehm b. Safvan ile Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) tartıştığını belirtmiştir.⁶⁰ İlgili dönemde tartışılan bu meseleler Me'mun (ö. 218/833) ve Mu'tasım (ö. 227/842) huzurunda da tartışılmış ve neticede *Mihne* döneminin ortaya çıkıp, Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünü benimsemeyen Ahmed b. Hanbel

⁵⁷ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs ilâ İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs* (Beyrût: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, t.y.), 31-31.

⁵⁸ Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, 332.

⁵⁹ Yıldız, "Abbâsîler", 1: 42.

⁶⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-İhtilaf fi'l-lafz ve'r-red ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*, thk. Ömer b. Mahmûd (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1991), 60; Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 371.

gibi âlimlerin hapse atılmasına sebep olmuştur.⁶¹ Devlet tarafından takip edilen bu şekildeki baskıcı siyaset halkın Mu‘tezile’den uzaklaşmasına zemin hazırlamakla sonuçlanmıştır.⁶²

Yukarıda değinilen ilmî tartışmalara İbnü’l-Mübârek de dâhil olmuş ve Kur’ân’ın Kelâmullah olup mahlûk olmadığını söyleyerek⁶³ aksi görüşte bulunanları şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir.⁶⁴

Son olarak bu dönemde ortaya çıkan bir diğer ilim olan Tasavvufa da değinmek yerinde olacaktır. Nitekim tasavvuf ilminin ortaya çıkışı ve gelişmesi de Abbâsîler dönemine rastlamaktadır. Bu dönem de Horasânlı sûfî ve âlimlerin tasavvuf hareketinin doğmasına büyük katkıları olmuştur. Örneğin; İbrahim b. Edhem (ö. 161/778) ve Şakîk-ı Belhî (ö. 194/810) gibi Horasânlı zâhid sûfîler ile zühd konusundaki eserleri günümüze kadar gelen Abdullah b. el-Mübârek, tasavvufun temellerini oluşturan en önemli isimlerdendir.⁶⁵ Dolayısıyla tasavvuf hareketinin doğmasında ve gelişmesinde bizzat İbnü’l-Mübârek’in katkılarının yanında beldesi Horasân’ın da önemli bir yeri vardır.

İbnü’l-Mübârek’in yaşadığı dönemin siyasî, sosyo-kültürel ve ilmî durumuyla ilgili bu genel bilgilerden sonra onun doğup büyüdüğü Horasan ve Merv beldelerini de kısaca tanıtmamızın faydalı olacağını düşünüyoruz.

Horasân

Horasân ismi “hur” ve “asân” kelimelerinden meydana gelmiştir. Eski Farsçada “hur” güneş, “asân” ise gelen, doğan anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu iki kelimedenden mürekkep olan “Hurasân” güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi gibi anlamlarda kullanıldığı söylenebilir.⁶⁶

Horasân tarihte İran’ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgenin adı iken günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv, Nesa ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde bulunmaktadır. Horasân, göç ve istila yolları üzerindeki bir kavşak noktasında bulunduğu için değişik ırklardan meydana gelen bir nüfusa sahiptir. Hunlar’a ve Göktürkler’e bağlı çeşitli Türk boyları, Araplar ve Cengiz istilasından sonra Moğollar da Horasân’a yerleşen unsurlar

⁶¹ Hayrettin Yücesoy, “Mihne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 27.

⁶² Yıldız, “Abbâsîler”, 1: 42-43.

⁶³ Ebû Saîd Osman b. Saîd ed-Dârimî, *er-Red ale’l-Cehmiyye*, thk. Ebû Âsım eş-Şevâmî (Kahire: Ebû Âsım eş-Şevâmî, 2010), 172.

⁶⁴ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1: 279; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübela*, 8: 403.

⁶⁵ Yıldız, “Abbâsîler”, 1: 43.

⁶⁶ Osman Çetin, “Horasân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 234.

arasındadır. Buradaki ilk müslümanlar, genel olarak Irak şehirlerinden ve özellikle Basra'dan bölgeyi fethetmek üzere yollanan Arap askerleridir.⁶⁷

Her ne kadar Hz. Ömer'in gönderdiği askerî birlikler Horasân sınırına ulaşırsa da Horasân'a sürekli ve etkili akınlar Hz. Osman devrinde başlamıştır. Hz. Osman döneminde 31/651 yılında Ahnef b. Kays (ö. 67/686) ve Abdullah b. Âmir'in (ö. 59/679) gayretleriyle Horasân fethedilmiş⁶⁸ ve Makdisî'ye (ö. 380/990) göre, halkı da aynı süratle müslüman olmuştur.⁶⁹ Hz. Ali zamanında Horasân'da bazı iç karışıklıklar olmuş ve bu bölgede müslümanların hâkimiyeti azalmıştır.⁷⁰ Hz. Muâviye (ö. 60/680) zamanında ise Horasân'da müslümanlar bölgedeki hâkimiyetlerini yeniden güçlendirmiş, fakat yine de zaman zaman ayaklanmalar olmuş, neticede bazı Horasân şehirleri müslümanların hâkimiyetinden çıkmıştır. Kuteybe b. Müslim'in (ö. 96/715) Horasân'a vali olarak atanmasına kadar, zaman zaman komşu beldelelerden ve özellikle de doğudan bazı saldırılar olmuşsa da Kuteybe b. Müslim'in Horasânlılardan oluşturduğu askerî birlikler sayesinde bu tehditler azalmıştır. Yine bu dönemde İbnü'l-Mübârek'in beldesi Merv askerî üst yapılmıştır.⁷¹

Emevîler döneminde Horasân bir taraftan dış tehditlere karşı mücadele ederken bir taraftan da çeşitli etnik ve i'tikadî grupların iç isyanlarına maruz kalmıştır. Zira Emevîlerin Horasân'da uyguladığı siyaset, mevâlîyi iktidardan soğutmuştur. Özellikle müslüman olmalarına rağmen mevâlîden yılda iki kere vergi alınması çeşitli isyanlara sebep olmuştur.⁷² Neticede kısa sürede Horasân, Emevî aleyhtarı faaliyetlerin merkezi haline gelmiştir. Merv'de bulunan Abbâsî ailesi mensupları ve diğer muhalifler ihtilal hareketinin organizasyonunda önemli bir rol oynamıştır.⁷³ Özellikle 128/745 yılında Merv'e yerleşen Ebû Müslim, Horasân'da Emevîlere karşı, Abbâsî ayaklanmasına liderlik yapmış ve söz konusu isyanları Abbâsîler lehine maharetli bir şekilde yönetmiştir. Neticede Emevîlerin Horasân yönetimi, ihtilalciler karşısında tutunamamış ve Horasân'ın hâkimiyeti tamamen Ebû Müslim'e geçmiştir.⁷⁴ Bu dönemde yaklaşık 10 yaşında olan İbnü'l-Mübârek ise Ebû Müslim el-Horasânî'nin Abbâsîler adına Emevîlere karşı başlattığı Horasândaki isyana şahit olmuştur. Bu sırada Ebû Müslim ve taraftarlarının siyah elbiseler giydiğini, halkın da ona destek olmak için

⁶⁷ Çetin, "Horasân", 18: 234-235.

⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10: 165-166; Çetin, "Horasân", 18: 235; Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Abdullah İbnü'l-Mübârek (İlk Müslüman Türk Âlim, Zâhid ve Gâzisi)* (İstanbul: Rağbet, 2016), 15.

⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlim* (Kâhire, 1411), 293.

⁷⁰ Taberî, *Târîh*, 5: 64.

⁷¹ Çetin, "Horasân", 18: 235-236.

⁷² Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim*, 295.

⁷³ Çetin, "Horasân", 18: 236.

⁷⁴ Taberî, *Târîh*, 7: 379; Çetin, "Horasân", 18: 236.

siyahlara büründüğünü, küçük bir çocuk olmasına rağmen kendisinin de siyah bir elbise giydiğini şahsen ifade etmiştir.⁷⁵ Sonuçta iş başına gelen Abbâsî yönetimi kendilerine destek veren Horasân ehlini korumuş, orduda ve saray hizmetlerinde onlara çeşitli görevler vermişlerdir.⁷⁶

Merv

Verimli topraklara sahip olan Merv; Horasân'ın siyasî, idarî, ticarî ve kültürel açılardan önde gelen şehirlerinden biridir. Stratejik bir mevkide ve işlek bir ticaret yolu üzerinde yer alan Merv'in ne zaman kurulduğu ise kesin olarak bilinmemektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu bölge, Hz. Osman'ın Basra valisi ve Horasân emiri olan Abdullah b. Âmir'in emrindeki kuvvetler tarafından fethedilmiştir. Stratejik konumundan dolayı da Horasân'ın siyasî ve idarî merkezi haline getirilmiştir.⁷⁷

Abbâsî ihtilali Merv'de patlak vermiştir. Hicrî 129 yılında çeşitli -bir önceki başlıkta da değinilen- etnik unsurlardan ve mevâlîden oluşan Ebû Müslim'in ordusu Merv'i ele geçirince, bu sırada Emevîlerin Horasândaki son valisi Nasr b. Seyyâr (ö. 131/748) kenti terketmek zorunda kalmıştır. İhtilalden sonra Merv'de birtakım imar faaliyetleri olsa da, şehrin asıl gelişimi, Me'mun zamanında olmuştur. Selçukluların bölgeyi almasından sonra ise bu bölge Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti olmuş ve bölge ihtişamlı dönemini bu devirde yaşamıştır.⁷⁸

Merv'in dinî ilimler tarihinde önemli bir yerinin olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Burada Kur'ân ilimleri faaliyetlerini, ilk olarak tâbîînden olan ve Merv'in kadılığını da yapan Yahyâ b. Ya'mer (ö. 89/708) başlatmıştır. Kırâat ve tefsir ilimlerinin gelişip yaygınlaşmasını ise Dahhak b. Müzâhim (ö. 105/723) sağlamıştır.⁷⁹ Ayrıca hadîs ilminde de İbnü'l-Mübârek'in büyük katkıları olmuştur. Bu bölgede ilk tasnîf ve tebvîb faaliyetini yapan kişinin İbnü'l-Mübârek olduğu zikredilmiştir.⁸⁰

⁷⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 388; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 382; Bardakçı, *Abdullah İbnü'l-Mübârek*, 36.

⁷⁶ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim*, 294; Çetin, "Horasân", 18: 236.

⁷⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Merv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 221.

⁷⁸ Özgüdenli, "Merv", 29: 222; Bardakçı, *Abdullah İbnü'l-Mübârek*, 32.

⁷⁹ Özgüdenli, "Merv", 29: 222.

⁸⁰ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 612; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 274.

1.2. Abdullah b. el-Mübârek'in Hayatı, Ahlâkî ve İlmî Şahsiyeti

1.2.1. Hayatı.

Tam adı, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek⁸¹ b. Vâzih el-Hanzalî et-Temîmî el-Mervezî'dir. Râvîlerin terceme-i hallerine tahsis edilmiş eserlerde genellikle "Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî Mevlâ Benî Hanzala"⁸² şeklinde tanıtılmıştır. Künyesi Ebû Abdurrahmân'dır.⁸³ Benû Hanzala'nın mevlâsı olmasından dolayı el-Hanzalî, Temîm kabilesine nisbetle et-Temîmî, Merv ve Horasân'a nispetle el-Mervezî ve el-Horasânî⁸⁴ nisbelerini almıştır.

Abdullah b. el-Mübârek, 118/736 veya 119/737 yılında⁸⁵ Merv'de doğmuştur.⁸⁶ Bağdâdî (ö. 463/1070), *Tarih*'inde Ebû Abdillâh ve 'Amr b. Ali'den nakledilen iki bilgiyi art arda vermiş ve her iki rivâyette de İbnü'l-Mübârek'in hicrî 118 yılında doğduğunu bildirmiştir. Daha sonra da Abdân b. Osman'ın (ö. 221/835) İbnü'l-Mübârek'ten yaptığı rivâyeti vermiştir. Bu rivâyette ise İbnü'l-Mübârek, kendisinin 119 yılında doğduğunu söylemektedir.⁸⁷ Bağdâdî'nin önce 118 yılında doğduğu ile ilgili rivâyeti vermesi ve birbirini destekleyecek iki rivâyeti peş peşe aktarması, İbnü'l-Mübârek'in 118 yılında doğduğu şeklindeki rivâyeti tercih ettiğine bir işaret olabilir.⁸⁸

Yukarıda da ifade edildiği gibi, her ne kadar İbnü'l-Mübârek'in "119 yılında doğdum" şeklindeki ikrarı bazı kaynaklarda zikredilse de onun 118 yılında doğduğu daha sık vurgulanmış⁸⁹ ve ulemâ arasındaki yaygın kanaat de bu yönde olmuştur. Mesela, Ebû Hafs el-

⁸¹ İbnü'l-Cevzî, Abdullah b. el-Mübârek isminde 6 kişinin olduğunu söylemektedir: 1. Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî, 2. Abdullah b. el-Mübârek el-Horasânî, 3. Abdullah b. el-Mübârek el-Buhârî, 4. Abdullah b. el-Mübârek el-Cevherî 5. ve 6. şahıslar Bağdatlı. Bk. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhîş*, thk. Mervân Kabbâni (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405), 62. Hafîb Bağdâdî ise *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde "İsmi Abdullah, babasının ismi el-Mübârek olan kimseler" başlığı altında ismi Abdullah b. el-Mübârek olan üç şahsı tanıtmaktadır. Bunlardan bir tanesi Abdullah b. el-Mübârek, Ebû Abdurrahman el-Mervezî Mevlâ Beni Hanzala'dır. Bağdâdî çalıştığımız müellifimizin ismini, künyesini ve nisbesini bu şekilde verir. Daha sonrada müellifin hadîs aldığı hocalarını ve rivâyette bulunduğu talebelerini zikrederek biyografisine devam eder. Diğer iki şahıs ise, Abdullah b. el-Mübârek Mevlâ Beni Hâşim ve Abdullah b. el-Mübârek Ebû Muhammed el-Cevherî'dir. Bk. Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 409-410.

⁸² Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs el-Münzir et-Temîmî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1952), 5: 179; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. es-Seyyid Şerefüddin Ahmed (Dâru'l-Fikr, 1975), 7: 7; İbn Hallikân, *Vefayât*, 3: 32.

⁸³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *et-Târîhu'l-kebîr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 5: 212; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7: 7.

⁸⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 389.

⁸⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5: 212.

⁸⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7: 7; İbn Hallikân, *Vefayât*, 3: 34.

⁸⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 382.

⁸⁸ Bk. Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 390.

⁸⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7: 7; İbn Hallikân, *Vefayât*, 3: 34; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*, thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb (Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413), 1: 591; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 610.

Fellâs (ö. 249/863) ve Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Mübârek'in 118 yılında doğduğunu söylemişlerdir.⁹⁰

Tâbiîn ve tebeü't-tâbiînden birçok imâm gibi Abdullah'ın da mevâliden olduğu ifade edilmiştir. Kaynaklarda İbnü'l-Mübârek'in "Benû Hanzala" ve "Benû Abdışems" in mevlâsı olduğu zikredilmektedir.⁹¹ Abbâs b. Mus'ab; "Merv'den köle çocuklarından (من أولاد العبيد) dört kişi çıktı. Onlardan biri asrının imâmı Abdullah b. el-Mübârek'tir ki o, köledir"⁹² diyerek İbnü'l-Mübârek'in mevâlîden olduğunu bildirmiştir. Ancak burada İbnü'l-Mübârek'in "mevâlîden oluşu" ile ilgili rivâyetleri, İslâm'ın zuhurundan önceki cahiliye kültüründe var olan ve İslâm'ın zuhuruyla birlikte peyderpey kaldırılması hedeflenen kölelik sisteminden farklı olarak anlaşılmasının daha isabetli olacağını düşünüyoruz. Çalışmanın farklı yerlerinde de ifade edildiği üzere "mevâlî" kelimesinin anlamı zaman içerisinde genişlemiş, özellikle bu ifade Arap olmayan halklar hakkında kullanılmıştır. Aslında İbnü'l-Mübârek'in köle veya köle olan bir aileye mensup olması da onun büyük bir âlim olmasına engel teşkil etmeyecektir. Bununla birlikte özellikle Emevîler döneminde Arap olmayan halklara bir bütün olarak mevâlî gözüyle bakılması, aslen Arap olmayan ve sonraki yıllarda fethedilmesi ile birlikte Arapların da iskân ettiği Horasân halkının veya oradan çıkan âlimlerin "mevâlî" diye isimlendirilmesine yol açtığı söylenebilir.

Ömrünü ilim, hac, cihâd ve ticaretle geçiren⁹³ Abdullah b. el-Mübârek'in anne ve babasının Türk olduğu bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Hâtib el-Bağdâdî, Abbâs b. Mus'ab'ın şöyle söylediğini nakletmektedir: "Abdullah b. el-Mübârek'in annesi Harizimlidir. Babası Türk olup Benû Hanzala'ya mensup Hemedanlı tüccar bir adamın kölesidir."⁹⁴ Bağdâdî'nin naklettiği rivâyette olduğu gibi ekseri kaynaklar İbnü'l-Mübârek'i tanıtırken özellikle babasının Türk olduğunu belirtir ve annesinin ise Harizimli olduğuna işaret ederler.

⁹⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5: 212; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 416.

⁹¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 389; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 381.

⁹² Merv'den çıkan diğer üç kişi ise İbrahim b. Meymûn, Hüseyin b. Vâkid ve Muhammed b. Meymûn'dur. Bu üç kişinin de köle olduğu ifade edilmiştir. Bk. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemanî (Haydarâbâd: Meclisu Dâirati'l-Meârifî'l-Osmaniyye, 1962), 8: 266.

⁹³ Hayreddîn b. Mahmûd ez-Zirikli, *A'lâm* (Dâru'l-İlm, 2002), 4: 115.

⁹⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 389-390; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şerif en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 1: 285; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 381; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 274; Zehebî, *el-Kâşif*, 1: 591; Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdulkadir el-Arnaûd, Mahmûd el-Arnaûd (Beyrût: Dâru İbn Kesir, 1988), 2: 362; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 610.

Ancak İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200), İbnü'l-Mübârek'in annesinin de Türk olduğunu bildirmektedir.⁹⁵ Buna göre İbnü'l-Mübârek'in Türk bir aileye mensup olduğu söylenebilir.

Abdullah'ın babası el-Mübârek b. Vâzıh'ın, vera sahibi ve dürüst bir kişi olduğu rivâyet edilmektedir. Bu dürüstlüğünden dolayı da çevresindeki insanların takdirini kazanmıştır. Kaynaklarda kendisi hakkında şöyle bir anekdot anlatılır: Rivâyete göre el-Mübârek b. Vâzıh, bir süre efendisinin bahçesinde çalışmıştır. Bir gün efendisi kendisinden tatlı bir nar istemiştir.⁹⁶ Efendisinin isteği üzerine el-Mübârek, ekşi bir nar alıp getirmiştir. Efendisi ondan tatlı bir nar getirmesini istemiş ancak o yine ekşi nar getirince tekrar ondan tatlı bir nar getirmesini istemiştir. Bu defa bahçe sahibi “sen ekşisi ile tatlısını bilmiyor musun?” demiş bunun üzerine el-Mübârek bilmediğini, çünkü hiç yemediğini söylemiştir. Bahçe sahibi de niçin yemediğini sorunca el-Mübârek, bahçe sahibinin kendisine izin vermediğini ifade etmiştir. Efendisi, onun göstermiş olduğu bu hassasiyetten hoşnut olup kendisine kızlarından hangisini isterse onunla evlendireceğini söylemiştir. el-Mübârek ise bunun üzerine “cahiliye toplumu soyu; Yahudiler malı; Hristiyanlar ise güzelliği için evlenirdi. Bu ümmet ise dini için bir kadınla evlenir” demiştir. el-Mübârek'in böyle düşünmesi efendisinin hoşuna gitmiş neticede kızını onunla evlendirmiştir. İşte Abdullah b. el-Mübârek bu hanımdan dünyaya gelmiştir.⁹⁷

İbnü'l-Mübârek'in ailesi ile ilişkisi konusunda ise kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte babasıyla olan bir diyalogunu Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843), İbnü'l-Mübârek'ten şöyle nakleder: “Babam bana derdi ki, kitaplarını bulursam kesinlikle onları yakarım. Ben de dedim ki kitaplarımı yakman bana zarar vermez. Onlar benim zihnimdedir.”⁹⁸

Kaynaklarda detaylı olmamakla birlikte İbnü'l-Mübârek'in kız kardeşlerinin olduğundan da bahsedilir. Nitekim Abdullah'ın babası el-Mübârek, Merv'deki bir bahçeyi oğluna vasiyet etmiş, ancak o babasının bu vasiyetini kabul etmeyerek kız kardeşlerinin hakkını kendilerine vermiştir.⁹⁹

Yine İbnü'l-Mübârek'in çok fazla infak etmesinden dolayı kendisini tenkit eden hanımını boşadığından ve ikinci bir evlilik yaptığından bahsedilir. İbnü'l-Mübârek'in “Ebû

⁹⁵ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatı's-safve*, 4: 134.

⁹⁶ İbnü'l-İmâd'ın *Şezerât*'ında da ekşi nar istediği şeklinde nakledilir. Bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 362.

⁹⁷ İbn Hallikân, *Vefayât*, 3: 32; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 362.

⁹⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 404; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 393; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 276.

⁹⁹ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs el-Münzir et-Temîmî, *el-Cerh ve't-ta'dil* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1952), 1: 268.

Abdirrahmân” şeklinde künyelenmesinden hareketle Abdurrahmân isminde bir oğlunun olduğu ve kendisinden önce vefat ettiği ifade edilmiştir.¹⁰⁰

İbnü'l-Mübârek'in ailesi hakkında verilen bu bilgiler yanında kendisinin gençlik yıllarını oldukça hareketli geçirdiğine dair bilgiler de kaynaklarda yer almaktadır. Ancak bu durumun çok sürmediği, ilerleyen yıllarda Merv'den ayrılıp ömrünün geri kalan kısmını, ilim öğrenmek, cihâd etmek, haccetmek ve ticaret yapmak gibi gayelerle dönemin önemli merkezleri arasında yolculuk yaparak geçirdiği anlaşılmaktadır.

Kabri, Fırat nehri yanındaki Hît¹⁰¹ beldesinde yer alan İbnü'l-Mübârek, Tarsus'ta Rumlarla savaştan dönerken¹⁰² sabaha yakın seher vaktinde Irak'ın Hît beldesi yakınlarındaki Anât'ta¹⁰³ 181/797 yılının Ramazan ayında 63 yaşında vefat etmiştir.¹⁰⁴ İbn Hallikân ise *Vefayâtu'l-A'yan* adlı eserinde Abdullah'ın 182/798 yılında vefat ettiğini bildiren rivâyete yer vermiştir. Fakat kendisi bu rivâyeti “قیل” ibaresiyle kaydetmiştir.¹⁰⁵ Ancak İbnü'l-Mübârek'in vefatına şahit olan Hasan b. er-Rebî' ise İbnü'l-Mübârek'in 181 yılında Ramazan ayında seher vaktinde vefat ettiğini ve Hît'e defnettiklerini nakleder¹⁰⁶ ki ulemâ arasındaki yaygın kanaat da budur.

Dönemin önde gelen âlimlerinden olan Abdullah b. el-Mübârek'in vefat haberi insanlar üzerinde derin bir teessüre sebep olduğu gibi devlet başkanlarını da üzmüştür. Nitekim onun ölüm haberi Hârûn er-Reşîd'e ulaştınca “Bugün âlimlerin efendisi vefat etti”¹⁰⁷ diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.

Kaynaklar İbnü'l-Mübârek'in vefatı sırasında meydana gelen bazı detay bilgilere de yer vermiştir. Örneğin yukarıda da değindiğimiz gibi İbnü'l-Mübârek'in vefatı esnasında yanında bulunan Hasan b. Rebî', İbnü'l-Mübârek'in sevik istediğini, sultana hizmet eden ve gemide

¹⁰⁰ Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbûrî, *Ma'rifetü ulumi'l-hadîs*, thk. Seyyid Mu'zam Hüseyin (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1977), 51; Bardakçı, *Abdullah İbnü'l-Mübârek*, 38.

¹⁰¹ Hît, Bağdat'ta Fırat'ın kenarında hurması bol olan bir beldedir. Bk. Şihâbüddin Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân* (Beyrût: Dâru Sadr, 1995), 4: 242; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 286-287.

¹⁰² Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 5: 212.

¹⁰³ Uzlete çekilmek için seyahat ederken “Büreyye” de vefat ettiği de söylenmiştir. Bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 2: 362-363.

¹⁰⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 5: 212; Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 619; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7: 7; Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 11: 407; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 279; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 418; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 613; Zirikli, *A'lâm*, 4: 115.

¹⁰⁵ İbn Hallikân, *Vefayât*, 3: 34.

¹⁰⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 419.

¹⁰⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 418.

bulunan birisinden bulup İbnü'l-Mübârek'e getirildiğini fakat kendisinin seviki içmeden vefat ettiğini anlatır.¹⁰⁸

Yine İbnü'l-Mübârek vefat edeceği zaman ona “لا إله إلا الله” diye telkin vermeye başlayan kişiyi, “iyi yapmıyorsun ve benden sonra Müslümanlara eziyet etmeden de korkuyorum. Sen telkin verirken “لا إله إلا الله” dedikten sonra, ben de başka bir kelam konuşmazsam beni bırak. Başka bir kelam konuşursam işte o zaman telkin ver ki son sözüm “لا إله إلا الله” olsun”¹⁰⁹ diyerek ikaz etmiştir.

Bağdâdî *Târîhu Bağdâd*, Zehebî de *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* adlı eserlerinde İbnü'l-Mübârek'in terceme-i hali hakkında uzunca bilgi verdikten sonra, vefatından sonra onu rüyasında görenlerin anlatımlarına da yer vermişlerdir. Bu anlatımlara göre İbnü'l-Mübârek'in hadîs talebi için çokça seyahat etmesinden ve cihâda çıkmasından dolayı bağışlandığından ve cennette peygamberler, sıddîkler, şehidler ve iyilerle beraber olduğundan bahsedilmektedir.¹¹⁰

1.2.2. Kişiliği ve ahlâkî şahsiyeti ile ilgili bazı vasıfları.

Kaynaklarda, İbnü'l-Mübârek'in kişiliği ve ahlâkî şahsiyeti ile alakalı çokça bilgi bulunmaktadır. Bu başlık altında gerek onun kişiliği, gerekse ahlâkî şahsiyetine ışık tutacak bazı yönleri ele alınacak; bu kapsamda onun ibadetlerindeki hassasiyeti, zühdü, kahramanlığı, cömertliği ve mütevazı oluşu gibi konular üzerinde durulacaktır.

1.2.2.1. İbadete düşkünlüğü.

Abdullah b. el-Mübârek'in hayatı incelendiğinde birçok güzel hasletin kendisinde bulunduğu görülecektir. Nitekim İsmail b. Ayyâş (ö. 181/797) onun bu yönünü şu ifadelerle dile getirir: “Yeryüzünde İbnü'l-Mübârek gibisini görmedim. Hiçbir hayırlı haslet bilmiyorum ki Allah onu İbnü'l-Mübârek'e vermemiş olsun.”¹¹¹ Ali b. el-Hasan b. Şakîk (ö. 215/830) de onun hakkında “Hayırda ondan daha fazla çaba gösteren birini görmedim” demiştir.¹¹²

Onun ibadete olan düşkünlüğünü göstermek adına kaynaklarda yer alan bazı bilgilerin burada zikredilmesi yerinde olacaktır. Vaktini ibadetle geçirmeyi seven ve ibadete düşkün olan

¹⁰⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 411.

¹⁰⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 418.

¹¹⁰ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 408-409; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 419.

¹¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 610-611.

¹¹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 269.

İbnü'l-Mübârek'in, ilim tahsil ederken, kalkıp ara ara namaz kıldığı rivâyet edilmektedir.¹¹³ Zira kendisinin ikinci namazını kıldıktan sonra Missîs¹¹⁴ Mescid'inde kibleye yönelip akşam namazına kadar hiç kimseye konuşmadan Allah'ı zikrettiği bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.¹¹⁵

“Seyyidü'l-kurrâ” şeklinde nitelenen Abdullah'ın, Kur'ân'ı güzel ve çok okuduğu, çokça namaz kıldığı Ali b. el-Hasan b. Şakîk tarafından şöyle anlatılmaktadır: “İbnü'l-Mübârek'ten daha çok ve daha güzel Kur'ân okuyan ve daha çok namaz kılan birini görmedim. Seferde ve diğer zamanlarda bütün gece namaz kılar, namazda kırâati tertîl üzere ve uzunca okurdu.”¹¹⁶ Duasının müstecâb olduğu belirtilen¹¹⁷ Abdullah'ın Kur'ân'ı hatmettiği zaman secdede dua etmeyi sevdiği ifade edilmektedir.¹¹⁸ Yine kendisinin Rum gazvesinde arkadaşları uyuduktan sonra kalkıp fecir vaktine kadar namaz kıldığı ve yaptığı ibadetlerden arkadaşlarının haberdar olmasını arzu etmediği nakledilmektedir.¹¹⁹

Bir grup arkadaşı ile Mısır'dan Mekke'ye yolculuk yapmış ve kendisi oruçlu olduğu halde beraberinde bulunan kişilere ikramda bulunmuştur.¹²⁰ Kendisi, bir gün oruç tutup bir gün yemeyi ömrün yarısını ziyan etme olarak değerlendirmiştir. Abde b. Süleymân (ö. 187/802) şunu nakleder: “Bir kişi İbnü'l-Mübârek'e bir gün oruç tutup bir gün yeme (Dâvûd orucu) hakkında sordu. İbnü'l-Mübârek şöyle cevap verdi. Bu kişi ömrünün yarısını ziyan ediyor. Neden her gün oruç tutmuyor.” Zehebî, İbnü'l-Mübârek'in bu cevabından sonra şöyle der: Zannediyorum ki İbnü'l-Mübârek o anda “En faziletli oruç Dâvûd orucudur”¹²¹ hadîsi ile “Hz. Peygamber her gün oruç tutmayı nehyetti”¹²² hadîsini hatırlayamadı.¹²³ Zehebî'nin işaret ettiği mezkûr rivâyetleri İbnü'l-Mübârek ister hatırlamış, isterse hatırlamamış olsun, kaynaklarda yer alan bu bilgilerden hareketle onun, farzların yanında nafîle ibadetlere de büyük önem verdiği anlaşılmaktadır.

Diğer ibadetlere olan düşkünlüğü gibi İbnü'l-Mübârek, birçok kere Mekke'ye gitmiş ve hac farizasını ifa etmiştir. İbnü'l-Mübârek'in sîretinden bahseden eserler sıkça şu bilgiye yer

¹¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 266.

¹¹⁴ Missîs Adana sınırları içerisinde ve Akdeniz yakınlarında bulunan bir yerleşim yeri.

¹¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 269.

¹¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 266-269.

¹¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 417.

¹¹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 406.

¹¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 266-269.

¹²⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 384-385; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 610-611.

¹²¹ Buhârî, “Fadâilü'l-Kur'an”, 34.

¹²² Müslim, “Sıyâm”, 35.

¹²³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 406.

verirler: “İbnü’l-Mübârek, bir sene hac yapar diğer sene cihâda çıkardı.”¹²⁴ Buna göre, onun hayatın her alanında etkin olduğunu söylemek mümkündür.

Bütün amellerde niyetin önemli bir yerinin olduğunu düşünen İbnü’l-Mübârek, küçük amellerin niyet ile büyüyeceğini ya da büyük amellerin niyet ile küçüleceğini söyler.¹²⁵ Hem Rabbine ve hem de insanlara karşı sorumluluklarını yerine getirme noktasında son derece hassas ve samimi olan İbnü’l-Mübârek’in bu yönünü, insanlar da farketmiş ve her zaman ona müracaat edip istişarede bulunarak onun görüşünü almışlardır. Nitekim insanlar hac ibadetini yapmak için onun yanına geldikleri gibi, bir sıkıntıları veya herhangi hastalıkları olduğu zaman da ona gelip, kendisinden yardım ve dua talep etmişlerdir.¹²⁶

1.2.2.2. Zühdü.

İbnü’l-Mübârek, kendi döneminde zühd konusunda önemli bir yere sahiptir. Zehebî, Abdullah b. el-Mübârek’i *Tezkiretü’l-huffâz* adlı eserinde “kudvetü’z-zâhidîn” şeklinde tavsîf eder.¹²⁷ İbnü’l-Mübârek’in sîretinden bahseden hemen hemen bütün eserlerde onun zâhid bir kişiliğe sahip olduğuna değinilmiştir.

O ilmiyle, hıfzıyla ve zühdüyle tanınmıştır.¹²⁸ Zühd ile ilgili hadîs malzemesini *Kitâbü’z-Zühd ve’r-rekâik* adlı eserinde toplayan Abdullah’ın, bu kitabı okurken hüngür hüngür ağladığı ve konuşmadığı, ağlaması sona erinceye kadar hiç kimsenin ona yaklaşmadığı ve bir şey sormaya cesaret edemediği nakledilmektedir.¹²⁹

İbnü’l-Mübârek zühdü, dünya ile alakayı kesme olarak değil, dünya ve dünyalığa bağlanmama olarak anlamış¹³⁰ ve insanın ırzını ve haysiyetini koruması için çalışması gerektiğini hem fikirleri hem de uygulamaları ile ortaya koymuştur. Örneğin Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), İbnü’l-Mübârek’in ticaretle uğraştığını görünce “Ey İbnü’l-Mübârek, sen bize zühdü, kemer sıkmayı ve yetecek kadar maişeti tavsiye ediyorsun. Fakat sen Horasân’dan Mescid-i Haram’a ticaret mallarını götürüp satıyorsun. Bu nasıl oluyor!” demiş, bunun üzerine İbnü’l-Mübârek “Ey Eba Ali! Ben bu ticareti ırzımı ve haysiyetimi korumak, Rabbim’e itaatta ondan yardım almak için yapıyorum. Bunun dışında da başka bir amacım yoktur” şeklinde cevap

¹²⁴ İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 2: 362.

¹²⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 400.

¹²⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 407; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 395, 407.

¹²⁷ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1: 274.

¹²⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 388.

¹²⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 406; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1: 278; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 394.

¹³⁰ Raşit Küçük, “Abdullah b. el-Mübârek” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 122-124.

vermiştir. Bunun üzerine Fudayl, İbnü'l-Mübârek'e "Ey İbnü'l-Mübârek! bu ne güzel bir iştir (ticarettir)" demiştir.¹³¹

İbnü'l-Mübârek, hayatı boyunca hiçbir zaman dünyaya sırtını çevirmemiş, bilakis her zaman hayatın içinde olmuştur. O, ömrü boyunca ölçülü yaşamış ve dünyaya hak ettiği değeri vermiş bir zâhiddir. Dünya sevgisi ve günahlar kalbi kuşattığı zaman, hayır ve güzelliklerin kalbe ulaşmasının mümkün olamayacağını söyleyen¹³² İbnü'l-Mübârek, kişinin iyiliklerinin kötülüklerinden fazla olması durumunda kötülüklerin zikredilmeyeceğini, yani kişinin iyi bir insan olacağını; ancak kötülüklerin iyiliklerden fazla olması durumunda ise iyiliklerin zikredilmeyeceğini yani kişinin günahlarını çok olması sebebiyle iyi bir kul olamayacağını dile getirmiştir.¹³³ İyi bir insan ve hatalı bir insan olmanın ölçüsünü böylece ortaya koyan İbnü'l Mübârek, yüz günahtan sakınılıp da bir günahtan sakınılmasa müttakî ve ver'a sahibi olunamayacağını söyleyerek¹³⁴ asgari düzeyde iyi bir insan ile kâmil bir insan olmanın ölçüsünü ortaya koymuştur.

"İlmi dünya için öğrendik, ama ilim bize dünyaya değer vermemeyi öğretti" diyen İbnü'l-Mübârek'in, günün belirli bir bölümünü zikir ve tefekküre ayırdığı, bu süre içinde hiç kimseyle konuşmadığı, insanlarla sürekli bir arada bulunmayı ve onlarla içli dışlı olmayı ilim ehli için uygun görmediği de kaynaklarda yer almaktadır.¹³⁵

Denilebilir ki İbnü'l-Mübârek zühdü, toplumla ilişkiyi kesme veya dünyaya sırt çevirme olarak değil bizzat hayatın ve toplumun içinde olma şeklinde anlamıştır. Bununla birlikte o, dünyaya gönül bağlamamış ve ilmî faaliyetlerini aksatacak kadar toplumla haşır neşir olmamıştır.

1.2.2.3. Cihâda düşkünlüğü.

Abdullah b. el-Mübârek'in en bariz özelliklerinden birisi de kahramanlığıdır. Ömrünü hac, ticaret ve cihâdla geçiren bu âlim, yukarıda da ifade edildiği gibi bir sene hacca gitmiş, diğer bir sene cihâda çıkmıştır.¹³⁶ Kaynaklar onu "hâfız, allâme, şeyhu'l-İslâm, müctehid, mücâhid ve zâhid" şeklinde tanıtır.¹³⁷ Zehebî, *el-İber* adlı eserinde İbnü'l-Mübârek'i, şecaat ve

¹³¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 397; Cemâlüddîn Ebü'l-Haccâc Yusuf b. Abdirrahmân el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 16: 20.

¹³² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 399.

¹³³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 398.

¹³⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 399.

¹³⁵ Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*, thk. Ali b. Hüseyin (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424), 3: 224; Küçük, "Abdullah b. el-Mübârek", 1: 122-124.

¹³⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 274; Zirikli, *A'lâm*, 4: 115; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 362.

¹³⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 274; Zirikli, *A'lâm*, 4: 115.

cihâdda zirve bir şahıs olduğunu kaydederken,¹³⁸ *Tezkiretü'l-huffâz*'da da fahru'l-mücâhidin¹³⁹ şeklinde tavsîf etmiştir.

İbnü'l-Mübârek, alanında yazılmış ilk eser olma özelliğini taşıyan *Kitâbü'l-Cihâd* adlı bir eser telif etmiş ve bu kitapta cihâdın faziletini, sevabını ve İslâm'daki önemini beyan eden rivâyetleri toplamıştır. Ayrıca yazdığı şiirler ile insanları cihâda teşvik etmiştir. Fudayl b. İyâz'a yazdığı bir şiirde cihâda çıkmanın diğer bütün ibadetlerden üstün olduğunu ve cihâd zamanı başka şeylerle meşgul olmanın oyalanmaktan ibaret olduğunu dile getirmiştir.

Muhammed b. İbrahim b. Ebî Sükeyne, İbnü'l-Mübârek'in mezkûr beyitleri, hicrî 177 yılında Tarsus'ta yazdığını ve kendisiyle Fudayl b. İyâz'a gönderdiğini bildirir. Muhammed b. İbrahim, Fudayl b. İyâz ile Mescid-i Haram'da karşılaştığını, İbnü'l-Mübârek'in kendisine yazdığı beyitlerini okuduğunu, ağladığını ve İbnü'l-Mübârek'in doğru söylediğini nakletmektedir.¹⁴⁰ İbnü'l-Mübârek'in hicrî 181 yılında vefat ettiği düşünülürse yaşının ilerlemesine rağmen cihâdı terketmediği söylenebilir. Zira vefatının da bir Tarsus seferi dönüşü olduğu daha önce ifade edilmişti.

Kaynaklarda İbnü'l-Mübârek'in kahramanlığı ile alakalı birçok olay da anlatılmaktadır. Örneğin Müslümanlar ile Rumlar arasında yapılan savaşta o, mübârezeye çıkmış ve peşpeşe birden çok düşman askerini öldürmüş, İslâm ordusunun muzaffer olmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca bu kahramanlığını da insanlara gösteriş aracı yapmamış, mümkün mertebe bu cengâverliğini gizlemeye çalışmıştır.¹⁴¹

1.2.2.4. Cömertliği.

Zengin ve şükreden bir kişi olan İbnü'l-Mübârek'in servetinin dört yüz bin civarında olduğu rivâyet edilmiştir.¹⁴² Tarih ve tabakât kitaplarında cömertliğinden sıkça bahsedilen İbnü'l-Mübârek'in, kazancının bir kısmını fakirlere ve ilim talebelerine verdiği nakledilmektedir. İbnü'l-Mübârek'in arkadaşı Mansûr b. Dînâr: "İbnü'l-Mübârek her gün bir dinâr tasadduk ederdi"¹⁴³ ifadesi ile onun cömertliğini ve ictimaî hayattaki duyarlılığını beyan etmiştir. Yine onun, ticaretten elde etmiş olduğu gelirden her sene fakirlere bin¹⁴⁴ veya yüz bin

¹³⁸ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-İber*, thk. Muhammed es-Said Zağlûl (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 1: 217; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 363.

¹³⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 274.

¹⁴⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 412-413.

¹⁴¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 406; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 394-395, 408-409.

¹⁴² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 409.

¹⁴³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 406.

¹⁴⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 395; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 361.

dirhem tasadduk ettiği rivâyet edilmektedir.¹⁴⁵ Öyleki bu ticareti de ilim talebeleri ve ihtiyaç sahiplerine destek olmak için yaptığını arkadaşlarına söylemiştir. Örneğin İbnü'l-Mübârek'in Fudayl b. İyâz'a şöyle söylediği nakledilir: “Sen ve arkadaşların olmasaydınız ticaret yapmazdım.”¹⁴⁶ İbnü'l-Mübârek'in bu sözünden, ticareti daha çok ihtiyaç sahibi kişiler ve talebeler için yaptığı anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Mübârek'in fakir insanlara yardım etme konusundaki hassasiyetini açıkça ortaya koyan bir hadîseye de burada değinmek istiyoruz. Rivâyete göre İbnü'l-Mübârek bir gün hacca gitmek üzere yola çıkmış, bu seyahat esnasında çeşitli beldelerden geçmiştir. Yolculuk esnasında kervanda bulunan bir kuş ölünce İbnü'l-Mübârek kuşun atılmasını söylemiştir. Daha sonra İbnü'l-Mübârek bir kızcağızın ölen kuşu aldığını görmüştür. Bunu üzerine İbnü'l-Mübârek kızın durumunu sorunca kız: “Ben ve kız kardeşim (veya annem) burada yaşıyoruz. Bu elbiseden başka elbisemiz, mezbeleye atılan meyteden başka da yiyeceğimiz yoktur. Babamızın büyük serveti vardı. Zulme uğradı. Malı gasp edildi ve öldürüldü” demiştir. Bu sözleri işiten İbnü'l-Mübârek kervanın geri dönmesini emrederek vekiline, yanlarında ne kadar nafakalarının olduğunu sormuştur. Kendisine bin dinârlarının olduğu bildirilince İbnü'l-Mübârek vekiline Merv'e ulaştıracak kadar yirmi dinâr sayıp ayırmasını geri kalanı ise bu aileye vermesini istemiş ve “İşte yapmış olduğumuz bu yardım, bu sene yapacağımız haccımızdan daha faziletli oldu” diyerek geri dönmüştür.¹⁴⁷

Muhammed b. İsâ (ö. 224/838) ise İbnü'l-Mübârek'in cömertliği hakkında şunları nakleder: “İbnü'l-Mübârek Tarsus'a çok gidip gelirdi. Rakka'da bir handa konaklar, bir genç de oraya giderek İbnü'l-Mübârek'ten hadîs dinlerdi. Yine bir keresinde İbnü'l-Mübârek buraya geldi ve genci göremedi. Genci soruşturdu ve onun on bin dirhem borcu sebebiyle hapsedildiğini öğrendi. İbnü'l-Mübârek gencin alacaklısına on bin dirhemlik borcunu ödeyip alacaklıya bu yaşananları kimseye anlatmayacağına dair yemin ettirdi. Daha sonra genç serbest bırakıldı. Bir zaman sonra İbnü'l-Mübârekle genç karşılaştı. İbnü'l-Mübârek nerelerde olduğunu, onu göremediğini söyleyince genç de bir borcundan dolayı hapse girdiğini, tanımadığı birisinin borcunu ödediğini ve hapisten çıktığını anlattı. İbnü'l-Mübârek “elhamdulillah” dedi. Bu genç, İbnü'l-Mübârek vefat edinceye kadar borcunun kim tarafından ödendiğini öğrenemedi.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 386; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 22.

¹⁴⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 386.

¹⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 611.

¹⁴⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 396-397; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 386-387.

İbnü'l-Mübârek, ihtiyaç sahiplerine yardım ettiği gibi herhangi bir sebeple veya hac görevini ifa etmek için yola çıktığı zaman da yanındaki arkadaşlarına ikramda bulunduğu, onların yol masraflarını karşıladığı ve hatta dönerken de her birinin ailesine ve çocuklarına çeşitli hediyeler aldığı rivâyet edilmektedir.¹⁴⁹ Nitekim Hibbân b. Mûsâ (ö. 233/848) ve Ebû İshâk et-Talkânî (ö. 215/830), İbnü'l-Mübârek'in seferde yol arkadaşlarına ikramda bulunmak için bineklere yüklenmiş çeşitli yiyeceklerin olduğunu bildirirler.¹⁵⁰ Yine onun yolculuğa çıktığı zaman sofrasının büyüklüğünden dolayı sofrasının bir binekte taşındığı rivâyet edilmiştir.¹⁵¹

1.2.2.5. Tevazu sahibi oluşu.

Döneminin önde gelen âlimleri arasında sayılan İbnü'l-Mübârek'in hayatı incelendiğinde mütevazı bir kişiliğe sahip olduğu görülecektir. Zira Ebû Ümeyye el-Esved, İbnü'l-Mübârek'ten şu sözleri işittiğini rivâyet etmiştir: “Onlardan olmasam da salihleri seviyorum. Onların en şerlisi olsam da şerli insanlara buğz ediyorum”. İbnü'l-Mübârek, bu sözlerinin ardından bir gencin konuşmaması gerektiği zaman sükût etmesinin daha uygun olacağı, doğru sözlü olmanın yeminden daha güzel olduğu, genç kişinin vakarlı bir duruşunun olması gerektiği, görüşlerinin doğru olduğunu düşünen nice insanları günahların alt edeceği ve kendi görüşünden uzaklaşıp dünyasını dinine karşılık satın alabileceğini anlatan bir şiir inşad etmiştir.¹⁵²

Yine İbnü'l-Mübârek sahip olduğu tevazu sebebiyle kibir ve gurur gibi kötü hasletlerin mümin kimse için oldukça kötü olduklarını ifade etmiştir. Nitekim İbnü'l-Mübârek'e kibir ve gurur (العجب) hakkında sorulduğunda; “kibir, insanları küçümsemen, gurur ise kendini başkasından üstün görmendir. Namaz kılan bir kimsede gururdan daha büyük bir kötülük bilmiyorum”¹⁵³ şeklide cevap vermiştir.

Anlaşılan o ki, birçok nimete ve olumlu haslete sahip olan İbnü'l-Mübârek, tevazuyu elden bırakmamış, gurur ve kibrin mümine yakışmayacağını dile getirmiştir.

¹⁴⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 394-395; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 385-386; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 611-612; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 362.

¹⁵⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 409.

¹⁵¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7: 8.

¹⁵² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 417-418.

¹⁵³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 407.

1.2.2.6. Edebi.

Edebi, “ma‘rifetü’n-nefs” olarak tanımlayan İbnü’l-Mübârek, insanın az bir edebe, çok amelden daha fazla ihtiyacı olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁴ “Biz bugün edebi arzuluyoruz” diyen İbnü’l-Mübârek, insanda bulunması gereken en güzel hasletleri şöyle sıralamaktadır:

1. Akıl
2. Güzel edeb
3. Kendisiyle istişare edilecek samimi bir dost edinmek
4. Bunların hiçbiri yoksa sükût etmek

Bunlardan hiçbiri bir kişide bulunmazsa o kişinin ölümünün kendisi için daha güzel olacağını belirtmiştir.¹⁵⁵ Buna göre İbnü’l-Mübârek, kâmil ve erdemli bir insan profilini; akli en güzel şekliyle kullanma, ahlâkı güzelleştirme, istişare edebilecek dostlar edinme ve gereksiz konuşmama şeklinde ortaya koymaktadır.

Yine o, güzel ahlâk ile ibadetler arasında şöyle bir bağ kurmaktadır. Edebi önemsemeyen kişi, sünnetleri aksatmaya başlar, sünnetleri önemsemeyen farzları ihmal eder, farzları önemsemeyen ilâhî ma‘rifetten mahrum kalır. İlâhî ma‘rifetten mahrum olanın halinin nasıl olacağı ise bellidir.¹⁵⁶

Güzek ahlâk konusundaki düşüncesini böylece ortaya koyan İbnü’l-Mübârek’in, bu yaklaşımını ilim meclislerinden sosyal hayata varıncaya kadar hayatın bütün alanlarında kendi davranışlarına yansıttığı görülmektedir.

Muvatta’nın râvîlerinden olan ve Mâlikî mezhebinin Endülüs’te yayılmasını sağlayan Kurtubalı Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî’nin (ö. 234/849) şu beyanları, İbnü’l-Mübârek’in ilim meclislerindeki saygı ve edebine ışık tutacak niteliktedir. Yahyâ, şöyle anlatır: “Mâlik’in yanında idim. İbnü’l-Mübârek’in girmesi için izin istendi. Mâlik ona izin verdi, meclisinde yer açtı ve hemen yanına oturttu. Ben Mâlik’in İbnü’l-Mübârek’ten başkası için meclisinde yer açtığını görmedim. Kârî, Mâlik’e okuyordu. Bazen bir mesele geçince onu İbnü’l-Mübârek’e “sizin bu meseledeki görüşünüz nedir veya yanınızdaki görüş nedir” diye soruyordu. İbnü’l-Mübârek de ona cevap veriyor sonra da kalkıp çıkıyordu. İbnü’l-Mübârek’in edebi Mâlik’in hoşuna gitti. Daha sonra da bize şöyle dedi: “Bu kişi Horasân’ın fakîhi İbnü’l-Mübârek’tir.”¹⁵⁷

¹⁵⁴ Ferîdüddin Attar, *Tezkiretü’l-evliyâ*, thk. Muhammed Edîb el-Câdir, t.y., 236.

¹⁵⁵ Attar, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 236.

¹⁵⁶ Attar, *Tezkiretü’l-evliyâ*, 236.

¹⁵⁷ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 8: 420; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 2: 417.

Süfyân b. 'Uyeyne'nin (ö. 198/814) yanında İbnü'l-Mübârek'e bir mesele sorulunca, "büyüklerimizin yanında konuşmaktan nehyolunduk"¹⁵⁸ şeklinde söylemesi ise İbnü'l-Mübârek'in ilim meclislerinde gerektiği zaman gerektiği kadar konuştuğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Onun ilim meclislerindeki bu nahif tavrı diğer insanlarla ilişkilerinde de kendini göstermektedir. Muhammed b. Humeyd'in rivâyetine göre Abdullah b. el-Mübârek'in yanında bir kişi hapşırıp bir şey söylemeyince İbnü'l-Mübârek, o kişiyi incitmeden şöyle söyler: "kişi hapşırınca ne der?", adam; "elhamdulillah" şeklinde cevap verir. Bunun üzerine İbnü'l-Mübârek hapşırın kişiye "yerhamukellah" diyerek hayır duada bulunur. İbnü'l-Mübârek'in bu edebi ve tavrı orada bulunan herkesin hoşuna gitmiştir.¹⁵⁹

Elbetteki İbnü'l-Mübârek'in gerek kişiliği ve gerekse ahlâki şahsiyetiyle alakalı nitelikler bunlardan ibaret değildir. Bunun dışında onun takvâsı, vera sahibi oluşu, emanete riayet etmedeki hassasiyeti vb. gibi yönleri ile ilgili kaynaklarda pek çok bilgi bulunmaktadır.¹⁶⁰

1.2.3. İlmî şahsiyeti.

Kaynaklarda "imâmü'l-hâfiz, allâme, şeyhü'l-İslâm, fahru'l-mücâhidîn, kudvetü'z-zâhidîn, tâcir, sâhibü't-tesânif ve'r-rahâlât,¹⁶¹ emîru'l-etkîyâ, gâzî, zamanının âlimi"¹⁶² şeklinde tanıtılan Abdullah b. el-Mübârek'in, ilim, amel, zekâ, şecaat, cihâd ve cömertlikte zirve bir şahıs olduğundan bahsedilir.¹⁶³ İlmî otoritesi ile dönemindeki âlimler arasında üstün bir konuma sahip olan İbnü'l-Mübârek, özellikle hadîs ve fıkıh alanlarında temâyüz etmiş, bu iki disiplinde derin bilgiye sahip olmuştur.¹⁶⁴ Öyleki İbnü'l-Mübârek'in bilmediği her hadîsten uzak durulması gerektiği ifade edilmiş,¹⁶⁵ ilmin kendisine dayandığı iki kişiden biri olduğu bildirilmiştir.¹⁶⁶ Yine o, çağdaşları içinde ehli ilimden hiç kimsenin sahip olamadığı hasletleri

¹⁵⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 420.

¹⁵⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 391.

¹⁶⁰ Hasan b. Arafe'nin beyanına göre İbnü'l-Mübârek, Şam'da bulunduğu sırada birisinden bir kalem ödünç almış ve unutarak kalemi Horasân'a götürmüştür. Kalemin kendi yanında olduğunu görünce tekrar Şam'a dönüp kalemi sahibine teslim etmiştir. Bk. Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 407; Halîl b. Abdillâh b. Ahmed b. el-Halîl Ebû Ya'la el-Halîlî, *el-İrşâd fî marifeti ulemâi'l-hadîs*, thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 2: 272; 3: 887; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 395; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 417.

¹⁶¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 274; Zirikli, *A'lâm*, 4: 115.

¹⁶² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 378-379.

¹⁶³ Zehebî, *el-İber*, 1: 217; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 363.

¹⁶⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 388.

¹⁶⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 403.

¹⁶⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 402; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 391.

kendisinde cem‘ etmiş¹⁶⁷ hadîs ve fıkıh dışında gramer, şiir ve eyyâmu’n-nas vb. alanlara olan vukûfiyeti ve otoritesi ile de tanınmıştır.¹⁶⁸

Sahip olduğu üstün meziyetler sebebiyle de İbnü’l-Mübârek, sahanın önemli âlimleri tarafından pek çok övgüye mazhar olmuştur. Örneğin tebeu’t-tâbiîn devrinin en büyük hadîs ve fıkıh âlimlerinden biri olan Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) çeşitli vesileler ile onun doğu ve batı ehlinin en âlim kişisi olduğunu söylemiştir. Bu konuda İmrân b. Mûsâ et-Tarsûsî, Süfyân ile bir kişi arasındaki bir diyalogu şu şekilde nakleder: “Bir adam, Süfyân es-Sevrî’ye gelip bir mesele sordu. Süfyân, ona; ‘nerelisin?’ dedi. Adam, ‘meşrik ehlinenim’ dedi. Süfyân, ‘sizin yanınızda meşrik ehlinin en âlim kişisi yok mu?’ Adam, ‘Ey Eba Abdullah o kimdir?’ dedi. Süfyân, ‘Abdullah b. el-Mübârek’tir’ dedi. Adam, ‘o meşrik ehlinin en âlim kişisi midir?’ deyince, Süfyân, evet, hem meşrik hem de mağrib ehlinin en âlim kişisidir”¹⁶⁹ şeklinde karşılık verdi.

Zehebî’nin “imâm, hâfız ve sika” şeklinde tavsif ettiği¹⁷⁰ Mu‘temir b. Süleymân (ö. 187/803) “İbnü’l-Mübârek gibisini görmedim. Başkasından bulup öğrenemediğimiz hususları onda bulup öğrenirdik”,¹⁷¹ der. Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818) ise “hassas bir meseleyi çözmeyi arzu ettim. İbnü’l-Mübârek’in kitaplarında bulamayınca (başka bir yerde bulamam diye) ümitsizliğe düştüm”¹⁷² diyerek, onun İslâmî ilimlerdeki geniş bilgisini vurgulamışlardır.

Süfyân b. ‘Uyeyne, “Allah İbnü’l-Mübârek’e rahmet etsin. O fakîh, âlim, âbid, zâhid ve şair bir şahıstı. Cömert ve şecaat sahibi birisiydi”¹⁷³ demiş, benzer bir değerlendirmeyi Ebû Zür‘a (ö. 264/878) da yapmıştır.”¹⁷⁴ Ahmed b. Hanbel ise “İbnü’l-Mübârek zamanında ilmi ondan daha çok talep eden kimseyi görmedim. O ilim talep etmek için Yemen, Şam, Basra ve Kûfe gibi beldelere seyahat etti. Kendisi, ilim (hadîs) râvîlerinden biridir ve bu işe de ehildir. O, hem büyüklerden hem de küçüklerden hadîs yazmıştır. Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813) ve Ebû İshâk el-Fezârî’den hadîs yazdı ve ondan önemli bir yekûnu cem‘ etti”¹⁷⁵ demiştir. Nesâî de, “İbnü’l-Mübârek döneminde ondan daha üstün, daha değerli ve bütün güzel hasletlere daha çok sahip başka birisini bilmiyoruz” diyerek onun ilmi şahsiyetini övmüştür.¹⁷⁶ Ebû Ya’lâ el-

¹⁶⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7: 7-8.

¹⁶⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 392; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, 1: 285; Zirikli, *A’lâm*, 4: 115.

¹⁶⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 400-402; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 389,391.

¹⁷⁰ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1: 195.

¹⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5: 180; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, 1: 286.

¹⁷² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 392; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 16: 15.

¹⁷³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5: 180; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, 1: 285; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 16: 16.

¹⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5: 181.

¹⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5: 180; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, 1: 286; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 2: 361.

¹⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 2: 417.

Halîf (ö. 446/1055) ise “İbnü’l-Mübârek, üzerinde ittifak edilen bir imâmdır. Onun hasletleri sayılamayacak kadar çoktur. O Abdâllardan¹⁷⁷ biridir.”¹⁷⁸ demektedir.

Babasından kendisine intikal eden mirası ilim ve hayır yolunda harcayan¹⁷⁹ Abdullah, öğrenilen ilmin insanlara öğretilmesi gerektiğini savunmuş ve ilmin ilk faydasının da kişilerin birbirlerine öğretmesi olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁰ Nitekim İbnü’l-Mübârek’in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Kim ilimde cimrilik ederse, üç şey ile imtihan olunur; ölmesi ve ilminin de kendisiyle birlikte gitmesi, unutulması ve ilmini bir sultanın isteği doğrultusunda kullanması.”¹⁸¹

1.2.3.1. Tahsil hayatına başlaması ve seyahatleri.

İbnü’l-Mübârek çocukluk ve gençlik yıllarını Merv şehrinde geçirmiştir. Ancak kaynaklarda bu dönem hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.¹⁸² Bununla birlikte onun küçük yaştan itibaren dinî eğitim aldığına, başarılı ve hâfızası güçlü bir öğrenci olduğuna işaret eden bilgilerle karşılaşmak mümkündür. Nitekim arkadaşı Sahr’ın anlattığına göre İbnü’l-Mübârek, öğrencilik yıllarında dinlediği uzun bir hutbeyi, oradakilerden birinin isteği üzerine hemen ezberinden okuyabilmiştir.¹⁸³

Kaynaklar, İbnü’l-Mübârek’in yirmi yaşında ilim tahsiline başladığını kaydetmektedir.¹⁸⁴ Diğer bir ifade ile ilim tahsiline 138/755 yılında başlayan İbnü’l-Mübârek’in tahsil hayatına neden bu kadar geç başladığı ile alakalı bir bilgiye kaynaklarda rastlanmamaktadır. Ancak onun baba mesleği olan ticaretle meşgul olmasının eğitim-öğretime

¹⁷⁷ Bu tabir, muhaddis ve diğer âlimler tarafından kullanılan lafızlardan biridir. Bu tabirle kişinin salah, zühd ve ibadet gibi vasıfları kastedilir. Bu vasıflar da Abdâllar ile alakalı varid olan bazı hadîslere dayandırılır. Ahmed b. Hanbel, konuyla ilgili iki hadîse yer verir. Bu rivâyetlerden birinde Abdâlların sayısının 30, diğerinde ise 40 olduğu bildirilir. Her iki rivâyetin de zayıf olduğu ifade edilmiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye ise *el-Menaru’l-Münif* adlı eserinde abdâl, akdâb ve ağvâs ile ilgili rivâyetlerin tamamının batıl olduğunu kaydeder. Bk. Ebû Ya‘la el-Halîfî, *el-İrşâd*, 2: 272, 4. dipnot; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Adil Mürşid (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1421), 2: 321; 37: 413; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî, *el-Menâru’l-münif fi’s-sahîh ve’d-daîf*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallâ (Riyâd: Dâru’l-Âsime, 1996), 85.

¹⁷⁸ Ebû Ya‘la el-Halîfî, *el-İrşâd* adlı eserinde İbnü’l-Mübârek’in 1600 Şeyh’ten hadîs yazdığını bildirir. İbn Hacer ise el-Halîfî’nin *el-İrşâd* adlı eserine atıfta bulunmasına rağmen İbnü’l-Mübârek’in hadîs yazdığı hoca sayısının 1000 şeyh olduğunu kaydeder. Bk. Ebû Ya‘la el-Halîfî, *el-İrşâd*, 2: 272; 3: 887; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 2: 417.

¹⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 16: 22.

¹⁸⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 398.

¹⁸¹ Bağdâdî, *el-Câmi*, 324; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 398; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 16: 22-23.

¹⁸² Küçük, “Abdullah b. el-Mübârek”, 1: 122-124.

¹⁸³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 404; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 393; Muhammed Yılmaz, “Tarsus’a Gelen İlk Türk Hadîs Alimi Abdullah b. el-Mübârek”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2011): 3.

¹⁸⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 379.

başlamasını geciktirmiş olabileceği gibi¹⁸⁵ aynı zamanda bu dönemde Horasân ve Merv'deki siyasî karışıklıkların da kendisinin ilim tahsiline geç başlamasına sebep olduğu söylenebilir.

Hicrî 138-141 yılları arasında dönemin ilim ve kültür merkezi Merv'de bulunan İbnü'l-Mübârek, doğal olarak tahsil hayatına da burada başlamış ve bölgedeki âlimlerden ders almıştır. İlk hocasının Rebî' b. Enes el-Horasânî olduğu zikredilmiştir ki İbnü'l-Mübârek'in ondan takrîben 40 hadîs rivâyet ettiği ifade edilmiştir.¹⁸⁶ 141/758 yılında Merv'den ayrılan İbnü'l-Mübârek, ilk seyahatini Irak'a yapmıştır.¹⁸⁷ Daha sonra Yemen, Hameyn, Mısır, Şam, Cezîre, Basra ve Kûfe gibi diğer ilim ve kültür merkezlerine de birçok kez gitmiştir.¹⁸⁸ Ebû Hâtim (ö. 277/890), İbnü'l-Mübârek'in hadîs öğrenmek için dünyanın dörtte birini dolaştığını söylerken,¹⁸⁹ Zehebî ise onu, ilim tahsili için yapmış olduğu sayısız rihlelerden dolayı "es-seffâr (sürekli seyahat eden)" ve "er-rahâlâtüş-şâsia birçok beldeyi dolaşan"¹⁹⁰ şeklinde nitelemiştir.

Rânehürmüzî, ilim talebi için seyahat eden ve beldeleri birleştiren hadîsçileri beş gruba ayırmış; birinci tabakada da Abdullah b. el-Mübârek'in olduğunu belirtmiştir. Rânehürmüzî'nin bildirdiğine göre İbnü'l-Mübârek Yemen, Irak, Mısır, Cezire ve Şam beldelerine seyahat etmiş, bu bölgelerdeki ilmî irtibatı sağlamıştır.¹⁹¹ İbn Sa'd ise İbn Mübârek'in Irak, Hicaz, Şam, Mısır ve Yemen gibi beldelere seyahat ettiğini bildirmektedir.¹⁹²

İbnü'l-Mübârek hakkında tarih ve tabakât kitaplarında yer alan "bir sene hacca gider diğer sene cihâda çıkardı"¹⁹³ şeklindeki ifadeler kendisinin birçok kez Hameyn'e gittiğini göstermektedir. Ayrıca ticaret maksadıyla Mekke'ye geldiği de rivâyet edilmiştir.¹⁹⁴ İster hac farızasını eda etmek için isterse başka bir maksatla gitmiş olsun İbnü'l-Mübârek bu seferleri esnasında hadîs öğrenmek ve öğretmekten geri durmamıştır. Mekke'de Hüseyin el-Mervezî (ö. 246/861) kendisinden hadîs dinlemiştir ki bu kişi *Kitâbü'z-Zühd*'ü İbnü'l-Mübârek'ten rivâyet eden râvîdir.¹⁹⁵ İbnü'l-Mübârek'in Mekke'ye geldiği zamanlarda yapmış olduğu birkaç uygulamayı da burada vermek istiyoruz. Örneğin Mekke'ye geldiğinde zemzemden bir avuç

¹⁸⁵ Muhammed Saîd Muhammed Hasan Buhârî, *Abdullah b. el-Mübârek Muhaddisen ve Nâkiden* (Câmiatü'l-Melik Abdülazîz Külliyyetü'ş-Şerîa, 1401), 6.

¹⁸⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 379.

¹⁸⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 407; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 418; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 416.

¹⁸⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 381.

¹⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 264.

¹⁹⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 275.

¹⁹¹ Rânehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 229; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 380; Muhammed Tayyib Okıç, *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerine Tetkikler* (Ankara: Atlas, 2017), 171.

¹⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7: 263.

¹⁹³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 274; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 362.

¹⁹⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 397; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 20.

¹⁹⁵ Ebû Ya'la el-Halîlî, *el-İrşâd*, 3: 887-888.

alıp kibleye yönelerek Câbir b. Abdillâh'ın (ö. 78/697) Hz. Peygamber'den naklettiği “ماء زمزم لما شرب له (Zemzem, hangi niyetle içilirse ona göre fayda sağlar)” hadîsini okuyup, sonrasında “kıyamette susuzluk çekmeme niyetiyle içiyorum” diyerek zemzemi içtiği bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.¹⁹⁶

İbnü'l-Mübârek'in yolculuk yaptığı beldelerden biri de Bağdâd'tır. Kendisinin defaatle Bağdâd'a geldiği ve burada hadîs tahdîs ettiği rivâyet edilmiştir.¹⁹⁷ Burada, Hasan b. Arafe (ö. 257/870), Mahmud b. Ğeylan (ö. 239/853), Ali b. Hasan b. Şakîk (ö. 215/830), Abdulaziz b. Ebî Rizme (ö. 206/821), Abdân, Muhammed b. Mukâtil (ö. 226/840), Süveyd b. Nasr (ö. 240/854), Hasan b. Îsâ b. Mâsercis (ö. 239/853) gibi kişiler İbnü'l-Mübârek'ten rivâyette bulunmuştur.¹⁹⁸

Kaynaklardaki bilgiler incelendiğinde Abdullah b. el-Mübârek'in tek bir hadîs hakkında bilgi almak için dahi seyahatlere çıkmaktan geri durmadığı görülmektedir. Nitekim o, “Bin kişinin sevgisi tek kişinin düşmanlığına satın alınmaz” rivâyetini sormak için Merv'den kalkıp yaklaşık iki bin km uzaklıktaki Basra'ya gitmiştir. Olayı Hârûn b. el-Muğîre şöyle anlatır: “İbnü'l-Mübârek, bana geldi ve bineğinin üzerinde iken bir hadîs sordu. Ben de ona tahdîs ettim. Sonra bana bu hadîs için Merv'den buraya geldiğini söyledi.”¹⁹⁹

Sonuç olarak 141 yılında Merv'den ayrılan İbnü'l-Mübârek'in, ömrünün geri kalan kısmını, ilim öğrenmek, cihâd etmek, hacetmek ve ticaret yapmak gibi gayelerle dönemin önemli merkezleri arasında yolculuk yaparak geçirdiğini söylemek mümkündür.²⁰⁰ İbnü'l-Mübârek'in seyahat ettiği beldeler aşağıdaki haritada gösterilmiştir.

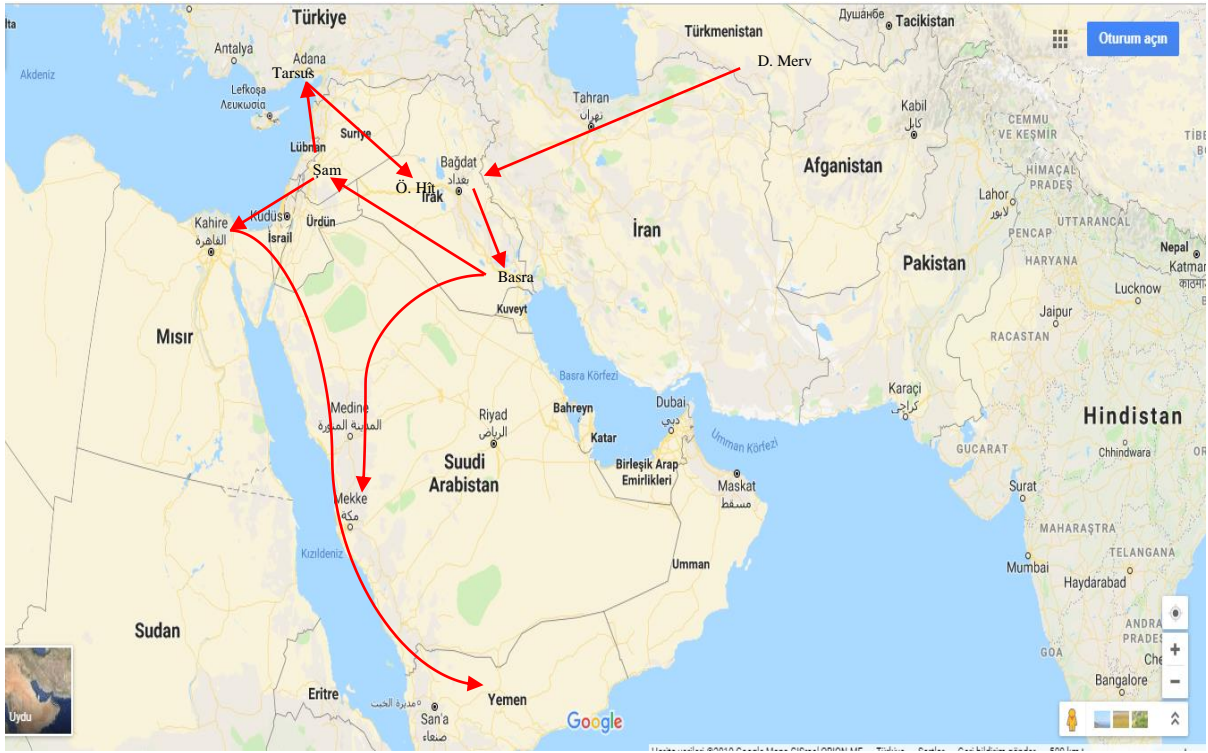
¹⁹⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 405; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 393.

¹⁹⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 389.

¹⁹⁸ Ebû Ya'la el-Halîlî, *el-Îrşâd*, 3: 887-888.

¹⁹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *er-Rihle fi talebi'l-hadîs*, thk. Nureddin Itr (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1395), 155.

²⁰⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 379.

Şekil 1. İbnü'l-Mübârek'in seyahat ettiği beldeler

1.2.3.2. İslâmî ilimler alanındaki konumu.

Bu başlık altında İbnü'l-Mübârek'in muhtelif alanlardaki konumu ele alınacaktır. Ancak çalışmanın tamamında İbnü'l-Mübârek'in hadîs ilmindeki yeri üzerinde durulduğu için burada ayrıca hadîsçiliğinden bahsedilmeyecek; fıkıh, tefsir, kelam, tasavvuf ve edebiyat alanlarındaki yeri özetle ele alınacaktır.

Fıkıh

İbnü'l-Mübârek, hadîsçiliğinin yanında aynı zamanda fıkıh otoritelerinden olup fikhu'l-hadîste tanınan birisidir.²⁰¹ Nitekim İbnü'n-Nedîm onu *el-Fihrist*'inde “muhaddis fakîhler” arasında zikretmiştir.²⁰² Hâkim en-Neysâbûrî ise (ö. 405/1014), onu fikhu'l-hadîs sahasındaki mütehasıs âlimler arasında saymıştır.²⁰³

Ali b. el-Hasan b. Şakîk'in beyanına göre İbnü'l-Mübârek, fikhî görüş ve fetvâlarını fikhî bir meleke/ictihâd ve hadîsle temellendirmiştir (لا يفتي الا بقوة وأثر).²⁰⁴ Onun özellikle hadîs

²⁰¹ Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, 424.

²⁰² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 319.

²⁰³ Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rifetu ulumi'l-hadîs*, 66; Tâhir b. Salih el-Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdulfettah Ebû Guddê (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1416), 424; Raşit Küçük, “Abdullah İbnü'l-Mübârek ve Hadîs İlmindeki Yeri”, 3 (1985): 285.

²⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 262.

ve fıkıh alanındaki uzmanlığı hem muhaddisler hem de fakihler tabakasında zikredilmesine sebep olmuştur.²⁰⁵ O, hadıs ve fikhı cem‘ ederek bâb bâb/konu konu sıralamıştır.²⁰⁶

Süfyân b. ‘Uyeyne, İbnü’l-Mübârek hakkında “fakih, âlim, âbid ve zâhid”²⁰⁷, Aburrahman b. Mehdî, dönemindeki imâmların, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Hammâd b. Zeyd (179/795) ve İbnü’l-Mübârek olmak üzere dört kişi olduğunu söylemiş,²⁰⁸ İbn Hacer de “sika, sebt, fakih”²⁰⁹ ifadeleri ile onun fikhî yönüne dikkat çekmiştir. İbrahim b. Şemmâs (ö. 221/835) ise, insanların en fakihinin İbnü’l-Mübârek²¹⁰ olduğunu söylemekte, yine bu konuda Muhammed b. el-Mu‘temir b. Süleymân et-Teymî şöyle nakletmektedir; “Arapların fakihî kimdir? diye babama sordum, Süfyân es-Sevrî’dir, dedi. Süfyân vefat edince bu soruyu tekrar sordum. Abdullah b. el-Mübârek’tir, dedi.”²¹¹

İbnü’l-Mübârek, fikhı Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik ve Süfyân es-Sevrî gibi dönemin önde gelen fikh otoritelerinden öğrenmiştir. Nitekim Zehebî, İbnü’l-Mübârek’in fikhı Ebû Hanîfe’den öğrendiğini ve onun öğrencisi olduğunu kaydetmiştir.²¹² Ebû Hanîfe’nin, İbnü’l-Mübârek’in nezdinde önemli bir yeri vardır. Özellikle Ebû Hanîfe’nin fikhı konusundaki ilmini ve otoritesini takdir etmiş ve “fıkıhta Ebû Hanîfe gibisini görmedim”, “fıkıhta Ebû Hanîfe’den daha güzel görüş beyan eden birini görmedim”, “Ebû Hanîfe insanların en fakihidir” diyerek Ebû Hanîfe’yi övmüştür.²¹³

İbnü’l-Mübârek, Süfyân es-Sevrî için de övgü dolu sözler söylemiştir. Örneğin o, “yeryüzünde Süfyân es-Sevrî’den daha âlim birini görmedim”, “Süfyân’dan daha hayırlısını görmedim”, “Süfyân gibisini görmedim”, “görüşmeden önce kendilerinden övgüyle bahsedilen kişilerin hepsinin haklarında yapılan övgülerin altında olduklarını gördüm. Ancak Süfyân es-Sevrî hariç”²¹⁴ gibi ifadelerle es-Sevrî’nin ilmî derinliğine dikkat çekmiş ve ondan azamî

²⁰⁵ Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısrî İbn Ebî’l-Vefâ, *el-Cevâhiru’l-mudiyye fi tabakâti’l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv (Mîr Muhammed Kütüphane, t.y.), 2: 324; İbn Tağrıberdî Ebü’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî *ez-Zâhirî, en-Nücûmu’z-zâhire* (Kâhire, t.y.), 2: 103; Ebü’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik ve takrîbü’l-mesâlik*, thk. İbn Tâvî et-Tancî (Matbaâtü Fedâle, 1965), 1: 101; İbrâhim b. Ali b. Muhammed İbnü Ferhûn, *ed-Dîbâcu’l-müzheb fi marifeti a’yani ulemâi’l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu’n-Nûr (Kâhire: Dâru’t-Türâs, t.y.), 1: 72.

²⁰⁶ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1: 275-276.

²⁰⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5: 180; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, 1: 285; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 16: 16.

²⁰⁸ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5: 180; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, 1: 286; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 387-388.

²⁰⁹ Ahmed b. Ali b. Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru’r-Reşid, 1406), 320.

²¹⁰ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 403; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 391.

²¹¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5: 179-180.

²¹² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 409.

²¹³ Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, 2: 220; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1: 168; Muhammed Osman Cemâl, *Abdullah b. el-Mübârek el-İmâmu’l-kudve* (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, t.y.), 110.

²¹⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1: 57.

derecede istifade etmiştir. Sonuç itibariyle İbnü'l-Mübârek, Ebû Hanîfe ve Süfyân es-Sevrî'nin kendisine katkılarını şöyle ifade etmiştir: “Eğer Allah, Ebû Hanîfe ve Süfyân es-Sevrî ile bana yardım etmeseydi diğer insanlar gibi sıradan biri olurum.”²¹⁵

Öte yandan İbnü'l-Mübârek, İmâm Mâlik'in derslerini de takip etmiş, hocası ona hiç kimseye göstermediği ilgiyi gösterip hiç kimseye yapmadığı muameleyi ona yapmıştır. İmâm Mâlik zaman zaman onun herhangi bir konu hakkındaki görüşünü de almış ve onu Horasâ'nın fakîhi olarak nitelemiştir.²¹⁶ İmâm Mâlik gibi, yaşadığı dönemdeki fakîhlerin takdirini kazanan Abdullah b. el-Mübârek Muvatta'yı, müellifinden rivâyet ederek Muvatta'nın râvîlerinden olmuştur.²¹⁷

İbnü'l-Mübârek'in fıkıh alanında istifade ettiği hocalarından biri de Şam ehlinden ve otorite münekkitlerden olan Ebû İshâk el-Fezârî'dir. Kaynaklarda bazen Ebû İshâk'ın İbnü'l-Mübârek'in yanına geldiğini; bazen de İbnü'l-Mübârek'in Ebû İshâk'ın yanına gittiği ve birbirlerinin ilimlerinden istifade ettikleri nakledilmiştir. İbnü'l-Mübârek “Ebû İshâk el-Fezârî'den daha fakîh birini görmedim” sözleri ile onun fikhî yönünün güçlü olduğu dile getirmiştir. Dolayısıyla İbnü'l-Mübârek'in fıkıh alanında beslendiği âlimlerden birinin de kendisinden en az yirmi yaş büyük olan Ebû İshâk el-Fezârî olduğu söylenebilir.²¹⁸

Kaynakların vermiş olduğu bilgilerden hareketle İbnü'l-Mübârek'in fıkıh anlayışının daha çok Ebû Hanîfe ve İmâm Mâlik'e dayandığı anlaşılmaktadır.²¹⁹ İbnü'l-Mübârek'in fikhî görüşleri ile alakalı yapılan bir çalışmada usulde hem Hanefî hem de Mâlikî usûlünün izlerini taşıdığı; ictihâd ve fetvâlarında ise bazen farklı görüşleri mukayese edip tercihler yaptığı, umumiyetle ise bu tercihlerde Hanefîlerin ictihâdlarına uygun düştüğü, ancak bazen dört mezhebin hiçbirine uymayan müstakil ictihâdî sonuçlara da ulaştığı, bu yönüyle de müstakil bir usûle sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.²²⁰

İbnü'l-Mübârek, fıkıhta otorite olmasına rağmen bazen fetvâ vermekten kaçınmıştır. Şöyleki Mescid-i Haram'da kendisine bir mesele sorulunca “benim gibi birisi Mescid-i Haram'da nasıl fetvâ verebilir, Mescid-i Haram'da fetvâ vermeye ehil miyim?” şeklinde

²¹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8: 418.

²¹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 420; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 2: 417.

²¹⁷ İbn Hallikân, *Vefayât*, 3: 32; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 361.

²¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 276, 281, 285.

²¹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 409; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8: 418.

²²⁰ Faizullo Abdukhalikov, *İlk Dönem Bilginlerinden Abdullâh b. el-Mübârek'in Hayatı ve Fikhî Görüşleri* (Selçuk Üniversitesi, 2011), 96.

karşılık vermiştir.²²¹ İbnü'l-Mübârek bu ifadesiyle ilmî bir tevazuya sahip olduğunu ve Mescid-i Haram'a beslediği saygıyı ortaya koymuştur.

Tefsir

İbnü'l-Mübârek'in biyografisine tahsis edilen eserlerde daha çok hadisçi ve fıkıhçı kimliğine vurgu yapılsa da onun diğer İslâmî ilimlerle ilgili değerlendirmeleri ve çalışmalarının olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu alanlardaki çalışmaların bir kısmı müstakil olarak günümüze ulaşmışken diğer bir kısmı ulaşmamış, sadece isimlerinden bahsedilmiştir. Söz gelimi İbnü'n-Nedîm *el-Fihrist* adlı eserinde İbnü'l-Mübârek'in eserlerini zikrederken *Kitâbü't-Tefsîr* adlı bir eserinin olduğunu kaydetmiştir.²²² Ne var ki bu eser günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte ilgili eser hakkında Süleymân Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu* adlı çalışmasında onun tefsirinin *el-Vâdih fi't-tefsîr* adını taşıdığını ve Süleymâniye Kütüphanesi, Ayasofya kısmında bir nüshasının bulunduğunu söylemişse de²²³ bu konuda bir makale yazan İshâk Özgel, İbnü'l-Mübârek'e nispet edilen eserin yanlışlıkla ona atfedildiğini ve bunun bir yanlışlığı olup *el-Vâdih* adı ile kayıtlı olan iki ciltlik yazma nüshanın İbnü'l-Mübârek'e ait olmayıp Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Vehb ed-Dineverî'ye (ö. 308/920) ait olduğu ve muhtevası itibariyle Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687) rivâyetlerini içeren *Tenvîrü'l-mikbâs* adlı tefsirin hicrî VI. asra ait bir nüshası olduğu sonucuna ulaşmıştır.²²⁴ Neticede kaynaklarda İbnü'l-Mübârek'e nispet edilen *Kitâbü't-Tefsîr*'in herhangi bir nüshasının günümüze ulaştığını söylemek şu an için zor gözükmetedir.

Kırâat

İbnü'l-Mübârek'in kırâat ilmindeki yerine de değinmek faydalı olacaktır. Zira kendisine kırâatler ve kırâat imâmlarının okuyuşları hakkında bazı soruların yöneltildiği bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Ebû Ali eş-Şakîk bu konuda şöyle der: "İbnü'l-Mübârek'e, Kisâî'nin (ö. 189/805) İ'râbü'l-Kur'ân konusunda bir kitap yazdığını, Fâtiha sûresine başlarken "الحمد لله", "الحمد لله" ve "الحمد لله" şeklinde okunabileceğini söylediğini, buna kendisinin ne diyeceğini sordum. İbnü'l-Mübârek şöyle cevap verdi: "Seleften herhangi bir kurra böyle okuduysa Kisâî onların kırâatini almıştır. Dolayısıyla bunda bir sakınca yoktur. Seleften hiç kimse böyle okumadıysa ve nahiv kurallarına aykırı olarak onu aktarıyorsa ben bunu uygun bulmam." Ebû Ali, sonraki zamanlarda Kisâî hayatta iken Bağdâd'a geldiğini, nahiv ve Arap

²²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 263.

²²² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 319.

²²³ Süleymân Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998), 61.

²²⁴ İshak Özgel, "Erken Dönem İşari Tefsiri Bağlamında Abdullah İbnü'l-Mübârek (ö. 181)'in Tefsiri Meselesi", *Süleymân Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2007): 119-138.

gramerini çok iyi bilen Hafs b. Abdirrahmân'ın (ö. 199/814) kardeşi Mett²²⁵ isminde bir kişi ile karşılaştığını, İbnü'l-Mübârek'in yukarıdaki sözlerini ona aktardığını bu kişinin de İbnü'l-Mübârek'in görüşünü beğendiğini ve Kisâî'nin vücûhunun tamamının selefin kırâati olduğunu söylediğini nakleder.²²⁶ Buna ilaveten İbnü'l-Mübârek'in kendisinden hadîs yazmaya gelen Ubeyd b. Cenâd'a (ö. 231/845), âlimlerin ihtilaf ettikleri vakıf ve ibtidalardan sorması²²⁷ da Kur'ân ve Kur'ân ilimleri konusundaki vukûfiyetini göstermesi bakımından büyük bir önemi haizdir.

Kelâm

İbnü'l-Mübârek'in Kelâm ilmi ile alakalı bir eser yazdığına dair herhangi bir bilgi kaynaklarda zikredilmemiştir. Haddi zatında hicrî II. asrın başlarından itibaren İslâmî ilimler sahasında bazı müstakil eserler kaleme alınsa bile bütün disiplinler ile ilgili ayrı ayrı eserlerin yazılmasını beklememek daha isabetli olacaktır. Hicrî II. asır gibi erken bir dönemde İslâmî ilimler zaten iç içedir.

Bununla beraber İbnü'l-Mübârek'in kelam ilminin en önemli konularından birini teşkil eden "Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı" tartışmalarına katıldığı nakledilmektedir. Ahmed b. Abdillah b. Yûnus'un (ö. 227/841) naklettiğine göre İbnü'l-Mübârek, Kur'ân okuduktan sonra: "Kim Kuran'ın mahlûk olduğunu iddia ederse, Yüce Allah'ı inkâr etmiş olur"²²⁸ diyerek "Kur'ân mahlûktur" iddiası karşısında yer almış ve bunun büyük bir yanılğı ve hata olduğunu bir yönüyle dile getirmiştir. Hatta bu şekildeki bir iddianın Allah'ı inkâr manasına dahi gelebileceğini belirtmiştir.²²⁹

Tasavvuf

İbnü'l-Mübârek, Tasavvuf ilminde de önemli isimlerden birisidir. Muhaddis ve fakîh kimliğinin yanında İbnü'l-Mübârek'in en bariz özelliklerinden birisi de zühd hayatı yaşamasıdır. Zira birçok eserde onun zâhid bir kişi olduğundan bahsedilmiş ve kendisi "kudvetü'z-zâhidîn" şeklinde nitelendirilmiştir.²³⁰ Onun zühd ile ilgili hadîsleri bir araya getirmiş olduğu *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik* adlı eseri tasavvuf ilminin ilk ve önemli kaynakları arasında yer almaktadır.

²²⁵ Mett, Hafs b. Abdirrahmân'ın kardeşi olup nahiv ve gramer âlimidir. Bk. Bağdâdî, *el-Câmi'*, 2: 197.

²²⁶ Bağdâdî, *el-Câmi'*, 2: 197.

²²⁷ Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 203.

²²⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 279; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 403.

²²⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 403.

²³⁰ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 388. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 274.

Edebiyat

Bütün ilimleri kendisinde cem‘ ettiği belirtilen²³¹ İbnü'l-Mübârek'in, hadîs ilminde tabib (otorite), fıkıh ilminde imâm olmasının yanında aynı zamanda iyi bir dilbilimci, edîb ve şair bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilmiştir.²³² İbn Cüreyc (ö. 150/767), “İrak'ta İbnü'l-Mübârek'ten daha fasih hiçbir kimseyi görmedim”²³³ diyerek onun bu yönünü dile getirmiştir. Kaynaklarda babasının İbnü'l-Mübârek'i küçük yaşlarda şiir ezberlemeye teşvik ettiği, ezberlediği her bir kaside için de ödüllendirdiği kaydedilir.²³⁴ Zehebî'nin *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* adlı eserinde İbnü'l-Mübârek'e nisbet edilen birçok beyit bulunmaktadır.²³⁵ Ebû Hanîfe öven şiirler yazdığı gibi²³⁶, cihâd için birçok kere geldiği Tarsus ile ilgili şiirler de kaleme almıştır.²³⁷ İbnü'l-Mübârek'in şiirleri incelendiğinde onların zühd, dünya hayatını zemmetme, ölümü ve kabri hatırlama, kıyamet ve ceza, İslâm ahlâkı, cihâd gibi konuları ihtiva ettiği görülmektedir.²³⁸ İbnü'l-Mübârek'in şiirleri, Mücâhid Mustafa Behcet tarafından *Divanu'l-İmâmi'l-Mücâhid Abdullah b. el-Mübârek* adlı çalışmada toplanmıştır.

1.2.3.3. Hocaları.

Abdullah b. el-Mübârek pek çok hocadan ilim tahsil etmiştir. Nitekim Abbâs b. Mus‘ab, İbnü'l-Mübârek'in şöyle dediğini rivâyet eder: “Dört bin hocadan hadîs tahammül ettim. Ancak bunların bin tanesinden rivâyette bulundum.” Abbâs bu hocaları araştırıp onlardan sekiz yüzü ile karşılaştığını ifade etmiştir.²³⁹ Bu rivayette zikredilen “dört bin” sayısının hakiki manada anlaşılmasından ziyade onun çok sayıda hocadan ilim tahsil ettiği şeklinde anlaşılmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Nitekim ricâl kitaplarında İbnü'l-Mübârek'in 220 civarında hocasının ismi tespit ettik.

İbnü'l-Mübârek'in ilk hocasının Rebî‘ b. Enes el-Horasânî olduğu ve ondan yaklaşık 40 hadîs dinlediğine daha önce değinilmişti.²⁴⁰ Yine İbnü'l-Mübârek bu âlim dışında, kendi Horasân, Irak, Hicâz ve Mısır'daki akranları olan şeyhlerden hadîs dinlemiş olup vefat edinceye

²³¹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 275-276; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 397; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 18.

²³² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 391.

²³³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 417.

²³⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 32: 26; Yılmaz, “Tarsus'a Gelen İlk Türk Hadîs Alimi Abdullah b. el-Mübârek”, 1-19.

²³⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 413-420.

²³⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15: 473.

²³⁷ Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî, *Buğyetü't-Taleb*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, t.y.), 1: 203.

²³⁸ Bk. Mücahid Mustafa Behcet, *Divanu'l-İmâmi'l-Mücâhid Abdullah b. el-Mübârek* (Riyâd, 1432), 33-49.

²³⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 276; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8:397.

²⁴⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 379.

kadar da tahammül ettiği hadîsleri yazmıştır. Nitekim kendisinin Süfyân b. ‘Uyeyne’den birçok hadîs yazdığı ve ondan çok önce vefat ettiği bilgisi kaynaklarda nakledilmektedir.²⁴¹

Râvîlerin biyografisine tahsis edilmiş eserlere bakıldığında, İbnü'l-Mübârek'in terceme-i hali sunulurken onun hadîs tahammül ettiği hocalarının isimlerinin de verildiği görülmektedir. Ancak bazı eserler hocalarından bir ikisinden bahsederken, bazıları daha fazla isme yer vermiştir. Örneğin Buhârî, *el-Târihu'l-kebîr* adlı eserinde 2, İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eserinde 5, İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde 3, Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd* adlı eserinde 21, en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* adlı eserinde 16, Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* adlı eserinde 9, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* adlı eserinde ise 33 isme yer vermiştir.

Mizzî ise *Tehzîbü'l-kemâl* adlı eserinde İbnü'l-Mübârek'in rivâyette bulunduğu râvîlerin isimlerini uzun bir liste halinde vermiştir ki bu listede 214 isim bulunmaktadır. Aşağıda İbnü'l-Mübârek'in hocalarının ismini liste halinde vermek yerinde olacaktır. Bu listede bazı isimlerin yanında birtakım rumuzlar²⁴² kullanılmıştır. Bu da ilgili hocanın hangi kaynaktan geçtiğini anlamaya yardımcı olacaktır. Yanında rumuz bulunmayan isimler sadece Mizzî'de geçmekte, yanında rumuz bulunan isimlerin bir kısmı ise Mizzî ile birlikte diğer eserlerde de yer almaktadır.

Mezkûr kaynaklarda İbnü'l-Mübârek'in hocaları şu şekilde listelenmektedir:²⁴³

Tablo 2. İbnü'l-Mübârek'in Kaynaklarda İsmi Zikredilen Hocaları

1. Abdulazîz b. Ebî Ravvâd	2. Abdulcebbâr b. el-Abbâs eş-Şibâmî	3. Abdulhamîd b. Behrâm	4. Abdulhamîd b. Ca'fer el-Ensârî
5. Abdulhamîd b. Sayfî	6. Abdullah b. 'Amr b. Alkame el-Kinânî	7. Abdullah b. 'Avn (M. T.) (H. T., Z. S.) (N. T.)	8. Abdullah b. Lâhik el-Mekkî
9. Abdullah b. Lehîa	10. Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib	11. Abdullah b. Saîd b. Ebî Hind	12. Abdullah b. Şevzeb
13. Abdullah b. Zeyd b. Eslem	14. Abdulmelik b. Ebî Süleymân	15. Abdulmelik b. et-Tufeyl el-Cezeri	16. Abdulmelik b. İsa b. el-Ala b. Cârîye es-Sekafî
17. Abdumelik b. Abdilazîz b. Cüreyc	18. Abdurrahmân b. Abdillâh el-Mes'ûdî	19. Abdurrahmân b. 'Amr el-Evzâî (M. T.) (H. T., Z. S.)	20. Abdurrahmân b. Yezîd b. Câbir (M. T.) (N. T.)

²⁴¹ Ebû Ya'la el-Halîfî, *el-İrşâd*, 3: 887-888.

²⁴² İlgili rumuzlar şu şekildedir: M. T: Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*; H. T: Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*; Z. S: Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*; Z. T: Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*; N. T: Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*; İH. S: İbn Hibbân, *es-Sikât*; İEH. C: İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*.

²⁴³ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, 5: 212; Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 11: 388; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 179; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7: 7; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 285; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 274; 5: 212; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 379-380; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 6-10.

21. Abdurrahmân b. Ziyâd b. Enum el-Afrîkî	22. Ali b. Ali er-Rifâî	23. Ali b. el-Mübârek	24. Ali b. Mesade
25. ‘Amr b. Meymûn b. Mihrân	26. ‘Anbese b. Saîd er-Râzî	27. Âsım b. Ahvel (M. T.) (Z. S., Z. T., İH. S.)	28. ‘Avf el-A‘rabî
29. ‘Avn b. Sâlih el-Bârikî	30. Bakiyye b. Velîd (Z. S.)	31. Bessâm es-Sayrafî	32. Beşîr b. el-Muhâcir
33. Beşîr Ebî İsmail	34. Büreyde b. Abdillâh (Z. T., Z. S.)	35. Ca‘fer b. Bürkân	36. Cerîr b. Hâzim
37. Dahhâk b. Osman el-Hizâmî	38. Dâvûd b. Abdîrrahmân el-Attâr	39. Dâvûd b. Kays el-Ferra	40. Ebân b. Abdillâh el-Becelî
41. Ebân b. Tağlib	42. Ebân b. Yezîd el-Attâr	43. Ebû Abd Rab ed-Dimeşkî ez-Zâhid	44. Ebû ‘Avâne el-Veddâh b. Abdillâh (M. T.) (H. T.)
45. Ebû Bekr b. Abdillâh b. Ebî Meryem	46. Ebû Bekr b. Ali b. Mukaddem	47. Ebû Bekr b. Ayyâş	48. Ebû Bekr b. Osman b. Sehl b. Huneyf
49. Ebû Bekr en-Nehşelî	50. Ebû Bişr el-Basrî	51. Ebû Bürde Büreyde b. Abdillâh b. Ebî Büreyde b. Ebî Mûsâ el-Eş‘arî	52. Ebû Ğânim Yûnus b. Nâfi el-Mervezî
53. Ebû Halde Hâlid b. Dînâr	54. Ebû Hanîfe (Z. S.)	55. Ebû Hayyân Yahyâ b. Saîd b. Hayyân et-Teymî	56. Ebû İmrân Zekeriyyâ b. Süleym el-Basrî
57. Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-Fezârî (İbnü'l-Mübârek'in Akranı)	58. Ebû Ma'n el-Mısırî	59. Ebû Mevdûd	60. Ebû Muhammed Râşid b. Necîh el-Himmânî
61. Ebû Ömer Ziyâd b. Ebî Müslim	62. Ebû Sinan Saîd b. Sinan eş-Şeybânî	63. Ebû Şüca‘ Saîd b. Yezîd el-Kıtbânî	64. Ebû Şureyh Abdurrahmân b. Şureyh
65. Ebû Ya‘fûr Abdurrahmân Ubeyd b. Nistâs	66. Ebû Yûnus Hâtım b. Ebî Sağîre	67. Ebû'l-Ala Hâlid b. Tahmân	68. Ebû'l-Eşheb Ca‘fer b. Hayyân el-Utâridî
69. Ebû'l-Muallâ Sahr b. Cendel el-Beyrûtî	70. Ebû's-Sabbah Sa'dan b. Sali el-Eylî	71. Efleh b. Saîd el-Kubâî	72. el-Cerîr î (Z. T.)
73. el-Cüreyrî (Z. S.) (H. T.)	74. el-Ecleh b. Abdillâh el-Kindî (M. T.) (Z. S.)	75. el-Esved b. Şeybân	76. el-Hakem b. Abdillâh b. Sa'd el-Eylî
77. el-Haris b. Süleymân el-Kindî	78. el-Hasan b. ‘Amr el-Fukaymî	79. el-Hasan b. Yahyâ el-Basrî el-Horasânî	80. el-Hüseyn b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Talib
81. el-Kâsım b. el-Fadl el-Hüddânî	82. el-Leys b. Sa'd (M. T.) (H. T.) (Z. S.)	83. el-Minhâl b. Halîfe	84. el-Müsennâ b. es-Sabbâh
85. el-Müsennâ b. Saîd el-Kassâm	86. er-Rebî‘ b. Müslim el-Kuraşî	87. er-Rebî‘ Enes	88. es-Sa'k b. Hazn
89. es-Serî b. Yahyâ	90. ez-Zübeyr b. Saîd el-Hâşimî	91. ez-Zübeyr b. Abdillâh b. Ebî Hâlid	92. Fitra b. Halîfe
93. Fudayl b. Ğazvân	94. Fülejh b. Süleymân	95. Haccâc b. Ertâh	96. Hâlid b. Abdîrrahmân b. Bükeyr es-Sülemî
97. Hâlid b. Saîd el-Ümevî	98. Hâlid el-Hazzâ (M. T.) (Z. S., Z. T.)	99. Hammâd b. Seleme (M. T.) (N. T., Z. S.)	100. Hammâd b. Zeyd (M. T.) (N. T., Z. S.)
101. Hamza b. Habîb ez-Zeyyât	102. Hanzala b. Ebî Süfyân el-Cümeihî	103. Hanzala es-Sedüsî (M. T.) (Z. S.)	104. Harmele b. İmrân et-Tücibî
105. Hârûn b. İbrahim el-Ehvâzî	106. Hayve b. Şureyh el-Mısırî (M. T.) (Z. S.)	107. Hazm b. Mihrân	108. Hemmâm b. Yahyâ

109. Hişâm b. Âid b. Nasib	110. Hişâm b. Ebî Abdillah ed-Destuvât	111. Hişâm b. el-Ğâz	112. Hişâm b. Hassân
113. Hişâm b. Sa'd	114. Hişâm b. 'Urve (M. T.) (H. T., Z. T., N. T., Z. S.)	115. Hubeyb b. Süleym el-Absî	116. Humejd ed-Tavîl (M. T.) (H. T., İH. S., Z. T., Z. S., N. T.)
117. Hureys b. es-Saib	118. Huşeym (Z. S.)	119. Hüseyin b. Zekvân el-Muallim (M. T.) (Z. S.)	120. İbn Cüreyc (H. T., İEH. C., Z. S.)
121. İbn Ebî Zi'b (H. T., Z. S.)	122. İbn Lehîa (Z. S.)	123. İbrahim b. Ebî Able	124. İbrahim b. Nâfi' el-Mekkî
125. İbrahim b. Sa'd	126. İbrahim b. Sa'd (M. T.) (H. T.)	127. İbrahim b. Tahmân	128. İbrahim b. 'Ukbe
129. İbrahim b. Neşit el-Va'lenî	130. İkrime b. el-'Ammâr	131. İmrân b. Zâide b. Neşit	132. İmrân b. Zeyd et-Tağlibî
133. İsâ b. Ömer b. Mûsâ b. Ubeydîllah b. Ma'mer et-Teymi	134. İsâ b. Ömer el-Hemdani	135. İsâ b. Tahmân	136. İsâ b. Yezîd el-Mervezî el-Ezrak
137. İsmail b. Ayyâş (M. T.) (Z. S.)	138. İsmail b. Ebî Hâlid (M. T.) (H. T.) (İEH. C.) (İH. S.) (N. T.) (Z. S.) (Z. T.)	139. İsmail b. Müslim el-Abdî	140. İsmail b. Müslim el-Mekkî
141. Kays b. er-Râbi'	142. Kays b. Süleym el-Anberî	143. Kehmes b. el-Hasan (M. T.) (Z. S.)	144. Kubas b. Rezin el-Lahmî
145. Ma'mer b. Râşid, (B. T.) (H. T.) (İEH. C.) (Z. S.)	146. Mâlik b. Enes (M. T.) (H. T.) (N. T.) (Z. S.)	147. Mâlik b. Miğfel	148. Mis'ar b. Kidâm (M. T.) (N. T.)
149. Muâviye b. Ebî Müzerriid	150. Muhammed b. Abdirrahmân b. Ebî Zi'b	151. Muhammed b. Aclân	152. Muhammed b. Ebî Hafsa
153. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed	154. Muhammed b. İshâk	155. Muhammed b. Raid el-Mekhul	156. Muhammed b. Sâbit
157. Muhammed b. Sûka	158. Muhammed b. Yesar el-Mervezî	159. Mûsâ b. Ali b. Rebah	160. Mûsâ b. Eyyûb el-Ğâfikî
161. Mûsâ b. Ömer el-Anberi	162. Mûsâ b. Ubeyde	163. Mûsâ b. 'Ukbe (M. T.) (H. T.) (N. T.) (Z. S.)	164. Mus'ab b. Sâbit
165. Mübârek b. Fedâle	166. Mücalid b. Saîd	167. Mücemmid b. Yahyâ el-Ensari	168. Nâfi' b. Ömer el-Cümeihî
169. Osman b. el-Esved	170. Ömer b. Ferrûh	171. Ömer b. Muhammed b. Zeyd el-Ömeri	172. Ömer b. Saîd Saîd b. Ebî Hüseyin
173. Ömer b. Zerr	174. Rabâh b. Zeyd es-San'ânî	175. Rebîa b. Ebî Abdirrahmân	176. Rebîa b. Osman
177. Rebî' b. Enes (Z. T.)	178. Rişdîn b. Sa'd el-Mısri	179. Sa'd b. Saîd el-Ensari	180. Sâbit b. Umara el-Hanefî
181. Safvan b. 'Amr el-Hımsî	182. Saîd b. Abdilazîz et-Tenûhî	183. Saîd b. Ebî 'Arûbe	184. Saîd b. Ebî Eyyûb el-Mısri
185. Saîd b. İyâs el-Cüreyrî	186. Salîh b. Ebî el-Ahdar	187. Salîh b. Sâlih b. Hayy	188. Seleme b. Nubayt
189. Sellâm b. Ebî Mutî'	190. Sevr b. Yezîd el-Hımsî	191. Süfyân b. 'Uyeyne (M. T.) (Z. S.) (N. T.)	192. Süfyân es-Sevrî (M. T.) (H. T.) (N. T.) (Z. S.)
193. Süleymân b. el-Muğîre	194. Süleymân el-A'meş (M. T.) (H. T.) (İEH. C., Z. S., N. T.)	195. Süleymân et-Teymî (M. T.) (H. T.) (N. T.) (Z. T.) (Z. S.)	196. Süsyan et-Temar

197. Şerik b. Abdillâh en-Nehâf	198. Şu'be b. el-Haccâc (M. T.) (H. T.) (N. T.) (Z. S.)	199. Talha b. Ebî Saîd el-İskenderani	200. Tavd b. Abdilmelik el-Kaysî
201. Ubeydullah b. Ömer el-Ömeri	202. Ubeydullah b. Ömer es-Saîdî	203. Ubeyullah b. Abdirrahmân b. Mevheb	204. 'Utbe b. Ebî Hakîm el-Hemdani
205. 'Uyeyne b. Abdirrahmân b. Cevşen	206. Üsâme b. Zeyd b. Eslem	207. Üsâme b. Zeyd el-Leysi	208. Vebr b. Ebî Düleyle
209. Vikâ b. İyâs	210. Vüheyb b. el-Verd	211. Vüheyb b. Hâlid	212. Yahyâ b. Eyyûb el-Beceli
213. Yahyâ b. Eyyûb el-Mısri	214. Yahyâ b. Hassân el-Filestînî	215. Yahyâ b. Saîd el-Ensari (M. T.) (H. T.) (N. T.) (Z. S.)	216. Yahyâ b. Ubeydîllah b. Mevheb
217. Yahyâ b. Zûrare b. Küreyim el-Bahilî	218. Yakûb b. el-Ka'kâ'	219. Yûnus b. Ebî İshâk	220. Yûnus b. Yezîd el-Eylî (M. T.) (B. T.) (H. T.) (İEH. C.) (Z. S.)
221. Zâide b. Kudâme	222. Zekerıyyâ b. Ebî Zâide	223. Zekerıyyâ b. İshâk el-Mekki	224. Züheyr b. Muâviye (M. T.) (H. T.)

1.2.3.4. Talebeleri.

Yemen, Mısır, Şam, Basra, Kûfe, Mekke ve Medine gibi birçok beldeye seyahat ederek bu beldelerdeki otoritelerden hadîs tahammül eden İbnü'l-Mübârek, hadîs rivâyetine ehil olmayan kimselere rivâyette bulunmaktan kaçınmıştır.²⁴⁴

İbnü'l-Mübârek hadîs öğrenme ve öğretme konusunda râvînin kendisinden küçük olup olmamasına bakmamış, liyakat sahibi herkesten hadîs rivâyet etmiştir. Aynı şekilde yukarıda ifade edildiği gibi rivâyette bulunurken hadîs talebesinin ehil olmasına dikkat etmiştir. Irak, Horasân, Kazvîn, Rey ve Hicâz ehlerinden birçok kişi Abdullah b. el-Mübârek'ten rivâyette bulunmuştur. Nitekim o, Kazvin'e geldiği zaman Ebû Hucr ve diğerleri, Re'y'de, Muhammed b. Humeyd; Bağdâd'ta, Hasan b. Arafe, Mahmud b. Ğaylan, Ali b. Hasan b. Şakîk, Abdulaziz b. Ebî Rizme, Abdân, Muhammed b. Mukâtil, Süveyd b. Nasr, Hasan b. İsâ b. Mâsercis; Mekke'de Hüseyin el-Mervezî kendisinden hadîs dinlemiştir.²⁴⁵ Dört bin civarında hocadan hadîs dinleyen İbnü'l-Mübârek bir o kadar öğrenciye de hadîs eda etmiştir. Bu öğrencilerin bir kısmı aşağıda listelenmiştir. İbnü'l-Mübârek'in hocalarına ait rumuz sistemi bu başlık altında da uygulanacaktır. Aynı şekilde listede isminin yanında herhangi bir rumuz bulunmayan râvî Mizzî'nin *Tehzîbü'l-kemâl* adlı kitabında yer almaktadır ki müellif söz konusu kitapta İbnü'l-

²⁴⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 277; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 404.

²⁴⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7: 7; Ebû Ya'la el-Halîlî, *el-İrşâd*, 3: 887-888.

Mübârek'in 142 talebesinin ismine yer vermiştir. Zikri geçen öğrencilerin listesi şu şekildedir:²⁴⁶

Tablo 3. İbnü'l-Mübârek'in Kaynaklarda İsmi Zikredilen Talebeleri

1. Abdân (Abdullah b. Osman) (H. T) (Z. S.)	2. Abde b. Abdîrahmân el-Mervezî	3. Abde b. Süleymân el-Mervezî	4. Abdulaziz b. Ebî Rizme
5. Abdullah b. Muhammed b. Esmâ	6. Abdullah b. Ömer b. Ebân el-Cu'fî	7. Abdullah b. Vehb (M. T.) (H. T)	8. Abdullah b. Yezîd el-Mukrî
9. Abdulmelik b. Habîb el-Missîsî	10. Abdulvâris b. Ubeydîllah el-Atekî	11. Abdurrezzak b. Hemmâm (M. T.) (Z. S.) (N. T.) (H. T)	12. Abdurrahmân b. Mehdî (M. T.) (Z. T.) (H. T) (İEH. C.) (N. T.) Z. S.)
13. Abu'l-Vezir Muhammed b. A'yan	14. Affân b. Müslim (M. T.) (Z. S.)	15. Ahmed b. Cemil el-Mervezî (M. T.) (Z. T.)	16. Ahmed b. el-Haccâc el-Mervezî
17. Ahmed b. Menî' el-Bağavî (M. T.) (Z. T.) (Z. S.)	18. Ahmed b. Muhammed b. Mûsâ es-Sîmsâr Merdûye?	19. Ahmed b. Muhammed b. Şebbûye	20. Ahmed b. Osman b. Übey et-Tûsî
21. Ali b. el-Hasan b. Şakîk el-Mervezî	22. Ali b. el-Hasan en-Nesâî	23. Ali b. el-Hüseyn b. Vâkid	24. Ali b. Hucr el-Mervezî (M. T.) (Z. S.)
25. Ali b. İshâk el-Mervezî	26. Ali b. İshâk es-Semerkindî	27. Ali b. Nasr el-Cehdamî el-Kebir	28. Ali b. Saîd b. Mesrûk el-Kindî
29. 'Amr b. 'Avn el-Vasîfî	30. 'Amr b. Râfî' el-Kazvîfî	31. Attâb b. Ziyâd	32. Bakiyye b. el-Velîd (akrani) (İEH. C.) (M. T.) (Z. S.)
33. Bekkâr b. el-Hasan b. Osman el-Anberi Kâdî Esbahan	34. Bişr b. es-Serî	35. Bişr b. Muhammed es-Sahtiyânî	36. Ca'fer b. Süleymân
37. Ca'fer b. Süleymân ed-Dubaî (İbnü'l-Mübârek'ten daha büyük) (M. T.) (N. T.)	38. Dâvûd b. Abdîrahmân el-Attâr (hocalarından) (M. T.) (H. T) (N. T.)	39. Dâvûd b. 'Amr ed-Dabbî	40. Ebû Ahmed Muhammed b. Abdillâh b. ez-Zübeyr ez-Zübeyrî
41. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe	42. Ebû Bekr b. Ayyâş (Hocalarından)	43. Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (H. T) (Z. S.) (Z. T.)	44. Ebû Bekr b. Efram el-Mervezî
45. Ebû Ca'fer Abdullah b. Muhammed en-Nüfeylî	46. Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd et-Tayâlîsî (M. T.) (N. T.) (Z. S.)	47. Ebû Hişâm el-Muğîre b. Seleme el-Mahzûmî	48. Ebû İshâk İbrahim b. İshâk b. İsâ et-Talkânî
49. Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-Fezârî (Akranlarından) (M. T.) (H. T) (İEH. C.) (Z. S.) (N. T.)	50. Ebû Küreyb Muhammed b. el-Ala	51. Ebû Ma'mer İsmail b. İbrahim el-Hüzelî el-Katî	52. Ebû Salîh Mahbub b. Mûsâ el-Ferra
53. Ebû Seleme el-Mînkârî (Z. S.)	54. Ebû Seleme Mûsâ b. İsmail	55. Ebû Tevbe er-Rebî' b. Nâfî' el-Halebî	56. Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme (M. T.) (H. T) (Z. S.)
57. Ebû Vehb Muhammed b. Müzahim el-Mervezî	58. Ebû'l-Ahves Sellâm b. Süleym el-Hanefî (İbnü'l-Mübârek'ten)	59. Ebû'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım (M. T.) (H. T)	60. Ebû'r-Rebî' Süleymân b. Dâvûd ez-Zehrânî

²⁴⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 179; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 388-389; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 285; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 380; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 275; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 10-14.

	büyük) (M. T.) (N. T.)		
61. Abbâs b. el-Velîd el-Kuraşî	62. Abbâs b. Rizme	63. el-Hadir b. Muhamme b. Şüca‘	64. el-Hakem b. Mûsâ el-Kantarî
65. el-Hasan b. Arafe (M. T.) (H. T.) (Z. S.) (Z. T.)	66. el-Hasan b. er-Rebî‘ el-Bûrânî (M. T.) (H. T.)	67. el-Hasan b. Îsâ b. Mâsercis Mevlâ İbnü'l-Mübârek	68. el-Heysem b. Cemil
69. el-Hüseyn b. el-Hasan el-Mervezî	70. el-Hüsün b. Hasan el-Mervezî (Z. S.)	71. el-Kâsım b. Muhammed b. er-Reyyân el-Mervezî	72. el-Müseyyeb b. Vâzih
73. el-Velîd b. Müslim (Akranı)	74. Fedâle b. İbrahim en-Nesaî	75. Fudayl b. İyâz (İbnü'l-Mübârek'ten büyük) (M. T.) (N. T.)	76. Ğassân b. el-Fadl es-Sicistanî
77. Hârûn b. Maruf	78. Hasan b. Îsâ el-Mâserces (Z. S.) (Z. T.)	79. Hasan b. Rebî‘ el-Burânî (Z. S.)	80. Hâşim b. Mahled es-Sekâfî
81. Hâtim el-Cellâb	82. Hennâd b. es-Serî	83. Hibbân b. Mûsâ el-Mervezî (M. T.) (Z. T.) (Z. S.)	84. Hüseyin b. Hasan el-Mervezî (Z. T.)
85. İbn Vehb (N. T.) (Z. S.)	86. İbrahim b. Abdillâh el-Hallâl	87. İbrahim b. Müceşşir (M. T.) (H. T.) (Z. S.)	88. İbrahim b. Şemmâs es-Semerkindî
89. Îsâ b. Sâlim eş-Şâşî	90. İsmail b. Ebân el-Verrâk	91. Kuteybe b. Saîd	92. Ma‘mer b. Râşid (aynı zamanda hocası) (M. T.) (Z. S.)
93. Mansûr b. Ebî Müzahim	94. Mekki b. İbrahim el-Belhî (M. T.) (H. T.)	95. Mu‘temir b. Süleymân (Akranı) (M. T.) (İEH. C.) (H. T.)	96. Muallâ b. Mansûr er-Razi
97. Muâz b. Esed el-Mervezî	98. Muhammed b. Abdirrahmân b. Sehm el-Antâkî	99. Muhammed b. Âdem el-Missisî	100. Muhammed b. Bekkâr b. er-Reyyân
101. Muhammed b. el-Fadl es-Sedûsi Ârim	102. Muhammed b. el-Hasan (Ebû Hanifenin arkadaşı) (N. T.)	103. Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dûlâbî	104. Muhammed b. es-Salt el-Esedî
105. Muhammed b. Hâlid et-Temimî	106. Muhammed b. Hâtim el-Cercerâî	107. Muhammed b. Îsâ ed-Dâmeğânî	108. Muhammed b. Îsâ İbnü't-Tabbâ‘
109. Muhammed b. Mekki el-Mervezî	110. Muhammed b. Mukâtil el-Mervezî	111. Muhammed b. Saîd İbnü'l-Esbahânî	112. Muhammed b. Selâm el-Bikendî
113. Muhammed b. Süleymân Lüveyn	114. Muhammed b. Şuayb b. Şâbûr	115. Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî	116. Muhammed el-Hasan eş-Şeybânî el-Fakîh
117. Mûsâ b. İsmail (H. T.)	118. Müslim b. İbrahim (M. T.) (H. T.) (Z. S.)	119. Nevfel b. Mutahhar	120. Nuaym b. Hammâd el-Huzâî
121. Osman b. Cebele b. Ebî Ravvâd el-Atekî	122. Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe (M. T.) (Z. T.)	123. Rabah b. Hâlid el-Kuffî	124. Reça b. es-Sindî
125. Saîd b. ‘Amr el-Eşasî	126. Saîd b. Mansûr	127. Saîd b. Rahme el-Missisî	128. Saîd b. Süleymân el-Vasitî
129. Saîd b. Yakûb et-Talkânî	130. Salîh b. Abdillâh et-Tirmizî	131. Sehl b. Osman el-Askerî	132. Sehl b. Ziyâd el-Kattân
133. Seleme b. Süleymân el-Mervezî (M. T.) (İEH. C.)	134. Süfyân b. Abdilmelik el-Mervezî	135. Süfyân b. ‘Uyeyne (İbnü'l-Mübârek'in Hocası) (M. T.) (H. T.) (İEH. C.)	136. Süfyân es-Sevrî (İbnü'l-Mübârek'in Hocası) (M. T.) (N. T.) (Z. S.)
137. Süleymân b. Mansûr el-Belhî	138. Süleymân b. Sâlih el-Mervezî	139. Süveyd b. Nasr et-Tûsânî	140. Telîd b. Süleymân

141. 'Urve b. Mervân el-Arkî	142. 'Utbe b. Abdillâh el-Yahmedî	143. Vehb b. Zema el-Mervezî	144. Ya'mer b. Bişr (Z. S.) (H. T)
145. Yahyâ b. Abdilhamîd el-Himmânî	146. Yahyâ b. Abdillâh es-Sülemî	147. Yahyâ b. Âdem	148. Yahyâ b. Âdem (H. T) (İEH. C.) (Z. S.)
149. Yahyâ b. Eyyûb el-Mekâbirî	150. Yahyâ b. Maîn (M. T) (Z. T.) (H. T) (Z. S.)	151. Yahyâ b. Saîd el-Kattân (M. T) (H. T) (İEH. C.) (N. T.) (Z. S.)	152. Yakûb b. İbrahim ed-Devrikî/ Devrakî (M. T) (H. T) (Z. S.)
153. Zekeriyâ b. Adiy			

1.3. Eserleri

Kaynaklarda İbnü'l-Mübârek'e nispet edilen eserler şunlardır: *Kitâbü't-Tefsîr*, *Kitâbü't-Târîh*, *Kitâbü'l-İsti'zân*, *Rikâ'ü'l-fetâvâ*, *el-Erbaûn*, *Kitâbü'z-Zühd* ve *r-rekâik*, *Kitâbü'l-Cihâd*, *el-Müsned (es-Sünen fi'l-fikh)* ve *Kitâbü'l-Bir ve's-sıla'dır*.²⁴⁷ Bu eserlerden *el-Erbaûn*'unun bir kısmı, *Kitâbü'z-Zühd* ve *r-rekâik*, *Kitâbü'l-Cihâd*, *el-Müsned* ve *Kitâbü'l-Bir ve's-sıla* günümüze ulaşmışken, diğerleri ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan eserlerinin yazma nüshalarından birer örnek ekler bölümünde verilmiştir.²⁴⁸ Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) ve İbn Hacer (ö. 852/1449) gibi âlimler bazı râvîlerin terceme-i hâlini sunarken İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü't-Târîh*'ine atıfta bulunmakta ve İbnü'l-Mübârek'in ilgili râvî hakkındaki değerlendirmelerinin *Kitâbü't-Târîh*'te yer aldığını belirtmektedirler.²⁴⁹ Dolayısıyla bu eserin sekiz ve dokuzuncu asırlarda ulemâ arasında mütedâvil olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.1. el-Erbaûn.

Türkçede “kırk hadîs” tabiriyle bilinen ve kırk hadîsten meydana gelen hadîs derlemelerine hadîs ilminde *Erbaûn* denir. Genel kabule göre hicrî II. asrıdan itibaren ayrı bir tasnîf türü şeklinde ortaya çıkmıştır. Kırk hadîs derlemelerinin ortaya çıkışında: “Her kim ümmetimin dinî işlerine dair kırk hadîs ezberlese Allah kıyamet günü fakîhler zümresinde haşreder”²⁵⁰ rivâyeti etkili olmuştur.

²⁴⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 284; Mustafa b. Abdillâh Katib Çelebi Hâcî Halîfe, *Keşfü'z-zünûn an esâmî'l-kütüb ve'l-funûn* (Bağdâd: Mektebetü'l-Müsenâ, 1941), 2: 1410; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstedrafe* (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993), 1: 45, 51, 102.

²⁴⁸ Bk. Ek-6.

²⁴⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Adil b. Muhammed-Ûsame b. İbrahim, el-Fârûku'l-Hadîse, 1422, 4: 51; 12: 322; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 11: 330.

²⁵⁰ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammeştehere mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 2: 246.

Bu rivâyet zayıf olmasına rağmen erbaûn türü hadîs derlemelerinin ortaya çıkışında başlıca âmil olmuş ve İslâm âlimleri onun tesirinde kalarak kırk hadîslik pek çok kitap tasnif etmişlerdir.²⁵¹

Bu tür, her ne kadar Nevevî'nin kırk hadîsi ile tanınsa da Erbaûniyyât konusunda yazılmış ilk eser İbnü'l-Mübârek'e aittir.²⁵² Ancak bir bütün olarak günümüze ulaşmamıştır. Ahmed el-Hadarî kütüphanesinde bulunan ve İbnü'l-Mübârek'e nispet edilen bir nüsha ise 2003 yılında Riyâd'da neşredilmiştir. Muhammed Saîd Muhammed Hasan tarafından tahkiki yapılan bu nüshada 17 hadîs bulunmaktadır. Sözü edilen 17 hadîsin 16'sı merfû', bir hadîs ise kudsîdir. *Erbaûn*'daki hadîsler muhteva olarak iman, namaz, kötü ahlâk, cimrilik, cömertlik, ilim, tebliğ, selam, uğur ve nazar, Kur'ân'ın öğrenilmesi ve hifzedilmesi gibi konulardan bahsetmektedir. Bu eserde yer alan hadîsler çalışmanın ekler kısmında verilmiştir.²⁵³

1.3.2. Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik.

Kitâbü'z-Zühd alanında yazılan eserler tedvîn asrı olan hicrî I. asrın sonu II. asrın başlangıcında ortaya çıkan, III. asırda yaygınlaşmasına rağmen sonraki asırlarda az da olsa örnekleri bulunan eser türlerindedir. Ulemâdan ziyâde, daha çok halk için kaleme alınmış bir tasnîf çeşididir. Bu bağlamda zühd edebiyatının oluşmasında ictimâî şartlarla birlikte, dinî tecrübelerin; bu anlayışının devamı ve gelişmesinde de payı olmuştur.²⁵⁴

Bu alana dair yapmış olduğu bir araştırmada zühd literatürü içinde yer alan 91 eser ismini tespit eden Ahmet Yıldırım, bu eserlerin 32'si ile ilgili bilgi verirken, 59'u hakkında sadece kaynaklarda ismine işaret edildiğini bildirmektedir.²⁵⁵

Bu alanda telif edilen ilk kitabın Sâbit b. Dînar (ö. 150/767) tarafından yazıldığı ileri sürülmekte ise de günümüze ulaşan ilk eserin İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik* adlı eseri olduğu bilinmektedir.²⁵⁶ Bu eser alanında tasnîf edilmiş en değerli eserlerden biridir. Nitekim İbn Teymiyye de *Kitâbü'z-Zühd*'ün değerli ve nadir kitaplardan olduğunu söylemektedir.²⁵⁷

²⁵¹ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 1. bs. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 78.

²⁵² Hâcî Halîfe, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 1; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstedrafe*, 1: 102.

²⁵³ *Erbeûn*'daki rivâyetler için bk. Ek-5.

²⁵⁴ Ahmet Yıldırım, "Hadîs Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivâyetlerin İncelenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2008): 122-123.

²⁵⁵ Yıldırım, "Hadîs Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivâyetlerin İncelenmesi", 137.

²⁵⁶ Fuad Sezgin, *Tarihu't-turâsi'l-Arabî* (Riyâd: Câmîâtü'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, 1991), 1: 105, 636.

²⁵⁷ Takiyyüddin Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetavâ* (Riyâd, 1416), 11: 315-580.

İbnü'l-Mübârek'in bu eseri ile aşağıda da değineceğimiz, *Kitâbü'l-Cihâd* ve *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla* gibi tek konulu eserlerinin, toplumsal ihtiyaca bağlı olarak kaleme alındığı söylenebilir. Çünkü Hz. Osman zamanında fethedilen ve genel anlamda İslâm'ı kabul etmelerinin üzerinden yaklaşık bir buçuk asır geçen Horasân ve Merv'de İslâmî bir bilinç ve dünya görüşü inşa etmeye olan ihtiyaç, İslâmî ilimleri ve sosyal hayatı çok iyi bilen İbnü'l-Mübârek'in dikkatini çekmiş olmalıdır. İşte bu sebeple insanların doğrudan hayatlarına dokunacak; hem insanın kendi iç dünyasını hem diğer insanlarla hem de Rabbiyle ilişkilerini düzene koyacak rivâyetleri bir araya getirmeye önem verdiği söylenebilir.

Söz konusu eser, Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûnun ibadet, ilim, günahlardan kaçınma, ihlas, niyet, Allah'ı zikretme, ölümü hatırlama, tefekkür, tevekkül, tevazu, dürüstlük, riyâ ve gösterişten uzak durma, dünya hayatına meyletmeme, kanaat, rıza, helal olanı talep etme, yetime ihsanda bulunma ve cimrilik gibi ahlâkî konulara dair sözlerini ihtiva etmektedir.²⁵⁸ Eserin Hüseyin b. el-Hasan el-Mervezî ve Nuaym b. Hammâd olmak üzere iki râvîsi bulunmaktadır. Bu iki râvî tarafından derlenen nüshalar arasında gerek bâb sayısı, gerek hadîs sayısı, gerekse lafız farklılıkları yönünden büyük farklılıklar vardır.²⁵⁹

Eser, Habîburrahman el-A'zamî tarafından 1386/1966 yılında Hindistan'da neşredilmiştir. Habîburrahmân'ın tahkik ettiği Hüseyin b. el-Hasan el-Mervezî nüshası, 11 ana başlıktan oluşmuş ve başlıklar “cüz” şeklinde isimlendirilmiştir. Bu ana başlıklar ise tekrar bâblara ayrılmıştır. Bablar altında toplam 1627 rivâyet bulunmaktadır. “باب التخصيض على طاعة” ile başlanılan kitap, bâb başlığının bulunmadığı 11. cüz ile sonlandırılmaktadır.

A'zamî'nin bu tahkikinde, Hüseyin b. el-Hasan el-Mervezî'nin İbnü'l-Mübârek'ten yapmış olduğu rivâyetlere ilave olarak, Nuaym b. Hammâd'ın rivâyetlerine de yer verdiği görülmektedir. Buradaki haberler de konularına göre tasnîf edilmiş olup 436 rivâyetten ibarettir.²⁶⁰

1.3.3. Kitâbü'l-Cihâd.

İslâm dininin cihâda büyük önem verdiği bilinmektedir. Nitekim cihâdla ilgili Kur'ân-ı Kerim'de yer alan ayetlerin²⁶¹ yanısıra hadîslerde de bu konuya çokça yer verilmiştir. Ayrıca

²⁵⁸ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi Kitâbu'r-Rikâk*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425); Küçük, “Abdullah b. el-Mübârek”, 1: 122-124.

²⁵⁹ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r- rekâik*

²⁶⁰ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r- rekâik*.

²⁶¹ Bk. el-Bakara 2/216; Âlu İmrân 3/142-148; en-Nisâ 4/95, 104; el-Hac 22/78; es-Saff 61/10-14.

hadîs kitaplarına bakıldığında “Kitâbü’l-Cihâd” şeklinde başlıkların konulduğu ve cihâdla ilgili hadîslerin bu bölümlerde toplandığı görülmektedir.²⁶² Cihâd konusunda pek çok eser kaleme alınmıştır.²⁶³ Ancak Abdullah b. el-Mübârek’in *Kitâbü’l-Cihâd*’ı bu konuda, müstakil olarak kaleme alınmış ilk eser olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Hâcî Halîfe *Keşfü’z-zünûn* adlı eserinde *Kitâbü’l-Cihâd*’ın bu konuda telif edilmiş ilk eser olduğunu bildirmiştir. Aynı şekilde Kettânî (ö. 1919) tarafından da bu eserin türünün ilk örneği olduğu ifade edilmiştir.²⁶⁴

Tek nüshası Almanya’nın Leipzig kütüphanesinde bulunan bu kitap, Nezih Hammâd tarafından neşredilmiştir. Müellif, kitaba bir mukaddime yazmış ve bu mukaddimede İbnü’l-Mübârek’in hayatı, ilmî şahsiyeti, hoca ve talebeleri, bazı görüşleri, cihâdı ve eserlerine yer vermiştir. Nezih Hammâd, tek nüsha olan eserin neşrinde, metin ve senedlerde geçen bazı şahısların hayatı hakkında kısa bilgiler verdiğini, ayetleri numaraladığını, kitaptaki hadîsleri diğer hadîs ve tefsir kitaplarından tarayıp rivâyet edilenlere işaret ettiğini, açıklanması gereken bazı kelime ve tabirleri açıkladığını belirtmektedir.²⁶⁵ Cihâdın fazileti, sevabı ve İslâm’daki önemine dair hadîsleri ihtiva eden bu kitapta, 262 rivâyet bulunmaktadır.²⁶⁶

1.3.4. el-Müsned.

Müsned tabiri, hadîs ilminde pek çok manayı ifade eden kavramlardan biridir. O kadar ki müsned, yerine göre sekiz farklı anlamda kullanılabilir. ²⁶⁷ Bu kavramın ifade ettiği anlamlardan biri de “hadîs metinlerini senedli olarak ihtiva eden hadîs kitapları” için kullanılmasıdır.

Bilindiği üzere muhaddisler hadîs eserlerini ale’r-ricâl ve ale’l-ebvâb olmak üzere iki sistemle tasnîf etmişlerdir. Ale’r-ricâl sistem, râvîlerin alfabetik olarak sıralandığı ve rivâyet ettiği haberlerin konularına bakılmaksızın hadîslerin, isimlerin altına yerleştirildiği sistemdir. Müsned ve mu‘cemler bu metotla yazılmış eserlerdir. Müsnedin akla ilk gelen anlamı da budur.

²⁶² Buhârî, 60. Kitâb (Kitâbü’l-Cihâd ve’Siyer); Müslim, 32. Kitâb (Kitâbü’l-Cihâd ve’Siyer); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdufettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1406) 25. Kitâb (Kitâbü’l-Cihâd); Ebû Dâvûd Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430), 15. Kitâb (el-Cihâd).

²⁶³ Kitâbü’l-Cihâd’ın muhakkiki Nezih Hammâd, cihâd konusunda müstakil olarak eser kaleme alan birçok isme yer vermiştir. Bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü’l-Cihâd*, thk. Nezih Hammâd (Cidde: Dâru’l-Matbûâtî’l-Hadîse, t.y.), 40-42.

²⁶⁴ Hâcî Halîfe, *Keşfü’z-zünûn*, 2: 1410; Kettânî, *er-Risâletü’l-müstedrafe*, 48; Mustafâ Fayda, “Abdullah b. Mübârek, Kitâbü’l-Cihâd”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1973): 421-422.

²⁶⁵ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü’l-Cihâd*, 5-56; Fayda, “Abdullah b. Mübârek, Kitâbü’l-Cihâd”, 421-422.

²⁶⁶ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü’l-Cihâd*, 201.

²⁶⁷ Selçuk Coşkun, *Hadîse Bütüncül Bakış: Tesbî-Anlama-Anlatma Bağlamında Bir İnceleme*, 3. bs. (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 78-79.

Ale'l-ebvâb sistem ise konu esaslı bir sistemdir. Bu metotla tasnif edilmiş eserler, kitaplara ve bâblara ayrılarak o bâb veya konu ile ilgili olan hadîsler o konunun altına dercedilir. Câmi, sünen ve türü eserler bu metotla yazılmıştır. Abdullah b. el-Mübârek'in *Müsned*'i ale'l-ebvâb sistemle yazılmış bir kitaptır. Eserin "Müsned" şeklinde isimlendirilmesinin sebebinin hadîs metinlerinin senedleri ile birlikte rivâyet edilmesi olduğu söylenebilir. Fuad Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî* adlı eserinde İbnü'l-Mübârek'i tanıtip onun eserlerine yer vermiş, burada *Müsned* isimli eseri de zikretmiştir.²⁶⁸ Ancak bu eserin *Müssned* yerine, İbnü'n-Nedîm ve İsmail Paşa el-Bağdâdî gibi müellifler tarafından *es-Sünen fi'l-fikh* adıyla da tesmiye edildiği anlaşılmaktadır.²⁶⁹ Dolayısıyla Fuad Sezgin'in *el-Müsned* diye tanıttığı eser ile diğer müelliflerin *es-Sünen fi'l-fikh* şeklinde tanıttıkları eserin aynı olma ihtimali hayli yüksektir. Ayrıca *el-Müsned*'in muhakkiki *es-Subhî es-Samarrâi* de bu kanaattedir.²⁷⁰

272 rivâyetin yer aldığı eser; edeb, iman, abdest, namaz, oruç, kıyamet, hadler, feraiz, keffaret, adak, et'ime, hibe, köle azat etme, vakıf ve fiten gibi konuları ihtiva etmektedir.²⁷¹ Bu konular "sünen" türünde yazılmış eserleri hatırlatmaktadır. Bu da *el-Müsned* diye tanıtılan kitabın *es-Sünen fi'l-fikh* ile aynı olması ihtimalini daha da güçlendirmektedir.

Bazı çalışmalarda ve ders kitabı niteliğinde kaleme alınan eserlerde İbnü'l-Mübârek'in *el-Müsned*'i, müsned türünde yazılmış eserler arasında zikredilmekte ve örnek olarak sunulmaktadır.²⁷² Yukarıda da ifade edildiği gibi eser, ale'r-ricâl sistemle yazılmadığı için sadece isminden hareketle müsned türünde telif edilmiş eserler arasında tanıtılmasının doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

1.3.5. Kitâbü'l-Birr ve's-sıla.

İbnü'n-Nedîm, Kettânî ve Fuad Sezgin'in eserlerinde zikrettikleri kitaba İbn Hacer *el-İsâbe* adlı eserinde işaret etmiştir.²⁷³ Eser *Kitâbü'z-Züh'd*'ün râvîsi Hüseyin b. el-Hasan'ın İbnü'l-Mübârek'ten yaptığı rivâyetleri ihtiva etmektedir. Tek nüshası Zâhiriye kütüphanesinde bulunan eserde 353 rivâyet bulunmaktadır.²⁷⁴ Bu rivâyetlerin 151 tanesi İbnü'l-Mübârek

²⁶⁸ Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî*, 1: 176.

²⁶⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 284; İsmail Paşa Bağdâdî, *Hediyyetü'l-arifin esmâu'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin* (Beyrût: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, t.y.), 1: 223-438.

²⁷⁰ Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsned*, thk. Subhî es-Samarrâi (Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1987), 8.

²⁷¹ Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsned*.

²⁷² *Hadîs Tarihi ve Usulü* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013), 74.

²⁷³ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 284; Ahmed b. Ali b. Hacer, *el-İsâbe fi'temyizi's-Sahâbe* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 4: 189; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstedrafe*, 49; Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî*, 1: 176.

²⁷⁴ Hüseyin b. Hasan el-Mervezi, *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*, thk. Muhammed Saïd Muhammed Hasan Buhâri (Dâru'l Vatan, t.y.); *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla* ile birlikte *Müsned*'in tahkikini yapan Mustafa Osman Muhammed 353 rivâyete yer vermiştir. Bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Müsnedü Abdillâh b. el-Mübârek ve yelîhi kitâbü'l-birr ve's-sıla*, 121-198.

tarikiyle gelirken, geri kalan 200 rivâyet başka tariklerle rivâyet edilmektedir. Buna göre kitaptaki rivâyetlerin yarısından daha azı İbnü'l-Mübârek tarikiyle ulaşmaktadır.

el-Birr ve 's-sıla; anne ve babaya iyilikte bulunma ve onlara eziyet etmeme, sıla-i rahim, yetimin hakkını verme ve onu yetiştirme, aile fertlerine sadaka ve nafaka vermenin fazileti ve kölelere iyi muamele gibi konuları ihtiva etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. Abdullah b. el-Mübârek'in Hadîs İlmindeki Yeri

2.1. Hadîs Tarihindeki Yeri

2.1.1. Hadîs ve sünnet alanındaki yetkinliği.

İbnü'l-Mübârek'in en bariz özelliği hadîsçiliğidir. Kaynaklara bakıldığında, onun daha çok hadîsçiliği üzerinde durulduğu görülmektedir. Onun, hadîs ve sünnet konusundaki otoritesi, “yeryüzünde onun gibisi yoktur”, “bize İbnü'l-Mübârek gibisi gelmedi”, “hadîs, fıkıh ve grameri kendinde cem' etti”, “Müslümanların imâmı”, “hadîste emîru'l-müminîn” gibi ifadelerle ortaya konulmaktadır.²⁷⁵ Ali b. el-Medîni (ö. 234/849) de ilmin yani hadîsin İbnü'l-Mübârek ve Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) olmak üzere iki kişiye varıp dayandığını²⁷⁶ bildirerek İbnü'l-Mübârek'in bu konudaki mümtaz yerini ifade etmektedir.

Kütübü Sitte râvîlerinden olan ve *Kütübü Sitte*'nin tamamında rivâyetleri bulunan İbnü'l-Mübârek hakkında, Yahyâ b. Maîn ise şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Abdullah akıllı, hadîs hususunda sebt ve sika bir kişidir. Aynı zamanda âlimdir ve hadîsleri sahîhtir. Onun rivâyette bulunduğu kitaplarında yirmi veya yirmi bir bin hadîs bulunmaktadır.”²⁷⁷

Ayrıca İbnü'l-Mübârek'in Horasân bölgesinde ilk defa hadîs ve fıkıh bâblara göre tasnîf etmesi,²⁷⁸ yazmış olduğu eserlerin alanında ilk olup günümüze kadar ulaşmış olması onun hadîs ilmindeki önemini daha da artırmıştır. Hadîs ilminin medârı olan²⁷⁹ İbnü'l-Mübârek'in hadîs ilminin muhtelif konuları ile alakalı fikirleri ve temel hadîs kaynaklarındaki yoğun rivâyetleri hadîs ilmindeki değerini artıran diğer hususlardır.

Hicrî II. asırda hadîsi ve sünneti en iyi bilen muhaddislerden biri olarak kabul edilen Abdullah b. el-Mübârek, Esved b. Sâlim (ö. 213/828) tarafından şu ifadelerle tavsîf edilmektedir: “İbnü'l-Mübârek kendisine uyulacak bir imâmdır. Âlimlerin içinde sünneti en iyi bilenlerden biridir. Ona dil uzatan birini görürsen, onun İslâm düşmanı olduğunu unutma.”²⁸⁰

²⁷⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 393; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 275-276; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 384, 397; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 8; Nureddin İtr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1997), 77.

²⁷⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 402; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 391.

²⁷⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 402-403; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 391; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 18-19.

²⁷⁸ Râmehmürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 612.

²⁷⁹ Ali b. Abdillâh el-Medîni, *el-İlel*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1980), 40.

²⁸⁰ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 407; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 286; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 395; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 2: 417.

Abdullah b. İdris (ö. 192/807) ise İbnü'l-Mübârek'in bilmediği her hadîsten uzak durduklarını ifade etmektedir.²⁸¹

Ahmed b. Hanbel, hicrî II. asırda ilmî ondan daha fazla talep eden kimsenin bulunmadığını dile getirir.²⁸² İbn Mehdî, döneminde imâmların dört kişi olduğunu söyleyerek İbnü'l-Mübârek'i de bu kişiler arasında zikreder.²⁸³

Genelde İslâmî ilimler özelde ise hadîs sahasındaki otoritesi ve yetkinliği, devrin ünlü muhaddisleri tarafından dile getirilen İbnü'l-Mübârek, kendi döneminde herhangi bir hadîs hakkında ihtilaf edildiği zaman başvurulmuş bir kişi olmuştur. Fadale en-Nesâî²⁸⁴ de bir hadîs hakkında ihtilafa düşüldüğü zaman İbnü'l-Mübârek kastedilerek “gidip bu ilmin tabibine soralım”²⁸⁵ denildiğini aktarmıştır.

Abdullah b. el-Mübârek'in, hac, cihâd ve ticaretin dışında evinden çok fazla dışarı çıkmadığı ve hadîsle meşgul olduğu anlatılmaktadır. Onun hadîs ve sünnete düşkünlüğü sebebiyle kendisini adeta eve hapsedmesi, çevresindekiler tarafından eleştirilmiştir. Bu konuda Nuaym b. Hammâd, İbnü'l-Mübârek'in hadîs ve sünnet ile çok fazla iştiğal etmesini şöyle anlatmaktadır: “O, evinde çok otururdu. Kendisine yalnızlık hissetmiyor musun? diye sorulunca da; ‘ben Hz. Peygamber ve ashâbı'nın hadîsleri ile meşgul olurken nasıl yalnızlık hissederim’ şeklinde cevap verirdi.”²⁸⁶ Yine Şakîk el-Belhî (ö. 194/809), ona namaz kılınca niçin kendileri ile oturmadığını sormuş, İbnü'l-Mübârek de “ben sahâbe ve tâbîinle birlikte oturuyorum. Onların kitaplarına ve eserlerine bakıyorum. Sizinle ne yapacağım? Siz insanların gıybetini ediyorsunuz” demiştir.²⁸⁷ Anlaşılan o ki, İbnü'l-Mübârek hac, cihâd, ticaret veya ilim tahsili için yaptığı seyahatler dışında, evinden fazla çıkmamış ve ilimle iştiğal etmiştir.

Hadîsi öğrenme ve öğretmeye bu denli düşkün olan İbnü'l-Mübârek, çok sayıda hadîsi cem' etmiştir. Döneminin imâmı, şeyhü'l-İslâmı, hadîsin temel taşlarından biri gibi unvanlarla anılan ve neredeyse bütün hadîs tenkitçilerinin sika olarak kabul ettiği²⁸⁸ Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî (ö. 227/841) bunu, “hiçbir muhaddis Abdullah b. el-Mübârek'ten daha çok hadîs

²⁸¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 403.

²⁸² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 275-276; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 397; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 18.

²⁸³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1: 264, 266.

²⁸⁴ Muhakkik Beşşâr Avvâd Maruf, râvînin ismini Fedale en-Nesevî olarak vermiştir.

²⁸⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 392; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 403.

²⁸⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 390; Ebû Ahmed b. Adî el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed, Ali Muhammed (Beyrût: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418), 1: 191; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 382.

²⁸⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 398.

²⁸⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 280; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10: 341; Abdülkadir Şenel, “Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 349-350.

toplayamadı” ifadesi ile dile getirmiştir.²⁸⁹ Bazı insanlar İbnü'l-Mübârek'e daha ne zamana kadar hadîs dinleyeceğini sorduklarında o, “ölünceye kadar (dinleyeceğim)” karşılığını vermiştir.²⁹⁰

Bilindiği gibi muhtelif gerekçelerle başta zındıklar olmak üzere çeşitli gruplar birçok hadîs uydurmuşlardır. Hammâd b. Zeyd zındıkların 14 bin hadîs uydurduğunu, fakat Yüce Allah'ın onlara karşı duracak İslâm büyüklerini halkettiğini söylemiştir. İbnü'l-Mübârek gibi hadîs ve sünnet konusunda geniş bilgiye sahip olan otoriteler, sünneti bu uydurmalara karşı korumak için olağanüstü bir çaba göstermiştir. “Bu uydurma rivâyetlerle hâlimiz ne olacak?” diye şikâyette bulunanlara, Abdullah b. el-Mübârek, “merak etmeyin onlara karşı ulemâ eksik olmayacaktır” cevabını vermiştir.²⁹¹ Burada İbnü'l-Mübârek'in uydurmacılar ve uydurma haberler karşısındaki rahat ve kendinden emin tavrı, sünnet konusundaki geniş bilgisi ve yetkinliği ile izah edilebilir. Hadîs sahasındaki yetkinliği, Yahyâ b. Maîn, Abdurrahmân b. Mehdî ve Ahmed b. Hanbel gibi meşhur muhaddisler tarafından da dile getirilen İbnü'l-Mübârek'in, hadîslerin sahîhinin sakîminden ayrılması konusunda önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Onun isnâdın önemini vurgulayan ifadeleri ve isnâd kullanmadaki hassasiyeti bu gayretin göstergelerinden biridir.²⁹²

İbnü'l-Mübârek'in hadîs alanındaki bu yoğun mesaisi, hicrî II. asrın otorite âlimlerinden olmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim İbnü'l-Mübârek'in bir hadîsinin kendisine âli isnâdla (altı râvî ile) ulaştığını belirten Zehebî, İbn Müberk'in hadîslerinin icma' ile hüccet olduğunu bildirmiştir.²⁹³

Netice itibariyle adâlet, sıdk ve emaneti ile meşhur olan İbnü'l-Mübârek'in, tezkiyeye ihtiyaç duyulmayacak derece şöhret sahibi bir hadîsçi olduğunu söylemek mümkündür.²⁹⁴

2.1.2. Tasnîf faaliyetindeki yeri.

Araştırmacılar umumiyetle, hadîs sahasında yapılan çalışmaların mahiyetini göz önüne alarak, hadîs târihini; tesbît, tedvîn, tasnîf ve tehzîb olmak üzere başlıca dört safhaya ayırırlar. Genel olarak *tesbît dönemi* Hz. Peygamber ve sahâbe dönemini, *tedvîn dönemi*, hicrî II. asrın ilk yarısını, *tasnîf dönemi* hicrî II. asrın ikinci yarısından hicrî dördüncü asrın ortalarını, *tehzîb*

²⁸⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1: 190-191.

²⁹⁰ Bağdâdî, *el-Câmi*, 2: 219-220.

²⁹¹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 36; Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1973), 22 (56 numaralı dipnot).

²⁹² Müslim, “Mukaddime”, 5; Bağdâdî, *el-Kifâye*, 392-393; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 398.

²⁹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 380.

²⁹⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 400; Küçük, “Abdullah İbnü'l-Mübârek ve Hadîs İlmindeki Yeri”, 285.

dönemi ise hicrî dördüncü asrın ortalarından günümüze kadar olan süreyi kapsamaktadır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan İbnü'l-Mübârek'in hicrî 118-181 yılları arasında yaşadığı hatırlandığında kendisinin hem tedvîn hem de tasnîfin başladığı döneme şahid olduğunu söylemek mümkündür. Onun yaşamış olduğu hicrî II. asırda birçok âlimin kitap telif ettiği bilinmektedir. Bu devirde bir taraftan tedvîn faaliyetleri daha da yoğunlaşarak devam ederken, diğer taraftan da rastgele derlenen hadîs mecmuaları, aranan hadîslerin daha kolay bulunması ve daha kullanışlı olması için konularına göre tasnîf edilerek kitaplaştırılmıştır. Böylece, bir konu ile ilgili hadîsler bir bâb başlığı altında, aynı konuyla ilgili bâblar da belli bir kitab ismi altında tertîp ve tasnîf edilmiştir.²⁹⁵

Râmeihürmüzî, hicrî II. asırdaki tasnîf faaliyetleri ile ilgili şunları söylemektedir: “Hadîsleri ilk defa tasnîf edip bâblara ayıran kimse, Basra’da Rabî’ b. Sabîh (ö. 160/777), Saîd b. Ebî ‘Arûbe (ö. 156/773), Yemen’de Abd diye adlandırılan Hâlid b. Cemîl ve Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770), Mekke’de İbn Cüreyc (ö. 150/768), sonra Kûfe’de Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Basra’da Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) ve yine Mekke’de Süfyân b. ‘Uyeyne (ö. 198/814), Şam’da Velîd b. Müslim (ö. 195/811), Rey’de Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 182/799), Merv ve Horasân’da Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Vâsıt’ta Hüseyim b. Beşîr (ö. 193/809) ve bu asırda Kûfe’de İbn Ebî Zâide (ö. 193/809), İbn Fudayl (ö. 195/811), Vekî‘ (ö. 196/812) daha sonraları Yemen’de Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827) ve Ebû Kurra Mûsâ b. Târik (ö. 203/819) olmuştur”.²⁹⁶ İbnü'l-Mübârek'in yanında bulunan rivâyetleri konularına göre tasnîf ettiği bilgisini Zehebî de kaydetmiştir. Konu ile alakalı o, şöyle söylemektedir: “İbnü'l-Mübârek, ilmi (hadîsi), fıkhi, megaziyi, zühd ve rikâkı konularına göre tedvîn etmiştir.”²⁹⁷

Yukarıda değinilen ilk musanniflerin isimleri ile ilgili rivâyet, bize İbnü'l-Mübârek'in Merv ve Horasân'da ilk tasnîf ve tebvîb yapan kişi olduğu bilgisini vermektedir.²⁹⁸ Kitaplarında yaklaşık yirmi bin hadîsin bulunduğu nakledilen²⁹⁹ İbnü'l-Mübârek'in, ilgili alanda yapılan çalışmaların bölgesindeki ilk ismi olması, onun hadîs tasnifindeki yerini göstermesi açısından câlib-i dikkattir. Diğer taraftan telif ettiği eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bu eserler her ne kadar tek konulu olarak yazılmış olsa da ayrıca alt başlıklara ayrılarak tasnîf edilmiştir.

²⁹⁵ Bünyamin Erul, “Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (I)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1 (2002): 32.

²⁹⁶ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 611; Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 283.

²⁹⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 274.

²⁹⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 361.

²⁹⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 402-403; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 391; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 18-19.

Bu da tasnîf faaliyetlerinin erken devirlerden itibaren başladığını göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir.³⁰⁰

Genel olarak hicrî II. asırdaki tasnîf çalışmalarının, özelde ise İbnü'l-Mübârek'in telifleri, hadîs ilminin altın çağı hicrî III. asırda kaleme alınan Kütübü Sitte eserlerine hem rivâyet malzemesi hem de bâbların tanzimi konusunda katkı sağladığı söylenebilir. Örneğin Buhârî şârihlerinden Kirmânî, Buhârî'nin bâb tanziminde şeyhlerine tabi olduğunu ifade etmiş ve bu yönüyle de onu tenkit etmiştir. Buhârî'nin bir diğer şârihi Aynî (ö. 855/1451) de, Kirmânî'nin (ö. 786/1384) bu şekildeki kanaatine katılmaktadır.³⁰¹ Buna mukabil *Sahîh*'deki bâbların düzenlenmesinde Buhârî'nin, şeyhlerine tabi olmasının, *Sahîh*'in meziyetlerini azaltacağını düşünen İbn Hacer, bu yöndeki iddialara karşı çıkmıştır.³⁰² Çağdaş araştırmacılardan Fuad Sezgin ise, Buhârî'nin eserini telif ederken bâbların tanziminde kendinden önceki musannefattan istifade ettiğini, bununla birlikte şahsî bir takım tasarruflarının da bulunduğunu ifade etmektedir.³⁰³

Fuad Sezgin'in de belirttiği gibi daha evvelki edebiyatın bâblarına tabi olma keyfiyeti, Buhârî dışında kalan diğer Kütübü Sitte eserlerinde de görülmektedir.³⁰⁴ Her ne kadar İbnü'l-Mübârek, Kütübü Sitte müelliflerinin hocası olmasa da, onların hocalarının hocası konumundadır. Bu sebeple İbnü'l-Mübârek'in telif etmiş olduğu eserlerindeki bâb isimlerinin bir kısmı ya aynı lafızlarla ya da manası aynı olmakla birlikte, bazı lafız farklılıkları ile Kütübü Sitte eserlerinde yer aldığı tespit edilmiştir. İbnü'l-Mübârek'in eserlerindeki bâb başlıkları ile Kütübü Sitte eserlerindeki bâb başlıklarının karşılaştırılması sonucunda bu etki açık bir şekilde müşahade edilmiştir. Zikri geçen etki aşağıdaki tabloda açıkça görülmektedir.

³⁰⁰ Koçyiğit, *Hadîs usûlü*, 283.

³⁰¹ Ebû Muhammed Muhammed b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrût, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî), 2: 16.

³⁰² Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethü'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1: 148.

³⁰³ Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 4. Bs, 2015, 105-117.

³⁰⁴ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 116.

Tablo 4. İbnü'l-Mübârek'in Günümüze Ulaşan Eserlerindeki Bâb Başlıkları ile Kütübü Sitte Bâb Başlıklarının Karşılaştırılması

	Abdullah b. el-Mübârek	Buhârî	Tirmizî	İbn Mâce	Ebû Dâvûd	Nesâî
1	كتاب الزهد و الرفائق	كتاب الرقاق	أبواب الزهد	كتاب الزهد		
2	باب ما جاء في الحزن والبكاء	باب البكاء من خشية الله	باب ما جاء في فضل البكاء من خشية الله	باب الحزن والبكاء		
3	باب الاجتهاد في العبادة	باب من جاهد نفسه في طاعة الله				
4	باب الإخلاص والنية			باب النية		
5	باب النهي عن طول الأمل	باب في الأمل وطوله		باب الأمل والأجل		
6	باب ذكر الموت		باب ما جاء في ذكر الموت	باب ذكر الموت والاستعداد له		
7	باب الهرب من الخطايا والذنوب	باب ما يتقى من محقرات الذنوب		باب ذكر الذنوب		
8	باب حفظ اللسان	باب حفظ اللسان	باب ما جاء في حفظ اللسان			
9	باب في التواضع / باب التوكل والتواضع / باب التواضع	باب التواضع		باب البراءة من الكبر والتواضع	باب في التواضع	
10	باب ما جاء في التوكل / باب التوكل والتواضع			باب التوكل واليقين		
11	باب ذم الرياء والعجب وغير ذلك	باب الرياء والسمعة	باب ما جاء في الرياء والسمعة	باب الرياء والسمعة		
12	باب التقلل من الدنيا			باب الزهد في الدنيا		
13	باب هوان الدنيا على الله عز وجل	باب مثل الدنيا في الآخرة	باب ما جاء في هوان الدنيا على الله عز وجل	باب مثل الدنيا		
14	باب القناعة والرضا			باب القناعة		
15	باب ما جاء في الفقر	باب فضل الفقر	باب ما جاء في فضل الفقر	باب فضل الفقراء / باب منزلة الفقراء / باب مجالسة الفقراء		
16	باب من كذب في حديثه ليضحك به القوم		باب فيمن تكلم بكلمة يضحك بها الناس			
17	كتاب الجهاد	كتاب الجهاد والسير	أبواب الجهاد	كتاب الجهاد	أول كتاب الجهاد	كتاب الجهاد

18	باب في صلاة الخوف	أبواب صلاة الخوف	باب ما جاء في صلاة الخوف	باب ما جاء في صلاة الخوف	باب صلاة الخوف	كتاب صلاة الخوف
19	من الفرائض	كتاب الفرائض	أبواب الفرائض	كتاب الفرائض	كتاب الفرائض	
20	الكفارات والندور	كتاب الأيمان والندور	أبواب الندور والأيمان	كتاب الكفارات	أول كتاب الأيمان والندور	كتاب الأيمان والندور
21	من الفتن	كتاب الفتن	أبواب الفتن	كتاب الفتن	أول كتاب الفتن	
22	كتاب البر و الصلة		أبواب البر والصلة			
23	باب بر الوالدين بعد موتهما		باب ما جاء في إكرام صديق الوالد	باب صل من كان أبوك يصل		
24	باب عقوق الوالدين	باب عقوق الوالدين من الكبائر	باب ما جاء في عقوق الوالدين			
25	باب صلة الرحم وقطيعتها وما جاء في ذلك / باب ما جاء في صلة الرحم	باب فضل صلة الرحم / باب إثم القاطع / باب من وصل وصله الله	باب ما جاء في قطيعة الرحم			
26	باب بر الوالدين والأبناء والنفقة عليهم والصدقة وأدبهم			باب بر الوالدين	باب في بر الوالدين	
27	باب ما جاء في كفل اليتيم وأدبه	باب فضل من يعول يتيما	باب ما جاء في رحمة اليتيم وكفالاته		باب في ضم اليتيم	
28	باب ما جاء في الصدقة والنفقة على عياله وأهله / باب فضل الصدقة والنفقة على العيال والأهل	باب فضل النفقة على الأهل / باب وجوب النفقة على الأهل والعيال	باب ما جاء في النفقة على الأهل	باب الصدقة على ذي قرابة		
29	باب ما جاء في حق المملوك وحسن ملكته		باب ما جاء في فضل المملوك الصالح	باب الإحسان إلى المماليك	باب في حق المملوك	

Yukarıdaki tabloda ilk sütundaki bâb başlıkları İbnü'l-Mübârek'e, diğer sütunlardaki başlıklar ise Kütübü Sitte müelliflerine aittir. Başlıklar arasındaki lafız ve muhteva benzerliği, tasnif döneminin ilk ürünleri arasında yerini alan İbnü'l-Mübârek'in, sonraki müelliflere tesirini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. İbnü'l-Mübârek'in müstakil olarak telif ettiği *Kitâbüz-Zühd*, *Kitâbü'l-Cihâd* ve *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*, Kütübü Sitte eserleri içerisinde birer ana bölüm olarak yerini almış, sonra da bu ana başlıklar bâblara ayrılmak suretiyle

detaylandırılmıştır.³⁰⁵ Benzer bir durum “من الفتن” ve “الكفارات والندور”, “من الفرائض” Benzer bir durum başlıklarında da görülmektedir. Bu başlıklar, İbnü'l-Mübârek'in eserlerinde alt başlık olarak zikredilmesine mukabil, bunların her biri Kütübü Sitte eserlerinde ana bölüm başlığı olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰⁶

İbnü'l-Mübârek *Kitâbü'z-Zühd*'e “نعمتان مغبون...” rivâyeti ile başlamıştır. Buhârî'nin “كتاب الرقاق”, Tirmizî'nin (ö. 279/892) ise “أبواب الزهد” de aynı rivâyetle başlamaları, ayrıca Tirmizî'nin bu rivâyeti İbnü'l-Mübârek tarikiyle sevketmesi, dikkat çekicidir.³⁰⁷

Yine İbnü'l-Mübârek'in “باب هوان الدنيا على الله عز وجل” başlığı ile Tirmizî'nin “باب ما جاء في هوان الدنيا على الله عز وجل” başlıklarının hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Tirmizî bu başlık altında İbnü'l-Mübârek tarikli bir hadîs nakletmiştir ki bu rivâyetin sened ve metin bakımından *Kitâbü'z-Zühd*'deki rivâyetle aynı olduğu görülmektedir.³⁰⁸ Benzer bir durum “باب ما جاء في إكرام صديق الوالد” başlığında da söz konusudur. Tirmizî, bu başlık altında bir hadîs rivâyet etmiştir ki bu hadîsi de İbnü'l-Mübârek tarikiyle tahrîc etmiştir. Ayrıca ilgili hadîs, aynı senedle *Kitâbü'l-Birr*'de de yer almaktadır.³⁰⁹ Denilebilir ki Kütübü Sitte eserleri içerisinde gerek bâb gerekse muhteva bakımından İbnü'l-Mübârek'in en fazla tesirinin görüldüğü eser Tirmizî'nin *es-Sünen*'idir.

Öte yandan Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Nesâî'nin *es-Sünen*'lerinde yer alan bâb başlıkları ile İbnü'l-Mübârek'in başlıklarındaki benzerliğin daha az olduğu görülmüştür. Özellikle Ebû Dâvûd'un *Risâle*'sindeki şu ifadeyi de burada zikretmek yerinde olacaktır: “*Sünen*'de sadece ahkâmla ilgili hadîsleri tasnîf ettim. Zühd, fedâilü'l-a'mâl ve sair mevzularla

³⁰⁵ Buhârî, “Kitâbü'r-Rikâk”, “Kitâbü'l-Cihâd ve's-Siyer”; Tirmizî, “Ebvâbü'z-Zühd”, “Ebvâbü'l-Cihâd”, “Ebvâbü'l-Birr ve's-sıla”; İbn Mâce, “Kitâbü'z-Zühd”, “Kitâbü'l-Cihâd”; Ebû Dâvûd, “Kitâbü'l-Cihâd”; Nesâî, “Kitâbü'l-Cihâd”.

³⁰⁶ Buhârî, “Kitâbü'l-Feraiz”, “Kitâbü'l-Eymân ve'n-Nüzûr”, “Kitâbü'l-Fiten”; Tirmizî, “Ebvâbü'l-Ferâiz”, “Ebvâbü'n-Nüzûr ve'l-Eymân”, “Ebvâbü'l-Fiten”; İbn Mâce, “Kitâbü'l-Ferâiz”, “Kitâbü'l-Keffârât”, “Kitâbü'l-Fiten”; Ebû Dâvûd, “Kitâbü'l-Ferâiz”, “Evvelü Kitâbi'l-Eymân ve'n-Nüzûr”, “Evvelü Kitâbi'l-Fiten”; Nesâî, “Kitâbü'l-Eymân ve'n-Nüzûr”; Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsned*, 96, 101, 145.

³⁰⁷ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelihi kitâbu'r-rekâik*, 49 (hadîs no: 1); Buhârî, “Kitâbü'r-Rikâk”, 1. Tirmizî, “Ebvâbü'z-Zühd”, 1.

³⁰⁸ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve elihî kitâbu'r-rikâk*, 175 (hadîs no: 508). Tirmizî, “Ebvâbü'z-Zühd”, 13.

³⁰⁹ Tirmizî, “Ebvâbü'l-Birr ve's-sıla”, 5; Hüseyin b. Hasan el-Mervezi, *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*, 86.

ilgili rivâyetleri tasnif etmedim... Zühd, fedâilü'l-a'mâl ve sair mevzularla ilgili birçok hadîsi *Sünen*'e almadım.”³¹⁰ Ebû Dâvûd, bu düşüncesinin bir neticesi olarak *Sünen*'de zühdle ilgili bir başlık açmamıştır.

Netice olarak hicrî III. asırda yazılan Kütübü Sitte eserleri, kendilerinden önceki hadîs musannefatından bağımsız ve kopuk olarak telif edilmemişlerdir. Her ne kadar III. asır müelliflerinin kendilerine has bazı şahsi tasarrufları bulunsa da başta bâb başlıkları olmak üzere birçok açıdan önceki eserlerden istifade etmişlerdir. Bir diğer ifade ile bu müellifler, kendilerinden evvelki eserleri kaynak ve örnek alarak daha sistemli ve daha müttekâmil telifler ortaya koymuşlardır, denilebilir.

Ayrıca tarihi süreç içerisinde daha önceki musannefatın somut izlerini sonrakilere üzerinde görmek, bazı oryantalistlerin “Kütübü Sitte eserlerinin kendilerinden önce mevcut yazılı bir edebiyatın mahsulü olmadıkları” ve “Hz. Peygamber'in hadîsleri, onun vefatından üç asır sonra yazılmaya başlanmıştır” şeklinde ileri sürdükleri iddiaların mesnetsiz olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.³¹¹

2.1.3. Medâru'l-hadîs ve İbnü'l-Mübârek.

Medâru'l-hadîs, bir hadîsin muhtelif senedlerinin veya genel olarak hadîslerin senedlerinin kendisinde birleştiği ve senedlerin ondan itibaren farklı tariklere ayrıldığı râvî anlamına gelmektedir. *Mahrecü'l-hadîs* kavramı da bu anlamda kullanılan terimlerden biridir.³¹² Niyet hadîsi bunun en güzel örneklerinden biridir. Mezkûr hadîs incelendiğinde Hz. Ömer'den, Yahyâ b. Saîd'e (ö. 143/760) kadar birer râvî tarafından rivâyet edildiği görülmektedir. Ancak Yahyâ'dan sonra hadîsi rivâyet eden râvîlerin sayısına bakıldığında râvî sayısında artış dikkat çekmektedir. Yani çok sayıda râvî, bu hadîsi Yahyâ b. Saîd'den rivâyet etmiştir. Dolayısıyla muhtelif pekçok sened, Yahyâ da birleştiği için bu isnâdın veya hadîsin medârı Yahyâ b. Saîd olmaktadır.

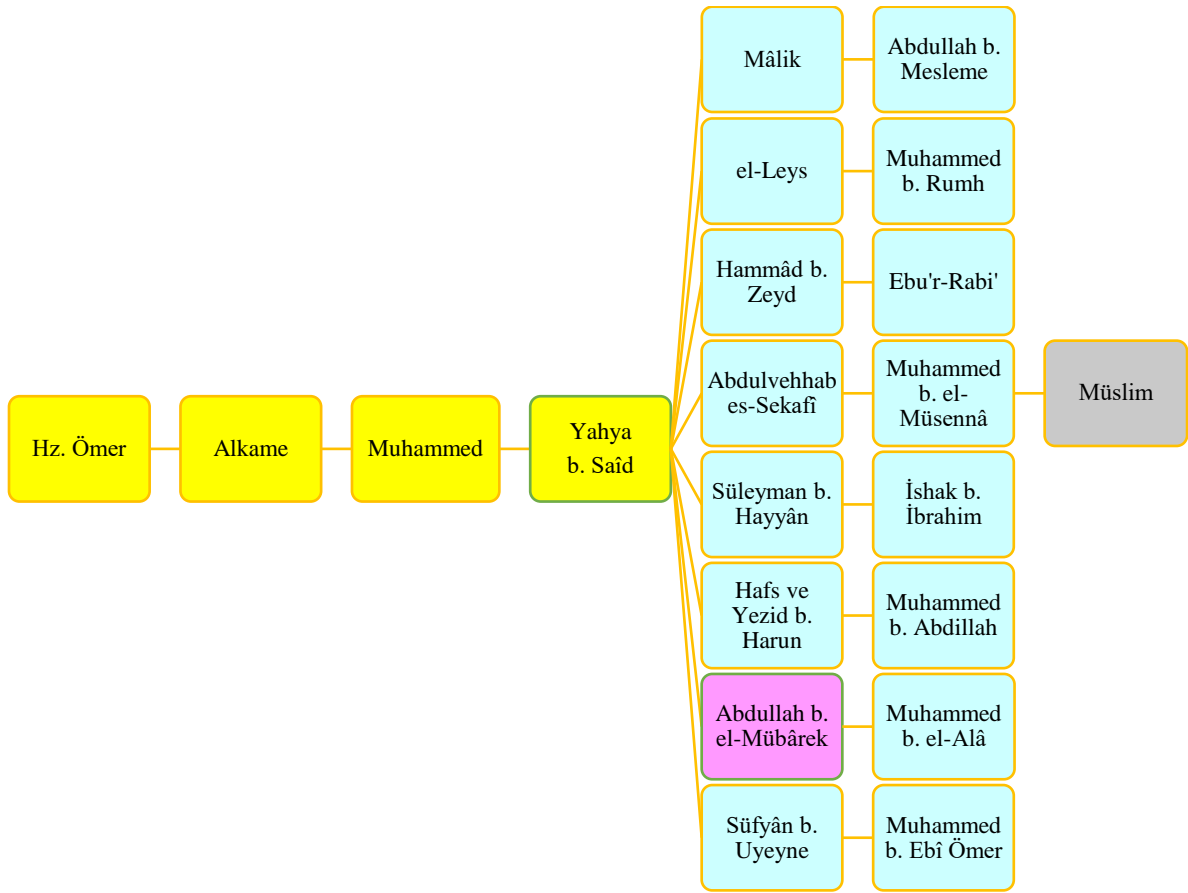
Örneğin Müslim, bu hadîsi, Hz. Ömer → *Alkame b. Vakkâs* → *Muhammed b. İbrahim* → *Yahyâ b. Saîd* → *Mâlik b. Enes* → *Abdullah b. Mesleme* tarikiyle rivâyet etmiş ve

³¹⁰ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eşas es-Sicistânî - Muhammed es-Sabbâğ, *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ Ehli Mekke ve ğayrihim fî vasfî Sünenih* (Beyrût: Dâru'l-Arabiyye, t.y.), 34-35.

³¹¹ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 79; Ahmet Yücel, *Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar - Değerlendirmeler - Literatür)*, 1. bs. (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 156.

³¹² Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 174.

daha sonra Yahyâ'dan rivâyet eden râvîlerin isimlerine yer vermiştir.³¹³ Müslim'in kaydettiği tarikler, aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Şekil 2. Niyet hadîsinin Müslim'deki sened ağı

Yukarıdaki anlamından biraz farklı olarak medâru'l-hadîsin bir diğer anlamı da hadîs ilmindeki derin vukûfiyeti ve liyakati sebebiyle bu ilimde önder sayılan, hadîs rivâyet faaliyetinin merkezinde yer alan ve pek çok hadîsin kendisinden intişar ettiği âlim manasında kullanılmaktadır. Hadîs isnâdlarının önemli bir kısmı bu şahıslar etrafında döner ve genel olarak hadîs ve sünnetin büyük çoğunluğu bu şahıslar üzerinden aktarılır. İşte hadîs rivâyet tarihinde önemli bir yer tutan bu kimseleri ifade etmek üzere medâru'l-hadîs tabiri kullanılır.³¹⁴ Dolayısıyla medâru'l-hadîsin yukarıda ifade edilen anlamı ile buradaki anlamı arasında bir yönüyle umum husus ilişkisi olduğu söylenebilir. Diğer bir ifade ile senedlerin kendisinde birleştiği her râvî, hadîs ilminde otorite olmayabilir.

³¹³ Müslim, "İmâre", 1907.

³¹⁴ Muhammed Mucir el-Hatîb el-Hasenî, *Ma'rifetü medâri'l-isnâd* (Riyâd: Dâru'l-Meyman, 2008), 1: 49; Mustafa Karataş, *Hadîs Rivâyet Tarihi* (İstanbul: Ensar, 2014), 195-196; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 65.

Medâru'l-hadîs kapsamına girebilecek şahısları tespit veya tayin etmek üzere âlimler tarafından ifade edilmiş birtakım sözler vardır. Örneğin Ali b. el-Medîni *el-İlel* adlı eserinde şunları söyler: “İsnâdın altı şahıs etrafında dönüp dolaştığını tespit ettim. Bu altı şahıs, Medine’den İbn Şihâb ez-Zührî, Mekke’den ‘Amr b. Dînâr (ö. 126/744), Basra’dan Katâde b. Diâme es-Sedûsî (ö. 117/735) ve Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/747), Kûfe’den Ebû İshâk es-Sebiî (ö. 127/745) ve Süleymân b. Mihrân el-A‘meş’tir (ö. 148/765).

Daha sonra bu altı kişinin ilmi, tasnîf işiyle uğraşmış on iki kişiye intikal ettiğini gördüm. Bu kişiler ise Medine’den Mâlik b. Enes ve Muhammed b. İshâk, Mekke’den İbn Cüreyc ve Süfyân b. ‘Uyeyne, Basra’dan Saîd b. Ebî ‘Arûbe, Hammâd b. Seleme, Ebû ‘Avâne (ö. 176/792), Şu‘be b. el-Haccâc (ö. 160/776) ve Ma‘mer b. Râşid (ö. 154/771), Kûfe’den Süfyân es-Sevrî, Şam’dan Evzâî (ö. 157/774) ve Vâsıt’tan Hüseyim b. Beşîr’dir.

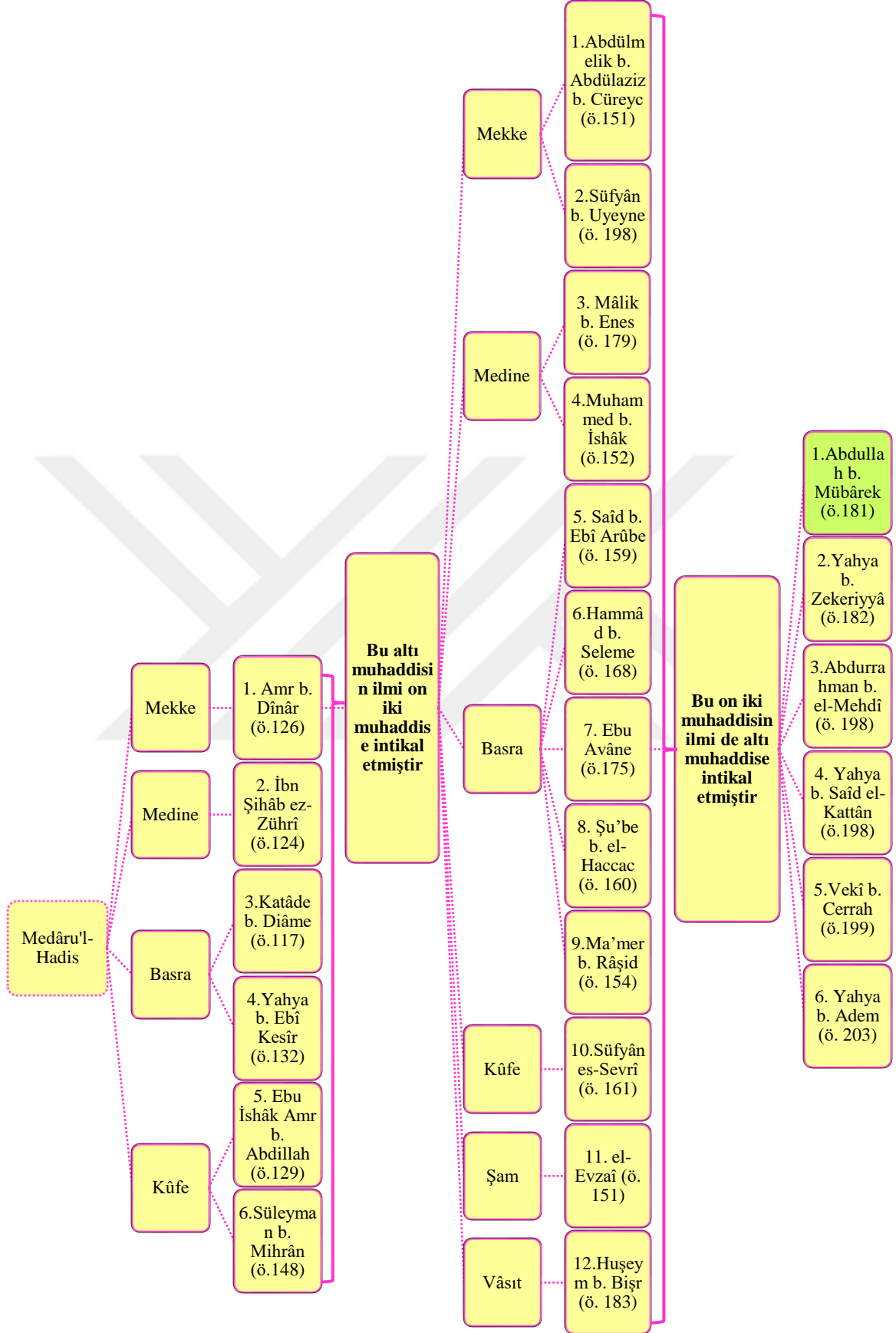
Bu on iki kişinin ilmi ise tekrar altı kişiye intikal etmiştir. Bu şahıslar Yahyâ b. Saîd el-Kattân (198/813), Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâide (ö. 182/798), Vekî‘ b. el-Cerrâh, **Abdullah b. el-Mübârek**, Abdurrahmân b. Mehdî ve Yahyâ b. Âdem’dir (ö. 203/818)”.³¹⁵ İbnü'l-Mübârek’i medâru'l-hadîs kapsamında zikreden Ali b. el-Medîni, ilmin İbnü'l-Mübârek ve Yahyâ b. Maîn’e varıp dayandığını,³¹⁶ İbnü'l-Mübârek’in bilmediği her hadîsten uzak durulması gerektiğini de ifade etmiştir.³¹⁷

Ali b. el-Medîni’nin medâru’l-isnâd kapsamında zikretmiş olduğu şahıslar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

³¹⁵ Medîni, *el-İlel*, 36-40.

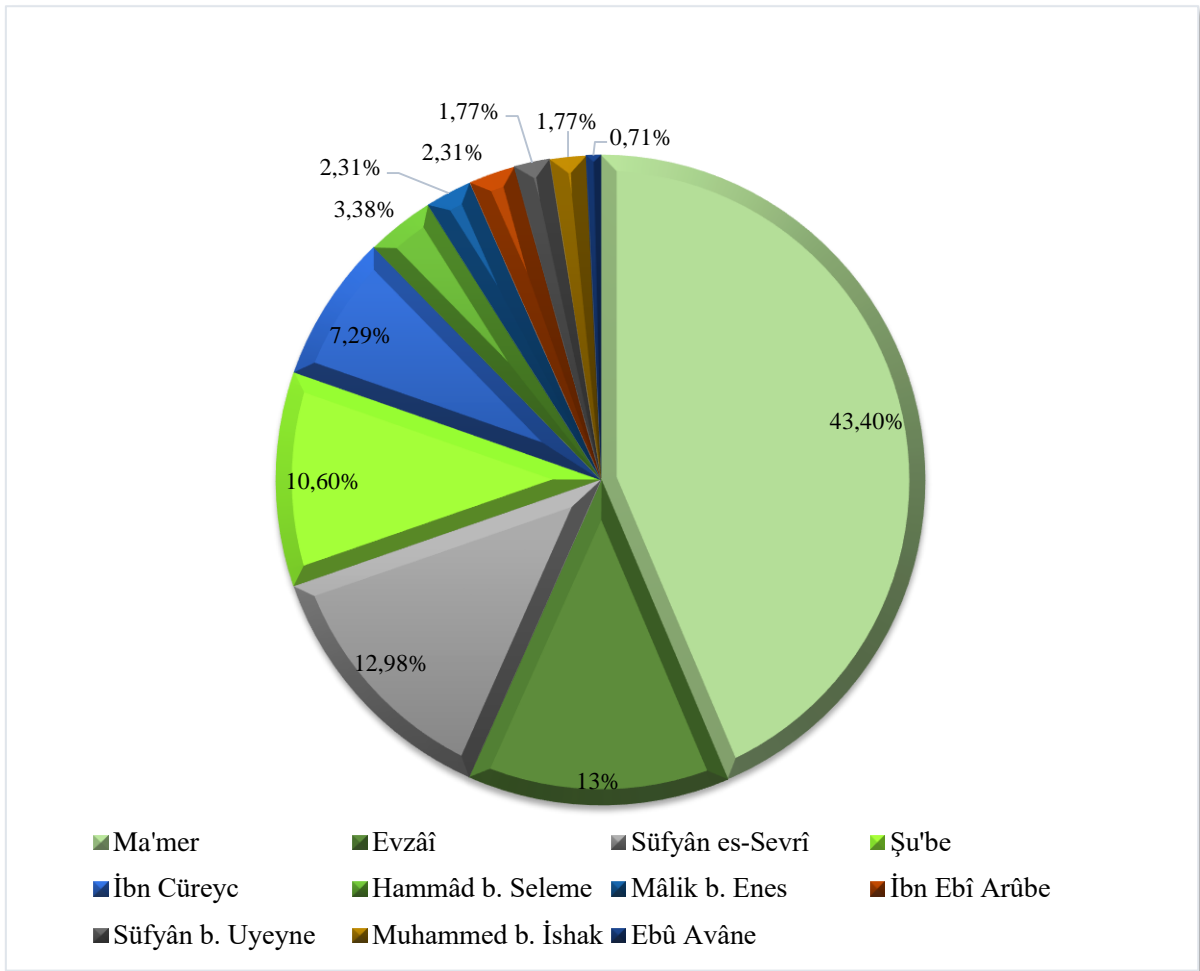
³¹⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 402; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 8: 391.

³¹⁷ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 8: 403.

Şekil 3. Medâru'l-hadîs kapsamında ismi geçen muhaddisler

Hadîs tarihinde, muhtelif beldelerde önde gelen hadîs âlimlerinin isimlerine yukarıda yer verilmişti. Burada medâru'l-isnâd kapsamında zikredilen kişilerden İbnü'l-Mübârek'in, ne kadar rivâyette bulunduğu işaret etmek yerinde olacaktır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 19 hadîs kaynağında Abdullah b. el-Mübârek kendinden önce yer alan tabakadaki 12 râvîden tekrarları ile birlikte toplam 562 rivâyette bulunmuştur. Bu da ilgili eserlerdeki toplam rivâyetin yaklaşık %28'ne tekabül etmektedir. 562 rivâyetin 244'ünü, yani %43'ünü Ma'mer'den, 73'ünü, yani yaklaşık %13'nü Evzâî'den yine 73'ünü, yani yaklaşık %13'nü Süfyân es-Sevrî'den rivâyet etmiştir. Bir diğer ifade ile İbnü'l-Mübârek bu rivâyetlerin yaklaşık %70' ini bu üç hocasından rivâyet etmiştir.

Şekil 4. İbnü'l-Mübârek'in medâru'l-hadîs içerisinde yer alan hocalarından yapmış olduğu rivâyetlerin yüzdeleri dağılımı

2.1.4. İsnâd'a dair görüşleri.

Hadîs ilminin en önemli konularından biri olan isnâd, Babanzâde Ahmed Naim'in ifadesi ile elfâz-ı mahsûse ile nâkil veya nâkillerini beyan etmek suretiyle metn-i hadîsi kâiline

ref' ve îsâl yani izafe etmek anlamına gelmektedir.³¹⁸ İsnâd, metni veya rivâyeti anlamlı kılan en önemli unsurdur. Diğer milletlerde bulunmayan isnâd sistemi Müslümanlara has bir sistemdir. Hatîb Bağdâdî *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs* adlı eserinde şunları kaydetmektedir: “Allah bu ümmete üç şeyi has kıldı ki bu üç şeyi bundan önce hiçbir millete vermedi. Bunlar; isnâd, ensâb ve i'râbdır.”³¹⁹ İbn Hazm (ö. 456/1064) da Hz. Peygamber'e varıncaya kadar muttasıl bir şekilde güvenilir râvîlerin yine güvenilir râvîlerden rivâyet etmesi şeklindeki isnâdın sadece Müslümanlara has olduğunu ifade etmiştir.³²⁰ Tarih içerisinde diğer milletlerde de isnâd sisteminin uygulandığı iddia edilmiş olsa da yapılan araştırmalar mevcut olan bu isnâdların muttasıl olmayıp hadîs ilmindeki şartları taşımadığını ortaya koymuştur.³²¹ Örneğin Mustafa el-A'zamî isnâd ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “İsnâdın İslâm'dan evvelki devirde bazı eserlerde tesadüfi olarak, mübhem bir şekilde ve hiçbir önem verilmeksizin kullanıldığı anlaşılmaktadır. İsnâd usûlü belli bir ölçüde, yine İslâm'dan evvelki şiiirin naklinde de kullanılmıştır. Fakat isnâd, ancak hadîs kitaplarında kullanıldıktan sonra, onun ehemmiyeti anlaşılmış ve o, dînin bir cüz'ü sayılmaya kadar varmıştır.”³²²

Bilindiği üzere Sünnet İslâm dinînin ikici kaynağıdır. Bu sebeple ilk devirlerden itibaren rivâyetler üzerinde hassasiyetle durulmuş ve rivâyetlerin sahîhini sakîminden ayırmak için çeşitli önlemler alınmıştır. İşte bu önlemlerden birisi de isnâdın hadîslere tatbik edilmesidir. İsnâd kullanımının ilk nüvelerini sahâbe döneminde bulmamız mümkündür. Zira ashâbdan birçoğunun günlük işleri sebebiyle sürekli Hz. Peygamber'le birlikte bulunamadığı bilinmektedir. Sahâbenin bir kısmı bu eksikliği münâvebe usûlüyle telafi etmiştir. Yani nöbetleşme usûlü ile Hz. Peygamber'in sözünü dinleyen veya fiiline şahid olan bir sahâbî, sözünü duymayan veya fiilene şahit olamayan başka bir sahâbîye “Rasûlullah şöyle buyurdu” veya “Rasûlullah şöyle yaptı” demek suretiyle işittiklerini ve gördüklerini aktarmıştır. İşte bu yöntem sistematik bir şekilde olmasa da isnâd sisteminin başlangıcı ve temelini oluşturmaktadır.

Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra sahâbenin önde gelenlerinden üçüncü Halîfe Hz. Osman'ın hicrî 35 senesinde şehid edilme hâdisesi, Müslümanların çeşitli gruplara

³¹⁸ Ahmed Naim Babanzâde, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrîdi Sarîh* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 1: 72.

³¹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *Şerefü Ashabi'l-hadîs*, thk. Mehmed Said Hatipoğlu (Ankara: Dâru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, t.y.), 83-84.

³²⁰ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 2: 159.

³²¹ İsnad'ın menşei ve hadîste kullanımı tarihi seyri için bk. Salahattin Polat, *Hadîs Araştırmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 15-51.

³²² Muhammed Mustafa el-A'zamî, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, trc. Hulusi Yavuz (İstanbul: İz yayıncılık, 1993), 191.

ayrılmalarına zemin hazırlamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise bu gruplar arasındaki sınırlar, daha da belirginleşmiştir. Öyleki bu gruplar kendi lehlerine ve karşı tarafın aleyhine hadîs uydurmaktan çekinmemişlerdir. Rivâyetlerin suistimal edilmesi ve ehil olmayanların da hadîs rivâyet etmeye yeltenmeleri isnâdın yavaş yavaş sistemleşmesine ve hadîsin ayrılmaz bir parçası haline gelmesine sebep olmuştur. Nitekim tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn dönemine gelince seneddeki râvîlerin sayısındaki artış, isnâdda yer alan râvî durumlarının bilinmesini elzem hale getirmiştir. Buna bağlı olarak isnâdın kontrol sistemi ve hadîs ilminin en önemli alanlarından biri olan cerh ve ta'dîl ilmî teşekkül etmeye başlamıştır.

İsnâd hakkında yukarıda görüşlerine yer verilen âlimlerin yanısıra Abdullah b. el-Mübârek de isnâdın, genelde İslâm dinî özelde ise hadîs ilmi için ne kadar önemli olduğunu: “İsnâd dindendir. İsnâd olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi ve din yok olurdu”³²³ şeklindeki sözüyle ifade etmiştir. Bu ifadesiyle o, dinî tebdil, tağyir ve nihayet tahriften muhafaza edecek yegâne unsurun isnâd sistemi olduğunu dile getirmektedir. Yine İbnü'l-Mübârek, isnâdı Hz. Peygamber'le sahîh irtibatı sağlayan, sünneti ayakta tutup hadîs uydurma hevesinde olanları dumûra uğratan bir sistem olarak görmekte ve bu görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: “Muttasıl isnâdı talep etmek dindendir. İsnâdsız dinîn emirlerini talep eden kimsenin durumu merdiven olmadan evin damına çıkmaya çalışan kişiyi gibidir. İsnâd olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi. Hadîsi, isnâdsız rivâyet eden kimseye denilse ki bunu sana kim rivâyet etti, o kalakalır”.³²⁴

Abbâs b. Ebî Rizme (ö. 206/821)³²⁵ de Abdullah b. el-Mübârek'den “bizimle (hadîs nakleden) şu kavim arasında ayaklar (القوائم) yani isnâd vardır” sözünü nakletmiştir. Müslim'in muhakkiki Muhammed Fuad Abdülbâkî'nin de ifade ettiği gibi isnâd canlı bir varlığa veya herhangi bir şeyi ayakta tutacak direğe/sütuna benzetilmiştir. Ayakları olmayan bir canlı nasıl yerinden kalkamazsa³²⁶ veya sütunu/kolonu olmayan bir yapı nasıl ayakta duramazsa isnâdı

³²³ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 209; Hâkim en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetü ulumi'l-hadîs*, 6; İbnü's-Salâh Ebû Amr Osman b. Abdîrahmân, *Ulümü'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1406), 256; Kâsimî, *Kavâidü't-tahdîs*, 174; Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdîrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dîmaşkî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407), 1: 360; Nureddin İtr, *Menhecü'n-nakd*, 344-345.

³²⁴ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 292-293.

³²⁵ Râvîlerin terceme-i haline yer veren kaynaklarda “Abbâs b. Ebî Rizme” şeklinde yer almamaktadır. Bunun yerine Abdülaziz b. Ebî Rizme şeklinde tanıtılmaktadır. İbn Sa'd onun hakkında “sika” ifadesini kullanmış, İbn Hibbân ise onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir. Buna Mukabil, Dârekutnî onun hakkında “Leyse bi-kavî” tabirini kullanmıştır. İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 5: 117; 6: 337.

³²⁶ Müslim, “Mukaddime”, 5; Nureddin İtr, *Menhecü'n-nakd*, 344-345.

olmayan hadîs de bir işe yaramaz. Dolayısıyla hadîs ve sünneti ayakta tutacak şeyin isnâd olduğu ifade edilmekte ve sahîh isnâdla nakledilen hadîslerin kabul edileceği vurgulanmaktadır.

İbnü'l-Mübârek'e, "kimlerin hadîsini alalım?" diye sorulduğunda, "Allah için ilim öğrenen, isnâdda sıkı davranan kimseden alınız. Bir kimse, sika olan birinden hadîs alır, fakat aldığı kimse sika olmayandan almış olabilir; sika olmayan birinden alır, fakat o sikadan almış olabilir. Gerekli olan ve kabul edilen, sikanın sikadan aldığı ilimdir"³²⁷

Abdullah b. el-Mübârek, isnâdın önemini vurgulamanın yanında, isnâdda herhangi bir kusur, inkıta' varsa bunu da beyan etmiştir. Nitekim Müslim'in mukkadimesinde yer alan bir rivâyet bunu desteklemektedir; Ebû İshâk İbrahim b. İsa et-Tâlkânî, Abdullah b. el Mübârek'e, "Ya Ebâ Abdirrahmân! Kulağımıza gelen şöyle bir hadîs var: "Hiç şüphe yok ki kendi namazınla beraber anne ve babana da namaz kılman, orucunla beraber onlara da oruç tutman iyilik üstüne iyilik kabilindedir" dedi. Bunun üzerine Abdullah: Ya Ebâ İshâk, bu hadîs kimdendir? deyince, Şihâb b. Hirâş'tandır, dedim. İbnü'l-Mübârek "o mevsûktur. Ya o kimden almış?" dedi. "Haccâc b. Dînâr'dan" dedim. "O da mevsûktur. O kimden almış?" deyince Rasûlullah (s.a.s.) buyurmuş, dedim. İbnü'l-Mübârek, "Yâ Ebâ İshâk, şüphesiz ki, Haccâc b. Dînâr'la Hz. Peygamber arasında öyle çöllere var ki, o çöllerde binek hayvanlarının boyunları kopar" dedi.³²⁸

Yukarıda verilen bu muhavere, hadîsin ancak sahîh isnâdla kabul edilebileceğini göstermektedir. Şöyle ki; Haccâc b. Dînâr, tebeü't-tâbiîndendir. Buna göre Hz. Peygamber ile aralarında en az bir tâbiî ile bir sahâbînin bulunması gerekir. Bundan dolayı İbnü'l-Mübârek onun bu hadîsini kabul etmemiş ve "aralarında aşılmaz çöllere var" diyerek güzel bir bir teşbihle hadîsdeki inkıta'yı göstermek istemiştir.³²⁹

Bilindiği üzere adâlet ve zabt vasıflarını en üst derecede taşıyan senedler muhaddislerce en sahîh sened olarak telakki edilmiştir. Senedlerin en sahîhi ise *esahhu'l-esânîd* tabiriyle ifade edilmiştir. Ancak *esahhu'l-esânîd*in hangi râvîlerden oluşan isnâdın olduğu meselesi muhaddislere ve beldelelere göre değişmektedir. Örneğin Buhârî'nin en sahîh sened dediği ile Müslim'inki birbirinden farklıdır. Bunun temel sebeplerinden biri herhangi bir hadîs otoritesinin bir isnâdda yer alan râvîleri başka isnâdlardaki râvîlerden daha sika görmesi veya râvînin fakîh olması gibi bir yönünü tercih etmesidir. Hadîs imâmlarının râvîlerin evsâfi hakkındaki ictihâdlarının farklı olması, birden çok isnâdın *esahhu'l-esânîd* diye

³²⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 277; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 404.

³²⁸ Müslim, "Mukaddime", 5; Bağdâdî, *el-Kifâye*, 392; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 398.

³²⁹ Müslim, "Mukaddime", 5; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 43.

nitelendirilmesine sebep olmuştur.³³⁰ Nitekim İbnü'l-Mübârek'in esahhu'l-esânîd diye nitelediği sened Süfyân es-Sevrî→Mansûr→İbrahim→Alkame→İbn Mes'ûd'dan oluşmaktadır. Bu senedle ilgili o, şunları söyler: “İsnâdların en çok tercih edileni ve en güzeli, Süfyân es-Sevrî→Mansûr→İbrahim→Alkame→İbn Mes'ûd senedir. Eğer hadîs sana bu senedle ulaşmışsa sanki sen hadîsi Hz. Peygamber'den işitmiş gibi olursun” diyerek âlimlerin üzerinde *icma'* ettikleri senedin bu sened olduğunu ifade eder.³³¹ Zehebî bu isnâdın Iraklıların nezdinde en sahîh sened olduğunu ifade etmektedir.³³² Bu nedenle İbnü'l-Mübârek'in yukarıdaki sened üzerinde *icma'* edildiği şeklindeki beyanını bölgesel *icma'* olarak anlamak daha uygun olacaktır. Vekî' b. Cerrâh da bu isnâdı, esahhu'l-esânîd diye nitelemekte ve kendisine yöneltilen bir soru üzerine, bu seneddeki râvîlerin fakîh olduğunu söyleyerek tercih ettiğini açıklamaktadır.³³³ Anlaşılan o ki Iraklıların ve İbnü'l-Mübârek'in bu senedi en sahîh sened olarak görmelerinin sebebi, râvîlerin fakîh olmasıdır. İbnü'l-Mübârek'in günümüze ulaşan eserlerinde bu senedle rivâyet edilen bir hadîse ulaşılmıştır.³³⁴ Temel hadîs kaynaklarında ise hem İbnü'l-Mübârek hem de başka râvîler, ilgili senedle rivâyette bulunmuşlardır.³³⁵

Burada İbnü'l-Mübârek'in, *icma'yı* esahhu'l-esânîd'e tercih ettiğine de değinmek yerinde olacaktır. Kendisi bu konuda şöyle der: “Bana göre âlimlerin herhangi bir konuda *icma'* etmeleri, Süfyân→Mansûr→İbrahim→Alkame→Abdullah b. Mes'ûd senediyle gelen bir rivâyetten daha mevsûktür.”³³⁶

Netice itibariyle isnâd, Hz. Peygamber'le irtibatı sağlayan ve sahîh sünnete ulaştıran, en güvenilir ve önemli vasıta. İsnâd olmasaydı Hz. Peygamber'le sahîh bir irtibat sağlanamamış, böylece dinden olmayan birçok uydurma haberin dine karışması kolaylaşmış olacaktı. Dolayısıyla isnâdın bu öneminin farkında olan İbnü'l-Mübârek, isnâdı dinden saymış, rivâyetlerin isnâdsız bir şekilde nakledilmesine karşı çıkmıştır.

³³⁰ Ahmed b. Ali b. Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbnü's-Salâh*, thk. Rebi' b. Hâdî (Riyâd: Dâru'r-Raye, 1994), 1: 248.

³³¹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 398; İbn Hacer, *en-Nüket*, 1: 253.

³³² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7: 236.

³³³ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 436.

³³⁴ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r- rekâik*, hadîs no: 772.

³³⁵ Buhârî, “Tefsîr”, 361, “Libâs”, 83, 85; Tirmizî, “Ebvâbu'n-Nikâh”, 44; Nesâî, “Nikâh”, 68, “Zîne”, 24; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 31; İbn Mâce, “Ebvâbu'n-Nikâh”, 18, 52.

³³⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 434.

2.2. Bazı Hadîs Usûlü Konularına Dair Görüşleri

2.2.1. Râvînin adâlet ve zabtına dair görüşleri.

Adâlet ve *zabt*, güvenilir bir râvîde bulunması gereken en önemli iki vasıftır. Adâlet, râvîyi takvâya yönelten ve insanlık değerlerine yakışmayan hata ve davranışlardan uzak tutan bir niteliktir.³³⁷ Adâlet, bir müslümanın Yüce Allah’a ve insanlara karşı iyi olmasını sağlayan vasıfları topluca ifade eden bir kavramdır. Bir râvînin âdil sayılması için akıl-bâliğ, takvâ ve mürûet gibi birtakım vasıfların bulunması gerektiği belirtilmiştir. Adâleti gerektiren sıfatlardan sonra aranan ikinci şart zabttır. Zabt, râvînin tahammül ettiği bir rivâyeti edâ anına kadar aldığı şekilde muhâfaza etmesidir. Kısaca “bellemek” demek olan bu sıfat sayesinde râvî, kaydettiğini kaydettiği gibi rivâyet edebilecektir.³³⁸

Her ne kadar bu sıfatların kapsamı ve sistemli bir şekilde işletilmesi, sonraki dönemlerde daha da netleşse de bu şartları besleyecek ve hadîs literatürüne girmesini sağlayacak beyanların ilk dönem âlimleri tarafından da yapıldığını görmek mümkündür. Örneğin Velîd b. Müslim (ö. 195/810) şunları anlatmaktadır: “Ben, İbnü’l-Mübârek ve Mervân el-Fezârî (ö. 204/819); Süfyân es-Sevrî ve Saîd b. Sâlim el-Kaddâh’ın (ö. 199/814) yanına gittik. Derken Süfyân b. ‘Uyeyne de geldi. İslâm’da adâleti müzakere ediyorduk. Adâlet konusunda bir şeyler söylemesi için hepimiz Süfyân es-Sevrî’ye bakmaya başladık. Bu sırada söze İbnü’l-Mübârek başladı ve şöyle dedi: Ehl-i ilmin kendisinden razı olduğu ve hadîs yazdığı kişi âdil kişidir ve şهادeti makbûldür. Bunun üzerine Süfyân es-Sevrî gülümsedi ve dedi ki Ebû Abdırrahmân çok güzel ifade etti.”³³⁹ Bu rivâyet, ilgili kavramlara yönelik açıklamaların ilk dönemlerden itibaren mevcut olduğunu göstermektedir.

Râvînin adâlet-zabt vasıflarını ve bu iki vasfı ortadan kaldıracak tenkit noktalarını belirlemede ise İbnü’l-Mübârek’in sözleri oldukça kıymetlidir. Örneğin İbnü’l-Mübârek’e adâletten sorulduğu zaman şöyle cevap vermiştir: “Kimde şu beş haslet bulunursa (o kimse âdildir):”

1. Cemaate devam etmek
2. İçkiden (nebîz) uzak durmak
3. Dindarlığına zarar verecek bir şey yapmamak
4. Yalan söylememek

³³⁷ İsmail Lütfî Çakan, *Hadîs Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 69.

³³⁸ Çakan, *Hadîs Usûlü*, 70.

³³⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1: 193.

5. Aklî bir kusur taşımamak.³⁴⁰

İbnü'l-Mübârek'in zikretmiş olduğu ilk dört madde râvînin adâletini oluşturan hasletlerdir. Zira âdil bir râvî, Yüce Allah'ın emirlerini yerine getiren ve yasaklarından kaçınan kişidir. Dolayısıyla âdil râvî, cemate devam eder. Toplumun düzenini ve huzurunu bozacak içkiden ve yalan gibi dindarlığa zarar verecek her türlü aşırılıktan kaçınır. Bütün bunlar sonraki dönemlerde *takvâ* tabiri ile formülize edilmiştir. Buna göre takvâ sahibi bir râvî büyük günahlardan uzak durur ve küçük günahlarda ısrar etmez. İbnü'l-Mübârek'in belirttiği “râvînin aklında bir kusurun olmaması” durumu ise râvînin zabtı ile ilgili bir niteliktir. Dolayısıyla İbnü'l-Mübârek'in, “adâlet” kavramı ile râvînin hem adâlet hem de zabtına işaret ettiği söylenebilir. Kavramların henüz netleşmediği erken dönemde zabt ile ilgili bir şartın adâlet kapsamında zikredilmesi ise son derece doğal karşılanmalıdır.

Ayrıca İbnü'l-Mübârek, râvînin adâlet ve zabt vasıflarına zarar veren kusurları bildirmiş ve dört vasfin kendisinde bulunduğu kimselerden hadîs yazılmayacağını belirterek bu kusurları şöyle ifade etmiştir.

1. Hatada ısrar etmek ve çok yanlış yapmak
2. Kezzâb olmak
3. Dâî (propagandist) olmak
4. Ezberlenmediği halde hâfızadan rivâyet etmek.³⁴¹

Burada *fuhşu galat* veya *kesretu'l-galat* tabirleri ile ilgili meseleye de değinmek gerekir. Hadîs usûlünde *meta'inü aşere* denilen on tenkit noktasından biri de râvînin rivâyet ettiği hadîslerde hatasının çok olmasıdır. Bu durum râvînin zabtı yani hâfıza gücü ile ilgili bir meseledir. Hadîs rivâyetinde fazla hatası görülen, bir diğer ifadeyle hatalı rivâyetleri doğrularından fazla olan râvî kesîru'l-galat sıfatıyla nitelendirilmiştir.³⁴² Münekkit âlimler, hatası çok olan veya rivâyetlerinde vehmi galip olan râvînin hadîsleri ile ihticâc edilemeyeceğini söyler ve böyle bir râvînin rivâyetlerini metrûk sayarlar.³⁴³ Örneğin İbnü'l-Mübârek, hatası doğrusundan çok olan bir râvînin rivâyetlerini metrûk olarak addetmiş, aynı zamanda hatasında ısrar eden bir şahsın rivâyetleri ile de ihticâc edilemeyeceğini ifade etmiştir. O, rivâyetlerinde hata yapan ve hatasında ısrar eden muannid kimseler hakkında şöyle

³⁴⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 79.

³⁴¹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

³⁴² Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 180.

³⁴³ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143-144.

söylemiştir: “Bir kimse bir hadîste hata yapar ve hatası kendisine açıklanır da o inadından veya başka bir sebepten hatasında ısrar ederse rivâyetlerinin tamamı sâkıt olur.” Abdurrahmân b. el-Mehdî, Ahmed b. Hanbel ve Humeydî gibi muhaddisler de İbnü’l-Mübârek’in bu görüşünü paylaşmaktadırlar.³⁴⁴

Râvîlerin cerh edilmesine sebep olan ve meta’inü aşere kapsamında zikredilen hallerden biri de “kizb” dir. Kizb, Hz. Peygamber adına yalan söyleme anlamında kullanılır. Hz. Peygamber’in söylemediği ya da yapmadığı bir şeyi ona isnâd eden kişi “kezzâb” tabiri ile nitelendirilir. Bu tabir, aşırı yalancı anlamında mübalağalı ism-i fâil olup cerh lafızlarındandır. En ağır cerh lafızlarındandır. Bu ve benzeri lafızlarla cerhedilen râvî adâlet vasfını kaybetmiş demektir.³⁴⁵

Yalan, hadîste olduğu gibi günlük hayatta da olabilir. Râvînin hadîs ilminde yalan söylemesi “kizbu’r-râvî”, günlük hayatta yalan söylemesi ise “ittihamu’r-râvî bi’l-kizb” olarak formülize edilmiştir. Bağdâdî, günlük hayatta yalanı tespit edilen bir kişinin tevbesinden sonraki rivâyetlerinin makbûl olduğunu, ancak Hz. Peygamber adına yalan söyleyen bir râvînin –tevbe etse bile- rivâyetlerinin asla kabul edilemeyeceğini söylemekte ve birçok muhaddisin de bu görüşte olduğunu ifade etmektedir.³⁴⁶ Bu konuda İbnü’l-Mübârek de yalanı sâbit olan bir kişinin rivâyetlerinin kabul edilmeyeceğini bildirmiş ve yalanı tespit edilen bir râvînin rivâyetlerinin bir daha kabul edilmemesi gerektiğini savunarak “kezzâb’ın cezası sıdkının bir daha kabul edilmemesidir” ifadesi ile durumu izah etmiştir.³⁴⁷ İbnü’l-Mübârek bu görüşü ile “yalanı Hz. Peygamber’e nispet eden şahısların rivâyetlerinin kabul edilemeyeceği” düşüncesini savununan muhaddislerin yanında yer almıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi yalan söylememeyi adâletin bir gereği olarak dile getiren İbnü’l-Mübârek, yalan söyleyen râvîlerden hadîs yazılmayacağını söylemiştir. Öte yandan İbnü’l-Mübârek gibi erken dönem âlimlerinin yaklaşımları, sonraki dönemlerde ortaya konulan anlayışların veya literatürün temelini oluşturması bakımında son derece önemlidir.

İbnü’l-Mübârek bir râvîden hadîs alınabilmesi için adâlet yanında zabt sıfatını taşımasını da gerekli görmüştür. Abbâd b. Kesîr (ö. 171/787) hakkında İbnü’l-Mübârek ile Süfyân es-Sevrî arasındaki bir muhavere bunu ortaya koymaktadır.

³⁴⁴ Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, 1: 339.

³⁴⁵ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 181.

³⁴⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 117.

³⁴⁷ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 117.

Şöyleki Abdullah b. el-Mübârek, Süfyân es-Sevrî'ye, "Abbâd b. Kesîr'in halini, takvâ ve dindarlığını biliyorsun. Bununla birlikte rivâyet ettiğinde büyük yanlışlıklar yapar. İnsanların ondan hadîs almamasını söyleyeyim mi, ne dersin?" deyince Süfyân "evet" dedi. Bunun üzerine İbnü'l-Mübârek şöyle dedi: "Bir mecliste bulunduğum sırada Abbâd'dan bahsedilmişti. Ben de onun dindarlığını övdüm ve ondan hadîs almamalarını söyledim."³⁴⁸ Yine aşağıda verilecek olan örnek de İbnü'l-Mübârek tarafından hadîs râvîsinde aranan ilave şartlara örnek kabilindedir. Ahmed b. Cemil (ö. 230/844) şöyle anlatır: "Kûfe'de İbnü'l-Mübârek ile birlikte el-Muhâribî'nin yanına gittik. Bir süre müzakere ettiler. Sonra Muhâribî, İbnü'l-Mübârek'e bir şeyler fısıldadı. Bunun üzerine İbnü'l-Mübârek "vallahi ondan rivâyette bulunmam" demeye başladı. Çıkınca ona, "Ya Eba Abdirrahmân neden dolayı rivâyette bulunmam dedin?" diye sordum. Dedi ki "(Muhâribî) Falanca kişiden rivâyette bulunmamı istiyor. Hâlbuki o kişi insanlar arasında çok lafi edilen birisidir. Bir insan hakkında konuşan, ya doğruyu söyler ya da gıybet eder. Doğruyu söylerse o kimsenin gıybeti yapılmıştır. Yalan söylüyorsa o kimse iftiraya uğramıştır. Bu sebeple ben ne gıybeti yapılandan ne de iftiraya uğrayandan rivâyette bulunmayı uygun buluyorum."³⁴⁹ Görüldüğü gibi bu rivâyet İbnü'l-Mübârek'in rivâyette bulunacağı râvî hakkında ne kadar hassas davrandığını gözler önüne sermektedir.

İbnü'l-Mübârek, bazı şartları taşımayan râvîlerden rivâyette bulunmayı uygun görmediği gibi ehil olmayan kimselere hadîs öğretmekten de kaçınmıştır. O, râvîlerin rivâyete ehil olmasını önemsemiş, bir kusuru bulunan veya herhangi bir sebepten dolayı ehil olmayan şahıslara hadîs öğretmeyi istememiştir. Nitekim Ahmed b. Ebi'l-Havârî'nin (ö. 246/860) naklettiğine göre, Beni Hâşim'den bir adam hadîs dinlemek için İbnü'l-Mübârek'e gelmiş fakat o bu adama hadîs rivâyet etmeyi uygun görmemiştir. Durum böyle olunca adam, oğlu ile birlikte geri dönmek üzere bineğine yönelmiş, bu sırada İbnü'l-Mübârek üzeniyi tutmak için yanlarına gelmiştir. Bu durum karşısında adam: "Ey Ebû Abdirrahmân, bineğimin üzenisini tutup (yardım ediyorsun). Fakat bana hadîs öğretmiyorsun" deyince İbnü'l-Mübârek "senin için kendimi alçaltırım (sana yardım ederim). Ancak Allah Rasûlü'nün hadîslerini alçaltmam" cevabını vermiştir.³⁵⁰

Râvîlerin adâlet ve zabtından bahsederken İbnü'l-Mübârek'in sahâbe hakkındaki görüşlerine de değinmek yerinde olacaktır. Bilindiği gibi hadîs ilminde sahâbenin adâleti

³⁴⁸ Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, 91.

³⁴⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1: 192.

³⁵⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 277; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 404.

konusu önemli bir yere sahiptir. Sahâbe hakkındaki bazı âyet³⁵¹ ve hadîslerden³⁵² hareketle sahabenin âdil olduğu izah edilmeye çalışılmıştır. Bağdâdî bu ayet ve hadîslerin kesinlikle ashâbın ta'dîlini ifade ettiğini dile getirir ve bu nasslar olmasa bile canları ve mallarını Allah ve Rasûlü için harcamaları ve hiçbir fedakârlıktan kaçınmamaları onların âdil olduklarına hükmetmeye yeterli olacağını söyler.³⁵³ Diğer taraftan ashâbı ta'dîl, onların her çeşit kusurdan ma'sum olduklarını iddia etmek mânâsına gelmemektedir.³⁵⁴ Zira sahâbenin adaletiyle kastedilen, onların Hz. Peygamber'e bilerek yalan isnad etmeyeceğidir.

Yukarıda adâlet ve zabt konusundaki görüşlerini zikrettiğimiz İbnü'l-Mübârek, sahâbe konusunda da son derece titiz davranmış ve sahâbenin sonraki nesillerden faziletli olduğunu açıkça dile getirmiştir. Bu konuda Ebû Ali el-Ğassânî el-Ciyânî (ö. 498/1104), şunları nakletmiştir: "Muâviye mi yoksa Ömer b. Abdilazîz mi daha faziletlidir? diye İbnü'l-Mübârek'e soruldu. O da şöyle cevap verdi: Rasûlullah ile beraberken Muâviye'nin burnuna giren toz bile Ömer'den bin kat üstündür. Muâviye, Rasûlullah'ın arkasında namaz kılmış, Rasûlullah "سمع الله لمن حمده", Muâviye ise "ربنا ولك الحمد" demiştir. İş böyle iken nasıl Ömer b. Abdilazîz, Muâviye'den üstün olabilir."³⁵⁵

Tarihte sahâbe arasında cerayan eden Cemel ve Siffîn savaşlarından hareketle sahâbeye dil uzatan gruplar olmuş, savaşa katılan sahâbîlerin adâlet vasıflarını kaybettiklerini iddia eden bi'dat ehli fırkalar ortaya çıkmıştır. Onların bu iddiaları Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından kabul edilmemiş, "الصحابه كلهم عدول" ifadesi ile sahâbenin tamamının adâlet sahibi olduğu ifade edilmiştir.³⁵⁶

Selefe sövmeyi cerh sebebi sayan³⁵⁷ İbnü'l-Mübârek'in sahâbe hakkındaki görüşü de Ehl-i Sünnet ulemâsının görüşü ile örtüşmektedir. Sahâbe arasında vuku bulan hâdiseleri fitne olarak değerlendiren İbnü'l-Mübârek, bu olaylara karışan hiçbir sahâbînin fitneci veya bozguncu olmadığını söylemiştir. Konu ile ilgili Nuaym b. Hammâd, İbnü'l-Mübârek'in şunları söylediğini nakletmektedir: "Sahâbe arasında meydana gelen savaş bir fitnedir. Fakat ben onların hiç birisin bozguncu olduğunu söyleyemem."³⁵⁸

³⁵¹ Al-i İmran 3/110; el-Feth 48/18; et-Tevbe 9/100; el-Vâkı'a 56/10-12; el-Enfâl 8/64; el-Haşr 59/8-9.

³⁵² Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 2531, 2532, 2533, 2534, 2536, 2540; Tirmizî, "Ebvâbü'l-Menâkıb", 59.

³⁵³ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 46-48.

³⁵⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, 1: 526.

³⁵⁵ İbn Hallikân, *Vefayât*, 3: 33.

³⁵⁶ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, 1. 521.

³⁵⁷ Müslim, "Mukaddime", 5; Dâvûdođlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 45.

³⁵⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 405.

2.2.2. Hadîs tahammül yolları ve rivâyet lafızlarına dair görüşleri.

Hadîs usûlünde hadîslerin bir hocadan öğrenilip talebeye öğretilmesine *tahammül* ve *eda* ya da kısaca *tahammülü'l-ilm* adı verilir. Muhaddisler, hadîslerin sekiz yöntemle alınabileceğini belirtmişlerdir ki³⁵⁹ bunlar; *semâ'*, *kırâat*, *icâzet*, *münâvele*, *kitâbet*, *i'lam*, *vasiyet* ve *vicâde*'dir. Bu başlık altında hadîs tahammül ve eda yollarının üzerinde detaylıca durulmayacak sadece İbnü'l-Mübârek'in açıklamada bulunduğu veya görüş belirttiği hususlar ele alınacaktır.

2.2.2.1. *Semâ'*.

Semâ', hocanın ezberinden veya yazılı bir metinden okuyarak rivâyette bulunması, talebenin bizzat duyarak bu rivâyeti almasına denir.³⁶⁰ Muhaddislerin cumhurunun, bu metodu hadîs tahammül yollarının en üstünü kabul ettiği ifade edilmiştir.³⁶¹

Bilindiği gibi hadîs rivâyet metodları için “حدثنا”, “أخبرنا” ve “أنبأنا” gibi bazı tahammül ve eda lafızları kullanılmıştır. Bu lafızların hangi metoda delâlet ettiği veya hangi metod için hangi lafızların kullanılacağı ve mutlak olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusunda hadîşçiler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Kâdî İyâz, *semâ'* yoluyla tahammül edilen hadîsler, eda edilirken “حدثنا”, “أخبرنا”, “أنبأنا”, “سمعت فلانا”, “قال لنا” ve “ذكر لنا” sîgalarının kullanılmasında bir ihtilafın olmadığını söylerken, Bağdâdî, *semâ'* metodu için en uygun sîganın “سمعت”, sonra da sırasıyla “حدثنا” ve “أخبرنا” olduğunu belirtmiştir. Bu konuda İbnü's-Salâh ise son iki sîganın bir yönüyle “سمعت” den daha uygun olduğunu ifade etmektedir. Zira “سمعت” sîgasında şeyh sadece bir kişiye rivâyette bulunurken, diğer iki sîgaya göre daha fazla kişiye rivâyette etmiştir.³⁶²

“أخبرنا” sîgasının *kırâat* metoduna tahsisinin yaygınlaşmadığı bir dönemde yaşayan İbnü'l-Mübârek ise *semâ'* yoluyla aldığı hadîslerde genelde “أخبرنا” sîgasını kullanmıştır. Bu

³⁵⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, 2: 51-52; Çakan, *Hadîs Usûlü*, 51.

³⁶⁰ Çakan, *Hadîs Usûlü*, 51.

³⁶¹ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 1: 418; Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, 2: 52.

³⁶² Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 1: 418-421.

ibarenin bu dönemde yaygın kullanımı söz konusu olup Ahmed b. Hanbel, bu tabirin kullanımının “حدثنا” tabirinin kullanımından daha kolay olduğunu söylemiştir.³⁶³ Nuaym b. Hammâd ise bu konuda şöyle demiştir: “Abdullah b. el-Mübârek’in “حدثنا” tabirini kullandığını asla görmedim. Sanki o, “أخبرنا” sîgasının anlamını daha kapsamlı görüyordu”. Nuaym’dan gelen başka bir rivâyete göre ise İbnü’l-Mübârek’in ihbâr sîgasını “سمع” gibi gördüğü ifade edilmiştir.³⁶⁴

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü’l-Mübârek, *el-Müsned* adlı eserinde 272 rivâyetten 180’ini “عن”, 60’ını “أخبرنا” sîgasıyla sevk etmiştir. 9 rivâyette ise “حدثنا” lafzını kullanmıştır. Dolayısıyla Nuaym’ın “Abdullah b. el-Mübârek’in “حدثنا” tabirini kullandığını asla görmedim” şeklindeki ifadesini onun bu lafzı az kullandığı manasında anlamak daha isabetli olacaktır. Bununla birlikte *el-Müsned*’deki bu durum İbnü’l-Mübârek’in ihbâr sîgasını tahdîs sîgasından çok kullanımıyla ilgili Nuaym’ın yukarıdaki ifadesini desteklemektedir.

Bazı muhaddisler, talebe hadîsi hocadan tek başına almışsa tekil, bir meclis içinde almışsa çoğul sîgayı kullanmanın uygun olacağına işaret etmişlerdir. Örneğin Bağdâdî, bütün muhaddislere göre zorunlu olmasa da böyle bir kullanımın güzel olacağı düşüncesindedir.³⁶⁵ Abdullah b. el-Mübârek ise bu konuda esnek davranır ve bir râvînin hadîsi bir toplum içinde alması durumunda tekil sîganın kullanılmasında bir sakınca görmez. Ali b. Hasan b. Şakîk, İbnü’l-Mübârek’in şöyle dediğini aktarır: “Bir topluluk içimde hadîsi muhaddisten dinleyen bir kişinin “أخبرني” ve “حدثني” demesinde bir beis yoktur.”³⁶⁶

2.2.2.2. *Kırâat.*

Muhaddislerin çoğu kırâati arz diye isimlendirmişlerdir. Hadîs ilminde arz, şeyhin huzurunda talebenin ezberinden veya elindeki kitaptan okuması, hocanın da ezberinden veya elindeki bir nüshadan takip etmesi anlamında kullanılan hadîs tahammül yollarından biridir.³⁶⁷

³⁶³ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 303.

³⁶⁴ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 284-285, 303; İbnü’s-Salâh, *Ulümü’l-hadîs*, 134; Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1: 276; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 405.

³⁶⁵ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 294-295.

³⁶⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 295.

³⁶⁷ Suyûtî, *Tedribu’r-râvî*, 1: 423; Çakan, *Hadîs Usûlü*, 52.

Ebû Âsım en-Nebîl, Vekî' b. Cerrâh, Muhammed b. Selâm, Abdurrahmân b. Sellâm el-Cümeihî gibi bazı istisnalar dışında selef ulemâsı arzı muteber bir tahammül yolu kabul etmiştir.³⁶⁸ Âlimlerin çoğunluğunun görüşünü benimseyen İbnü'l-Mübârek, "velev ki bir hadîs bile olsa kitaplarımdaki hadîslerin tamamını arz veya kırâat yoluyla almayı isterdim"³⁶⁹ diyerek bu metodun muteber bir metod olduğunu dile getirmiştir.

Muhaddisler, arz veya semâ' metodundan hangisinin daha üstün olduğu veya bu iki metodun birbirine eşit olup olmadığı üzerine farklı görüşler ileri sürmüşlerdir ki bunları üç madde halinde özetlemek mümkündür:³⁷⁰

1. Arz ile semâ' eşittir. Başta Hz. Ali ve İbn Abbâs olmak üzere İmâm Mâlik ve arkadaşları, Hicâz, Kûfe ulemâsının çoğu ve Buhârî, her iki metodun eşit olduğunu söylemişlerdir.

2. Semâ' arzdan üstündür. İbnü's-Salâh, Irâkî (ö. 806/1404), Nevevî ve Suyûtî gibi meşriklilerin çoğunluğu semâ'yı, arza tercih etmişlerdir. Bu görüşün en doğru görüş olduğu kaydedilmiştir.

3. Arz semâ'dan üstündür. Ebû Hanîfe ve İbn Ebî Zi'b (ö. 159/776) gibi bir kısım âlimlerin bu görüşte olduğu belirtilmiştir. Ancak bir rivâyette Ebû Hanîfe arzı, semâ' mertebesinde görmeyen âlimler arasında zikredilmiştir.³⁷¹

İbnü'l-Mübârek, az yukarıda değinildiği gibi "kitaplarımdaki hadîslerin tamamını arz veya kırâat yoluyla almayı isterdim"³⁷² diyerek arz metodunun muteber bir metod olduğunu dile getirirse de Hâkim'in vermiş olduğu bir rivâyete göre İbnü'l-Mübârek'in semâ' metodunu arz metodundan daha üstün kabul ettiği anlaşılmaktadır. Hâkim, söz konusu rivâyette arzı, semâ' mertebesinde görmeyen ulemânın isimlerini zikrederken meşrik ulemâsından Abdullah b. el-Mübârek'in ismine de yer vermiştir.³⁷³ Dolayısıyla İbnü'l-Mübârek'in, semâ' ve arz metodlarını muteber saydığı ancak semâ'yı arza tercih ettiği ve kırâati ikinci mertebede gördüğü anlaşılmaktadır.³⁷⁴

³⁶⁸ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 1: 425.

³⁶⁹ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 429.

³⁷⁰ Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 1: 426-428; Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, 2: 54-55.

³⁷¹ Hâkim en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetü ulumi'l-hadîs*, 259-260.

³⁷² Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 429.

³⁷³ Hâkim en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetü ulumi'l-hadîs*, 259-260; Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, 474-477.

³⁷⁴ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî Kâdî İyâz, *el-İlma' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve takyidi's-sema'*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Kâhire: Dâru't-Türas, 1379), 73.

Muhaddisler arz yoluyla tahammül edilen hadîslerin eda edilirken “قرات على فلان” veya “قرأ عليه و أنا أسمع” lafızlarının kullanılmasının en uygun sîgalar olduğunu belirtmişlerdir. Bunun dışında arz yoluyla alınan hadîslerin kırâat lafzıyla kayıtlanmadan semâ‘da olduğu gibi yalnızca “ahberane ve haddesena” lafızlarıyla eda etmenin sahîh olup olmadığı konusunda hadîşçiler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. İbnü’l-Mübârek bu iki eda lafzının kırâat lafzıyla kayıtlanmadan kullanılmasını caiz görmemiştir. İbnü’l-Mübârek’in hocası Avf’ın, “bir âlim başka bir âlime okuyup da, “حدثني” ibaresini kullanırsa bu yalandır.”³⁷⁵ sözünü rivâyet etmesi, kendisinin de bu görüşte olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, sahîh olan ve hadîşçilerin çoğunun bu görüşte olduğu ifade edilmiştir.³⁷⁶

Semâ‘ veya arz metoduyla ilgili üzerinde durulan konulardan biri de semâ‘ sırasında kitap istinsâh etme gibi başka bir şeyle meşgul olunup olunamayacağı ve bunun hadîsin sıhhatine etki edip etmeyeceğidir.

Hadîslerin şeyhe okunuşu sırasında gerek okunan hadîsleri dikkatle dinlemesi gereken şeyhin, gerekse dinleyenlerden birinin semâ‘ halinde başka bir şeyle meşgul olmasının hadîsin sıhhatine etki edip etmeyeceği konusu tartışılmış ve bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür.³⁷⁷

İbrahim el-Harbî, Ebû Ahmed b. Adî ve Ebû İshâk el-İsferâyini gibi muhaddisler böyle bir semâ‘ın sıhhatini kabul etmemişlerdir. Bu şekildeki semâ‘ın sahîh olmadığını söyleyenlerin buna gerekçeleri, bu halde kalbin ve zihnin okunan şeyi tam olarak kavrayamaması düşüncesidir.³⁷⁸

Abdullah b. el-Mübârek’in de içinde bulunduğu bazı muhaddisler ise bunun caiz olduğu görüşündedir. İbnü’s-Salâh, istinsâh (kopyasını alma, yazma), okunanı anlamaya mani ise, bu semâ‘ sahîh değildir. Ancak istinsâh, müstensih’in anlamasına mani olmuyorsa sahîhtir, demektedir. Nitekim Ebû Hâtim er-Razî, kendi hocalarının yanında istinsâhta bulunduğunu, “ben (hocalarım) Arim ve ‘Amr b. Mezruk’un yanında, onlar hadîs rivâyet ederken (başka şeyler) yazdım” ifadeleri ile de bunu dile getirdiği nakledilmiştir. Benzer bir durum Abdullah b. el-Mübârek için de söz konusudur. Nitekim onun, hadîs kırâat edildiği esnada kendisine

³⁷⁵ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 298.

³⁷⁶ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 139; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 22.

³⁷⁷ Uğur, *Ansiklopedik hadîs terimleri sözlüğü*, 22.

³⁷⁸ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 66-67.

kırâat edilenden başka şeyleri istinsâh ettiği rivâyet edilmiştir.³⁷⁹ İbnü'l-Mübârek'in kırâat sırasında başka şeylerle meşgul olması, onun bu şekildeki semâ'ın sıhhatine cevaz verdiği bir göstergesidir. Bu konuda Şâfîî imâmlarından Ebû Bekr Ahmed b. İshâk ise kırâat sırasında başka şeylerle meşgul olan bir kimsenin rivâyette bulunacağı zaman “حضرت” lafzını kullanıp “حدثنا” ve “أخبرنا” lafızlarını kullanmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁸⁰

2.2.2.3. Münâvele

Şeyhin, hadîslerini ihtiva eden kitabını rivâyet etmesi için elden talebeye vermesi mânâsına gelen münâvele, hadîs tahammül yollarından biridir. Hz. Peygamber'in Bedir savaşından önce Batn-ı Nahle denen mevkiye gönderdiği seriyyenin komutanı Abdullah b. Cahş'a bir mektup vermesi, Medine'den ayrıldıktan iki gün sonra açıp okumasını ve gereğiyle amel etmesini emretmesi bu metodun geçerli olduğunun bir delili olarak gösterilmiştir.³⁸¹

İcâzete makrun münâvele ve *icazetten mücerred münâvele* şeklinde iki kısma ayrılan bu metod, kuvvet bakımından bazı muhaddisler tarafından semâ' gibi görülmüştür. İbnü'l-Mübârek ise bu çeşit münâvelenin semâ' ve kırâattan daha aşağı derecede olduğu görüşündedir.³⁸² Nevevî ise bu ikinci görüşün sahîh olduğunu ifade etmiştir.³⁸³

2.2.3. Hadîsi ihtisâr etmeye dair görüşleri.

Sözlükte kısaltma, sadeleştirme, basitleştirme, gereksiz ayrıntılardan arındırma gibi anlamlara gelen *iẖtisâr*, terim olarak bir hadîsi ihtiva ettiği manaları daha az kelimelerle ifade edecek şekilde kısaltmak, özetlemek demektir. Hadîsin gerekli görülen bir bölümünün rivâyet edilmesi demek olan *iktisâr* da bu kelime ile ifade edilmektedir.³⁸⁴ Yine uzunca bir hadîsin ihtiva ettiği hükme göre bölünerek her bir bölümün ayrı bâbda verilmesi anlamındaki *takti'* kavramı da ihtisârın bir bölümünü oluşturmaktadır.³⁸⁵

³⁷⁹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 66-67; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 145.

³⁸⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 66.

³⁸¹ Ahmed Naim Babanzâde, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrîdi Sarîh*, 1, 433; Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, 2, 61-62; Çakan, *Hadîs Usûlü*, 54.

³⁸² Ebû Amr Osman b. Abdîrrahmân, *Ulûmü'l-hadîs*, 167; Ebû Zekerîyyâ Muhyiddin b. Şerîf en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr fi usuli'l-hadîs*, thk. Muhammed Osman (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405), 62.

³⁸³ Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 62.

³⁸⁴ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3: 149-150; Abdullah Aydın, “İhtisâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 572.

³⁸⁵ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 388.

Âlimler tarafından ihtisârın caiz olup olmadığı konusunda üç görüş ortaya konulmuştur. Bazı muhaddisler hiçbir sınırlamaya gerek duymaksızın ihtisârın caiz olduğunu; bazıları ihtisârın manayı bozacağı gerekçesiyle caiz olmadığını söylemişlerdir. Nitekim Anbese; Abdullah b. el-Mübârek'e, Hammâd b. Seleme'nin hadîsi ihtisâr ettiği zaman hadîsin manasını bozduğundan bahsetmiş, İbnü'l-Mübârek de “mananın bozulduğunu anladın mı veya farkına vardın mı?” sorusuyla Anbese'yi doğrulamış ve hadîsi ihtisâr ederken mananın bozulabileceğine işaret etmiştir.³⁸⁶

Muhaddislerin çoğunluğunun benimsediği üçüncü görüşe göre ise ihtisâr bazı şartlarda caizdir. Buna göre ihtisâr yapmak, manayı bozacak şeyleri bilecek seviyedeki âlimler tarafından yapılması ve ihtisâr ederken metinde bulunması gereken unsurlardan herhangi birinin atılmaması şartıyla caiz görülmüştür.³⁸⁷ Abdullah b. el-Mübârek'in “hadîs ihtisâr etmeyi bize Süfyân öğretti”³⁸⁸ diyerek ihtisârın gelişi güzel bir iş olmadığına, bazı şartlarının bulunduğu ve bilinçli bir şekilde yapıldığına dikkat çekmiştir. Dolayısıyla İbnü'l-Mübârek'in, ihtisârı belirli şartlarda uzman kişilerin yapabileceğini savunduğu söylenebilir. Ayrıca ihtisârın manen rivâyete ilişkisi düşünüldüğünde onun mana ile rivâyete karşı çıkmadığı ve hadîsin manası bozulmadığı sürece mana ile rivâyeti caiz gördüğü sonucunu çıkarmak da mümkündür.

2.2.4. İ'râb ve telaffuz hatalarına dair görüşleri.

Rivâyet esnasında hadîs metinlerindeki i'râb ve telaffuz hatalara *Lahn* denilmektedir. Bir râvînin lahn yapmaması için hadîs tahsiline başlamadan önce Arap gramerini ve lügatı öğrenmesi, rivâyet edeceği hadîsleri kitaptan değil Arap dilini iyi bilen ve telaffuzu düzgün olan hadîs âliminin ağzından duyarak nakletmesi önerilmiştir.³⁸⁹ İbnü'l-Mübârek hadîste dilbilgisi hatalarının önüne geçmek için şu tavsiyede bulunmuştur: “Benden bir hadîs dinlediğiniz zaman onu dilbilimcilere arz edin ve onun doğruluğunu tahkik edin.”³⁹⁰ İbnü'l-Mübârek gibi muhaddislerin tavsiyesine uyan râvîler, hadîs metinlerinin doğru okunuşunu öğrenmek için Ahfeş (ö. 215/830) gibi bazı nahivcilere, hadîslerini sunar, o hadîsin doğru okunuşunu öğrenirlerdi. Evzâî de kitaplarındaki gramer hatalarını düzeltmek için kitaplarını dilbilimcilere kontrol ettirmiştir.³⁹¹

³⁸⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 192; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3: 150; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 150.

³⁸⁷ Aydınlı, “İhtisar”, 21: 572-573.

³⁸⁸ Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 543.

³⁸⁹ M. Yaşar Kandemir, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27: 56.

³⁹⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 255.

³⁹¹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 255.

Rivâyet esnasında böyle bir hatanın yapılmasına şiddetle karşı çıkan âlimler de olmuştur. Örneğin Hammâd b. Seleme ve Hammâd b. Zeyd, lahn yapmayı büyük bir hata olarak görmüş ve böyle bir râvînin kendilerinden rivâyette bulunmamasını söylemişlerdir.³⁹²

Yukarıda ifade edildiği gibi muhaddisler, bir taraftan telaffuz hatalarının önüne geçmek için birtakım önlemler almaya çalışırken, diğer taraftan da lahn yapılan bir hadîsin nasıl rivâyet edilmesi gerektiği üzerinde tartışmışlardır.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) gibi âlimler râvînin, lahn yapılmış bir hadîsi gramer kurallarına göre düzelterek rivâyet etmeye kalkışmasının yeni hatalara yol açabileceğini dikkate almışlar, bundan dolayı râvînin hadîsi işittiği gibi hatalı olarak rivâyet etmesinin daha uygun olacağını söylemişlerdir. Ancak İbnü's-Salâh bu şekildeki bir görüşü lafza aşırı bağlılık olarak değerlendirmiştir.³⁹³ Ahmed b. Hanbel'in ise bu konuda râvîde fâhiş bir telaffuz hatası gördüğü zaman onu düzelttiği, fakat küçük ve basit hataları olduğu gibi bıraktığı nakledilmiştir.³⁹⁴

İ'râb hatasının bulunduğu bir hadîsin düzeltilip düzeltilemeyeceği İbnü'l-Mübârek'e sorulduğunda, bu ümmetin (ulemânın) i'râb hatası yapmayacağını söyleyerek rivâyetin doğru şeklinin nakledilmesi gerektiğini savunmuştur.³⁹⁵ Bir diğer ifade ile o, lafızda lahn olsa da hadîsin aslında bir yanlışlığın olmadığını, metin veya lafızdaki hatanın râvîden kaynaklandığını ve bunun düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir.

2.3. Cerh ve Ta'dîl İlmindeki Yeri

Hadîs ulemâsı, cerh ve ta'dîl ilmine çok önem vermiş, cerh ve ta'dîlin meşruiyeti ve gerekliliği konusunda icma' etmişlerdir. Bazı mutasavvıflar, râvîlerin cerh ve ta'dîl durumlarını açıklayan Abdullah b. el-Mübârek'e: "Gıybet mi ediyorsun!" dediklerinde, İbnü'l-Mübârek onlara şöyle karşılık verir: "Sus! Biz râvîlerin durumlarını açıklamazsak hak batıldan nasıl ayrılacak."³⁹⁶ "Gün, gıybet günüdür" diyen Şu'be ise râvîlerin durumunu açıklamanın hadîsi rivâyet etmekten daha önemli olduğunu belirtmiştir.³⁹⁷ Hicrî II. asırda cerh ve tâ'dîl alanının önemli iki münekkiti İbnü'l-Mübârek ve Şu'be'nin bu ifadeleri, ricâl tenkitinin büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

³⁹² Bağdâdî, *el-Kifâye*, 195.

³⁹³ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 196; Kandemir, "Lahn", 27: 56.

³⁹⁴ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 187.

³⁹⁵ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 196.

³⁹⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 45; Nureddin Itr, *Menhecü'n-nakd*, 92.

³⁹⁷ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 45.

2.3.1. Cerh ve ta'dîl ilmindeki otoritesi.

İbnü'l-Mübârek'in biyografisine yer veren neredeyse bütün kaynaklar, ulemâ tarafından dile getirilen "İbnü'l-Mübârek gibisini görmedim, onun gibisi bize gelmedi" sözünü kaydederler. Bu ifadeyi Şu'be, İbn Cüreyc, Evzâî, Hammâd b. Zeyd, Abdurrahmân b. el-Mehdî gibi birçok muhaddis kullanır.³⁹⁸

İbnü'l-Mübârek, İbn Cüreyc'in yanına gelir ve aralarında şu konuşma geçer: "İbn Cüreyc, İbnü'l-Mübârek'e "nerede yetiştin?" deyince İbnü'l-Mübârek, "Horasân", diye karşılık verdi. Daha sonra İbn Cüreyc, "öyle zannediyorum ki Horasân senin gibisini çıkarmamıştır" demiştir."³⁹⁹ İbnü'l-Mübârek'i, Süfyân es-Sevrî'den daha faziletli gören Abdurrahmân b. el-Mehdî şöyle demektedir: "İmâmlar dört kişidir. Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd ve İbnü'l-Mübârek."⁴⁰⁰ Ebû İshâk el-Fezârî ise şu değerlendirmeyi yapar, "İbnü'l-Mübârek Müslümanların ve bütün beldelerin imâmıdır."⁴⁰¹

Öte yandan Buhârî'nin bazı râvîleri değerlendirirken İbnü'l-Mübârek'in o râvî hakkındaki görüşlerine yer vermesi,⁴⁰² Tirmizî'nin İbnü'l-Mübârek'in râvî değerlendirmelerine atıfta bulunması ve cerh ettiği râvîleri sıralaması⁴⁰³ onun bu sahadaki uzmanlığını göstermektedir. İbn Ebî Hâtim ise *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eserinin mukaddimesinde otorite münekkitleri dört tabakaya ayırmış, ikinci tabakada Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. el-Mehdî ile birlikte İbnü'l-Mübârek'in ismine de yer vermiştir.⁴⁰⁴

Netice itibari ile meşhur muhaddislerin, İbnü'l-Mübârek hakkındaki bu şekildeki değerlendirmeleri ve onun bu konudaki görüşlerine yer vermeleri onun bu alandaki otoritesini göstermektedir.

2.3.2. Cerh ve ta'dîl metodu.

Bilindiği gibi bir rivâyetin makbûl sayılması için o rivâyeti nakleden râvîlerin adâlet ve zabt vasıflarına sahip olmaları büyük bir önem arz etmektedir. Bir diğer ifade ile adâlet ve zabt vasıflarından birinin veya birkaçının kendisinde bulunmadığı râvîlerin rivâyetleri, makbûl sayılmamıştır. Böyle olunca da münekkitler daha titiz davranmışlar ve bu konuda yoğun mesai

³⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 265, 267.

³⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 264.

⁴⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 264, 266.

⁴⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 264.

⁴⁰² İbn Adî, *el-Kâmil*, 2: 521; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 1: 402; 3: 77.

⁴⁰³ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-İlel*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve Diğerleri (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), 738-739, 744.

⁴⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 262.

harcamışlardır. Öyleki münekkitler çok kusurlu bir râvînin durumunu açıklamayı talebelerine şiddetle tavsiye etmişlerdir. Örneğin Abdurrahmân b. el-Mehdî; İbnü'l-Mübârek gibi otorite muhaddislere kizb ile itham edilen râvînin durumunu sorduğunu ve onların “bunu insanlara duyurun. Çünkü bu, dindir” dediklerini rivâyet etmiştir. Yine bu konuda Şu'be, “gün, hadîs rivâyet etme günü değildir. Gün, gıybet etme günüdür. Gelin yalancılara gıybetini edelim” diyerek râvî ahvâlinin açıklanması gerektiğini tasrih etmiştir.⁴⁰⁵

Diğer münekkitler gibi İbnü'l-Mübârek'in de râvîlerin adâlet ve zabtı konusunda oldukça titiz ve hassas davrandığı görülmektedir. O, bu hassasiyetini hem ifadeleri hem de uygulamaları ile ortaya koymuştur. İbnü'l-Mübârek cemaate devam etmeyi, içki ve yalan gibi dindarlığa zarar verecek her türlü olumsuzluktan uzak durmayı ve râvînin aklında bir kusurun bulunmamasını adâletin gereği olarak görmüş,⁴⁰⁶ hatasından dönmeyen ve çok yanlış yapan, kezzâb, bid'atinin propagandasını yapan ve ezberlemediği halde hıfzından rivâyet eden şahısların hadîslerinin yazılmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁷ Abdullah b. el-Mübârek'in münekkit kimliğini görmek için çeşitli sebeplerle cerh ettiği râvîlerden örnekler verilecektir:

Ricâl tenkiti konusunda İbnü'l-Mübârek, rivâyete ehil olmayan râvînin kusurlarını açıkça dile getirdiği görülmektedir. Örneğin Abdulkuddûs b. Habîb (ö. 170/786), Muallâ b. Hilâl (ö. 171-180/787-796), Nûh b. Ebî Meryem (ö. 173/789), Ömer b. Hârûn (ö. 194/809) ve Selm b. Sâlim (ö. 194/809) gibi râvîleri yalan söyledikleri gerekçesi ile cerh etmiştir.⁴⁰⁸ Özellikle Abdurrezzâk, İbnü'l-Mübârek'in, Abdulkuddûs b. Habîb hakkında açıkça “كذاب (yalancı)” tabirini kullandığını söylemektedir.⁴⁰⁹

İbnü'l-Mübârek'in ricâl tenkiti konusunda üzerinde durduğu hususlardan biri de râvînin bid'at ehlinden olup olmamasıdır. 'Amr b. Sâbit (ö. 172/788), 'Amr b. Ubeyd (ö. 143/760), 'Avf b. Ebî Cemîle (ö. 146/763), Eyyûb b. Aziz (ö. 140-150/757-767), Hasan b. Dînâr (?), Hasan b. Sâlih (ö. 169/785), İbrahim b. Muhammed (ö. 191/806), Nasr b. Tarîf (ö. 170/786) ve Osman b. Miksem (ö. 190/805) gibi birçok şahsın bid'at ehlinden olduğunu bildirmiştir.⁴¹⁰ Ancak o, ehli bid'at olan her râvînin rivâyetini terk etmemiş, sadece propagandist olanların

⁴⁰⁵ Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh İbn Abdilberr, *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdulkebir el-Bekrî (Mağrib: Vezâratü Umumi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387), 1: 47; Muhammed Accâc, *es-Sünne kable't-tedvîn* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1400), 1: 234.

⁴⁰⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 79.

⁴⁰⁷ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

⁴⁰⁸ Bk. Ek-3.

⁴⁰⁹ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1382), 2: 643; Ahmed b. Ali b. Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 5: 233.

⁴¹⁰ Bk. Ek-3.

rivâyetlerinin terk edilmesi gerektiğini söylemiştir. İbnü'l-Mübârek'e niçin Saîd ve Hişâm'ın rivâyetlerini terketmeyip de 'Amr b. Ubeyd'in rivâyetlerini terk ettiği sorulunca, 'Amr'ın, açıkça kendi görüşüne çağırıldığını, hâlbuki Saîd ve Hişâm'ın ⁴¹¹ (ö. 152/769) böyle yapmadıklarını söylemiştir.⁴¹² Aynı şekilde 'Amr b. Sâbit'in selefe dil uzatması⁴¹³ İbrahim b. Muhammed'in ise Kaderiyye'nin görüşlerini açıkça yayması ve Kaderîlik yönünün baskın olması⁴¹⁴ gerekçesiyle rivâyetlerini terk ettiği nakledilmektedir.⁴¹⁵

İbnü'l-Mübârek'in, çok yanlış yapan bazı râvîleri de tenkit ettiği bilinmektedir.⁴¹⁶ Bu gerekçeler ile de Abbâd b. Kesîr, Abdullah b. Ziyâd (?), İsmail b. Ebî İshâk (ö. 169/785), Kays b. Rebî' (ö. 163/779) ve Muhammed b. Câbir (ö. 171/787) gibi bazı râvîleri cerh etmiştir.⁴¹⁷ İbnü'l-Mübârek, hadîs meclislerinde Abbâd'ın takvâ ve dindarlığını dile getirmesine rağmen rivâyete ehil olmadığını ve fahiş hatalar yaptığını anlatmaktan geri durmamıştır.⁴¹⁸ Yine İbnü'l-Mübârek hadîsi iyi bir şekilde ezberlemediği halde hıfzından rivâyet eden ve hata yapan râvîleri de uyarılmış ve kitaplarından rivâyet etmelerini istemiştir.⁴¹⁹

İbnü'l-Mübârek'in ricâl değerlendirme metodlarından biri de otorite bir münekkite sorma veya o münekkitin değerlendirmesini benimseme şeklindedir.⁴²⁰ Nitekim o, çok hata yapması sebebiyle yukarıda da değinilen Abbâd b. Kesîr'i tenkit etmiş ayrıca Süfyân es-Sevrî'den, Abbâd'ın durumunu sorarak halini araştırmıştır. Bu konuda "Süfyân'ın (veya Şu'be'nin) yanına gittim. "Abbâd'ın rivâyetlerinden sakının" dedi veya İbnü'l-Mübârek, Süfyân'dan, Simak b. Harb'in zayıf olduğunu nakletti ⁴²¹ gibi ifadeleri İbnü'l-Mübârek'in râvî değerlendirmelerinde hocalarının tenkitlerine itibar ettiğinin bir göstergesidir.

Konu ile ilgili rivâyetleri çoğaltmak mümkündür. Örneğin Hasan b. İsâ, İbnü'l-Mübârek'e Esbât (ö. 170/786) ve Muhammed b. Fudayl'in (ö. 195/810) durumunu sorduğunu ancak onun önce susup birkaç gün sonra "Ya Hasan! Arkadaşlarımızın bu iki râvîden razı

⁴¹¹ Saîd b. Ebî Arûbe ve Hişâm ed-Destüvâî Kaderî olmakla itham edilmişlerdir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 4: 65; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, 5: 233; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7: 151.

⁴¹² Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, 3: 275.

⁴¹³ Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, 3: 249.

⁴¹⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, 1: 284.

⁴¹⁵ Halil İbrahim Turhan, *Ricâl tenkidinin doğuşu ve gelişimi: Hicrî ilk asır*, 2015, 265.

⁴¹⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143; Bk. Ek-3.

⁴¹⁷ Bk. Ek-3.

⁴¹⁸ Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, 91.

⁴¹⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 9: 89.

⁴²⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 6: 269; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 2: 305.

⁴²¹ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hatim el-Bustî İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim (Haleb: Dâru'l-Vaî, 1396), 2: 167; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5: 538; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, 2: 232.

olduklarını göremiyorum.⁴²²” şeklinde cevap verdiğini nakletmektedir. Yine İbrahim b. Rüstüm (ö. 210/825), İbnü’l-Mübârek’ten şu sözleri nakleder: “Hasan b. Dînâr hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum. Ancak onu “arkadaşlarım” terk etti. Ben de terk ettim. İbnü’l-Mübârek’in “أصحابنا” ve “أصحابي” ifadeleri ile kimleri kastettiği ise Abdulaziz b. Ebî Rizme’nin şu ifadeleri ile netlik kazanmaktadır: “İbnü’l-Mübârek, Basra’da Yahyâ b. Saîd ve Abdurrahmân b. Mehdî ile oturup insanlara ehl-i hadîsten bahsetti. Bu sıra kendisine “Ya Eba Abdurrahmân niçin Hasan b. Dînâr’ı terk ettin” denildi. İbnü’l-Mübârek “onu, işte bu kardeşlerimiz terketti ben de terk ettim” demiştir.⁴²³ Her ne kadar İbnü’l-Mübârek, Hasan b. Dînâr’ı “Kaderiyye’nin görüşlerini nakletme ve ezberlemediği hadîsleri hıfzından rivâyet etme”⁴²⁴ gibi kusurlarla itham etse de İbrahim b. Rüstüm ve Abdulaziz b. Ebî Rizme’den gelen rivâyetlerden, onun kendi dönemindeki diğer münekkitlerin görüşlerinden de etkilendiği ve onların görüşlerini esas aldığı anlaşılmaktadır.

İbnü’l-Mübârek’in ricâl değerlendirmelerinde hocalarının görüşüne başvurması ile ilgili bir başka örnek ise şöyledir. İbnü’l-Mübârek’in rivâyetine göre Süfyân b. Saîd es-Sevrî’ye, Sevr b. Yezîd’den (ö. 153/770) hadîs alınıp alınmayacağı sorulmuş, Süfyân es-Sevrî de “ondan rivâyette bulunabilirsiniz. Ancak mezhebinden sakının. Çünkü o Kaderî’dir” şeklinde cevap vermiştir. Bununla birlikte Süfyân es-Sevrî ve İbnü’l-Mübârek, Sevr’den hadîs rivâyet ettiği de nakledilir.⁴²⁵

Bu nakiller doğrultusunda İbnü’l-Mübârek’in, ricâl değerlendirmelerinde zaman zaman Şu‘be, Süfyân, Yahyâ b. Saîd ve Abdurrahmân b. Mehdî gibi otoritelerin görüşlerinden de istifade ettiği söylenebilir.

2.3.2.1. İbnü’l-Mübârek’e göre cerh sebepleri.

2.3.2.1.1. Yalan söyleme (kizbu’r-râvî).

Kizb, hadîs ilminde bir söz, fiil, takrir veya sıfatın kasten uydurulup Hz. Peygamber’e isnat edilmesini, râvinin bir hocadan duymadığı hadîsi duyduğunu söylemesini, hadîsin isnâdını

⁴²² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-İlel ve ma’rifetü’r-ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs (Riyâd: Dâru’l-Hânî, 1422), 3: 485.

⁴²³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3: 116.

⁴²⁴ Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl*, 1: 489.

⁴²⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1: 74; 2: 468.

değiştirmesini, hocasına ait olmayan bazı rivâyetleri ona nisbet etmesini, hocasının rivâyetlerine başka rivâyetler sokuşturmasını ifade eder.⁴²⁶

Diğer münekkitler gibi İbnü'l-Mübârek de kizbi en şiddetli cerh sebebi saymış ve yalan söyleyen bir şahsın rivâyetlerinin bir daha alınmaması gerektiğini söylemiştir.⁴²⁷ Bağdâdî ehli ilimden birçok kişinin Hz. Peygamber adına yalan söyleyen bir râvînin rivâyetlerinin ebedî olarak kabul edilmeyeceğine hükmettiklerini söyledikten sonra İbnü'l-Mübârek'in görüşüne de yer vermiştir. Dolayısıyla İbnü'l-Mübârek'in böyle bir şahsın - tevbe etse bile – rivâyetlerini bir daha kabul etmediği söylenebilir.

Cerh ve tâ'dîl kaynaklarında kizb gerekçesiyle Abdulkuddûs, Muallâ b. Hilâl, Selm b. Sâlim el-Belhî, Ömer b. Hârûn ve Nûh b. Ebî Meryem gibi bazı râvîleri cerh ettiği görülmektedir.

İbnü'l-Mübârek bu râvîleri değerlendirirken ilgili şahısların yalan söylediklerini bazen sarîh bazen de kinâyeli ifadelerle dile getirmiştir. Örneğin Abdulkuddûs b. Habîb için “كذاب” tabirini kullanmıştır. Abdürrezzâk, İbnü'l-Mübârek'in Abdulkuddûs'ü değerlendirmesini şöyle nakleder: Ben İbnü'l-Mübârek'in Abdülkuddûs'ten başkası için açıktan açığa “yalancıdır” dediğini görmedim. Ama onun için “كذاب” dediğini işittim.⁴²⁸ Başka bir rivâyette bu râvî için Abdullah b. el-Mübârek'in şu ifadeyi kullandığı nakledilir; “yol kesmem, Abdulkuddûs eş-Şâmî'den rivâyette bulunmamdan bana daha sevimli gelir”.⁴²⁹

İbnü'l-Mübârek'in hadîs uydurmakla suçladığı bir diğer râvî ise Ömer b. Hârûn'dur. Bu şahıs hakkında “هو كذاب” ifadesini kullanmıştır.⁴³⁰ Dolayısıyla Abdürrezzâk'ın “ben İbnü'l-Mübârek'in Abdülkuddûs'ten başkası için açıktan açığa “yalancıdır” dediğini görmedim” sözünü şöyle anlamak daha isabetli olacaktır: İbnü'l-Mübârek yalanını tespit ettiği râvîler için “كذاب” tabirini kullanmaktan çekinmemiştir. Ancak Abdulkuddûs için bu ifadeyi daha sık ve

⁴²⁶ Emin Aşıkutlu, “Kizb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26: 126-128.

⁴²⁷ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 117.

⁴²⁸ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh el-İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, thk. Abdülâlim Abdülâzîm (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405), 19; Müslim, “Mukaddime”, 5.

⁴²⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 2: 131.

⁴³⁰ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8: 15.

vurgulu bir şekilde kullanmıştır. Ya da Abdurrezzâk, İbnü'l-Mübârek'in Ömer b. Hârun hakkında yaptığı değerlendirmeyi duymamıştır.

İbnü'l-Mübârek; Muallâ b. Hilâl ve Nûh b. Ebî Meryem'in hadîs uydurduklarını Vekî'ye şöyle izah eder: “Yanımızda Ebû İsmâ Nûh b. Ebî Meryem isminde bir şeyh var. O, Muallâ gibi hadîs uydurur.”⁴³¹

İbnü'l-Mübârek'in kizb ile suçladığı râvîlerden biri de Selm b. Sâlim el-Belhî'dir. İbn Hibbân, İbnü'l-Mübârek'in bu râvîyi yalancılıkla cerh ettiğini kaydeder.⁴³² Mürchie mezhebine mensup ve daî olduğu nakledilen⁴³³ Selm b. Sâlim hakkında İbnü'l-Mübârek, “Selm'in yılanlarından sakın ki, seni ısırmasınlar (اتق حیات سلم لا تلسعك)”⁴³⁴, “bu Selm'in akreplerindendir (هذا من عقارب سلم)”⁴³⁵ ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler ile İbnü'l-Mübârek, Selm'in rivâyetlerini “yılan” ve “akrebe” benzeterek kinâyeli bir üslupla onu cerh etmiş ve onun rivâyetlerinin oldukça tehlikeli olduğuna işaret etmiştir. Hatta mercimeğin yenilmesi ve yetmiş peygamberin onu kutsal sayması ile ilgili rivâyet İbnü'l-Mübârek'e sorulunca, “bunu kim rivâyet etti” der. Selm b. Sâlim senden rivâyet ediyor, denilince İbnü'l-Mübârek “benden!!” diyerek şaşkınlığını ve Selm b. Sâlim'in yalan söylediğini ifade etmiştir.⁴³⁶

Yukarıda verilen bilgiler ışığında İbnü'l-Mübârek'in, hadîs uyduran bir kısım râvîleri tespit ettiği gibi bu râvîlerin bazen açık bazen de kinâyeli bir üslupla yalan söylediklerini ifade ederek tenkitçi yönünü ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

2.3.2.1.2. Bid'at ehlinden olma (bid'atü'r-râvî).

Bid'at, hadîs ilminde râvînin adâletiyle ilgili ta'n sebeplerindendir. Râvînin cerhinde göz önünde bulundurulmuş on tenkit noktasından biridir.⁴³⁷ Ehl-i bid'at'ten olan bir râvînin rivâyetlerinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüştür. Bu görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Mutlak olarak ehl-i bid'atin rivâyetleri reddedilir.
2. Kizb ile itham edilmedikleri sürece ehl-i bid'atin rivâyetleri kabul edilir.

⁴³¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 7: 396; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 4: 152.

⁴³² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1: 344.

⁴³³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 1: 344.

⁴³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4: 267; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 2: 185.

⁴³⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4: 267.

⁴³⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 4: 348; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10: 202; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 2: 185.

⁴³⁷ Uğur, *Ansiklopedik hadîs terimleri sözlüğü*, 39.

3. Dâî olmadığı sürece rivâyeti makbûldür. Bid‘atinin propagandasını yapanlardansa rivâyeti makbûl değildir.⁴³⁸

Bu konudaki düşüncesini mutlak olarak “bid‘at sahibi kimselerle oturmaktan sakın” şeklinde dile getiren⁴³⁹ İbnü’l-Mübârek’in beyanlarına ve ricâl değerlendirmelerine biraz daha yakından bakıldığı zaman onun bu üçüncü görüşü tercih ettiği görülecektir. Bir diğer ifade ile râvî propagandist/dâî değilse, onun Mürcie, Cebriyye ve Kaderiyye gibi fırkalara mensup olması önemli değildir. Dolayısıyla sırf bu fırkaların taraftarı olmak İbnü’l-Mübârek’e göre cerh sebebi değildir. Ancak râvî mutaassıp olur ve insanları kendi mezhebine davet ederse işte o zaman bu râvînin rivâyetlerine onun nazarında itibar edilmez.

İbnü’l-Mübârek, dört kusurun kendisinde bulunduğu râvîlerden hadîs yazılmayacağını bildirir ki bu nitelikler arasında râvînin bi‘dat ehli olup bid‘atinin dâîliğini yapmak da yer almaktadır.⁴⁴⁰ Kaynaklarda İbnü’l-Mübârek’in dile getirdiği “dâî bir râvînin rivâyetleri alınmaz” görüşünü destekleyen birçok örnek bulunmaktadır. İbnü’l-Mübârek’in bu konudaki uygulamasını yansıtan ve en fazla dikkat çeken değerlendirmelerinden biri onun ‘Amr b. Ubeyd hakkındaki sözleridir. Nuaym b. Hammâd’dan gelen bir rivâyete göre İbnü’l-Mübârek’e, Saîd ve Hişâm ed-Destuvâî’den rivâyette bulunup da ‘Amr b. Ubeyd’in rivâyetlerini terk ettiği; Hâlbuki bunların görüşlerinin aynı olduğu hakkında sorulunca o, “‘Amr insanları kendi görüşüne açıkça davet ediyor, Saîd ile Hişâm ise böyle yapmıyor” cevabını vermiştir.⁴⁴¹

İbnü’l-Mübârek’in, dâî olması hasebiyle terk ettiği râvîler arasında İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahyâ’nın da yer aldığı görülmektedir. Bu şahsın Kaderiyye ve Cehmiyye mezhebine mensup olduğu ifade edilmektedir.⁴⁴² Süfyân b. Abdilmelik (ö. 199/814), İbnü’l-Mübârek’e niçin İbrahim b. Muhammed’in rivâyetlerini terk ediyorsun diye sorduğunda şu cevabı almıştır. “O, açıkça Kaderiyye’yi savunuyordu ve kaderîlik onda ağır basıyordu.”⁴⁴³

Yukarıda da belirtildiği gibi İbnü’l-Mübârek, ‘Amr b. Ubeyd ve İbrahim b. Muhammed’in açıktan açığa mezhep taassubu yaptıklarını ifade etmiş ve iki râvî hakkında “ويظهر الدعوة” ve “كان مجاهرا بالقدر، وكاد اسم القدر يغلب عليه” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁴⁴ Buna

⁴³⁸ Uğur, *Ansiklopedik hadîs terimleri sözlüğü*, 67; Muhammed b. Cemâl, *el-İmâm İbnü’l-Mübârek ve menhecühü fi’l-cerh ve’t-ta’dil* (el-Câmiatu’l-İslâmiyye, 2015), 316.

⁴³⁹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 399.

⁴⁴⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

⁴⁴¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 1: 273; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6: 182; Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl*, 3: 275.

⁴⁴² Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 1: 323.

⁴⁴³ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 451.

⁴⁴⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl*, 1: 284; 10: 215.

göre İbnü'l-Mübârek'in, dâî olan ile olmayan râvîleri birbirinden ayırdığı ve sadece herhangi bir mezheb veya fırkanın propagandasını yapmayı cerh sebebi saydığını söylemek mümkündür.

İbnü'l-Mübârek bazı râvîleri değerlendirirken ise onların ehl-i bid'ate mensup olduklarını söylemekle birlikte dâî olup olmadıklarını açıklamamıştır. Dolayısıyla onun bu şekildeki ifadelerinden, o râvîyi cerh ettiği tam olarak anlaşılmamaktadır.

Mesela İbnü'l-Mübârek, Hasan b. Dînâr, Nasr b. Tarîf ve Osman b. Miksem'in ehl-i bid'at'e mensup olduğunu söylemektedir. Ancak bu râvîlerin mezheplerinin propagandasını yaptıkları ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. İbnü'l-Mübârek, Hasan b. Dînâr'ın kitaplarını insanların evine götürdüğünü, kitaplarını elinden çıkardığını ve hadisleri ezberlemediği halde o kitaplardan naklettiğini söyler.⁴⁴⁵ Buna göre İbnü'l-Mübârek'in bu râvîyi terketmesinin sebebi onun mübtedi' olması değil, ezberlemediği halde hıfzından rivâyette bulunması ve buna bağlı olarak hata yapmasıdır. Aynı durum Nasr ve Osman içinde geçerlidir. Nasr b. Tarîf hakkında “ولم يكن يثبت (sağlam değil)”⁴⁴⁶, Osman b. Misem hakkında da “وأكثر ما يعرف (rivâyetlerinin çoğu maruf değil)”⁴⁴⁷ ifadelerini kullanmış ve her iki râvînin zabtının sağlam olmadığını beyan etmiştir. Ayrıca bu iki râvîden hangisinin rivâyet için daha uygun olduğu İbnü'l-Mübârek'e sorulduğu zaman, “لاذا ولاذا (ne bu ne de o/al birini vur ötekine)”⁴⁴⁸ diyerek her iki râvînin de rivâyete ehil olmadığını zikretmiştir. Bu bilgiler çerçevesinde İbnü'l-Mübârek'in bu râvîleri tenkit etmesinin sebebi zabtlarının sağlam olmaması ve aşırı derecede hata yapmalarıdır, denilebilir.⁴⁴⁹

İbnü'l-Mübârek'in bid'at ehli olmakla itham ettiği râvîlerden bir diğeri Eyyûb b. Aiz'dir. Moğultay b. Kılıç'ın kaydettiğine göre İbnü'l-Mübârek onu “*Tarih*”inde zikretmiş ve onun hakkında “Eyyûb ibadet sahibidir. Fakat Mürcî'dir. Mürcie'nin görüşlerini yayan Kays b. Müslim'in de arkadaşlarındandır”⁴⁵⁰ şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Birçok münekkît ise onun bid'at ehli olmakla birlikte güvenilir olduğunu söylemektedir. Ebû Hâtim onun

⁴⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3: 11; Hâkim en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetü ulumi'l-hadîs*, 137; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 1: 489; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 3: 40.

⁴⁴⁶ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 4: 251; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 8: 261; Ayrıca bk. Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, 267.

⁴⁴⁷ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 3: 57.

⁴⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 271; 8: 467.

⁴⁴⁹ Bilinmeyen birçok hadis rivâyet etmesi sebebiyle ulema tarafından tenkit edilen Osmân b. Miksem'den, İbnü'l-Mübârek'in bir hadis rivâyet ettiği görülmektedir. Bk. ez-Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 3: 57; Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrût: el-Meclisü'l-İlmî, 1403), 6: 353 (11159).

⁴⁵⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, 2: 336; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 1: 407.

hakkında “ثقة صالح الحديث صدوق”, Buhârî, “صدوق”, Nesâî, “ثقة” ifadeleri ile onun tevsik etmiştir. İbn Hibbân ise *es-Sikât*’ında zikretmiş ve onun Mürcie mezhebine mensup olduğunu, rivâyette hatalarının bulunduğunu söylemiştir.⁴⁵¹ İbnü’l-Mübârek’in, Eyyûb hakkında yukarıdaki ifadesinin dışında herhangi bir değerlendirmesine rastlanmamış ve ondan tahammül ettiği herhangi bir rivâyet de tespit edilememiştir. Dolayısıyla bu bilgilerden hareketle İbnü’l-Mübârek’in onun dâî olduğu için mi yoksa İbn Hibbân’ın belirttiği gibi hatalarından dolayı mı terk ettiği tam olarak anlaşılmamaktadır.

Yine İbnü’l-Mübârek, ‘Avf b. Ebî Cemîle’de kaderîlik ve şiiilik olmak üzere iki bid‘atin bulunduğunu söyler. Ancak bu ifadeyi bid‘at sahibi olduğunu ifade etmek üzere kullandığı anlaşılmaktadır. Çünkü İbnü’l-Mübârek, Avf’tan rivâyette bulunmakta ve bu rivâyetler de temel hadîs kaynaklarında yer almaktadır.⁴⁵²

2.3.2.1.3. Selef dil uzatma.

Kaynaklarda yer alan rivâyetler incelendiğinde İbnü’l-Mübârek’in râvîleri cerh ederken, selef-i salihin aleyhinde konuşmayı da tenkit sebebi saydığı görülmektedir. Nitekim Alî b. Şakîk’in beyanına göre Abdullah b. el-Mübârek; ‘Amr b. Sâbit’in selef hakkında ileri geri konuşması sebebiyle rivâyetlerinden uzak durmaları hususunda insanları uyarmış ve onun bu yönünü “لا تحدثوا عن عمرو بن ثابت، فإنه يسب السلف”⁴⁵³ ifadesi ile ortaya koymuştur. Ayrıca Hasan b. İsâ, İbnü’l-Mübârek’in ‘Amr’ın rivâyetlerini terk ettiğini söylemiş,⁴⁵⁴ Hennâd b. es-Serî ise bu râvînin cenazesini gören İbnü’l-Mübârek’in cenaze geçinceye kadar mescidin kapısını kapalı tuttuğunu ve dışarı çıkmadığını nakletmiştir.⁴⁵⁵

İbnü’l-Mübârek’in selef aleyhinde konuşan râvîlere tepki gösterip rivâyetlerini terketmesini şu rivâyette de görmek mümkündür. Ubeydullah b. Mûsâ’nın naklettiğine göre, kendisinin de Sâbit b. Ebî Safiyye’nin (ö. 148/765) yanında bulunduğu bir zamanda İbnü’l-Mübârek gelir. Sâbit, Hz. Osman hakkında bir söz söyler veya Osman da kim? der. Başka bir rivâyete göre Hz. Osman’ı yeren bir haberin içerisinde bulunduğu sahifesini İbnü’l-Mübârek’e

⁴⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-tehzîb*, 1: 407.

⁴⁵² Buhârî, “Teyemmüm”, 7; “Mevakîtü’s-Salat”, 13; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hatim el-Bustî İbn Hibbân, *el-İhsan fî takrîbi sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1408), 4: 171 (1342); 6: 303 (2564); 9: 183 (3871); Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, 267.

⁴⁵³ Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl*, 3: 249; İbn Hacer, *Tehzîbü’l-tehzîb*, 8: 9.

⁴⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 21: 556.

⁴⁵⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 21: 556.

verir. İbnü'l-Mübârek, ric'at'e inandığı belirtilen⁴⁵⁶ Sâbit'in kitabını alır yırtar ve orayı terk eder.⁴⁵⁷

2.3.2.1.4. Fısk ve cehâlet.

Fısk ve cehâlet râvînin adâlet vasfını zedeleyen kusurlardandır. Fısk, râvînin dinen büyük günah sayılan suçları işlemesi veya küçük günahlarda ısrar etmemesidir.⁴⁵⁸ İbnü'l-Mübârek'in de râvînin günah işlemesi anlamına gelen fıskı, cerh sebebi saydığı kendisine yöneltilen bir soruya vermiş olduğu cevaptan anlaşılmaktadır. Zira o cemaate devam etme, nebîz içmeme, dindarlığına zarar verecek fiilleri yapmamayı adâletin bir gereği olarak görmektedir.⁴⁵⁹

Buna göre bir râvînin âdil olabilmesi, onun fıskına sebep olacak ve dinine zarar verecek içki, yalan gibi günahlardan kaçınmasına, aynı zamanda da câmi ve cemaati terk etmemesine bağlıdır. Kibir ve gurur gibi olumsuz hasletlerin kişi için büyük bir şer olduğunu ve mürûetine zarar vereceğini,⁴⁶⁰ şahitlik etmeyi arzu ederek kâdî'nin etrafında dönmeyi kişiyi basitleştireceğini⁴⁶¹ ifade eden İbnü'l-Mübârek, insana verilecek en hayırlı şeyin akılla bezenmiş bir karakter, güzel bir edeb ve az konuşmak⁴⁶² olduğunu bildirir.

Bununla birlikte İbnü'l-Mübârek beşer olmaları sebebiyle râvîlerin tamamen masum olmalarını beklememekte ve küçük günahları olsa da itaati isyanından fazla olan râvîleri âdil kabul ettiği anlaşılmaktadır. Abdullah b. Osman, İbnü'l-Mübârek'ten şunu nakleder: "Kişinin iyilikleri kötülüklerinden fazla ise kötülükler zikredilmez yani kişi iyi bir insan olarak görülür. Eğer kötülükler iyiliklerden fazla olursa iyilikler dikkate alınmaz."⁴⁶³

Bazı rivâyetlerde Hasan b. Sâlih'in cumaya gelmediği zikredilmektedir.⁴⁶⁴ İbnü'l-Mübârek de onun cumayı terk ettiğini bununla birlikte birkaç kere cumada gördüğünü söylemektedir.⁴⁶⁵ Ayrıca İbn Salîh'i teşeyyu' ile itham etmektedir.⁴⁶⁶ Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim, Nesâî ve bir kısım münekkit onu tevsik etse de İbnü'l-Mübârek, Hasan b. Sâlih'ten

⁴⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 7.

⁴⁵⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2: 294; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 1: 363; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 7.

⁴⁵⁸ Emin Aşıkutlu, "Fısk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 38-39.

⁴⁵⁹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 79.

⁴⁶⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 407.

⁴⁶¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 406.

⁴⁶² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 397.

⁴⁶³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 398.

⁴⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 285.

⁴⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 289.

⁴⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 288.

rivâyette bulunmamıştır.⁴⁶⁷ Cumayı terk ettiğine dair söylentilerden mi yoksa şiaya yakınlığı sebebiyle mi terk ettiği bu rivâyetlerden tam olarak anlaşılmasa da bu şekildeki olumsuzlukların, İbnü'l-Mübârek'in Hasan'dan uzak durmasına ve rivâyette ihtiyatlı davranmasına sebep olduğu söylenebilir.

Râvînin adâlet vasfını zedeleyen cehâlet ise râvînin kim olduğunun veya cerh ve ta'dîline sebep olabilecek bir halinin bilinmemesi durumunu ifade eder.⁴⁶⁸ İbnü'l-Mübârek'in, Muhâcir b. İkrime el-Mahrûmî'yi mechûl bir râvî olması gerekçesi ile zayıf gördüğü rivâyet edilmektedir.⁴⁶⁹ Her ne kadar Ebû Hâtim; Yahyâ b. Ebî Kesîr'den (ö. 129/746) başka hiç kimsenin Muhâcir'den rivâyette bulunmadığını ve meşhur bir râvî olmadığını söylese de Süveyd b. Huceyr el-Bâhilî (ö. 170/786), Yahyâ b. Ebî Kesîr ve Câbir b. Yezîd el-Cu'fî'nin (ö. 128/745) ondan rivâyette bulunduğu bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁷⁰ Buna göre Muhâcir'in zatından ziyâde cerh ve ta'dîl durumunun bilinmediğini, bundan dolayı zayıf sayıldığını söylemek mümkündür.

2.3.2.1.5. *Tedlîs yapma.*

Sözlükte bir şeyin kusurunu gizlemek anlamındaki *tedlîs*, terim olarak râvînin, görüşmediği ya da görüştüğü halde kendisinden hadîs işitmediği hocasından işittiği zannını uyandıracak biçimde rivâyette bulunmasını ifade eder.⁴⁷¹ *Tedlîsin isnâd tedlîsi, şuyûh tedlîsi ve tesviye tedlîsi* gibi birtakım çeşitleri bulunmaktadır.⁴⁷²

Muhaddis ve münekkitler tedlîs yapmayı ve müdellisi oldukça ağır ifadelerle tenkit etmişlerdir. Örneğin Hammâd b. Zeyd, Ebû Üsâme ve Şu'be gibi âlimler tedlîsi kizbin bir türü ve kardeşi olarak görmüşlerdir.⁴⁷³ İbnü'l-Mübârek, Avf'tan, “tedlîs kizb'tir”⁴⁷⁴ ifadesini nakletmek suretiyle bu düşüneyi benimsemiştir. Ayrıca o, “gökten düşmek tedlîs yapmaktan bana daha sevimlidir”⁴⁷⁵ diyerek tedlîsin önemli bir kusur olduğuna işaret etmiştir. Yine Abdân, İbnü'l-Mübârek'in tedlîsten bahsettiğini, bu konuda çok ağır şeyler söyledikten sonra “دلس

⁴⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 287.

⁴⁶⁸ İsmail Lütfî Çakan, “Cehâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 219.

⁴⁶⁹ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 10: 322.

⁴⁷⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 7: 380; İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8: 260; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 10: 322.

⁴⁷¹ Bünyamin Erul, “Tedlîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 262-264.

⁴⁷² Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 395; Erul, “Tedlîs”, 40: 262-264.

⁴⁷³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1: 106-107; Bağdâdî, *el-Kifâye*, 355-356.

⁴⁷⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1: 107

⁴⁷⁵ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 356

للسان اأءاءءه * والله لا يقبل ءءلسا (insanlar için rivâyetlerinde tedlîs yaptı, Allah tedlîsi kabul etmez)⁴⁷⁶ beyitlerini inşad ettiğini nakletmektedir.

Tedlîs konusunda düşüncesini bu şekilde dile getiren İbnü'l-Mübârek'in bazı râvîleri bilfiil tenkit ettiği de görülmektedir. Örneğin Haccâc b. Ertâh'ı (ö. 145/762) tedlîs yapmakla itham etmiş, "كان الحجاج يدلس" (Haccâc tedlîs yapardı)⁴⁷⁷ ifadesi ile onun bu durumunu dile getirmiştir. Kaynaklarda Haccâc'ın zayıf râvilerden rivâyet etmiş olduğu hadîslerde tedlîs yaptığı ve bu yönüyle de meşhur bir müdellis olduğu nakledilmektedir.⁴⁷⁸ Örneğin muhaddisler tarafından zayıf ve metrûk olarak değerlendirilen Muhammed b. Ubeydillah el-Arzamî'den (ö. 153/770) aldığı hadîsleri 'Amr b. Şuayb'dan (ö. 118/736) rivâyet ederek tedlîs yaptığı nakledilmektedir. Bu bilgiyi nakleden münekkitlerden biri de İbnü'l-Mübârek'tir. Hatta Haccâc'ın tedlîs yaptığını tespit eden ilk münekkitlerden birinin İbnü'l-Mübârek olduğu söylenebilir.⁴⁷⁹ Nitekim İbnü'l-Mübârek, Haccâc hakkında şunları söyler: "Haccâc tedlîs yapardı. Arzemî'nin ona tahdîs ettiği hadîsleri 'Amr b. Şuayb'dan bize rivâyet ederdi. Hâlbuki Arzemî metrûk bir râvîdir."⁴⁸⁰ Bu şekilde güvenilir râviler arasındaki zayıf bir râviyi atlamak suretiyle hadîsin hep güvenilir râvilerden rivâyet edildiği izlenimi vermeye tedlîsü't-tesviye adı verilmektedir⁴⁸¹ ki Haccâc'ın da yaptığı budur.

Ayrıca Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim, Haccâc'ın "sadûk", aynı zamanda da müdellis olduğunu söylerler. Ebû Hâtim ve İbnü'l-Mübârek buna ilave olarak Haccâc'ın Zührî, Hişâm b. 'Urve (ö. 146/763) ve İkrime'den hadîs dinlemediğini naklederler.⁴⁸² Buna rağmen İbnü'l-Mübârek, Haccâc b. Ertâh'tan rivâyette bulunmuş, bu rivâyetler de temel hadîs kaynaklarında kaydedilmiştir.⁴⁸³ Öyle anlaşılıyor ki İbnü'l-Mübârek de tedlîs yapmasına rağmen Haccâc'ı tamamen metrûk addetmemiş ve bazı rivâyetlerini kabul etmiştir.

⁴⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 408; Nureddin Itr, *Menhecü'n-nakd*, 383.

⁴⁷⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2: 378; Ahmed b. Ali b. Hacer, *Tabakâtu'l-müdellisîn (Ta'rifu ehli't-takdis bi-merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlîs*, thk. Asım b. Abdillâh (Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1403), 49.

⁴⁷⁸ İbn Hacer, *Tabakâtu'l-müdellisîn*, 49.

⁴⁷⁹ İbn Hacer, *Tabakâtu'l-müdellisîn*, 49.

⁴⁸⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7: 70.

⁴⁸¹ Erul, "Tedlîs", 40: 262-264.

⁴⁸² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7: 70; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Neysâbü'rî, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, t.y.), 3: 223 (hadîs no: 1955).

⁴⁸³ Nesâî, "Siyâm", 13; İbn Mâce, "Nikah", 15; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421), 3: 103 (hadîs no: 2449); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, 2: 124 (hadîs no: 719), 4: 117 (hadîs no: 2253), 24: 175 (hadîs no: 15441); Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecid (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 7: 184 (hadîs no: 6778); Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu'cemü'l-evsat*, thk. Tarık b. Avdillâh b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüsni (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, t.y.), 4: 8 (hadîs no: 3475).

Zayıf ve meçhûl râvîlerden tedlîs yapmakla meşhur râvîlerden biri de Bakıyye b. Velîd'dir (ö. 197/812). İbn Hacer *Tabakâtu'l-müde'llisîn* adlı eserinde Bakıyye'yi dördüncü tabakada zikretmiş ve onu zayıf veya meçhûl râvîlerden rivâyet ederken tedlîs yapanlar arasında saymıştır.⁴⁸⁴ İbnü'l-Mübârek ise onun hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bakıyye, sadûktur. Fakat gelenden gidenden yani sikadan ve zayıftan hadîs alır.” Başka bir rivâyette ise “Bakıyye, ne iyi adamdır, keşke isimleri künye, künyeleri de isim yerine kullanmasa. Bir ara Ebû Saîd el-Vühâzî'den⁴⁸⁵ bize rivâyette bulunurdu bir zaman sonra bir de bakardık ki bu kişi Abdulkuddûs imiş.”⁴⁸⁶ Bakıyye'nin zayıf bir râvînin bilinen ve tanınan ismiyle değil de herkes tarafından bilinmeyen bir künye ile rivâyette bulunması İbnü'l-Mübârek'in dikkatini çekmiş ve bu yönüyle de Bakıyye'yi eleştirmiştir. Hadîs ilminde râvînin, hocasını bilinen adı dışında, bilinmeyen bir isim, künye, lakap ya da nisbe ile zikretmesine tedlîsu'ş-şüyûh adı verilmektedir.⁴⁸⁷ Bakıyye de hocasının bilinen adı dışında bilinmeyen künyesini zikretmiştir. Dolayısıyla da onun hocasının zayıflığını gizleme izlenimi verdiğini ve tedlîsu'ş-şüyûh yaptığını söylemek mümkündür.

İbnü'l-Mübârek, Haccâc b. Ertâh'tan rivâyette bulunduğu gibi az da olsa Bakıyye'den de rivâyette bulunmuş⁴⁸⁸ aynı zamanda da onun “sadûk” bir râvî olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla İbnü'l-Mübârek, mutlak manada tedlîsi bir kusur olarak görmesine rağmen, her müde'llisi ve onun rivâyetlerini terk etmemiş, ancak bu râvîlerin rivâyetleri konusunda daha seçici ve ihtiyatlı davranmıştır.

2.3.2.1.6. Râvînin rivâyet ettiği hadîsi doğrudan hocadan almamış olması.

Bir rivâyetin makbûl olması, daha çok onu rivâyet eden râvîlerin güvenilir ve senedin muttasıl olmasına bağlıdır. İbnü'l-Mübârek, bu iki şarta önem vermiş ve râvîlerin güvenilir olup olmadıklarını ve senedde bir inkıtâ'nın bulunup bulunmadığını sorgulamıştır. Nitekim kendisine sorulan bir rivâyetle ilgili râvîlerinin güvenilir olduğunu, ancak senedinde kopukluk bulunduğunu söylemiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁴ İbn Hacer, *Tabakâtu'l-müde'llisîn*, 4. İbn Hacer el-Askalânî tedlîs yapan râvîleri Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi nâdiren tedlîs yapanlar, Süfyân b. Uyeyne gibi güvenilir olup sadece sika kimselerden ve çok az tedlîs yapanlar, rivâyetlerinde fazlaca tedlîs yapanlar, zayıf veya meçhûl râvîlerden rivâyet ederken tedlîs yapanlar ve tedlîsle birlikte başka bir sebepten dolayı cerhedilerek zayıf râvî durumuna düşenler olmak üzere beş grupta inceler. Bk. Erul, “Tedlîs”, 40: 262-264.

⁴⁸⁵ Ebû Saîd el-Vühâzî, Abdulkuddûs b. Habîb'in künyesidir. İbnü'l-Mübârek bu râvîyi yalancılıkla itham etmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 135-136.

⁴⁸⁶ Müslim, “Mukaddime”, 5; Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, 92.

⁴⁸⁷ Erul, “Tedlîs”, 40: 262-264.

⁴⁸⁸ Nesâî, “Sıyâm”, 26; Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28: 428 (17192).

⁴⁸⁹ Müslim, “Mukaddime”, 5; Bağdâdî, *el-Kifâye*, 392; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 398.

İbnü'l-Mübârek'in, rivâyette bulunduğu hadîsi, hocasından almamasından dolayı bazı râvîleri tenkit ettiği görülmektedir. Bir başka ifade ile râvînin mülâki olmadığı bir hocadan mülâki olmuş ve hadîs dinlemiş gibi rivâyette bulunmasını cerh sebebi saymaktadır. Bunu tedlîsin bir çeşidi olarak görmek de mümkündür.

İbnü'l-Mübârek'in bu sebeple, cerh ettiği râvîlerden biri Ömer b. Hârun'dur. İbn Ebî Hâtim babasına Ömer b. Hârun'u sorduğunda Ebû Hâtim, "İbnü'l-Mübârek, onu tenkit etti ve hadîslerini terk etti (تكلم فيه بن المبارك فذهب حديثه)" şeklinde cevap vermiştir. İbnü'l-Mübârek; Ömer b. Hârun'un, Ca'fer b. Muhammed'den rivâyette bulunmadığını hatta onunla buluşmadan Ca'fer'in vefat ettiğini, buna rağmen ondan takrîben altmış hadîs aktardığını belirterek onu tenkit etmiştir. Kaynaklarda Ömer b. Hârun'un hocasından işitmediği hadîsleri nakletmesi sebebiyle başka münekkitler tarafından da cerh edildiği görülmektedir. Örneğin Yahyâ b. Maîn onun "kezzab" olduğunu ve Ca'fer b. Muhammed'in vefatında sonra Mekke'ye gelip ondan rivâyette bulunduğunu söyler.⁴⁹⁰

İbnü'l-Mübârek'in bu sebeple cerh ettiği râvîlerden biri diğeri Hasan b. Ümera'dır (ö. 153/770). Hakem b. Uteybe (ö. 113/731) ve Zührî'den işitmediği hadîsleri nakletmesi sebebiyle eleştirildiği nakledilmektedir. Örneğin Şu'be onun hakkında şöyle söylemektedir: "Hasan b. Ümera; *Hakem* → *Yahyâ* tarikiyle rivâyette bulundu. Ben de Hakem ile karşılaşınca bu hadîsleri ona sordum. Dedi ki bunların hiçbirini ben ona rivâyet etmedim".⁴⁹¹

İbn 'Uyeyne ise onunla ilgili şöyle söylemektedir: "Hasan b. Ümera'nın Zührî'den rivâyette bulunduğunu işitince parmaklarımla kulaklarımı tıkadım." İbnü'l-Mübârek, aynı zamanda İbn 'Uyeyne'nin bu beyanını nakletmek suretiyle ona katıldığını ima eder.⁴⁹² Başka bir rivâyette Hasan b. Ümera'yı neden dolayı terkettiği kendisine sorulunca Süfyân ve Şu'be'nin onu cerh ettiğini belirterek onların bu tenkitlerini esas alarak terk ettiğini bildirir.⁴⁹³

Netice itibari ile İbnü'l-Mübârek'in her iki râvîyi, aslı olmayan veya hocasından işitmediği hadîsleri nakletmelerinden ötürü tenkit ettiği ve bu râvîlerin rivâyetlerini terk ettiği anlaşılmaktadır.

⁴⁹⁰ İbn Hacer, *Tabakâtu'l-müdekkisîn*, 6: 141; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9: 270; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 21: 525; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 7: 503.

⁴⁹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3: 93; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3: 27-28.

⁴⁹² Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 1: 515.

⁴⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 3: 93; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 305.

2.3.2.1.7. Hâfıza zayıflığı ve rivâyetlerde fazla hata yapma.

Hata, gaflet, vehm ve unutmaya insan fitratının doğal bir sonucudur. Bu kusurlar zayıf râvîlerde bulunduğu gibi makbûl râvîler ve rivâyetlerinde de bulunabilir. Çünkü insan tamamen hata ve nisyandan arındırılmış değildir. Hâfıza-ı beşer nisyân ile maluldür. Bu sebeple zabtı ve hıfzı güçlü olan râvîlerden de az da olsa bu gibi kusurlar sadır olabilir. İnsan tabiatını bilen İslâm âlimleri onun bu yönüne işaret etmişlerdir. Mesela Ahmed b. Hanbel; “hata ve tashiften kim arınmıştır ki!”, Müslim; “geçmişten günümüze selefîn haberlerini nakleden ve eserlerini taşıyan kimselerin hıfzında ve naklinde hata ve yanılmanın olması mümkündür”, Tirmizî; “hâfızalarının güçlü olmasıyla birlikte büyük imâmlardan hiçbiri hata ve galattan salim değildir”⁴⁹⁴ derken İbnü'l-Mübârek de “vehimden kim sâlim olabilir ki!”⁴⁹⁵ demiş ve böylece hatanın insan tabiatının gereği olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte hadîs ilminde râvînin makul görülebilecek sınır üzerinde yanlışlık yapması istenilen bir durum olmayıp râvînin zabtını zedeleyen kusurlardan sayılmıştır.

İbnü'l-Mübârek'in, hatadan dönmeyip onda ısrar etmeyi, çokça yanlış yapmayı ve sağlam bir şekilde ezberlemeden hâfızadan rivâyet etmeyi cerh sebebi saydığı bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁹⁶ Bu gerekçeler ile de Abbâd b. Kesîr, Abdullah b. Ziyâd, İsmail b. Ebî İshâk, Kays b. Rebî' ve Muhammed b. Câbir gibi bazı râvîler onun tarafından tenkit edilmiştir.⁴⁹⁷ Bu isimler arasında özellikle daha öncede yer verdiğimiz Abbâd ile ilgili tutumu dikkat çekici olup aynı zamanda rivâyette çokça hata yapan kimseler hakkındaki görüşünü ortaya koyması bakımından önemlidir.

Abbâd'ın iyi bir insan olduğunu hatta hayır konusunda onun gibisini görmediğini dile getiren İbnü'l-Mübârek, rivâyet konusunda hatalarının fazla olması sebebiyle ondan hadîs almayı uygun bulmamıştır. Hatta onun durumunu hocası aynı zamanda dönemin otoritelerinden olan Süfyân es-Sevrî ile de istişare etmiş ve Abbâd'dan rivâyet edilmemesi sonucuna varmıştır. Hemen şunu da belirtelim ki İbnü'l-Mübârek, adâlet ve zabt sahibi sika râvîlerin de hata yapabileceğinin farkındadır. İbnü'l-Mübârek'e nispet edilen “vehimden kim salim olabilir”⁴⁹⁸ sözü bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İbnü'l-Mübârek az hata yapan râvîlerin

⁴⁹⁴ Mahir Yasîn el-Fuhl, *Buhûs fi'l-mustalah*, t.y., 1: 13.

⁴⁹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1: 191; Zerkeşi, Hz. Aîşe'den gelen bu tarz Rivâyetleri “الإجابة” isimli küçük bir cüzde toplamıştır. Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh Zerkeşi, *el-İcâbe lima's-tedraket Aîşe alâ's-Sahâbe*, thk. Rifat Fevzi Abdümttalib (Kâhire: Mektebetü'l-Hâneçî, 1421).

⁴⁹⁶ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

⁴⁹⁷ Rical değerlendirmeleri Bk. Ek-3.

⁴⁹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1: 191.

rivâyetlerini makbûl sayarken, hatası fazla olan râvîlerin rivâyetlerini metrûk addettiği anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Mübârek, iyi bir şekilde ezberlemediği halde hıfzından rivâyet eden râvîleri de uyarılmış ve kitaplarından rivâyet etmelerini istemiştir. Muhammed b. Câbir'in ezberlemediği bir hadîsi rivâyet edip hata yaptığını görünce "sen bana önceden şöyle şöyle rivâyet etmiştin" demiştir. Bunun üzerine Muhammed, rivâyette bulunduğu kitabı getirmiş ve İbnü'l-Mübârek ile kitaba bakmışlar. Muhammed'in hıfzından rivâyette hata olduğunu görünce İbnü'l-Mübârek ona "kitabın olmadan rivâyette bulunma" diyerek onu uyarmıştır.⁴⁹⁹

2.3.2.1.8. *Münker veya ferd rivâyetleri nakletme.*

Münker kavramının birçok anlamı bulunmaktadır. Bu anlamlardan bir kısmı şöyledir: Münker, zayıf râvînin kendisinden daha iyi durumda olan râvîye aykırı bir şekildeki rivâyetine; çok hata yapan, çok dalgın veya büyük günah işleyen râvînin rivâyetine veya daha iyi durumdaki râvîlerin rivâyetlerine aykırı olmasa da sadece zayıf bir râvînin nakletmiş olduğu rivâyete denilir.⁵⁰⁰

Ferd ise gerek sened ve gerekse metin açısından herhangi bir rivâyetin yalnız kalmasını ifade eder.⁵⁰¹ Bir râvînin kendisinden daha üstün râvîlerin rivâyetlerine aykırı olarak tek başına rivâyet ettiği hadîsler de bu kapsamdadır. Dolayısıyla münker ve ferd kavramlarının bazı yönlerden birbirine benzediği söylenebilir.

İbnü'l-Mübârek'in, münker veya ferd rivâyetleri sebebiyle bazı râvîleri tenkit ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin Muhammed b. Şüca' (ö. 198/813) ve Osman b. Miksem bunlardandır. İbnü'l-Mübârek'in Muhammed hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: "Muhammed b. Şüca' hadîs erbabı olmadığı gibi rivâyetleri de maruf değildir." Yine Nuaym tarafından nakledilen başka bir rivâyet ise şu şekildedir: "İbnü'l-Mübârek, Muhammed'in kitabını aldı. Ondan hadîs dinlemek istedi. Ancak münker rivâyetleri görünce, ondan hadîs dinlemekten vazgeçti." Benzer başka bir rivâyette ise İbnü'l-Mübârek'e, Muhammed b. Şüca'nın rivâyetleri getirilmiş, bunları gören İbnü'l-Mübârek "lâilâheillallah! Hadîsleri ne kadar güzel!"⁵⁰² demek suretiyle rivâyetlerini garipsemiştir.

Rivâyetlerinin münker olması sebebiyle İbnü'l-Mübârek'in cerh ettiği râvîlerden bir diğeri Osman b. Miksem'dir. Süfyân b. Abdilmelik, İbnü'l-Mübârek'ten şunları nakleder:

⁴⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 9: 89.

⁵⁰⁰ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 210.

⁵⁰¹ Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 76.

⁵⁰² Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 25: 361; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 9: 219.

“İbnü’l-Mübârek’e Osman el-Berî’yi sordum. Dedi ki, rivâyet ettiği hadîslerin çoğu maruf değildir.”⁵⁰³

İbn Adî, sened ve metin olarak Osman’ın rivâyetlerinin çoğunun mütâbisinin olmadığını, rivâyetlerinde aşırı derecede hata yaptığını söyler. Bazı münekkitler onun hakkında “sadûk” ifadesini kullansa da ekseri münekkitler onun zayıf bir râvî olduğunu hatta yalan söylediğini dahi belirtmişlerdir.⁵⁰⁴

İbnü’l-Mübârek’in Osman hakkındaki “rivâyet ettiği hadîslerin çoğu maruf değildir” ifadesinin anlamı; İbn Adî’nin “sened ve metin açısından hadîslerinin çoğunun mütâbisi yoktur ve çok hata yapan biridir” değerlendirmesi ile birlikte ele alındığında daha da netlik kazanmaktadır. Buna göre çok hata yapan ve rivâyetleri başka râvîler tarafından desteklenmeyen Osman b. Miksem’in rivâyetlerinin münker olduğu ve İbnü’l-Mübârek’in “وأكثر ما جاء به لا يعرف” (rivâyetlerinin çoğu ma‘ruf değildir)” ifadesi ile buna işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki örneklerden hareketle İbnü’l-Mübârek’in çok hata yapan râvîlerin münker ve ferd rivâyetlerini kabul etmediği söylenebilir.

2.3.2.2. Kullandığı cerh ve ta‘dil lafızları.

2.3.2.2.1. Zayıf ve metrûk râvîler hakkında kullandığı cerh lafızları.

İbnü’l-Mübârek, râvîleri tenkit ettiği zaman bir kısmı hakkında kinâyeli bir kısmı hakkında ise sarîh cerh lafızlarını kullandığı görülmektedir. Bu başlık altında İbnü’l-Mübârek’in kullandığı hem kinâyeli hem de sarîh lafızlardan bazıları zikredilecektir.⁵⁰⁵

2.3.2.2.1.1. Kinâyeli cerh lafızları.

1. “... لأن أقطع الطريق أحب إلى من أن أروي عن...” (yol kesmem, şu kişiden rivâyette bulunmamdan bana daha sevimli gelir)⁵⁰⁶ anlamındaki bu ifadeyi İbnü’l-Mübârek, Abdulkuddûs b. Habîb için kullanmıştır.⁵⁰⁷ Başka bir rivâyette onun için “كذاب” tabirini

⁵⁰³ Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl*, 3: 57.

⁵⁰⁴ Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl*, 3: 56-58.

⁵⁰⁵ İbnü’l-Mübârek’in kullandığı cerh ifadeleri ile ilgili bk. Ek-3.

⁵⁰⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2: 131.

⁵⁰⁷ Bu ifade İbnü’l-Mübârek’in hocası Şu‘be tarafından da kullanılmıştır. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 11: 310.

kullandığı da nakledilmektedir.⁵⁰⁸ Yahyâ b. Maîn “ضعيف”, Ebû Hâtim “متروك الحديث كان لا”, Ebû Zür‘a “ضعيف الحديث”, “يصدق”, Ebû Zür‘a “ضعيف الحديث”, Nesâî “ليس بثقة” ifadeleri ile onu cerh etmişlerdir. Fellâs ise Abdulkuddûs’ün hadîslerinin terki konusunda icma‘ edildiğini belirtmektedir.⁵⁰⁹ Bu durumda İbnü’l-Mübârek’in bu ifadeyi, yalancılık ve uydurmadan kinâye olarak metrûk râvîler hakkında kullandığı anlaşılmaktadır.

2. لو خيرت بين أن أدخل الجنة وبين أن ألقى ابن محرر لاخترت لقاءه، ثم أدخل الجنة، فلما رأيته كانت. “لو خيرت بين أن أدخل الجنة وبين أن ألقى ابن محرر لاخترت لقاءه، ثم أدخل الجنة، فلما رأيته كانت” (cennete girmek ile Abdullah b. Muharrer’le görüşmek arasında muhayyer bırakılsaydım, mutlaka onunla görüşüp sonra cennete girmeyi tercih ederdim. Fakat kendisini gördüğümde bir tezek benim için ondan daha makbûl oldu).⁵¹⁰ Bu ifadeyi İbnü’l-Mübârek dışında kullanan başka bir münekkite rastlayamadık. İbnü’l-Mübârek, Abdullah hakkında bu kadar ağır bir ifadeyi neden kullandığını açıklamamıştır. Diğer münekkitler ise onun zayıf hatta metrûk bir râvî olduğunu söylemişlerdir. Örneğin Yahyâ b. Maîn “ضعيف، ليس بثقة”, Ebû Hâtim ve Dârekutnî “متروك الحديث”, Nesâî “ليس بثقة ولا يكتب حديثه” ifadeleri ile onu tenkit etmişlerdir.

İbn Hibbân, Abdullah’ın bilmediği halde yalan söylediğini ve anlamadan senedlerde kalb yaptığını zikretmiş,⁵¹¹ İbn Adî onun hadîslerini çoğunun gayri-mahfuz olduğunu ve gayr-i mahfuz râvîlerden rivâyette bulunduğunu bildirmiştir.⁵¹² Müslim ise mukaddimesinde ekseriyetle münker haberleri rivâyet eden ve hataları fazla olan râvîlerin rivâyetlerini eserine almaktan çekindiğini belirterek Abdullah b. Muharrer’i aşırı hata yapan kimseler arasında zikretmiştir. Abdullah’ın zayıf râvîlerden rivâyette bulunmasından ve aşırı derecede yanlışlık yapmasından dolayı İbnü’l-Mübârek bu ifade ile onu tenkit ederek metrûk râvîlerden saymış olduğu görülmektedir.

3. اتق حيات سلم بن سالم لا تلسعك” (Selm b. Sâlim’in yılanlarından sakın ki, seni ısırmasınlar)⁵¹³ anlamına gelen bu ifadeyi Selm hakkında kullanmıştır. Başka bir rivâyette

⁵⁰⁸ Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl*, 2: 643.

⁵⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 6: 56; Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl*, 2: 643.

⁵¹⁰ Müslim, “Mukaddime”, 6; Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl*, 2: 500.

⁵¹¹ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2: 23; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 16: 32; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 5: 389-390.

⁵¹² İbn Adî, *el-Kâmil*, 5: 220.

⁵¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 4: 267; Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl*, 2: 185.

Selm'in rivâyetleri için “هذا من عقارب سلم”⁵¹⁴ (bu, Selm'in akreplerindedir) ifadesini kullanmıştır. Aynı zamanda bu râvîyi tekzib ettiği de nakledilmektedir.⁵¹⁵ Dolayısıyla İbnü'l-Mübârek'in bu ifadeyi yalancı bir râvî ve rivâyetleri için kullandığı anlaşılmaktadır.⁵¹⁶

4. “لا اله إلا الله”: Nuaym b. Hammâd, İbnü'l-Mübârek'e Nûh b. Ebî Meryem'i sorunca İbnü'l-Mübârek, bu ifadeyi Nûh hakkında kullanmıştır. Buhârî'nin beyanına göre İbnü'l-Mübârek onu hadîs vaz' etmekle de itham etmiştir. Süfyân b. Abdilmelik'in rivâyetine göre ise İbnü'l-Mübârek onun rivâyetlerini hoş karşılamamış, zayıf bir râvî olduğunu söyleyerek birçok rivâyetine karşı çıkmıştır.⁵¹⁷ Örneğin İbnü'l-Mübârek, Nûh'un, Mukâtil b. Hayyân'dan (ö. 149/766) rivâyet etmiş olduğu bazı hadîslerin aslının olmadığını söylemiştir.⁵¹⁸ Bu bilgilerden hareketle İbnü'l-Mübârek'in mezkûr ifadeyi aşırı derecede zayıf ve yalancı râvîler hakkında kullandığı söylenebilir.

5. “لقد من الله على المسلمين بسوء حفظ أبي اسرايل” (Ebû İsrail'in hıfzının zayıflığı sebebi ile Allah Müslümanlara lütufta bulundu)”, anlamındaki bu ifadeyi İbnü'l-Mübârek, Ebû İsrail İsmail b. Ebî İshâk hakkında kullanmıştır.⁵¹⁹ Bazı münekkitler onun sika râvîlere muhalefet etmesi sebebi ile münker hadîsleri rivâyet ettiğini ve zayıf bir râvî olduğunu belirtirler. Ebû Zür'a, onun bazı görüşlerinde aşırılığa kaçsa da “sadûk” olduğunu söylerken, Ebû Hâtim, hatalarının bulunduğunu, hadîsleri ile ihticâc edilemeyeceğini bununla birlikte hadîslerinin i'tibar için yazılabileceğini ve hıfzının zayıf olduğunu bildirir.⁵²⁰ İbnü'l-Mübârek ve diğer münekkitlerin ifadelerine göre Ebû İsrail'in zabtının zayıf olması sebebiyle münekkit âlimler tarafından tenkit edildiği söylenebilir.

İbn Mübarek'in yukarıda kullanmış olduğu ifadelerden hareketle şunları söylemek mümkündür:

İlk dönemlerde râvîlerin rivâyete ehil olup olmadıkları ifade edilirken daha çok uzun cümleler kullanılmış ve râvîlerin durumları anlatılmıştır. Hadîs usûlü tekâmül ettikçe râvînin durumunu ifade eden ıstılahlar kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim İbnü'l-Mübârek hicrî II. asırda râvîlerin durumlarını anlatmış ve onları cerh etmiştir. Bir asır sonra gelen münekkitler

⁵¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 273; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10: 202.

⁵¹⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrîhîn*, 1: 344.

⁵¹⁶ Emin Aşıkutlu, *Hadîste Ricâl Tenkîdi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 187.

⁵¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 10: 487.

⁵¹⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 30: 59.

⁵¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 1: 293.

⁵²⁰ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4: 490; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 1: 293.

ise daha ziyade ıstılah kullanmışlardır. Aynı durum ileride ele alınacak ta‘dil lafızları için de geçerlidir. Ancak bu, ilk devirlerde ıstılahların hiç kullanılmadığı anlamını taşımamaktadır. Zira İbnü’l-Mübârek’in de zaman zaman ıstılah kullandığı görülmektedir ki biraz sonra bu ıstılahlar üzerinde durulacaktır.

2.3.2.2.1.2. Diğer cerh lafızları.

1. “ارم به (at gitsin/kaldır at)”: Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu sîgayı ilk ve en fazla kullanan cerh ve ta‘dil âlimi, İbnü’l-Mübârek’tir.⁵²¹ Moğultay b. Kılıç’ın beyanına göre İbnü’l-Mübârek bu tabiri râvîlerin biyografisine tahsis etmiş olduğu “*Tarih*” adlı eserinde Hüsâm b. Misak (ö. 163/779) ve Yahyâ b. Seleme (ö. 172/788) hakkında kullanmıştır.⁵²² İbn Hacer ise bu ifadeyi İbnü’l-Mübârek’in “*Tarih*”inde Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö. 137/754) için kullandığını kaydetmektedir.⁵²³ Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu tabirin Bükeyr b. Ma’ruf (ö. 163/779),⁵²⁴ Eyyûb b. Süveyd er-Ramlî (ö. 193/808),⁵²⁵ Hakem b. Ebân (ö. 154/774),⁵²⁶ Hişâm b. Ziyâd,⁵²⁷ İbrahim b. Osman (ö. 169/785)⁵²⁸ ve Mukâtil b. Süleymân⁵²⁹ gibi râvîler hakkında da kullanıldığını tespit ettik. Diğer münekkitlerin ilgili râvîler hakkındaki değerlendirmeleri⁵³⁰ de dikkate alındığı zaman İbnü’l-Mübârek’in bu tabiri hem zayıf hem de metrûk râvîler için kullandığı anlaşılmaktadır.

2. “اضرؤوا عليه (üzerini çiziz)”: İbnü’l-Mübârek, bu tabiri Muhammed b. Sâlim el-Kûfî hakkında kullanmıştır. “ارم به” tabirinde olduğu gibi, râvîleri değerlendirmede bu ifadeyi kullanan ilk münekkitlerden birinin İbnü’l-Mübârek olduğu söylenebilir.⁵³¹ Daha sonraki zamanlarda ise Ebû Zür’a ve Ahmed b. Hanbel’in kullandığı görülmektedir.⁵³² Nuaym b. Hammâd’ın rivâyetine göre İbnü’l-Mübârek, Muhammed b. Sâlim’in rivâyetleri ile karşılaştığı

⁵²¹ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 6: 130; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 1: 287; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 1: 145.

⁵²² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl*, 4: 51; 12: 322; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 2: 244.

⁵²³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 11: 330.

⁵²⁴ İbn Hacer, *Lisânü’l-mîzân*, 9: 269.

⁵²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 1: 406.

⁵²⁶ Ebu’l-Fadl Zeynüddin Abdürrahim b. el-Hüseyn el-İrâkî, *el-Muğni an hamli’l-esfâr fi’l-esfâr* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1426), 1: 182.

⁵²⁷ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl*, 12: 141.

⁵²⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl*, 1: 252.

⁵²⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 10: 280.

⁵³⁰ Münekkitlerin mezkûr râvîler hakkındaki değerlendirmeleri için bk. Ek-3.

⁵³¹ Bu tabiri Veki b. Cerrâh’ın da (196/811) kullandığı görülmektedir. Bk. İbn Hacer, *Lisânü’l-mîzân*, 2: 205.

⁵³² Ebû Zür’a er-Râzî, *ed-Duafa* (İmâdetü’l-Bahsi’l-İlmî, 1402), 1: 202, 253; 2: 485; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 3: 199.

zaman “اضرَبُوا عليه اضرَبُوا عليه” (üzerini çiziniz, üzerini çiziniz)” şeklinde söylemiştir.⁵³³ Buhârî, İbnü'l-Mübârek'in Muhammed b. Sâlim'den rivâyette bulunmayı nehyettiğini bildirmektedir.⁵³⁴ Hasan b. İsâ; İbnü'l-Mübârek'in Muhammed b. Sâlim, Ubeyde b. Muattib ve Serî b. İsmail'i terk ettiğini ve bu üç râvînin hadîslerinin yazılmamasını söylediğini beyan etmektedir.⁵³⁵ Nuaym b. Hammâd'ın naklettiği başka bir rivâyete göre ise İbnü'l-Mübârek, “Muhammed b. Sâlim'in rivâyetlerini at” anlamındaki “اطرح حديث محمد بن سالم” (Muhammed b. Sâlim'in hadîslerini at)” ifadesini kullanarak cerh etmiştir.⁵³⁶ Bu tabirin “اضرَبُوا عليه” tabiri ile aynı manaya delâlet ettiği söylenebilir. Buna göre İbnü'l-Mübârek'in bu ifadeyi, râvînin ve rivâyetin terk edilmesi gerektirdiğine delâlet etmek üzere kullandığı anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Mübârek'in bu lafzı Ebû Hanîfe için de kullandığı rivâyet edilmektedir. Nitekim İbrahim b. Şemmâs, İbnü'l-Mübârek'in Ebû Hanîfe hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: “İbnü'l-Mübârek, Sağr'da⁵³⁷ insanlara bir kitaptan okurdu. Ebû Hanîfe'ye gelince “اضرَبُوا عليه” (üzerini çiziniz)” derdi.”⁵³⁸ Yine İbnü'l-Mübârek'in Ebû Hanîfe'yi terk ettiği de aynı râvî tarafından bildirilmiştir.⁵³⁹ İbn Ebî Hâtim'in bu konudaki beyanına göre ise İbnü'l-Mübârek, Ebû Hanîfe'nin hadîste miskin/yetim olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁰ Esasen İbnü'l-Mübârek'in, ilk başlarda Ebû Hanîfe'den dört yüz kadar hadîs yazdığı ancak vefatından kısa bir süre önce Ebû Hanîfe'nin rivâyetlerini terk ettiği ve kitaplarından çıkarmak istediği nakledilmektedir.⁵⁴¹ Humeydî'nin (ö. 219/834) beyanına göre İbnü'l-Mübârek Ebû Hanîfe'den aldığı rivâyetler için şöyle söylemiştir: “Ebû Hanîfe'den dört yüz hadîs yazdım. İnşâallâh Irak'a dönünce onları sileceğim.” Buna benzer bir rivâyet İbrahim b. Şemmâs tarafından nakledilmiştir. Bu rivâyete

⁵³³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7: 343; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa ve'l-metrûkân*, thk. Abdullah el-Kâdî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406), 3: 62.

⁵³⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7: 344.

⁵³⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7: 342.

⁵³⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7: 343; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 1: 105.

⁵³⁷ Düşman ülkesine yakın bölgelere/beldelere “sağr/suğûr” adı verilmektedir. İlk dönemlerde Hatay, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Mersin'in sınırları içinde yer alan Antakya, Missis, Hârûniyye, Aynzerbe, Ezine ve Tarsus gibi beldeler sınır boyları anlamında “es-Suğûr'uş-Şamiyye” diye isimlendirilmiştir. Bk. Hamevî, *Mu'cemu'l-büldân*, 2: 79.

⁵³⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8: 70.

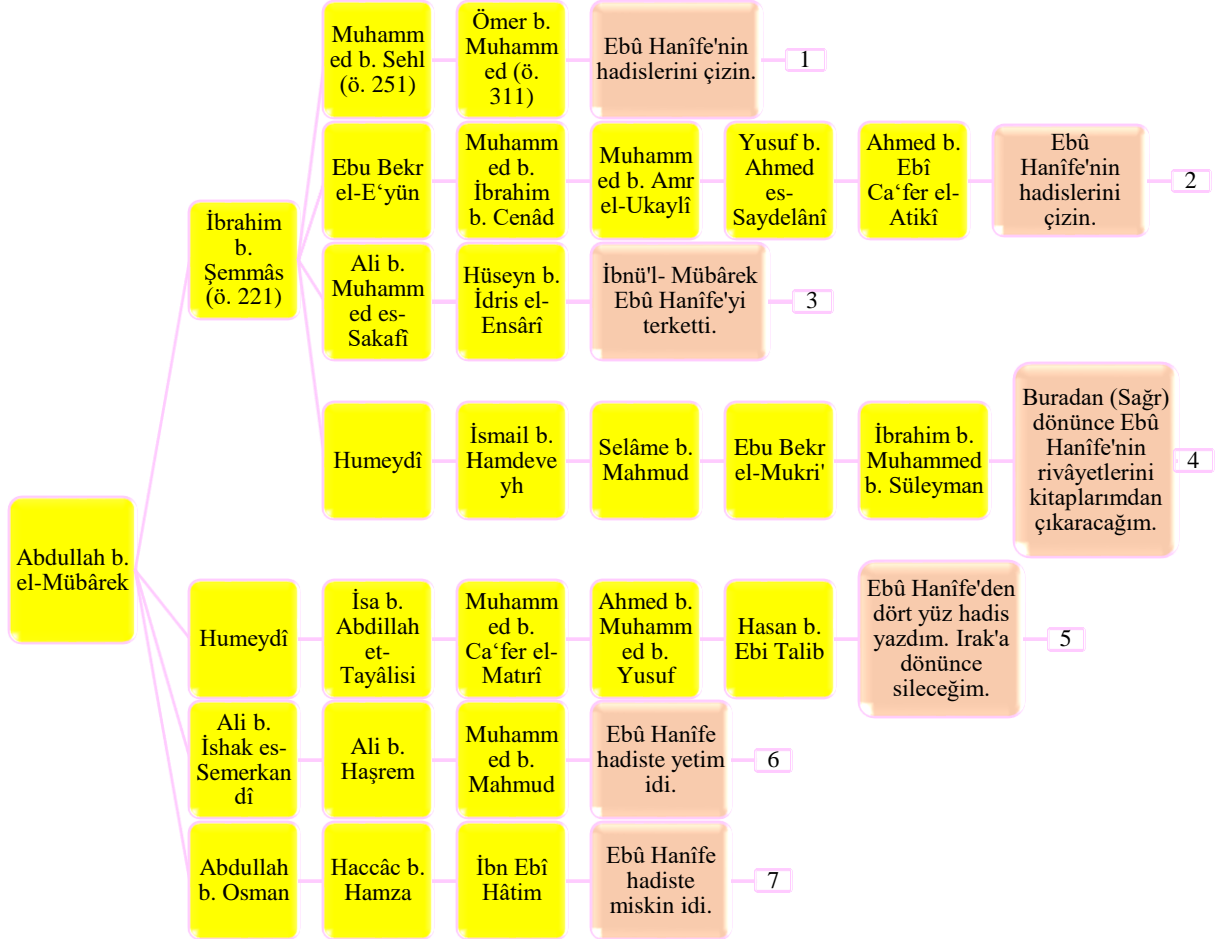
⁵³⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, 3: 71.

⁵⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8: 450.

⁵⁴¹ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 15: 573.

göre İbnü'l-Mübârek, Ebû Hanîfe hakkında: “Buradan (Sağr) dönünce Ebû Hanîfe’yi kitaplarımdan çıkaracağım”⁵⁴² ifadelerini kullanmaktadır.

İbnü'l-Mübârek’in Ebu Hanîfe hakkındaki bazı tenkitlerini isnad şemalarıyla birlikte tablo hâlinde vereceğiz ve ardından bu rivâyetlerle ilgili değerlendirmelerde bulunacağız.

Şekil 5. İbnü'l-Mübârek'in Ebû Hanîfe hakkındaki tenkitleri ve isnâd şeması

İbnü'l-Mübârek'in Ebû Hanîfe hakkında sarfettiği rivâyetlerin bir kısmı başka kaynaklarda da geçmekle birlikte birçoğu Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde zikredilmektedir.⁵⁴³ Mezkûr rivâyetlerin uydurulduğu ve Ebû Hanîfe'ye iftira edildiği düşünülmektedir.⁵⁴⁴ Bağdâdî'nin zikri geçen eserinde yer alan Ebû Hanîfe aleyhindeki rivâyetleri, *Te'nîbü'l-Hatîb* adlı eserinde değerlendiren Kevserî, yukarıdaki tabloda İbnü'l-Mübârek'e nispet edilen ve *Târîhu Bağdâd*'da zikredilen iki, dört, beş ve altı numaralı

⁵⁴² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15: 573.

⁵⁴³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15: 573.

⁵⁴⁴ Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, *Te'nîbü'l-Hatîb 'alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb*, (1410), 293-294; İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 275.

rivâyetlerin kusurlu olduğunu söylemekte, söz konusu rivâyetlerin İbnü'l-Mübârek'e ait olamayacağını ve uydurma olduğunu ifade etmektedir. Kevserî, müşterek râvî konumunda bulunan İbrahim b. Şemmâs'ın, iki numaradaki Ukaylî'nin, dört ve beş numaradaki Humeydî'nin mutaassıp kişiler olduğunu söylemektedir. Ayrıca Kevserî, *Usûlü Sitte* imâmlarının İbrahim b. Şemmâs'tan rivâyette bulunmadığını, diğer müelliflerin ise onun rivâyetlerine çok fazla yer vermediklerini söylemektedir. Yine Humeydî'nin İbnü'l-Mübârek'ten rivâyetinin bilinmediğini belirten Kevserî, iki numaradaki Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Attâb el-A'yün'ün; İbn Maîn'in ifadesi ile hadîs ehli olmadığını, dört numaradaki İsmail b. Hamdeveyh'in ise mechûl olduğunu dile getirmektedir.⁵⁴⁵

Her ne kadar Kevserî, İbnü'l-Mübârek'e nispet edilen Ebû Hanîfe aleyhindeki rivâyetlerin senedinde yer alan râvîleri tenkit etse de kaynaklarda bu râvîleri tezkiye eden muhaddisler de bulunmaktadır. Örneğin Kevserî'nin mutaassıp diye nitelendirği İbrahim b. Şemmâs hakkında Dârekutnî ve İbn Hacer "sika", İbn Hibbân ise "mutkin" ifadesini kullanmıştır.⁵⁴⁶ Humeydî'yi ise birçok âlim ta'dil etmiştir. Ahmed b. Hanbel onun hakkında "bizim yanımızda imâm", İbn Maîn ve Ebû Hâtım "sika", İbn Hacer "sika, hâfız, fakîh" ifadelerini kullanmıştır.⁵⁴⁷ Yine Ukaylî'yi İbnü'l-Kattân el-Fâsî "sika", Zehebî ise "imâm, hâfız, nâkid" ifadeleri ile tavsif etmiştir.⁵⁴⁸

Kevserî'nin tenkit ettiği Ebû Bekr E'yün'ü, Zehebî münekkitlerin tevsik ettiklerini belirtirken, Bağdâdî onun için "sika", İbn Hacer "sadûk" ifalarını kullanmıştır.⁵⁴⁹ Mechûlü'l-hâl olan İsmail b. Hamdeveyh'i ise İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁵⁵⁰

Öte yandan Kevserî'nin tenkit ettiği iki numaradaki rivâyetin bir numaradaki rivâyetle desteklendiği görülmektedir ki bu rivâyet İbn Hibbân'ın *es-Sikat*'ında kaydedilmiştir. Ayrıca râvîlerinin güvenilir olduğu söylenebilir. Zira bir numaradaki senedde yer alan Muhammed b. Sehl (ö. 251/865) için Nesâî, İbn Adî ve İbn Hacer "sika"; Ömer b. Muhammed el-Büceyrî (ö. 311/923) hakkında ise Zehebî "imâm, hâfız, sebt" ifadesini kullanmıştır.⁵⁵¹

Yukarıdaki altı numaradaki "Ebû Hanîfe hadîste yetim idi" rivâyetini Bağdâdî iki senedle rivâyet etmiştir. Kevserî ise bu iki senedde yer alan Hüseyin b. Dûma ve Abdullah b. Ahmed Şebbuveyh'den dolayı tenkit etmiştir. Ancak Abdullah b. Ahmed, İbn Hibbân ve Hatib

⁵⁴⁵ Kevserî, *Te'nîbü'l-Hatîb*, 293-294.

⁵⁴⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7: 5; Ahmed b. Ali b. Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406), 90; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8: 69.

⁵⁴⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5: 354; 10: 617; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 303.

⁵⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15: 238; 15: 236.

⁵⁴⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 2: 199; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2: 574; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 495.

⁵⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8: 105.

⁵⁵¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 25: 327; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 482; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14: 402.

Bağdâdî tarafından tezkiye edilmiştir. Nitekim İbn Hibbân onu eserinde zikretmiş ve onun hakkında “müstekîmü’l-hadîs” ifadesini kullanmışken, Bağdâdî “min eimmeti ehli’l-hadîs” ifadesiyle onu tezkiye etmiştir.⁵⁵² Diğer taraftan yukarıda da görüldüğü gibi altı numaradaki rivâyet başka bir tarikle de İbn Hibbân’ın *Kitâbü’l-Mecrûhîn* adlı eserinde kaydedilmiştir.⁵⁵³ Bu senedde yer alan râvîlerin de tezkiye edildiği görülmektedir. Örneğin Ali b. İshâk es-Semerkandî hakkında Ebu Hâtim ve İbn Hacer “sadûk”, Dârekutnî “sika” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁵⁴ Ali b. Haşrem’i, Zehebî “hâfız”, İbn Hacer “sika” tabirleri ile tevsik ederken, Bağdâdî ise Muhammed b. Mahmud hakkında “ehâdîsün müstekîmetün” ifadesini kullanmıştır.⁵⁵⁵

“Ebû Hanîfe hadîste miskin idi” şeklindeki yedi numaralı rivâyet İbn Ebî Hâtim’in *el-Cerh ve’t-ta’dil* adlı eserinde geçmektedir.⁵⁵⁶ Bu seneddeki râvîlerin de güvenilir olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Hacer; Abdullah b. Osman için “sika, hâfız”, İbn Ebî Hâtim için “el-hâfîzü’s-sebt b. el-hâfîzü’s-sebt”, Ebâ Zür’a er-Râzî ise Haccâc b. Hamza için “şeyhu Müslim, sadûk” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁵⁷

Dolayısıyla Kevserî, yukarıdaki rivâyetlerle ilgili bazı kusurları haklı olarak dile getirirse de, bu rivâyetlerin büsbütün zayıf ve uydurma olduğunu söylemek zor gözükmemektedir. Bir diğer ifade ile Kevserî’nin tenkit ettiği râvîler, hadîs ilminin önemli âlimleri tarafından tezkiye edilmiştir.

Bu bilgilerden hareketle söz konusu rivâyetlerin İbnü’l-Mübârek’e nispetinin sahîh olduğu kabul edilecek olursa İbnü’l-Mübârek’in Ebû Hanîfe’nin rivâyetlerini neden terkettiği sorusu akla gelmektedir. Burada iki ihtimal söz konusudur.

1. İbnü’l-Mübârek’in Süfyân es-Sevrî gibi hocalarının etkisinde kalma ihtimali.
2. Ebû Hanîfe’nin re’yi çok fazla kullandığı düşüncesi veya algısı.

İbnü’l-Mübârek, Süfyân es-Sevrî gibi hocalarının etkisinde kalmış olabilir. Zira İbnü’l-Mübârek, Süfyân’ın görüşlerine değer vermekte onun görüşlerine itimad etmektedir.⁵⁵⁸

Dolayısıyla Süfyân es-Sevrî’nin Ebû Hanîfe’yi tenkit etmesi ve onun hakkında “غير ثقة ولا مأمون” (ne sikadır ne de güvenilirdir)⁵⁵⁹ ifadelerini kullanması İbnü’l-Mübârek’in Ebû Hanîfe’den

⁵⁵² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8: 366; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 6.

⁵⁵³ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 3: 71.

⁵⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 6: 175; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 7: 283; İbn Hacer, *Takribü’t-tehzîb*, 398.

⁵⁵⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4: 424; Zehebî, *el-Kâşif*, 2: 39; İbn Hacer, *Takribü’t-tehzîb*, 401.

⁵⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 8: 450.

⁵⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 3: 158-159; İbn Hacer, *Takribü’t-tehzîb*, 313; İbn Hacer, *Lisânu’l-mîzân*, 3: 432.

⁵⁵⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, 2: 167; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5: 538; Zehebî, *Mîzânu’l-i’tidâl*, 2: 232.

⁵⁵⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15: 573.

rivâyeti terk etmesinde etkili olabilir. Nitekim İbnü'l-Mübârek'in Ebû Hanîfe'den rivâyette bulunduğu zaman arkadaşlarının kendisini kınayacağı konusundaki endişesi de⁵⁶⁰ böyle bir etkilenmenin mümkün olacağını göstermektedir.

İkincisi ise İbnü'l-Mübârek, Ebû Hanîfe'nin re'yi çok fazla kullandığını veya hadîse muhalefet ettiğini düşünüyor olabilir. Aslında İbnü'l-Mübârek'in hadîs tasnîf faaliyeti ve rivâyet tarzına bakılacak olursa onun da ehl-i re'yden olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin onun hadîsleri tasnîf eden ilk müelliflerden olduğu rivâyet edilmektedir. Bu sebeple de arkadaşları tarafından eleştirilmiştir. Örneğin İbnü'l-Mübârek Tarsus'ta hadîs rivâyet ederken Ebû Üsâme onun yanına gelir ve İbnü'l-Mübârek'in hadîsleri konularına ayırmasını hoş karşılamadığını, önceki âlimlerin böyle bir şey yapmadıklarını söyler. Bundan dolayı da İbnü'l-Mübârek hadîs rivâyetine bir süre ara verir.⁵⁶¹ Ali b. el-Hasan b. Şakîk, İbnü'l-Mübârek'in fikhî bir meleke (بقوة) ve hadîsle fetvâ verdiğini söylemektedir.⁵⁶² Aynı râvînin bir diğer beyanına göre kişinin ne zaman fetvâ verebileceği İbnü'l-Mübârek'e sorulunca, "hadîsi bilip re'ye vâkıf olduğu zaman fetvâ verebilir" şeklinde cevap vermiştir.⁵⁶³ Yine Abdân'dan gelen bir rivâyette ise İbnü'l-Mübârek şöyle söylemektedir: "Hadîse itimat edin ve hadîsin manasını açıklayacak re'yi alın".⁵⁶⁴ Aynı zamanda İbn Abdilberr, hakkında nass bulunmayan konularda kendi re'yi ile ictihâdda bulunan ve kıyâs yaparak fetvâ veren âlimler arasında İbnü'l-Mübârek'in ismine de yer vermiştir.⁵⁶⁵ Bu bilgilere göre İbnü'l-Mübârek'in metod olarak ehl-i re'yden olduğu söylenebilir.

Öyle anlaşılıyor ki İbnü'l-Mübârek ve Ebû Hanîfe aynı ekolden olmalarına rağmen, İbnü'l-Mübârek, Ebû Hanîfe'nin re'ye, hadîslerden daha fazla başvurduğunu düşünmektedir. Örneğin bir rivâyette Süfyân es-Sevrî ve İbnü'l-Mübârek'in gizlice Ebû Hanîfe'nin meclisine gittiği belirtilmektedir. Bu rivâyete göre İbnü'l-Mübârek, Ebû Hanîfe'nin meclisinde Hz. Peygamber'in adının anılmadığını ve ona tasliyyede bulunmadığını söylemektedir.⁵⁶⁶ Bu ifadesi ile İbnü'l-Mübârek, bir yönüyle Ebû Hanîfe'nin meselelerin çözümünde re'yi daha fazla kullandığını dile getirmektedir.

Bir başka husus ise hicrî II. asırdaki bazı âlimlerin Ebu Hanîfe'nin hadîse muhalif olduğu şeklinde bir düşünceye sahip olmalarıdır. Evzâî'nin Ebû Hanîfe hakkındaki sözleri

⁵⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8: 450.

⁵⁶¹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, (Mısır: Dâru's-Saâde, 1974), 8: 165.

⁵⁶² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 262.

⁵⁶³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî, *İ'lâmü'l-muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411), 1: 37.

⁵⁶⁴ İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 8: 165.

⁵⁶⁵ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Camîu beyani'l-ilm ve fadlih*, thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri (Dâru İbni'l-Cevzi, 1414), 2: 856.

⁵⁶⁶ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5: 544.

konuyu aydınlatacak niteliktedir ki o şunları söylemektedir: “Biz Ebû Hanîfe’yi re’yi kullandığı için eleştirmiyoruz, hepimiz re’yden istifade etmekteyiz. Bizim onu eleştirmemiz Hz. Peygamber’in hadîsinin ona gelmesi, onun da bu hadîse muhalefet etmesi sebebiyledir”.⁵⁶⁷ Dolayısıyla İbnü’l-Mübârek’in de hocası Evzâî gibi düşünmüş olması ihtimal dâhilinde olup bu düşünce sebebiyle de Ebu Hanîfe’nin rivâyetlerini terketmiş olabilir. Ayrıca temel hadîs kaynaklarında İbnü’l-Mübârek’in Ebû Hanîfe’den rivâyeti oldukça azdır.⁵⁶⁸ Bu da İbnü’l-Mübârek’in onun rivayetlerine fazla itibar etmediğinin göstergesidir.

Sonuç olarak İbnü’l-Mübârek, hadîs sahasında Ebû Hanîfe’yi eleştirmiş olsa da Ebû Hanîfe’nin fıkhıdaki otoritesinden övgüyle bahsettiğini belirtmek gerekir. Ebû Vehb ve Muhammed b. Müzâhim’in rivâyetine göre İbnü’l-Mübârek, Ebû Hanîfe’nin fıkhıdaki üstünlüğünü şöyle dile getirmiştir: “Ebû Hanîfe insanların en fakîhidir. Fıkhıta onun gibisini görmedim. Yüce Allah bana onunla yardım etmeseydi diğer insanlar gibi sıradan biri olurum.”⁵⁶⁹ Bu duruma göre İbnü’l-Mübârek, Ebû Hanîfe’nin fıkhıdaki ilmini ve yetkinliğini överken hadîs alanında onun zayıf biri olduğunu dile getirdiği anlaşılmaktadır.

3. “كذاب”: İbnü’l-Mübârek bu lafzı Abdulkuddûs b. Habîb ve Ömer b. Hârûn hakkında kullanmıştır. Abdurrezzâk, İbnü’l-Mübârek’in “كذاب” tabirini bu râvîden başkası için açıkça kullanmadığını beyan eder.⁵⁷⁰ Ancak Abdurrahmân b. Yusuf b. Hırâş’ın (ö. 283/896) rivâyetine göre, İbnü’l-Mübârek, Ömer b. Hârûn için de “كذاب” lafzını kullanmıştır.⁵⁷¹ Bunun dışında İbnü’l-Mübârek, yalancılık veya uydurmacılıkla itham ettiği râvîleri “يضع الحديث” ve “يكذبه” ifadeleri ile cerh ettiği ricâl kitaplarında kaydedilmiştir.⁵⁷²

4. “ليس بشيء” (hiçbir şey değil): Ricâl kitaplarında bu tabirin râvî, isnâd ve mervî hakkında “son derece zayıf, metrûk anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.”⁵⁷³ Bu tabiri ilk kullanan râvîlerden biri olan İbnü’l-Mübârek’in, mezkûr lafzı hem râvî hem de mervî hakkında

⁵⁶⁷ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *Te’vilü muhtelifi’l-hadîs*, (el-Mektebetü’l-İslâmi-Messesetü’l-İşrâk, 1419), 103.

⁵⁶⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424), 2: 227; 6: 198; 7: 194, hadîs no: 2897, 11651, 13688.

⁵⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-tehzîb*, 10: 450.

⁵⁷⁰ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 2: 643; İbn Hacer, *Lisânü’l-mîzân*, 5: 233.

⁵⁷¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13: 15.

⁵⁷² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *et-Târîhu’l-evsat*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyid (Haleb: Dâru’l-Vaî, 1397), 2: 179; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 30: 59; İbn Hacer, *Tehzîbü’l-tehzîb*, 10: 242, 487.

⁵⁷³ Ahmet Yücel, *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1998), 107.

kullandığı görülmektedir.⁵⁷⁴ Yusuf b. Yakûb'un nakline göre Habîb b. Hâlid el-Mâlikî'nin rivâyet ettiği bir hadîs İbnü'l-Mübârek'e hatırlatılınca, İbnü'l-Mübârek onun rivâyetini “ ليس بشيء” ifadesi ile değerlendirmiş ve tenkit etmiştir. Israrla Habîb'in iyi bir insan olduğu kendisine söylenince ise İbnü'l-Mübârek onun hadîs dışında her konuda iyi bir insan olduğunu ancak hadîse ehil biri olmadığını beyan etmiştir.⁵⁷⁵ Diğer taraftan İbnü'l-Mübârek, Muhammed b. Şüca' en-Nebhânî hakkında “ ليس بشيء” tabirini kullanarak onu cer etmiştir.⁵⁷⁶

İbnü'l-Mübârek, Kûfe'nin⁵⁷⁷ hadîslerini Süfyân'dan daha iyi bildiğini söylediği hocası Şerîk b. Abdillâh (ö. 140/757) hakkında ise “ ليس حديثه بشيء” tabirini kullanır.⁵⁷⁸ Bu eleştirisine rağmen aynı zamanda Şerîk'ten rivâyette bulunmayı da ihmal etmez.⁵⁷⁹ Bazı münekkitler, Şerîk'in sadûk ve sika bir râvî olduğunu söylemekle birlikte zaman zaman kendisinden daha güvenilir râvîlere muhalif olarak rivâyette bulunduğunu ve hata yaptığını belirtirler.⁵⁸⁰ Buna ilaveten hâfızasının zayıf olduğu da zikredilmiştir.⁵⁸¹ Öyle anlaşılıyor ki İbnü'l-Mübârek'in Şerîk'i tenkit etmesi, onun hıfzının zayıflığı ve yapmış olduğu hatalardan kaynaklanmaktadır. Verilen bilgilerden hareketle İbnü'l-Mübârek'in, “ ليس بشيء” tabirini hem zayıf hem de metrûk râvîler hakkında kullandığı anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Mübârek, yukarıdaki ifadeler dışında râvîleri ve rivâyetlerini değerlendirirken “ لا يحدثوا عن عمرو” (Amr'dan rivâyette bulunmayınız)”, “ لا يكتب” (hadîsleri yazılmaz)”, “ لا دع البدعة” (tedlîs yapar)”, “ أستحلي حديثه” (hadîslerini rivâyete uygun bulmuyorum)”, “ وكان إذا قال: قد عرفته، فقد أهلكه” (onu tanıdım dediği zaman, artık onu (bid'atini terk et))”,

⁵⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3: 99; Yücel, *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, 108.İ

⁵⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 270; 3: 99; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lam* (el-Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y.), 4: 830.

⁵⁷⁶ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3: 577.

⁵⁷⁷ Şerik b. Abdillâh, Buhârâ'da doğmuş, Kûfe Kâdılığı yapmış ve 177/793 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Bk. Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 4: 237.

⁵⁷⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, 6: 246, 249.

⁵⁷⁹ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Fuâd Abdalbâkî vd. (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaâti Mustafa el-Beyanî, 1395), “Sıfatü Cehennem”, 8; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Eşribe”, 19; Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, 5: 500 (9809); İbn Hibbân, *es-Sahih*, 12: 392 (5579); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6: 481 (7286); 10: 16 (10934); 10: 17 (10936); 10: 26 (10958); 10: 56 (11019); 10: 131 (11184); 10: 219 (11340); 10: 224 (11353); 10: 277 (11477); 10: 403 (11843).

⁵⁸⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5: 12.

⁵⁸¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 5: 11.

Miksem hakkında “كان قدريا”, Muhammed b. Râşid hakkında “صدق اللسان وأراه اثمهم بالقدر”, ifadelerini kullanmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi bu ifadelerin her biri İbnü'l-Mübârek'e göre cerh sebebi değildir. İbnü'l-Mübârek'in ehl-i bid'ate mensup râvîleri iki sebepten dolayı terk ettiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi mübtedi'nin dâî olması ki kendisi böyle bir râvînin rivâyetlerinin alınmayacağını açıkça beyan etmektedir. İkincisi ise râvînin bid'at sahibi olmasına ilaveten onun adâlet ve zabtını zedeleyecek başka bir kusurunun bulunmasıdır.

İbnü'l-Mübârek'in yine zayıf ve metrûk râvîler için “في حديثه خطأ” (rivâyetlerinde hata var)⁵⁸⁸, “كرهت حديثه وتركته” (rivâyeti hoşuma gitmedi ve onu terk ettim)” gibi ifadeler kullanmıştır. İbnü'l-Mübârek, Hakem b. Abdullah el-Eylî'yi şiddetli bir şekilde tenkit etmiş “يوهنه”⁵⁸⁹ ve onun çok zayıf hatta metrûk bir râvî olduğunu “كان ابن المبارك شديد الحمل عليه”⁵⁹⁰ lafzıyla ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel ise Hakem'in rivâyetlerinin tamamının mevzu olduğunu söylemektedir.⁵⁹¹ İbnü'l-Mübârek, Kays b. er-Rebî'nin rivâyetlerinde hata yaptığını söylemektedir. Ebû Ömer ed-Darîr, İbnü'l-Mübârek'e Kays'ı sorunca İbnü'l-Mübârek, “في حديثه خطأ” ifadesi ile onun durumunu beyan etmiştir.⁵⁹² Kays'ın çok hata yaptığını söyleyen münekkitlerden biri de Ahmed b. Hanbel'dir. Ahmed b. Hanbel'e muhaddislerin niçin Kays'ı terkettikleri sorusuna, şöyle cevap vermiştir: “Şiaya meylederdi ve hadîste çok hata yapardı.”⁵⁹³

İbnü'l-Mübârek'in metrûk saydığı râvîlerden biri de Abdullah b. Ziyâd b. Sem'ân'dır. İbnü'l-Mübârek, Abdullah'ın, *Mücâhid* ← *İbn Abbâs* tarikiyle rivâyette bulunduğunu görünce onun rivâyetlerini kerih gördüğünü ve onu terk ettiğini belirtir.⁵⁹⁴ Ebû Ubeyde Abdulvâhid b. Vâsıl, şöyle anlatmaktadır: İbn Sem'ân ve Muhammed b. İshâk ile birlikte idik. İbn Sem'ân “حدثني مجاهد” deyince İbn İshâk, “vallahi yalan söyledi. Ben ondan daha büyük olmama rağmen Mücâhid'i görmedim (Mücâhid'den hadîs dinlemedim).”⁵⁹⁵ Muhammed b. İshâk'ın bu ifadesi İbnü'l-Mübârek'in yukarıdaki sözünün manasını daha da açıklamaktadır. Buna göre İbnü'l-

⁵⁸⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, 2: 479.

⁵⁸⁹ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 1: 572.

⁵⁹⁰ İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, 3: 244.

⁵⁹¹ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 1: 572.

⁵⁹² İbn Adî, *el-Kâmil*, 7: 158.

⁵⁹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 7: 157.

⁵⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 5: 221; Ebû Mansûr Fahrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Hasen ed-Dîmeşkî, *Târûhu Dîmeşk*, thk. Amr b. Garâme (Dâru'l-Fikr, t.y.), 28: 270.

⁵⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 60, 61; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 2: 423.

ما رأيت “ (zaman kişinin hâfızasını değiştirebilir. Fakat Hüseyim’in hâfızasını değiştirmedim)”
أروى الناس أو أحسن الناس رواية عن “ (senin kitabından daha sahîhini görmedim)”,
ما جلست إلى رجل أنفع مجالسة “ (Ebû ‘Avâne)’den en güzel rivâyet edeni (Ebû ‘Avâne)”,
إذا “ (Vüheyb b. el-Verd’den daha faydalı birisi ile mücalesede bulunmadım)”,
من كان ملتصقا جليسا صالحا ... فليأت حلقة “ (YaHyâ b. Bişr sana birinden rivâyette bulunduğu
zaman, onun o râvîden işitip işitmediğine aldırma)”,
درة “ (inci gibi)”,
من خيار أهل البصرة “ (Basralıların en hayırlılarından)”,
مسعر بن كدام (her kim salih bir dost isterse, Mis‘ar b. Kidâm’ın halkasına gelsin)”,
Nadr b. Şümeyl hakkında kullanmıştır.”, “ (Basralıların en hayırlılarından)”,⁵⁹⁷

2.3.2.2.2. Diğer ta‘dîl lafızları.

İbnü’l-Mübârek’in, râvîlerin tezkiye edilmesi ile ilgili yukarıdaki mübalağalı ifadelerin dışında kullanmış olduğu bazı tabirler de bulunmaktadır. Bu tabirlerden bir kısmı sadece bir râvî ile sınırlı iken, bir kısmı ise birkaç râvî hakkında kullanılmaktadır. Bunların örnekleri ise şöyledir:

ثقة (sikadır)”, “ (rivâyetleri sağlamdır)”, “ صدوق (doğru sözlüdür)”,
أولو الألباب (akıl sahibidir)”, “ (bu ilmin temel taşıdır)”, “ (bu ilmin temel taşıdır)”, “ (akıl sahibidir)”,
صاحب حديث (hadîs sahibidir)”, “ (bu ilmin temel taşıdır)”, “ (akıl sahibidir)”,
لم يكن به “ (özellikle bu şeyhten yaz)”, “ (rivâyeti sahîhtir)”, “ (rivâyeti sahîhtir)”,
صحيح الكتب “ (eskiden/öteden beri onu tanırım)”, “ (onunda sakınca yoktur)”, “ (onunda sakınca yoktur)”,
أعرفه قديما “ (Nadr b. Muhammed’e gidin)”, “ (kazançlıdır)”, “ (kitapları sahîhtir)”, “ (kazançlıdır)”, “ (kazançlıdır)”,

⁵⁹⁷ İbnü’l-Mübârek’in kullandığı ta‘dîl ifadeleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ek-4.

“مثله فحدث” (onun gibilerden rivâyet et)”⁵⁹⁸. “حسن الفهم” (kavrayışı güzeldir), “شيخ كبير” (büyük bir şeyhtir),

Yukarıdaki lafızlardan bir kısmı münekkitler arasında daha sık kullanılmaktadır. Bu sebeple bu lafızlar üzerinde biraz daha durmak yerinde olacaktır.

1. “ثقة”: Râvînin hadîs rivâyeti konusundaki ehliyetine ve güvenilirliğine delâlet eden bu tabir, İbnü'l-Mübârek'in diğer lafızlara nispetle sık kullandığı ifadelerdendir. O, bu lafızla ‘Amr b. Ebî Süfyân⁵⁹⁹, Haccâc b. Dînâr⁶⁰⁰, Şihâb b. Hirâş⁶⁰¹ gibi râvîleri tezkiye etmiştir. İbnü'l-Mübârek'in bu lafzı başka lafızlarla birlikte kullandığı da görülmektedir. Örneğin ‘Anbese b. Saîd hakkında “ثقة مستقيم الحديث”⁶⁰², Dâvûd b. Ebi'l-Fürat hakkında ise “ثقة لا يعلم بأسا”⁶⁰³ ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca İbnü'l-Mübârek, Fadl b. Mûsâ'yı kastederek bu ifadeyi, “أخبرنا الثقة من حدثني الثقة” (bana sika biri rivâyet etti)⁶⁰⁴ formatında zikretmiştir. Yine “أهل العلم محمد بن شعيب” (bize ehli ilimden sika bir râvî, Muhammed b. Şuayb haber verdi)⁶⁰⁵ diyerek bu lafızla râvînin güvenilir olduğunu bildirmiştir.

2. “صدوق”: Doğru sözlü anlamına gelen bu ifade İbnü'l-Mübârek tarafından kullanılan ta'dîl lafızlarından biridir. Bu lafzı Bakîyye b. Velîd, Muhammed b. İshâk ve Muhammed b. Râşid gibi râvîler hakkında kullanmıştır. İbnü'l-Mübârek, Bakîyye hakkında “Bakîyye doğru sözlüdür. Fakat gelenden gidenden ولكنه يأخذ عن من أقبل وأدبر” (Bakîyye doğru sözlüdür. Fakat gelenden gidenden hadîs alır.)⁶⁰⁶ ifadesi ile onun doğru sözlü birisi olduğunu söylemiş ve hadîs rivâyetinde başka bir zayıflık yönüne de işaret etmiştir. Başka bir rivâyette ise “Bakîyye, ne iyi adamdır, keşke isimleri künye, künyeleri de isim yerine kullanmasa”⁶⁰⁷ diyerek onun tedlîs yaptığını ifade

⁵⁹⁸ İbnü'l-Mübârek'in kullandığı ta'dîl ifadeleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ek-4.

⁵⁹⁹ Ebû Yusuf Yakub b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-tarih* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1401), 3: 240.

⁶⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3: 160; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 201.

⁶⁰¹ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 2: 281.

⁶⁰² Fesevî, *el-Ma'rife ve't-tarih*, 3: 83, 133.

⁶⁰³ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *Târîhu esmâü's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmarrâî (ed-Dâru's-Selafiyye, 1404), 82.

⁶⁰⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 8: 287.

⁶⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 25: 373.

⁶⁰⁶ Müslim, “Mukaddime”, 6; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 1: 331.

⁶⁰⁷ Müslim, “Mukaddime”, 26.

etmiştir. Bununla birlikte İbnü'l-Mübârek'in Bakiyye'den rivâyette bulunduğu görülmektedir.⁶⁰⁸

Öte yandan Bakiyye, zayıf ve güvenilir ayırımı yapmadan her râvîden rivâyette bulunması sebebiyle diğer münekkitler tarafından da tenkit edilmiştir. Zehebî'nin beyanına göre birçok imâm onun hakkında “Bakiyye, sikadan rivâyet ettiği zaman sikadır” demiştir.⁶⁰⁹ İbn Adî, “Bakiyye Şamlılardan rivâyette bulunduğu zaman sebtir”, Nesâî, “Bakiyye, ‘haddesenâ’ ve ‘ahberanâ’ dediği zaman sikadır” değerlendirmesinde bulunmuşlardır.⁶¹⁰ Bazı münekkitler ise onun müdellis olduğunu ve “عن” sîgasını kullandığı zaman rivâyetlerinin hüccet olmayacağını bildirmişlerdir.⁶¹¹ Ebû Hâtim “لا يحتج به” ifadesiyle onu tenkit etmiş ve rivâyetleri ile ihticâc edilmeyeceğini söylemiştir. Ebû Müshir el-Ğassânî, “أحاديث بقية ليست” ifadesi ile Bakiyye'nin rivâyetlerinin arı-duru olmadığını belirterek rivâyetlerinden sakınılması gerektiğini ifade etmiştir.⁶¹² İbnü'l-Mübârek ve diğer münekkitlerin beyanlarından hareketle, Bakiyye'nin birtakım kusurlarının bulunduğu ve her rivâyetinin makbûl olmadığı anlaşılmaktadır. Bu duruma göre İbnü'l-Mübârek, onun bu kusurları ile birlikte bazı rivâyetlerinin makbûl olduğuna delâlet etmek üzere Bakiyye hakkında “sadûk” tabirini kullanmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi İbnü'l-Mübârek'in, “sadûk” tabiri ile tezkiye ettiği râvîlerden biri Muhammed b. Râşid'dir. İbnü'l-Mübârek onun hakkında “صدوق اللسان وأراه اثم” ifadesini kullanarak onun kaderîlik ile itham edildiğini ve aynı zamanda da doğru sözlü bir râvî olduğunu ifade etmektedir. Propagandist râvîlerin rivâyetlerinin makbûl olmadığını dile getiren İbnü'l-Mübârek, Muhammed b. Râşid için böyle bir şeyin olmadığını bu sözlerle beyan etmekte ve bid'at ile itham edilse bile rivâyetlerinin makbûl olduğunu zikretmektedir. Şîi veya Kaderî olduğu belirtilen⁶¹⁴ Muhammed b. Râşid'in, otorite münekkitler

⁶⁰⁸ Nesâî, “Siyâm”, 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28: 428 (17192).

⁶⁰⁹ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 1: 331.

⁶¹⁰ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 1: 331.

⁶¹¹ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 1: 331.

⁶¹² Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 1: 332; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 523.

⁶¹³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3: 181; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 25: 188; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 9: 159.

⁶¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 25: 188; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 9: 159.

tarafından da tezkiye edildiği görülmektedir. Örneğin onun hakkında Ahmed b. Hanbel “ثقة”، Yahyâ b. Maîn ve Nesâî “ثقة”، Ebû Hâtim “حسن الحديث، صدوق” ifadelerini kullanarak tevsik etmişlerdir.⁶¹⁵ İbn Hibbân gibi bazı münekkitler, münker rivâyetleri sebebiyle onu eleştirip rivâyetlerinin terkinin uygun olacağını⁶¹⁶ belirtse de onu tezkiye eden münekkitlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Buna göre İbnü'l-Mübârek'in, Muhammed b. Râşid'in bid'atle itham edimesine rağmen kendisinin güvenilir, rivâyetlerinin ise makbûl olduğuna delâlet etmek üzere onun hakkında “صدوق اللسان” tabirini kullandığı anlaşılmaktadır.⁶¹⁷

3. “صحيح”: İbnü'l-Mübârek'in, bazı râvîleri değerlendirirken rivâyetlerinin sahîh olduğunu ifade etmek üzere bu tabiri terkeb halinde kullandığı görülmektedir. Örneğin Horasân ve Merv'in iki muhaddisi İbrahim b. Tahmân el-Horasânî (ö. 163/779) ve Muhammed b. Meymûn hakkında “صحيحا العلم والحديث” ifadesini kullanmıştır.⁶¹⁸ Bazen de “صحيح الكتب”⁶¹⁹ veya “كتابه صحيح”⁶²⁰ ifadelerini kullanarak râvînin hadîslerini yazdığı kitabın sahîh olduğunu söylemiştir. Özellikle hadîsleri yazmasından dolayı Yûnus b. Yezîd'in kitabından istifade ettiği rivâyet edilmektedir.⁶²¹ Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn hakkında “ما رأيت أصح من كتابك” diyerek Fadl'ın hadîslerini yazdığı kitabının sahîh olduğunu dile getirmiştir.⁶²² Bu durum, İbnü'l-Mübârek'in hadîsleri sadece şifahi bir metodla almadığını bununla birlikte yazılı kaynaklardan da istifade ettiğini göstermektedir.

4. “لم يكن به بأس”: İbnü'l-Mübârek, bu ifadeyi İsmail b. Râfi' ve Muhammed b. 'Amr hakkında kullanmıştır. Münekkitlerin çoğunluğunun İsmail b. Râfi'i tenkit ettiği görülmektedir. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel “ضعيف” başka bir rivâyette “منكر الحديث”, İbn Maîn “ضعيف”

⁶¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 25: 189,190; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 9: 159.

⁶¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 9: 159.

⁶¹⁷ “صدوق” lafzının râvîler hakkındaki kullanımını için bk. Yücel, *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, 151-162.

⁶¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 1: 130.

⁶¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2: 108.

⁶²⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9: 248.

⁶²¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9: 248.

⁶²² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14: 307; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 33: 213; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 8: 274.

başka bir rivâyette “ليس بشيء”, Ebû Hâtim “منكر الحديث”, Nesâî “متروك الحديث” ifadelerini kullanmıştır.⁶²³ İbn Adî ise onun hadîslerinin tamamının şüpheli olduğunu ve zayıf râvîlerden rivâyette bulunduğunu bildirmiştir.⁶²⁴ İbnü'l-Mübârek onun için “لم يكن به بأس” tabirini kullanırken “ولكنه يحمل عن هذا وعن هذا ويقول بلغني ونحو هذا” ifadesi ile de hadîs rivâyeti konusundaki gevşekliğine işaret etmiş ve onun zayıf ve güvenilir râvî ayırımı yapmadan herkesten rivâyette bulunduğunu, hadîsi naklederken de hangi râvîden naklettiğini belirtmediğini bildirmiştir.⁶²⁵ Buna göre İbnü'l-Mübârek onun hakkında bu ifadeyi kullansa bile onun bazı kusurlarını da bilmektedir. İbnü'l-Mübârek ve diğer münekkitlerin yaptıkları değerlendirmeler dikkate alındığında İbnü'l-Mübârek'in bu tabiri İsmail hakkında büsbütün güvenilir anlamında kullanmadığı sonucuna ulaşılabacaktır. Bir başka ifade ile İbnü'l-Mübârek bu tabiri, İsmail'in kusurları ile birlikte bazı hadîslerinin araştırılarak alınabileceğine delâlet etmek üzere kullandığı anlaşılmaktadır.

Muhammed b. 'Amr'a gelince, Zehebî onun imâm, muhaddis ve sadûk bir kimse olduğunu, rivâyetlerinin de hasen derecesinde yer aldığını kaydetmiştir.⁶²⁶ Onun hakkında Nesâî “ليس به بأس”, Ebû Hâtim “صالح الحديث”, Yahyâ b. Maîn “ثقة” ifadelerini kullanmıştır. İbn Adî ise “İmâm Mâlik Muvatta da ondan rivâyette bulundu. Bir sakınca olmadığını umuyorum” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.⁶²⁷ Bazı münekkitler ise Muhammed b. 'Amr'ı tenkit etmişlerdir. Bir rivâyete göre Yahyâ b. Maîn'e Muhammed b. 'Amr sorulunca, muhaddislerin onun hadîslerinden sakındığını söylemiştir. İbn Maîn'e bunun sebebi sorulunca, Muhammed'in bir sözü bazen Ebû Seleme'ye, bazen de Ebû Seleme vasıtasıyla Ebû Hureyre'ye nispet ettiğini söylemiştir.⁶²⁸ es-Se'dî el-Cûzcânî onun için “ليس بقوي”⁶²⁹ ifadesini kullanmıştır. Buna göre münekkitler Muhammed b. 'Amr'ı değerlendirirken birinci derece ta'dîl değerlendirmesinde bulunmamışlar ve onun hakkında biraz daha temkinli ifadeler kullanmışlardır. Hatta bazı münekkitler ise cerh etmiştir.

⁶²³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 1: 295.

⁶²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 1: 295.

⁶²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 1: 295.

⁶²⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6: 136.

⁶²⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6: 136-137.

⁶²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8: 31; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa*, 3: 88; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 26: 216.

⁶²⁹ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafa*, 3: 88; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 26: 216.

Bu bilgiler çerçevesinde İbnü'l-Mübârek'in bu tabiri zabtında gevşeklik bulunan râvîlere ve onların rivâyetlerine delâlet etmek üzere kullandığı söylenebilir. Dolayısıyla bu ve buna benzer râvîlerin rivâyetleri tamamen reddedilmek yerine hadîsleri i'tibâr amacıyla yazılır ve araştırılır.

2.3.3. İbnü'l-Mübârek hakkındaki cerh ve ta'dîl değerlendirmeleri.

Önceki başlık altında İbnü'l-Mübârek'in râvîler hakkında vermiş olduğu hükümler, cerh sebepleri ve kullandığı cerh ve ta'dîl lafızları üzerinde duruldu. Bu bölümde ise diğer münekkitlerin İbnü'l-Mübârek hakkındaki değerlendirmelerine yer verilecektir.

2.3.3.1. Ta'dîl değerlendirmeleri.

İbnü'l-Mübârek gibi hadîs ilminde otorite ve meşhur bir muhaddisin tezkiyeye ihtiyacı olmadığı muhaddisler tarafından ifade edilmiştir. Bağdâdî, *el-Kifâye* adlı eserinde “adâlet, güven ve emaneti ile meşhur olan muhaddislerin; muaddilin tezkiyesine ihtiyacı yoktur” şeklinde bir başlık açmış ve bu başlık altında Abdullah b. el-Mübârek'in ismini de zikretmiştir. Daha sonra da istikameti, sıdkı, basireti ve anlayışı ile meşhur olan kimselerin adâletlerinin araştırılmayacağını söylemiştir.⁶³⁰ Bağdâdî'nin bu ifadelerinden İbnü'l-Mübârek'in muhaddisler arasında sıdkı, anlayışı ve hadîs ilmindeki şöhreti ile meşhur olduğu anlaşılmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla onun hadîsçiliği veya adâlet ve zabtıyla ilgili münekkit muhaddislerce yapılan ciddi bir eleştiriye rastlanmamıştır. Birçok âlim veya münekkit onun ilminden ve hadîsçiliğinden övgüyle bahsetmiş, onu ta'dîl etmiştir. İbnü'l-Mübârek hakkındaki tezkiyelerden bir kısmı şöyledir:

Süfyân b. 'Uyeyne, “sahâbe'nin ve İbnü'l-Mübârek'in durumuna baktım. Sahâbe'nin Hz. Peygamber'le birlikte bulunması ve birlikte savaşmaları dışında İbnü'l-Mübârek'ten bir üstünlüğünü görmedim. İbnü'l-Mübârek gibisi bize gelmedi.”⁶³¹ Başka bir rivâyette, İbn 'Uyeyne “Allah İbnü'l-Mübârek'e rahmet etsin. O fakîh, âlim, âbid ve zâhid bir şahıstı”⁶³² derken, Fudayl'in şöyle söylediği nakledilmiştir: “Bu beytin Rabbine and olsun ki bu gözler İbnü'l-Mübârek gibisini görmedi.”⁶³³ Ebû İshâk el-Fezarî'nin ise şöyle dediğini nakledilir:

⁶³⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 86-87.

⁶³¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 401; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 390; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 610.

⁶³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 180; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 285; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 16.

⁶³³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 277.

“İbnü’l-Mübârek, kendi zamanındaki bütün Müslümanların imâmıdır.”⁶³⁴ Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîri şunları söylemektedir: “Abdurrahmân b. el-Mehdî, kimseyi Mâlik ve İbnü’l-Mübârek’ten üstün görmezdi.”⁶³⁵

Hasan b. İsâ dedi ki “İbnü’l-Mübârek’in arkadaşlarından bir grup toplandı ve İbnü’l-Mübârek’in hasletleriyle ilgili şunları söylediler: İbnü’l-Mübârek, hadîsi, fikhî, edebi, nahvi, Arapça’yı, zühdü, şecaati, şiiri, fesahati kendisinde toplamıştır. Gecelerini namaz ve ibadetle değerlendirir. Hacca gider, cihâda çıkar. Aynı zamanda iyi bir binici olup güçlü kuvvetli biri idi. Malayani konuşmazdı. İnsaf ve adâlet sahibi idi.”⁶³⁶

Yahyâ b. Maîn’in bulunduğu bir ortamda İbnü’l-Mübârek’ten bahsedildi. Bir kişi dedi ki İbnü’l-Mübârek hâfız değildir. Bunun üzerine İbn Maîn şunları söyledi: “Abdullah akıllı, hadîs hususunda sebt ve sika biriydi. Aynı zamanda âlim idi ve hadîsleri sahîhti.”⁶³⁷

İbrahim b. Mûsâ dedi ki, “Yahyâ b. Maîn’in yanında idim. Bir adam geldi ve dedi ki Ma‘mer’in rivâyetleri konusunda İbnü’l-Mübârek mi yoksa Abdurrezzâk mı daha sebtir. İbn Maîn yaslandığı yerden doğruldu, oturdu ve şöyle dedi. İbnü’l-Mübârek Abdurrezzek’tan da onun beldesindeki âlimlerden de daha sebtir. Abdullah âlimlerin imâmıdır.”⁶³⁸

İbn Sa‘d onun hakkında “ثقة مأمونا إماما حجة” ifadelerini kullanır.⁶³⁹ Ali b. el-Medîni ve Yahyâ b. Maîn “İbnü’l-Mübârek “sika”dır, derken; Abdurrahmân b. Ebî Hâtim babasının “İbnü’l-Mübârek, sika ve imâmıdır” sözünü nakleder.⁶⁴⁰ Ebû Müslim Salîh b. Ahmed b. Abdillâh el-İclî babasının şunları söylediğini nakleder. “Abdullah b. el-Mübârek el-Horasânî, hadîste sika ve sebtir. Salîh bir kişidir.”⁶⁴¹ Abdurrahmân b. Yusuf b. Hıraş dedi ki, “İbnü’l-Mübârek el-Mervezî sikadır.”⁶⁴²

Şuayb b. Harb: “İbnü’l-Mübârek, kendisi gibi birisiyle karşılaşmadı.” Şu‘be: “Bize İbnü’l-Mübârek gibisi gelmedi”. İsmail b. Ayyâş: “Yeryüzünde İbnü’l-Mübârek gibisi yoktur.” Ebû Usame: “O hadîste emîru’l-müminîndir.”⁶⁴³ ifadeleri ile ondan övgüyle bahsederler.

⁶³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 5: 180; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, 1: 286; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 390; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 2: 361.

⁶³⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 16: 17.

⁶³⁶ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1: 275-276; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 397; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 16: 18.

⁶³⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 402-403; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 391; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 16: 18-19.

⁶³⁸ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 404; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 392.

⁶³⁹ İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 7: 263.

⁶⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1: 265; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 2: 417.

⁶⁴¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 391; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 383; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, 2: 417.

⁶⁴² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 405; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 393.

⁶⁴³ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1: 275-276; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 397; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 16: 18.

İbn Maîn'in yanında İbnü'l-Mübârek'ten bahsedilince o şöyle der: "İbnü'l-Mübârek Müslümanların imâmıdır."⁶⁴⁴ Muhammed b. Abdirrahmân el-Ferrâ; "Horasân şu üç âlim gibisini çıkarmadı: İbnü'l-Mübârek, en-Nadr b. Şümeyl ve Yahyâ b. Yahyâ."⁶⁴⁵ Abdurrahmân b. Zeyd el-Cehdamî şunu nakleder: "Evezâ Ebû Osman el-Kilâbî'ye dedi ki, İbnü'l-Mübârek'i gördün mü? O da hayır, dedi. Dedi ki eğer görseydin gözün aydın olurdu/bahtiyar olurdun/mutlu olurdun"⁶⁴⁶

Abdurrahmân b. Mehdî, "İbnü'l-Mübârek, eşsiz bir âlimdir," dedi.⁶⁴⁷ Mahled b. el-Hüseyn şöyle dedi: "Eyyûb ve İbn 'Avn ile birlikte bulundum. İbnü'l-Mübârek'ten daha üstün birini görmedim."⁶⁴⁸ İbn Nâsıreddin, Abdullah b. el-Mübârek hakkında şunları söyler: "el-imâmu'l-allâme, hâfız, şeyhü'l-İslâm ve meşhur imâmlardan biridir."⁶⁴⁹

İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde İbnü'l-Mübârek'i zikreder ve onun hakkında şunları söyler: "İbnü'l-Mübârek, çağdaşları içinde ehli ilimden hiç kimsenin sahip olmadığı hasletleri kendinde cem' etti."⁶⁵⁰

Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* adlı eserinde İbnü'l-Mübârek ile alakalı şunları söyler: "Her alanda Abdullah b. el-Mübârek'in imâm oluşu ve üstünlüğü konusunda icma' edilmiştir. Zikretmekle rahmetin incecğinin arzulanıldığı, sevmekle mağfiretin umulduğu biridir. Tebeu't-tâbiîndendir."⁶⁵¹ Ebû Ömer b. Abdilberr ise ulemâ İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerinin kabulü, fazileti, imâmlığı ve adâleti hususunda icma' ettiğini⁶⁵² belirtmiştir.

2.3.3.2. Cerh değerlendirmeleri.

Klasik kaynaklarda cerh ve tâ'dîl âlimlerinin İbnü'l-Mübârek hakkında kullandıkları ciddi anlamda olumsuz bir beyanına rastlayamadık. Sadece Yahyâ b. Maîn'in yanında İbnü'l-Mübârek'in hâfız olamadığını söyleyen kimliği belirsiz bir kişiden bahsedilmektedir. İbn Maîn'in ise bu kişiye tepki gösterdiği ve İbnü'l-Mübârek'in güvenilir olup hadîslerinin sahîh olduğunu söylediği anlatılmaktadır.⁶⁵³

⁶⁴⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 277.

⁶⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 382-383.

⁶⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 180; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 286; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 384.

⁶⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 180; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 286; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 388.

⁶⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 408.

⁶⁴⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 361.

⁶⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7: 7-8; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 2: 417.

⁶⁵¹ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 285.

⁶⁵² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 613.

⁶⁵³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 402-403; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 391; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 18-19.

Ancak çağdaş araştırmacılardan Ahmed Emîn'in İbnü'l-Mübârek hakkında bir takım hatalı ve asılsız değerlendirmeleri bulunmaktadır. Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm* adlı kitabında hadîs uydurmacıları hakkında bir takım bilgiler verirken şunları söylemiştir:

“Bazıları iyi niyetli olmalarından dolayı sahîh olduğu düşüncesiyle kendilerine gelen her şeyi topluyordu. Bu tür bir kimse aslında sika ve doğru sözlü olup duyduğu her şeyi rivâyet ediyordu. İnsanlar da onların doğruluklarına aldanarak bu rivâyetleri alıyorlardı. Mesela Abdullah b. el-Mübârek hakkında ‘o, güvenilir ve doğru sözlüdür. Ancak gelenden gidenden hadîs alırdı’ denilmiştir.”⁶⁵⁴

Görüldüğü gibi Ahmed Emin, bu ifadesi ile bazı kimselerin iyi niyetli olduğunu, güvenilir ve doğru sözlü olmalarına rağmen, kendilerine gelen bütün rivâyetleri sahîh olduğu düşüncesiyle topladıklarını ileri sürmüş, bu iddiasına da İbnü'l-Mübârek'i örnek vermiştir. Böylece hadîs ilminde önemli bir yeri olan İbnü'l-Mübârek'i töhmet altında bırakmış, uydurmacılıkla ilgisi olmadığı halde İbnü'l-Mübârek'in ismini zikretmekle onun uydurmacılar arasında sayıldığı izlenimini vermeye çalışmıştır.⁶⁵⁵ Ayrıca Ahmet Emin, dipnotta Abdullah b. el-Mübârek hakkındaki bu sözün *Sahîh-i Müslim*'de yer aldığına işaret etmiştir.⁶⁵⁶

Mustafa es-Sibâî, Ahmed Emin'in, İbnü'l-Mübârek hakkındaki yukarıdaki değerlendirmesinden şu üç sonucu çıkarmış ve bu üç hususta da müellifin hatalı olduğunu söylemiştir:

1. Abdullah b. el-Mübârek iyi niyetli olup, insanları değerlendirmeye tabi tutmadan duyduğu her şeyi rivâyet ediyordu.

2. İnsanlar onun güvenilir ve doğru sözlü olduğuna aldanıp, ondan duydukları her hadîsi doğrudur diye kabul ediyorlardı.

3. *Sahîh-i Müslim*'den aktardığı ifade sadece Abdullah b. el-Mübârek hakkındadır.⁶⁵⁷

Birinci madde de ifade edilen İbnü'l-Mübârek'in “iyi niyetli olduğu ve duyduğu her şeyi rivâyet ettiği” şeklindeki iddia gerçeklerle uyuşmamaktadır. Çünkü İbnü'l-Mübârek'in, râvîleri sağlam bir şekilde eleştiriye tabi tuttuğu ve çağındaki en meşhur imâmlardan olduğu kaynaklarda birçok otorite muhaddis tarafından dile getirilmiştir. Müslim, *Sahîh*'inin mukaddimesinde, onun râvîleri tenkit etmesiyle ilgili birçok örnek sunmaktadır. Bu

⁶⁵⁴ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm* (Kahire: Müessesetü Hindâvî, t.y.), 233.

⁶⁵⁵ İbrahim Hatipoğlu, *Çağdaşlaşma ve Hadîs Tartışmaları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 231-232.

⁶⁵⁶ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 233.

⁶⁵⁷ Mustafa Sibâî, *es-Sünne ve mekânetüha fi't-teşrii'l-İslâmî* (el-Mektebetü'l-İslâmî-Dâru'l-Varrak, t.y.), 278.

örneklerden bir kısmı çalışmanın farklı başlıkları altında zikredilmiştir. Burada sadece hatırlatma amacıyla kısa atıflarda bulunulacaktır.

Müslim'in, Ebû İshâk et-Talkânî tarikiyle zikrettiği bir rivâyete göre Ebû İshâk, İbnü'l-Mübârek'e bir haberi arz eder. İbnü'l-Mübârek ise bu haberin kimler tarafından nakledildiğini sorar ve neticede isnâdda inkıtâ'nın bulunduğunu söyler.⁶⁵⁸ Müslim'in kaydettiği başka bir rivâyete göre ise İbnü'l-Mübârek, bir râvînin selefe sövmesinden dolayı, onun rivâyetlerinin terk edilmesi gerektiğini söyler.⁶⁵⁹ Bir başka râvînin "yalancı" olduğunu açıkça belirtir.⁶⁶⁰ Birçok kere isnâdın önemini vurgulayan ve isnâdın dinden olduğunu dile getiren İbnü'l-Mübârek, hadîs rivâyetinde aslolan şeyin güvenilir râvîlerin güvenilir râvîlerden rivâyette bulunması gerektiğini beyan etmiştir.⁶⁶¹ İbnü'l-Mübârek'in "dört bin hocadan hadîs tahammül ettim. Ancak bunların bin tanesinden rivâyette bulundum"⁶⁶² şeklindeki sözü de onun râvîler konusunda tercihte bulunduğunu ve herkesten hadîs almadığını gösteren rivâyetlerdendir.

Dolayısıyla Ahmet Emin'in, İbnü'l-Mübârek'i "duyduğu her şeyi rivâyet edecek kadar iyi niyetli" şeklindeki nitelendirmesinin hatalı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶³

İkinci madde de ifade edilen "*insanların onun doğruluğuna aldandığı*" iddiasına gelince, İbnü'l-Mübârek'in râvîleri tenkit ettiği ve isnâd konusunda çok titiz olduğu kaynaklarda ifade edilmiştir. Diğer taraftan cerh ve tâ'dîl âlimleri onun hadîs rivâyeti konusunda güvenilir bir kişi olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir. Nevevî, Müslim şerhinde İbnü'l-Mübârek'in hayatını anlattıktan sonra, "âlimler onun büyüklüğü ve imâmlığı üzerinde icmâ' etmişlerdir. Hadîsçiler arasında saygın bir konuma ve yüksek bir mertebeye sahiptir" diyerek onun hadîs ilmî konusundaki mertebesini dile getirmiştir. Abdurrahmân b. Mehdî, Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn, İbn Sa'd, Hâkim ve Nesâî gibi âlimler, onun kendi döneminde imâm⁶⁶⁴ ve hüccet olduğunu,⁶⁶⁵ ilim öğrenmeye düşkünlüğünü, kitaptan rivâyet ettiği için az hata yaptığını, çok hadîs bildiğini,⁶⁶⁶ zeki, dikkatli ve güvenilir olduğunu, hadîslerin sahîhini

⁶⁵⁸ Müslim, "Mukaddime", 5; Bağdâdî, *el-Kifâye*, 392; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 398.

⁶⁵⁹ Müslim, "Mukaddime", 5; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 3: 249.

⁶⁶⁰ Müslim, "Mukaddime", 5; İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, 19; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, 5: 233.

⁶⁶¹ Râmehmürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 209; Hâkim en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetü ulumi'l-hadîs*, 6; Bağdâdî, *el-Câmi'*, 2: 200; İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 256; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1, 277; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 404.

⁶⁶² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 397.

⁶⁶³ Sibâî, *es-Sünne*, 280.

⁶⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 180; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 286; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 387-388.

⁶⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7: 263.

⁶⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 180; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 15-16.

sakîminden ayırabilecek hadîs bilgisine sahip olduğunu söylemişlerdir.⁶⁶⁷ Dolayısıyla güvenilirliği ulemâ arasında müsellemlen olan İbnü'l-Mübârek gibi meşhur bir muhaddisten hadîs tahammül edip eda etmekten daha doğal bir şey olamaz. Durum böyle olunca Ahmed Emin'in "insanlar ondan hadîs alıyorlar ve onun doğruluğuna aldaniyorlardı" şeklindeki ithamı gerçeklerle bağdaşmayan delilsiz ve temelsiz bir ifade olmaktan öteye geçmemektedir.

Üçüncü madde de ise Ahmed Emin, Abdullah b. el-Mübârek hakkındaki iddiasına kaynak olarak Müslim'in *Sahîh*'ini göstermekte ve şu ifadelere yer vermektedir:⁶⁶⁸

قيل في عبد الله بن المبارك، فقد قيل: إنه ثقة صدوق اللسان، ولكنه يأخذ عن أقبل وأدبر.

Sibâî'nin de belirttiği gibi Ahmed Emin, burada iki hata yapmıştır. Birincisi bu ifade İbnü'l-Mübârek hakkında söylenmiş değildir. Bu ifadeyi İbnü'l-Mübârek, **Bakiyye** hakkında söylemiştir. Diğer bir ifade ile bu sözü söyleyen kişinin kendisi İbnü'l-Mübârek'tir. İbnü'l-Mübârek'in tenkit ettiği kişi ise Bakiyye'dir. İbnü'l-Mübârek'in Bakiyye ve bu ifade hakkındaki değerlendirmesi "Güvenilir Râviler Hakkında Kullandığı Diğer Ta'dîl Lafızları" ve "Tedlîs Yapma" başlıkları altında ele alındığından burada tekrar edilmeyecektir. Ahmed Emin'in ikinci hatası ise "بَقِيَّة" lafzını "ثَقَّة" şeklinde okumasıdır. Ahmed Emin'in kaynak olarak gösterdiği ibare *Müslim*'de şu şekilde geçmektedir:⁶⁶⁹

"... عن سفيان، عن ابن المبارك، قال: بَقِيَّةُ صدوق اللسان، ولكنه يأخذ عن أقبل وأدبر."

Burada Ahmed Emin'in "بقية" lafzını "ثقة" şeklinde okumasında üç ihtimal olabilir; Birincisi; Ahmed Emin, bizzat kendisi bu ifadeyi Müslim'de okumuş, fakat doğru bir şekilde anlayamadığı için hataya düşmüştür. İkincisi; Bu ifade kendisi tarafından anlaşılmuş ancak amacına ulaşabilmek için kasten tahrif etmiştir. Üçüncüsü; müellif bizzat kendisi *Müslim*'in eserine bakmayarak bu görüşü doğrudan oryantalistlerden nakletmiştir.

Sibâî, üçüncü ihtimali tercih etmekte ve tercih sebebini şöyle açıklamaktadır. Müslim'de geçen "بقية" ifadesi son derece açıktır ve anlaşılmasında mümkün değildir. İkinci olarak onun bu kelimeyi anladığı halde tahrif etmesi söz konusu olamaz. Çünkü her âlimin

⁶⁶⁷ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 402-403; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 391; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 18-19; Sibâî, *es-Sünne*, 280.

⁶⁶⁸ Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, 233.

⁶⁶⁹ Müslim, "Mukaddime", 6.

evinde Müslim'in *Sahîh*'i bulunmaktadır. Dolayısıyla müsteşriklerin eserlerinden nakletme ihtimali daha ağır basmaktadır.⁶⁷⁰

Sibâî, Ahmed Emin'in bu hataya düşmesinde Müslim'in herhangi bir nüshasındaki yazım hatasından kaynaklanıp kaynaklanmadığını da araştırdığını ve matbu nüshalarda herhangi bir tahrif veya yazım hatası bulamadığını ifade etmektedir.⁶⁷¹

Netice itibari ile Ahmed Emin'in bazı râvîlerin iyi niyetli olmalarından dolayı kendilerine gelen her şeyi topladıkları, diğer râvîlerin de bu şekildeki kimselerin güvenilir ve doğruluklarına aldanarak onların rivâyetlerini aldıkları konusundaki iddialarının asılsız olduğu ve gerçeklerle bağdaşmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Ahmed Emin'in referans olarak gösterdiği *Müslim*'in mukaddimesindeki rivâyeti yanlış anladığı ve onun bu iddiasını destekleyecek başka bir rivâyetin de bulunmadığı görülmüştür.

⁶⁷⁰ Sibâî, *es-Sünne*, 282.

⁶⁷¹ Sibâî, *es-Sünne*, 282.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Abdullah b. el-Mübârek'in Rivâyetleri ve Rivâyet Metodu

3.1. Temel Hadîs Kaynaklarındaki Rivâyetleri

Abdullah b. el-Mübârek'in günümüze ulaşan eserlerindeki rivâyetlerinin yanında temel hadîs kaynaklarında da birçok rivâyeti bulunmaktadır. Ale'l-ebvâb ve ale'r-ricâl sistemle tasnîf edilmiş 19 hadîs kaynağı taranarak İbnü'l-Mübârek tarikiyle, tekrarları ile birlikte 2001 rivâyet tespit edilmiştir.⁶⁷² Zira hadîs kaynaklarındaki bazı rivâyetler, bir kitabın farklı bölümlerinde tekrar edildiği gibi diğer kitaplarda da tekrar edilebilmektedir. Aynı şekilde bu kaynaklardaki herhangi bir rivâyetin İbnü'l-Mübârek'in kendi eserlerinde de yer aldığı görülmektedir.

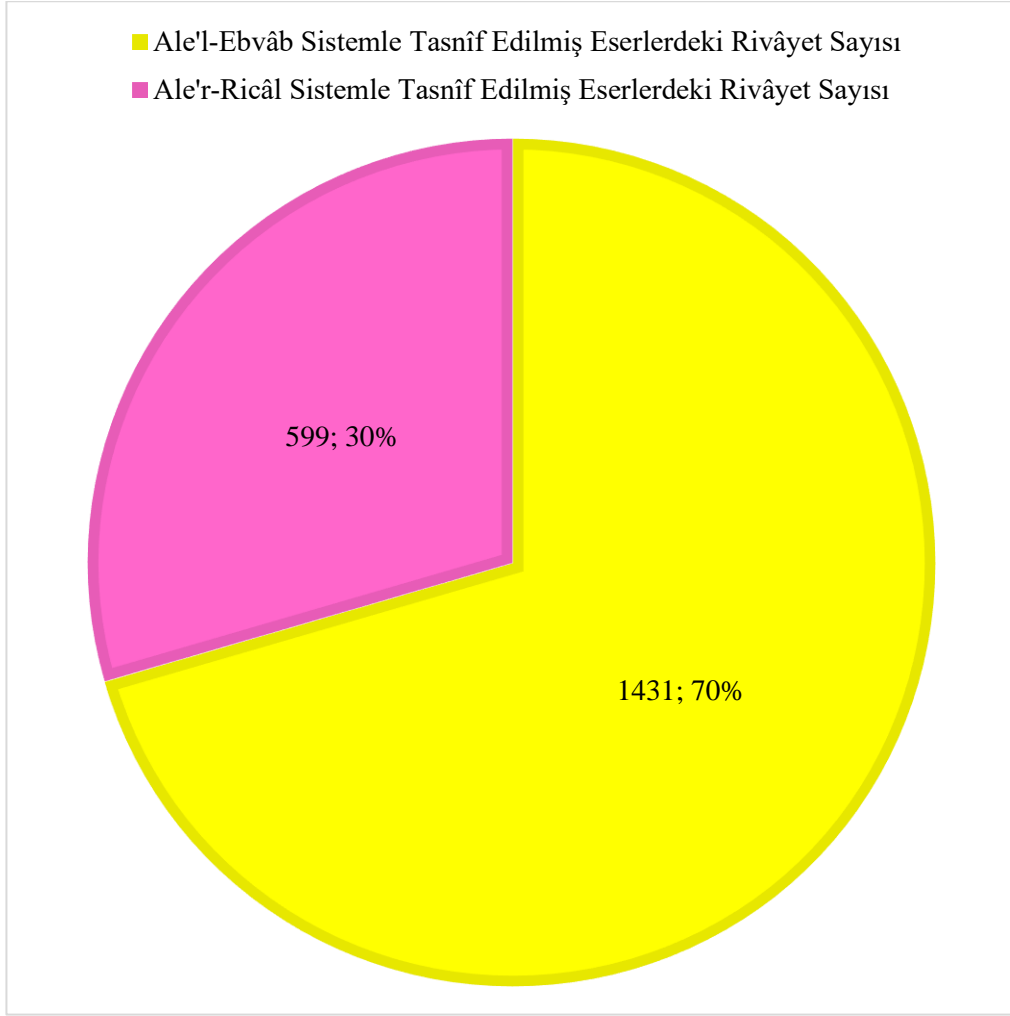
Bu rivâyetlerin 766'sı Kütübü Sitte eserlerinde yer alırken, geri kalan kısmı ise diğer kaynaklarda kaydedilmiştir. 1400 kitabın yer aldığı *Cevâmiu'l-kelim* adlı hadîs programı üzerinden yapılan taramada ise 1825 sonuç bulunmuştur. Bu programda temel hadîs kaynaklarının yanında, tali derecedeki kaynakların da yer aldığı bilinmektedir.

İbnü'l-Mübârek'in temel hadîs kaynaklarındaki rivâyetleri ele alınırken tasnîf türleri esas alınmıştır. Buna göre çalışma ale'l-ebvâb ve ale'r-ricâl olmak üzere iki ana başlıkta ele alınmıştır. Konu esaslı telif edilmiş eserlerde başta Kütübü Sitte eserleri olmak üzere Dârimî, Dârekutnî, Beyhakî, Abdurrezzâk, İbn Ebî Şeybe, Hâkim, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın eserleri taranmıştır. Râvî esaslı telif edilmiş eserlerde ise Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin eserlerine müracaat edilmiştir.

Daha sonra da bu kaynaklardaki rivâyet sayıları, İbnü'l-Mübârek'in rivâyette bulunduğu hocaları ve hangi hocasından ne kadar hadîs rivâyet ettiği; İbnü'l-Mübârek'ten rivâyette bulunan râvîler ve kaç hadîs rivâyet ettikleri ele alınmıştır. İbnü'l-Mübârek'in temel hadîs kaynaklarındaki rivâyetlerinin dağılımı tablolar halinde ekler bölümünde verilmiştir.⁶⁷³ Tasnîf türlerine göre İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerinin dağılımı şöyledir:

⁶⁷² Bu sayıya İbnü'l-Mübârek'in hocalarından yapmış olduğu rivâyetler esas alınarak ulaşılmıştır. Talebelerinin İbnü'l-Mübârek'ten yapmış olduğu rivâyetler esas alınarak sayım yapıldığı zaman Kütübü Sitte eserlerinde 803; 19 kaynaktaki toplam rivâyet sayısı ise 2237 olmaktadır. Bk. Ek-2.

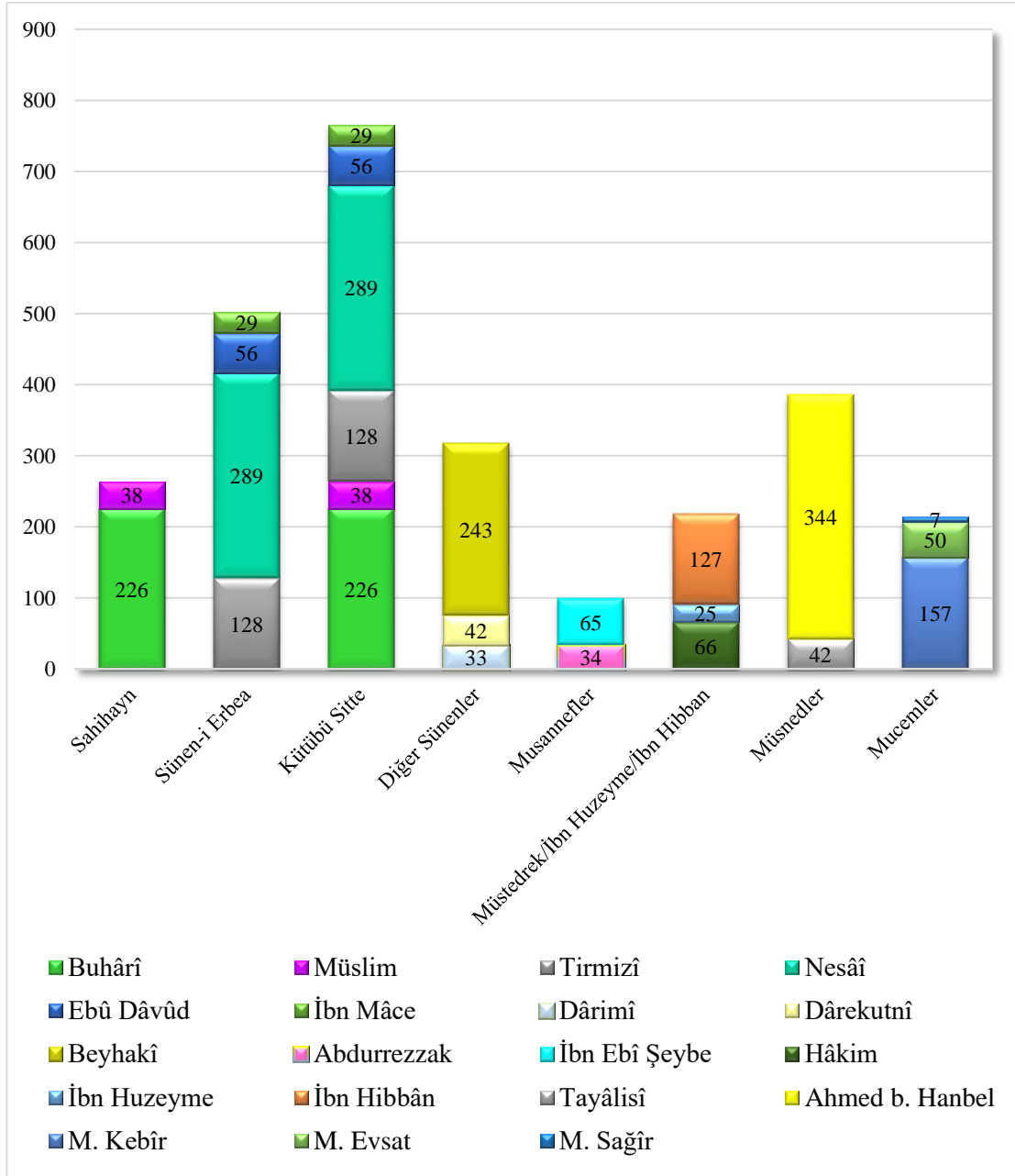
⁶⁷³ Bk. Ek-1, Ek-2.

Şekil 6. Tasnîf türüne göre rivâyetlerin dağılımı

Bu dağılıma göre İbnü'l-Mübârek'e ait rivâyetlerin %70'inin ale'l-ebvâb; %30'unun da ale'r-ricâl türünde yazılmış eserlerde yer aldığı görülmektedir. Aradaki farkın bu kadar fazla olmasının temel sebebi, konu esaslı ve râvî esaslı telif edilen eserlerin sayıca birbirinden farklı olması, ayrıca ale'l-ebvâb sistemle yazılmış eserlerde mükerrer rivâyetlerin sayıca fazla olması, denilebilir.

Bu rivâyetlerin ale'l-ebvâb ve ale'r-ricâl sistemle tasnif edilmiş 19 eserdeki sayısal dağılımı ise şöyledir:

Şekil 7. Temel hadîs kaynaklarındaki rivâyet sayıları ve kaynaklardaki dağılımı

Yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi İbnü'l-Mübârek vasıtasıyla gelen yaklaşık 800 rivâyetin yer aldığı Kütübü Sitte eserlerindeki 300'e yakın rivâyet *Sahîhayn*'de, 500 civarında rivâyet ise *Sünen-i Erbea*'da geçmektedir.

Grafikte Kütübü Sitte içerisinde özellikle Buhârî ve Nesâî'deki rivâyetlerin fazlalığı dikkat çekerken, en çok rivâyetin bulunduğu eserin ise Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i olduğu görülmektedir. En az rivâyet ise Taberânî'nin *Mu'cemü's-sağîr*'inde yer almaktadır. Bunun

temel sebebi, eserlerin her birinin farklı özelliklere sahip olması ve müelliflerin eserlerini farklı amaçlar doğrultusunda telif etmeleridir.⁶⁷⁴

3.1.1. Ale'l-ebvâb sistemle tasnif edilmiş kaynaklardaki rivâyetleri.

3.1.1.1. Câmi'ler.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Buhârî'nin *Sahîh*'inde İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen 226 rivâyet bulunmaktadır. İbnü'l-Mübârek bu rivâyetleri 43 hocadan tahammül etmiştir. Bu rivâyetler arasında kendisinden en fazla hadîs aldığı hocasının ise Yûnus b. Yezid (ö. 159/775) olduğu görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Mübârek 67 hadîs rivâyet etmek suretiyle rivâyetlerin yaklaşık %30'unu hocası Yûnus b. Yezid'den; Yûnus ise rivâyetlerinin tamamını İbn Şihâb ez-Zühri'den almıştır. Dolayısıyla İbnü'l-Mübârek'in, Zühri'ye ait rivâyetlere daha çok Yûnus vasıtasıyla ulaştığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Mübârek'in kendisinden çokça rivâyette bulunduğu hocalar arasında ikinci sırayı 45 rivâyetle Ma'mer takip etmektedir ki İbnü'l-Mübârek, Zühri'nin üç arkadaşından birinin Ma'mer olduğunu belirtmiştir.⁶⁷⁵ Diğer taraftan İbnü'l-Mübârek hocası Mâlik b. Enes'ten doğrudan bir hadîs rivâyet etmiştir.

Buhârî, İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerini 23 râvî vasıtasıyla 241 tarikten tahrîc etmiştir. Bu râvîlerden 7'si toplamda 221 hadîsi rivâyet etmiştir ki bu rivâyetlerin 78'ini Muhammed b. Mukâtil, 70'ini Abdân (Abdullah b. Osman), 22'sini Bişr b. Muhammed (ö. 224/838), 21'ini Hibbân b. Mûsâ, 19'unu Ahmed b. Muhammed (ö. 238/852), 6'sını Muâz b. Esed (ö. 229/843), 5'ini de Nuaym b. Hammâd nakletmiştir. Buhârî geri kalan 16 râvîden ise sadece birkaç rivâyette bulunmuş olup bu râvîlerin toplam rivâyetleri 19 tanedir.

Burada İbnü'l-Mübârek'in talebelerinin aynı zamanda Buhârî'nin hocaları konumunda olduğunu ifade etmek gerekir. Dolayısıyla Buhârî, İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerine daha çok bir, bazen de iki râvîyle ulaşmıştır. Bir diğer ifade ile Buhârî ile İbnü'l-Mübârek arasında çoğunlukla bir bazen de iki râvî bulunmaktadır.

Fuad Sezgin *Buhârî'nin Kaynakları* adlı kitabında Buhârî'nin hocalarını ve hocalarının hocalarını alfabetik olarak sıralamış ve *Sahîh*'deki rivâyet sayılarına işaret etmiştir. Dolayısıyla Sezgin, İbnü'l-Mübârek'in talebeleri vasıtasıyla İbnü'l-Mübârek'e ulaşmış ve doğrudan sahîhe kaynaklık etmese bile dolaylı olarak sahîhin kaynakları arasında İbnü'l-Mübârek'in ismini de zikretmiştir. Sezgin, Buhârî'nin hocalarından, diğer bir ifadeyle İbnü'l-Mübârek'in

⁶⁷⁴ Ale'l-ebvâb ve ale'r-ricâl sistemle tasnif edilmiş eserlerin farklı özellikleri hakkında detaylı bilgi için bk. Coşkun, *Hadîse Bütüncül Bakış*, 55-76.

⁶⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 16.

öğrencilerinden gelen toplam 213 rivâyetin bulunduğunu kaydetmiştir. Buhârî'nin, iki râvî ile İbnü'l-Mübârek'ten aldığı rivâyetler, bu sayıya dâhil değildir. Söz gelimi Buhârî bir rivâyeti, *Muhammed b. Selâm* → *Abdurrahmân b. el-Mehdî* → *İbnü'l-Mübârek* şeklinde iki râvî vasıtasıyla sevketmişse, Sezgin, doğal olarak İbnü'l-Mübârek'e işaret etmemiştir. Bunun yerine Buhârî'nin hocası Muhammed b. Selâm (ö. 225/839) ve hocasının hocası Abdurrahmân b. el-Mehdî'nin isimlerini zikrederek rivâyet ettikleri hadîs sayılarını belirtmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu şekilde 5 rivâyet bulunmaktadır. Diğer taraftan Buhârî'nin Ebû Bekr Bûr b. Efram (ö. 223/837) ve Saîd b. Süleymân vasıtasıyla (ö. 225/839) İbnü'l-Mübârek'ten yapmış olduğu rivâyetlere de ilgili eserde işaret edilmemiştir.⁶⁷⁶

Yukarıda belirtilen rivâyet sayılarındaki farklılığın birçok sebebi bulunmaktadır. Bunlardan biri ve belki de en önemlisi rivâyet sayım metodundaki göreceliktir. Bu da ehline bilinen bir gerçektir. Aynı zamanda tekrar eden rivâyetler, senedinde inkıta' olan rivâyetler ya da aynı metni aynı hocadan rivâyet eden birden çok râvînin bulunması ve araştırmacının bu nitelikteki rivâyetlere yaklaşımı, rivâyet sayılarının farklı olmasına yol açmaktadır. Buna ilaveten rivâyetlerin sayımı sırasında insan fıtratının bir gereği olarak zaman zaman gözden kaçan rivâyetler de olabilmektedir. Bütün bunlar rivâyet sayılarının farklı olması sonucunu doğurmaktadır.

Aşağıdaki tabloda Buhârî'de tespit ettiğimiz rivâyet sayıları ile Fuad Sezgin'in Buhârî'nin hocalarının İbnü'l-Mübârek'ten almış olduğu rivâyetlerin sayısı karşılaştırmalı olarak verilecektir. Bu tabloda rivâyet sayıları arasındaki farklar da net bir şekilde görülmektedir.

⁶⁷⁶ Bk. Buhârî, "Cihâd ve's-siyer", 154, (3029, 7391); Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 215-313.

Tablo 5. İbnü'l-Mübârek'in Buhârî'deki Rivâyet Sayısı

Buhârî			
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan Râvî	Tespit Ettiğimiz Rivâyet Sayısı	Fuad Sezgin'in <i>Buhârî'nin Kaynakları</i> 'ndaki Rivâyet Sayısı
1	Muhammed b. Mukâtil	78	71
2	Abdân (Abdullah b. Osman)	70	65
3	Bişr b. Muhammed	22	19
4	Hibbân b. Mûsâ	21	22
5	Ahmed b. Muhammed	19	17
6	Muâz b. Esed	6	6
7	Nuaym b. Hammâd	5	3
8	Ali b. Hafs	2	2
9	Muhammed b. Alâ	2	2
10	Yahyâ b. Abdillâh	2	1
11	Müslim b. İbrahim	1	1
12	Ali b. Hasan	1	1
13	Ebû Bekr Bûr b. Efram	1	-
14	Muhammed b. Saîd	1	1
15	Muhammed b. Salt	1	1
16	Zekeriyâ b. Adî	1	-
17	Abdurrahmân b. el-Mehdî	1	-
18	Ebû Salîh Selmeveyh (Süleymân b. Sâlih)	1	-
19	Seleme b. Süleymân	1	-
20	Saîd b. Süleymân	1	-
21	İsmail b. Ebân	1	1
23	Muhammed b. Selâm	1	-
	Ta'lik	2	
Toplam		241	213

Müslim'in *Sahîh*'inde ise İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen 38 rivâyet bulunmaktadır. İbnü'l-Mübârek, bu rivâyetleri 26 hocadan nakletmiştir. Bu râvîlerin rivâyet ettikleri hadîs sayıları birbirine yakın olmakla birlikte diğer hocalara nisbetle -Buhârî'de olduğu gibi- Yûnus b. Yezîd ve Ma'mer'den rivâyetleri daha fazladır. Buhârî'nin yaptığı gibi Müslim de İbnü'l-Mübârek ← Mâlik b. Enes tarikiyle hadîs tahrîc etmiştir. Müslim'de bu tarikle iki rivâyet yer almaktadır. Müslim'de İbnü'l-Mübârek'ten gelen bu rivâyetleri İbnü'l-Mübârek'in 18 talebesi

vasıtasıyla nakletmiştir. En fazla rivâyette bulunan râvî ise Ebû Küreyb Muhammed b. Ala'dır (ö. 248/862).

3.1.1.2. Sünenler.

İbnü'l-Mübârek vasıtasıyla gelen yaklaşık 800 rivâyetin 500'ünün *Sünen-i Erbea*'da geçtiği daha önce tablo halinde gösterilmişti. Bu eserler içerisinde yer alan Tirmizî'nin *es-Sünen*'ine bakıldığında İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen toplam 128 rivâyetin bulunduğu görülecektir. Bu rivâyetleri İbnü'l-Mübârek, 63 hocadan rivâyet etmiş, 15 rivâyet ile Ma'mer b. Râşid en fazla rivâyette bulunduğu hocalar arasında yer almıştır. Yûnus b. Yezîd ise 8 rivâyet ile Ma'mer'i takip etmiştir. Bu iki isim dışındaki hocalarından ise 1 ile 6 arası hadîs nakletmiştir. Örneğin 40 hocasından sadece birer hadîs nakletmiştir. İbnü'l-Mübârek, Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde Şu'be, Evzâi, Mâlik b. Enes ve Süfyân es-Sevrî gibi hadîs otoritelerinden de rivâyette bulunmuştur.

Diğer taraftan Tirmizî'deki rivâyetler, İbnü'l-Mübârek'in talebeleri tarafından 134 tarikile rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlerin yarıdan fazlası Süveyd b. Nasr vasıtasıyla nakledilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Süveyd 74 senedde yer almaktadır. İbnü'l-Mübârek'in öğrencilerinden Ahmed b. Muhammed ise 34 rivâyet ile Süveyd'i takip etmektedir. Buna göre Tirmizî'deki rivâyetlerin yaklaşık %80'inin bu iki râvî tarafından nakledildiğini söylemek mümkündür. Diğer râvîler ise 1 ile 5 arası hadîs nakletmişlerdir.

Nesâî'nin *es-Sünen*'i incelendiğinde ise tekrarlarıyla birlikte İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen 289 rivâyet bulunduğu görülmektedir. İbnü'l-Mübârek, bu rivâyetleri 109 hocadan rivâyet etmiş, 30 rivâyet ile Ma'mer b. Râşid en fazla rivâyette bulunduğu hocası olmuştur. Ma'mer'i, 23 rivâyetle Şu'be, 19 rivâyetle Süfyân es-Sevrî ve 18 rivâyetle Yûnus b. Yezîd takip etmektedir. Diğer hocalarda ise 1 ile 9 arası hadîs nakledilmiştir. Nitekim 70 hocadan sadece birer hadîs rivâyet edilmiştir.

Nesâî'nin *es-Sünen*'indeki 289 rivâyeti İbnü'l-Mübârek'ten rivâyet eden râvîlerin sayısı ise 23'tür. Bu rivâyetlerin 210'unda, yani Nesâî'deki rivâyetlerin yaklaşık %73'ünde, İbnü'l-Mübârek'in talebesi Süveyd b. Nasr'ın yer aldığı görülmektedir. Denilebilir ki Süveyd'in Nesâî'deki rivâyetlerinin tamamına yakını İbnü'l-Mübârek'tendir. Süveyd'i 38 rivâyetle Hibbân b. Mûsâ takip eder. Sonuç itibariyle rivâyetlerin %85'inin bu iki râvî vasıtasıyla, geri kalan %15 oranındaki rivâyet ise diğer râvîler vasıtasıyla nakledilmiştir.

Buna benzer bir dağılım Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübra*'sında görülmektedir. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı eserinde İbnü'l-Mübârek tarikiyle tekrarları ile birlikte 549 rivâyet tahrîc

etmiştir. Bu rivâyetler İbnü'l-Mübârek'in öğrencisi 30 râvî tarafından 682 tarik ile nakledilmiştir. Süveyd b. Nasr rivâyetlerin 528'inde bulunmaktadır. Süveyd'i 82 rivâyetle Hibbân b. Mûsâ takip etmektedir. Bir başka ifade ile bu iki râvî *es-Sünenü'l-kübrâ*'daki toplam rivâyetin yaklaşık %90'ında yer almaktadır.⁶⁷⁷

Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen 56 rivâyet olduğu görülmektedir. İbnü'l-Mübârek, bu rivâyetleri 40 hocadan nakletmiştir. 10 rivâyetle Yûnus b. Yezîd kendisinden en fazla rivâyette bulunulan hoca konumundadır. Yûnus'u, 5 rivâyetle Ma'amer, 4 rivâyetle Hayve b. Şüreyh (ö. 224/838) takip etmektedir. Geri kalan 37 hocadan ise birer hadîs nakletmiştir.

Ebû Dâvûd'un eserinde yer alan bu 56 rivâyeti İbnü'l-Mübârek'ten 36 râvî nakletmiştir. Bu râvîlerin İbnü'l-Mübârek'ten naklettikleri rivâyetlerin sayısal dağılımları ise birbirine yakındır. Örneğin Nesâî, İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerinin yaklaşık %73'ünü Süveyd b. Nasr tariki ile rivâyet ederken Ebû Dâvûd'da böyle bir şey söz konusu değildir. 8 rivâyetle en fazla rivâyette bulunan Muhammed b. Alâ, Ebû Dâvûd'daki toplam rivâyetin yaklaşık %13'ünü nakletmiştir.

İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde ise İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen 29 rivâyetin yer aldığı tespit edilmiştir. İbnü'l-Mübârek, bu rivâyetleri 25 hocadan rivâyet etmiştir. Üsâme b. Zeyd'den (ö. 153/770) 3, Yûnus b. Yezîd ve Süleymân et-Teymî'den (ö. 143/760) ikişer, geri kalan 22 hocadan ise birer hadîs nakledilmiştir.

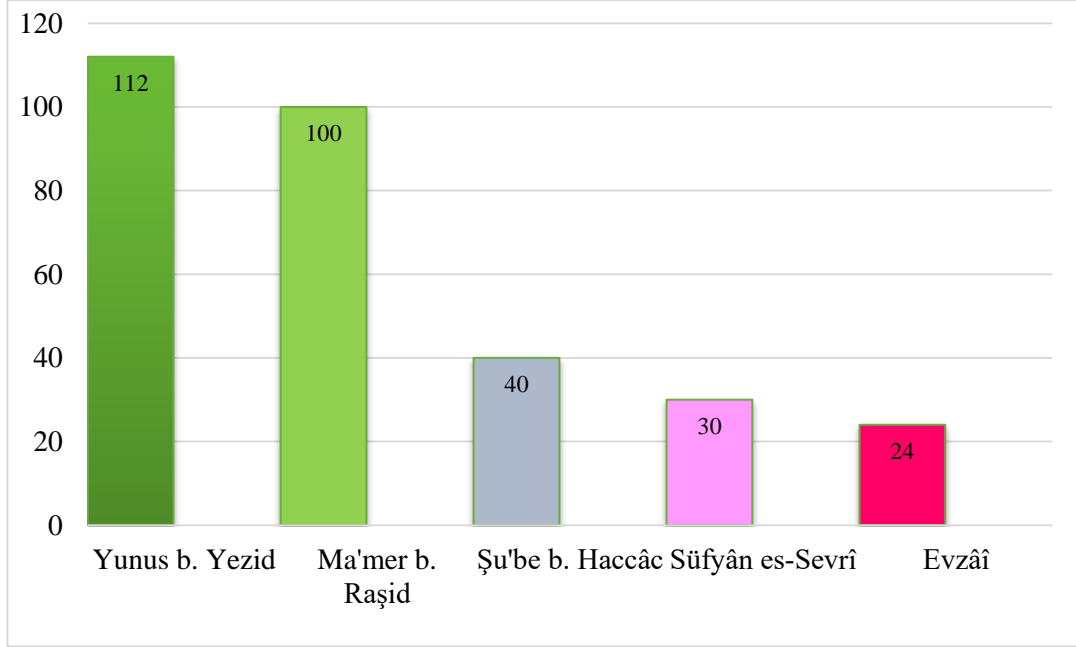
İbn Mâce'nin eserinde yer alan 29 rivâyet, İbnü'l-Mübârek'ten 29 talebesi vasıtasıyla rivâyet edilmiştir. İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerinin yaklaşık %65'i 'Amr b. Râfi' (ö. 237/851), Ebû Bekr b. Ebî Şeybe ve Ebû Küreyb tarafından rivâyet edilmiştir. En fazla rivâyette bulunan râvî 10 rivâyetle 'Amr b. Râfi'dir. Geri kalan hocaların 6'sından ise 1 ile 3 arası hadîs rivâyet etmiştir.

Kütübü Sitte eserlerinde İbnü'l-Mübârek'in kendisinden rivâyette bulunduğu hocaları ve İbnü'l-Mübârek'ten rivâyette bulunan talebelerine bakıldığı zaman belli isimlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Hadd-i zatında Kütübü Sitte dışında kalan diğer eserlerde de durum bundan farklı değildir. Her ne kadar bu çalışma bir şahıs özelinde yapılmış olsa da anlaşılan o ki, muhaddisler en fazla itimat ettiği hocalarından rivâyette bulunmayı daha uygun görmüşlerdir. Bu bilgilerden hareketle bir fikir vermesi bakımından İbnü'l-Mübârek'in en fazla

⁶⁷⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*.

rivâyette bulunduğu hocalarını ve İbnü'l-Mübârek'ten en fazla rivâyette bulunan talabelerini ve rivâyet sayılarını vermek istiyoruz.

Kütübü Sitte eserlerinde İbnü'l-Mübârek'in en fazla rivâyette bulunduğu hocaları ve rivâyetlerinin dağılımı şu şekildedir:

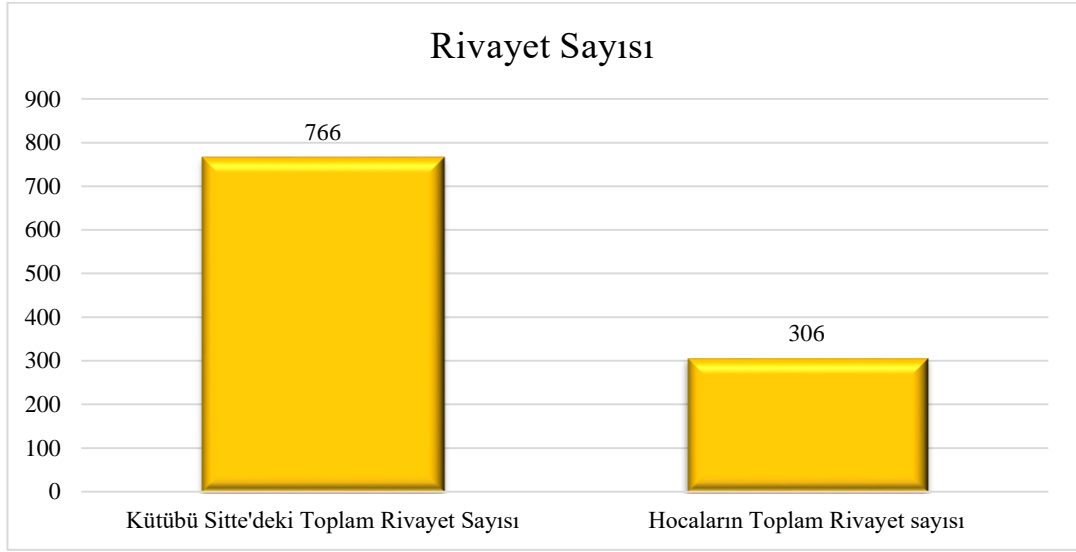

Şekil 8. Kütübü Sitte eserlerinde İbnü'l-Mübârek'in en fazla rivâyette bulunduğu hocaları ve rivâyetlerinin dağılımı

Yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi Kütübü Sitte eserlerinde İbnü'l-Mübârek'in en fazla rivâyette bulunduğu hocaları Yûnus b. Yezîd, Ma'mer b. Râşid, Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî ve Evzâî'dir. Çalışmanın farklı yerlerinde de ifade edildiği gibi İbnü'l-Mübârek, Zührî'nin rivâyetlerinin tamamını Yûnus ve Ma'mer vasıtasıyla almıştır. Özellikle Yûnus'un, hadîsleri yazması İbnü'l-Mübârek'in ondan daha fazla rivâyette bulunmasında etkili olmuştur. Nitekim İbnü'l-Mübârek, Yûnus'un kitaplarının sahîh olduğunu da söylemiştir.⁶⁷⁸ Kütübü Sitte'deki 766 rivâyetin 306'sını, yani yaklaşık %40'ını İbnü'l-Mübârek bu beş hocasından almıştır. Denilebilir ki İbnü'l-Mübârek, daha çok hadîs otoritelerinden rivâyette bulunmayı tercih etmiştir. Bu durum aynı zamanda rivâyetlerin önemli bir kısmının sonraki nesillere hadîs uzmanları kanalıyla aktarıldığının da göstergesidir.

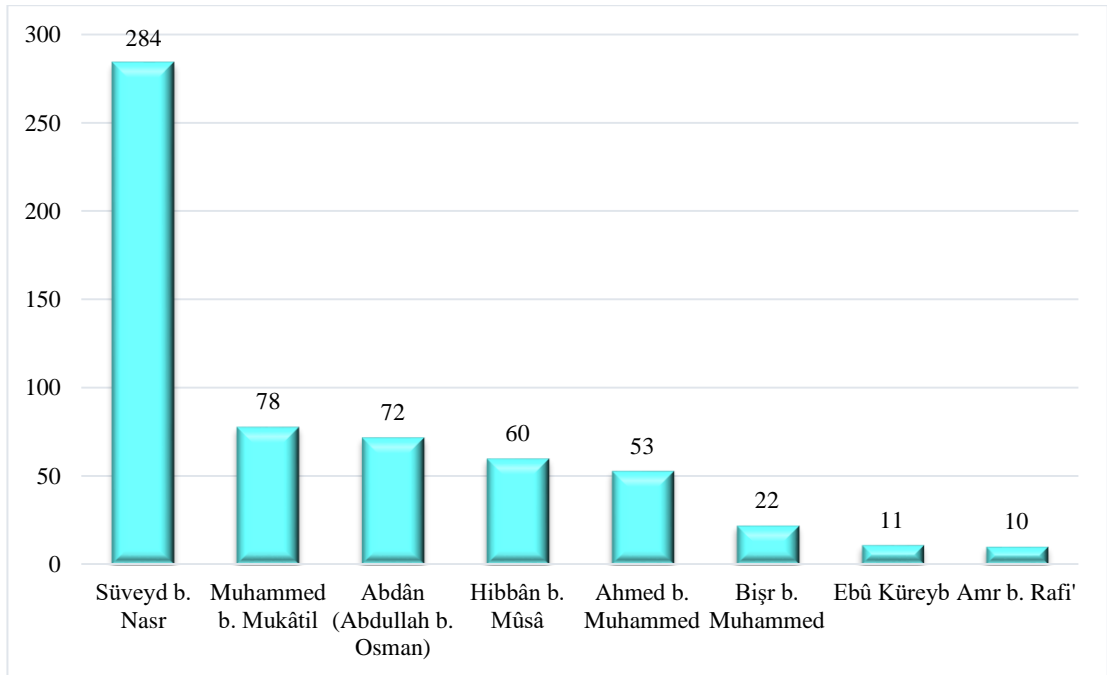
⁶⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1: 272.

İbnü'l-Mübârek tarikli *Kütübü Sitte*'deki toplam rivâyet sayısı ile yukarıda ismi zikredilen beş hocanın rivâyet sayıları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil 9. İbnü'l-Mübârek tarikli *Kütübü Sitte*'deki toplam rivâyet sayısı ile en fazla rivâyette bulunduğu beş hocasının rivâyet sayılarının karşılaştırılması

Kütübü Sitte Eserlerinde İbnü'l-Mübârek'ten En Fazla Rivâyette Bulunan Talebeleri ve Rivâyetlerinin Dağılımı:

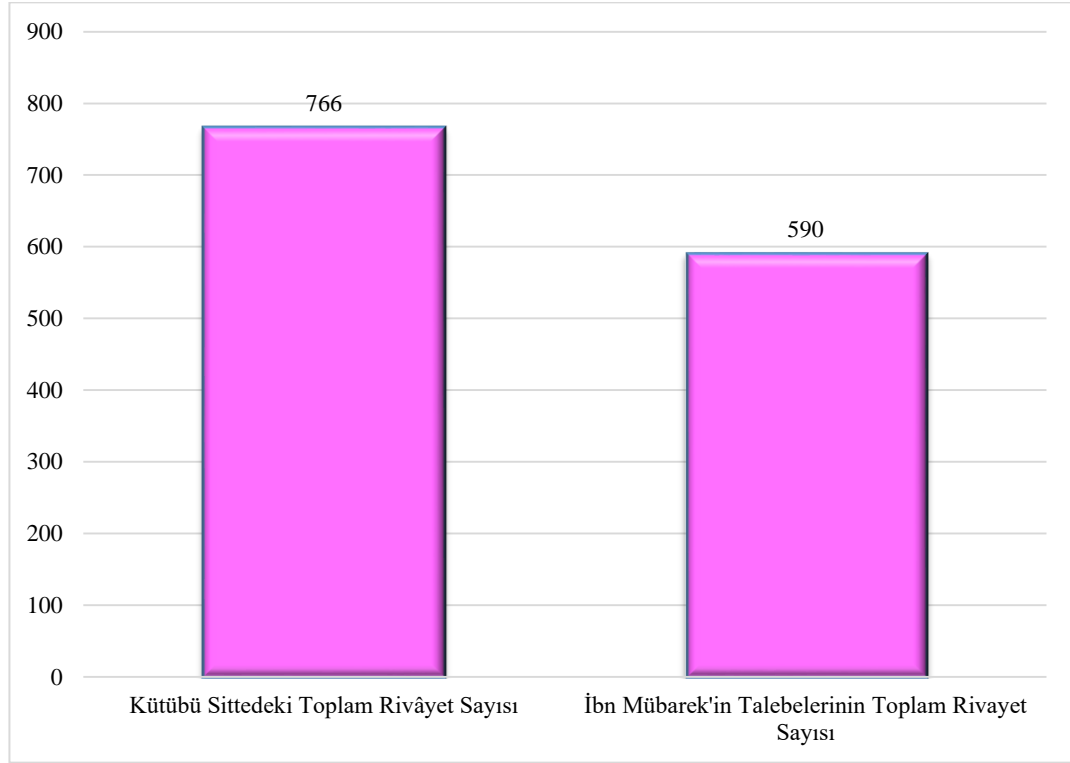

Şekil 10. İbnü'l-Mübârek'ten rivâyette bulunan talebeleri ve rivâyet sayıları

Kütübü Sitte eserlerinde İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerini en fazla nakleden talebeleri Süveyd b. Nasr, Muhammed b. Mukâtil, Abdullah b. Osman, Hibbân b. Mûsâ, Ahmed b.

Muhammed, Bişr b. Muhammed, Ebû Küreyb Muhammed b. Ala ve ‘Amr b. Râfi’dir. Bu sekiz râvî *Kütübü Sitte*’deki 766 rivâyetin 590’ını, yani %77’sini nakletmiştir. Az yukarıda da ifade edildiği gibi hadîsler, belirli şahıslar üzerinden nakledilmiş ve hadîs müelliflerine ulaşmıştır.

İbnü’l-Mübârek’in yukarıdaki talebelerinin *Kütübü Sitte*’deki toplam rivâyet sayısı içersindeki dağılımını şu şekilde göstermek mümkündür:

Şekil 11. *Kütübü Sitte*’de İbnü’l-Mübârek tarikli rivâyet sayısı ile kendisinden en fazla rivâyette bulunan talebelerinin rivâyet sayılarının karşılaştırılması

Buraya kadar *Sahîhayn* ve *Sünen-i Erbea* olarak isimlendirilen dört sünen eserindeki rivâyetler ele alınmıştır. Bundan sonra ise diğer *Sünen*’lerde İbnü’l-Mübârek tarikli rivâyetler hakkında özet bilgi verilecektir.

Dârimî’nin *es-Sünen*’inde İbnü’l-Mübârek tarihiyle gelen 33 rivâyetin bulunduğu görülmektedir. İbnü’l-Mübârek, bu rivâyetleri 14 hocadan rivâyet etmiştir. Bu rivâyetlerin 11’i Ma‘mer, 5’i İbn Cüreyc, 3’ü Yûnus b. Yezîd kanalıyla gelmiştir. Geri kalan 11 hocadan ise sadece birkaç hadîs nakledilmiştir. Dârimî’deki bu 33 rivâyeti, İbnü’l-Mübârek’ten rivâyet eden râvîlerin sayısı ise 17’dir. Saîd b. el-Muğîre (ö. 220/835) en fazla rivâyette bulunan râvîdir.

Dârekutnî’nin *es-Sünen*’inde ise 42 rivâyet bulunmaktadır. İbnü’l-Mübârek, bu rivâyetleri 27 hocadan nakletmiş, en fazla rivâyette bulunduğu hocaları 7 rivâyetle Ma‘mer, 6 rivâyetle Süfyân es-Sevrî olmuştur. Geri kalan râvîlerden ise 1 ile 3 arası rivâyette bulunmuştur.

Dârekutnî'nin bu eserinde İbnü'l-Mübârek'in “عن” lafzı ile ez-Zührî'den bir rivâyeti bulunmaktadır. Hâlbuki İbnü'l-Mübârek, Zührî'nin rivâyetlerini daha çok Yûnus b. Yezîd ve Ma'mer vasıtasıyla almıştır. Dârekutnî'de zikredilen rivâyetin başka tariklerine bakıldığında ise bahsi geçen rivâyet Zührî → *Mâlik b. Enes* → İbnü'l-Mübârek şeklinde nakledildiği görülmektedir.⁶⁷⁹ Dolayısıyla İbnü'l-Mübârek'in doğrudan Zührî'den yaptığı rivâyette inkıta'nın bulunduğu anlaşılmaktadır.

Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde bulunan bu 42 rivâyeti, İbnü'l-Mübârek'ten 28 râvî nakletmiştir. Hibbân b. Mûsâ 7 rivâyetle en fazla rivâyette bulunan râvî iken onu 4 rivâyetle Nuaym b. Hammâd takip etmektedir. Geri kalan 26 râvînin ise 1-2 rivâyeti bulunmaktadır.

Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı eserinde İbnü'l-Mübârek tarihiyle gelen 243 rivâyeti tahrîc etmiştir. İbnü'l-Mübârek, bu rivâyetleri 93 hocadan tahammül etmiştir. En fazla rivâyette bulunduğu hocası 37 rivâyetle Ma'mer'dir. Bu sırayı 24 rivâyetle Yûnus b. Yezîd, 13 rivâyetle de Süfyân es-Sevrî takip etmektedir. Geri kalan hocalardan ise 1 ile 9 arası hadîs rivâyet etmiştir.

Beyhakî'deki bu rivâyetleri, İbnü'l-Mübârek'ten 60 râvî 351 tarikten nakletmiştir. En fazla rivâyette bulunan râvîler ise Abdullah b. Osman, Hibbân b. Mûsâ, Hasan b. İsâ (ö. 239/853), Hasan b. er-Rebî' (ö. 220/835), Yahyâ b. Âdem, Nuaym b. Hammâd ve Ali b. el-Hasan'dır. Bu 7 râvî Beyhakî'deki toplam rivâyetlerin yaklaşık %70'ni nakletmektedir. Geri kalan 53 râvî ise 1 ile 7 arası hadîs rivâyet etmiştir.

Beyhakî, zaman zaman İbnü'l-Mübârek'in muhtelif konulardaki görüşlerine de yer vermiştir. En önemlisi de Beyhakî'nin, *Ahmed b. Hanbel* → *İbnü'l-Mübârek* senediyle bir rivâyete yer vermesidir.⁶⁸⁰ Her ne kadar Bağdâdî ve Zehebî; Ahmed b. Hanbel'in İbnü'l-Mübârek ile buluşmaya gidip onu göremediği yönündeki sözünü kaydetseler de⁶⁸¹ bu rivâyete göre Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Mübârek ile karşılaşmış ve ondan rivâyette bulunmuştur. Aynı zamanda bu rivâyet İbn İmâd'ın, Ahmed b. Hanbel'in İbnü'l-Mübârek'ten rivâyette bulunduğu şeklindeki beyanını da desteklemektedir.⁶⁸²

Beyhakî'deki bu rivâyetten hareketle şunu söylemek mümkündür: Her ne kadar Ahmed b. Hanbel *el-Müsned* adlı eserinde İbnü'l-Mübârek'ten doğrudan rivâyette bulunmasa da İbnü'l-Mübârek ile mülâki olmuş ve ondan rivâyette bulunmuştur. Bizzat Ahmed b. Hanbel'in

⁶⁷⁹ Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, 8: 300, (8143).

⁶⁸⁰ Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2: 375 (3434).

⁶⁸¹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 408; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 418.

⁶⁸² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 361.

İbnü'l-Mübârek'i göremediğini beyan etmesi ise belli bir tarihe kadarki bir durumun ifadesi olabilir.

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'de İbnü'l-Mübârek'ten doğrudan rivâyette bulunmaması ise şöyle açıklanabilir. İbn Hanbel, İbnü'l-Mübârek ile karşılaşsa da ondan birçok hadîs tahsil edecek imkânı bulamamıştır. Ahmed b. Hanbel'in İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen 344 rivâyetin tamamını bir râvî vasıtasıyla tahrîc etmesi de buna işaret etmektedir.

3.1.1.3. *Musannefler ve Müstedrek.*

Bu başlık altında Abdurrezzâk ve İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'leri ve Hâkim'in *el-Müstedrek*'indeki rivâyetler üzerinde durulacaktır.

Abdurrezzâk, *el-Musannef*'inde İbnü'l-Mübârek'ten 34 hadîs tahrîc etmiştir. Bu rivâyetlerin tamamını bizzat hocası İbnü'l-Mübârek'ten almıştır. Dolayısıyla İbnü'l-Mübârek'in, *el-Musannef*'in kaynaklarından biri olduğunu söylemek mümkündür. İbnü'l-Mübârek ise bu rivâyetleri, 27 hocadan tahdîs etmiştir. Evza'î ve 'Âsım b. Süleymân'dan (ö. 142/759) 3, diğer hocalarından ise 1 ile 2 arası hadîs rivâyet etmiştir.

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde ise İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen 65 rivâyet bulunmaktadır. İbnü'l-Mübârek bu rivâyetleri 34 hocadan nakletmiş, en fazla hadîs rivâyet ettiği hocası ise 15 rivâyetle Ma'mer olmuştur.

İbnü'l-Mübârek tarikli rivâyetleri 66 râvî vasıtası ile nakleden İbn Ebî Şeybe, rivâyetlerin 64'ünü hocası İbnü'l-Mübârek'ten doğrudan rivâyet etmiştir. Diğer iki rivâyeti ise Ali b. el-Hasan ve Yahyâ b. Âdem vasıtasıyla aktarmıştır. İbn Ebî Şeybe'deki rivâyetlerde merfû' hadîslere ilaveten mevkûf ve maktû' haberlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir.⁶⁸³ Bu da musannef türü yazılmış eserlerin karakteristik özelliğinin bir sonucudur.

Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde ise İbnü'l-Mübârek tarikiyle nakledilen 66 rivâyet bulunmakta olup bu rivâyetler 42 hoca vasıtasıyla nakledilmiştir. En fazla rivâyette bulunduğu hocası ise 9 rivâyetle Ma'mer'dir. *el-Müstedrek*'teki bu rivâyetleri İbnü'l-Mübârek'ten nakleden râvî sayısı ise 33'tür. Hâkim'in en fazla rivâyette bulunduğu râvî, 21 rivâyetle Abdullah b. Osman'dır. Bundan sonra Ali b. Hasan, Nuaym b. Hammâd ve Hasan b. Îsâ'nın sırasıyla 13, 11 ve 3 rivâyetleri takip eder. Geriye kalan râvîlerin ise birer rivâyetleri bulunmaktadır.

⁶⁸³ Kaynağı açısından İbn Ebî Şeybe'deki rivâyetlerin değerlendirilmesi için bk. Nihat Yatkın, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu'l-Musannef'i* (Atatürk Üniversitesi, 1998), 146-149.

Çalışmanın bu kısmına kadar Kütübü Sitte eserleri, Abdurrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'leri ile Hâkim'in *el-Müstedrek* adlı eserlerinde İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen rivâyetler ve bu rivâyetlerin hoca-talebe râvîleri ve rivâyet sayıları hakkında bilgi verilmiştir. Ancak bilindiği üzere ale'l-ebvâb sistemle telif edilmiş olan musennefat zikredilen eserler ile sınırlı değildir. İlgili alanda İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın telif etmiş olduğu *Sahîh* adlı eserleri de mevcuttur. Bu sebeple söz konusu eserlerde de İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen rivâyetler mevcuttur. Dolayısıyla bu eserlerin de bu kapsamda incelenmesi yerinde olacaktır:

İbn Huzeyme'nin söz konusu eseri incelendiğinde İbnü'l-Mübârek tarikiyle 25 rivâyetin bulunduğu görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Huzeyme, İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerini 10 râvî vasıtasıyla nakletmiştir. En fazla rivâyette bulunduğu râvî ise 9 rivâyetle 'Utbe b. Abdillâh'tır (ö. 244/858). Nitekim İbn Huzeyme'deki toplam rivâyetin %31'inde Utbe'nin ismi yer almaktadır. Muhammed b. İsâ ise 6 rivâyetiyle Utbe'yi takip etmektedir.

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde ise 127 rivâyet bulunmaktadır. Müellifin, İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerini iki râvî ile naklettiği görülmektedir. Bu rivâyetlerin 96'sı Hibbân b. Mûsâ tarafından rivâyet edilmiştir. Buna göre Hibbân b. Mûsâ'nın hocası İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerinin takrîben %70'ini rivâyet ettiği görülmektedir. Geriye kalan 42 rivâyetin 13'ünü Abdulvâris b. Ubeydillâh el-Atekî (ö. 239/853) rivâyet ederken 24 râvî ise 1-2 hadîs rivâyet etmiştir.

3.1.2. Ale'r-ricâl sistemle tasnîf edilmiş kaynaklardaki rivâyetleri.

3.1.2.1. Müsnedler.

Bilindiği gibi râvî esaslı telif edilen eserlerden biri müsnedlerdir. Bu başlık altında İbnü'l-Mübârek'in rivâyetleri Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Ahmed b. Hanbel'in eserleri çerçevesinde ele alınacaktır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *el-Müsned*'inde, İbnü'l-Mübârek tarikiyle 42 rivâyetin bulunduğu, Tayâlisî'nin bu rivâyetlerin tamamını doğrudan hocası İbnü'l-Mübârek'ten aldığı görülmüştür.

Ahmed b. Hanbel ise *el-Müsned*'inde İbnü'l-Mübârek tarikiyle tekrarlarıyla birlikte 344 rivâyet tahrîc etmiştir. Bu rivâyetler 22 râvî tarafından nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerini daha çok Ali b. İshâk (ö. 213/828), Attâb b. Ziyâd (ö. 212/827) ve İbrahim b. İshâk (ö. 215/830) vasıtasıyla rivâyet etmiştir. Nitekim bu üç râvînin rivâyetleri,

toplam rivâyetlerin yaklaşık %75' ini oluşturmaktadır. Özellikle Ali b. İshâk, Ahmed b. Hanbel'in en fazla rivâyette bulunduğu râvî olup rivâyetlerin %40'ında ismi geçmektedir.

Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi kaynaklar, Ahmed b. Hanbel'in doğrudan İbnü'l-Mübârek'ten rivâyette bulunup bulunmadığı konusunda birbirinden farklı bilgiler sunmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî ve Zehebî'deki bir rivâyete göre Ahmed b. Hanbel, şöyle söylemektedir: “İbnü'l-Mübârek'ten hadîs dinlemek için gittim. Fakat ona yetişemedim. O, Bağdâd'a geldi sonra da es-Sağr'a geçti. Onu göremedim.”⁶⁸⁴ Acaba Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Mübârek'le hiç mi karşılaşmadı yoksa ona bu yolculuğunda mı yetişemedi, bu rivâyetten hareketle bunu söylemek zor gözükmetedir. Diğer taraftan İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) ise *Şezerât* adlı eserinde Ahmed b. Hanbel'in İbnü'l-Mübârek'ten rivâyette bulunduğunu bildirmektedir.⁶⁸⁵

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*'de doğrudan İbnü'l-Mübârek'ten rivâyette bulunmamış, bir râvî vasıtasıyla İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerini aktarmıştır.

3.1.2.2. Mu'cemler.

Râvî esaslı telif edilen eserlerden bir diğeri ise mu'cemlerdir. Bu başlık altında Taberânî'nin *Mu'cemlerinde* İbnü'l-Mübârek'e ait rivâyetler incelenecektir.

Taberânî'nin, *el-Mu'cemu'l-kebîr* adlı eserine baktığımızda İbnü'l-Mübârek'ten 157 rivâyeti tahrîc edildiğini görmekteyiz. Bu rivâyetler, İbnü'l-Mübârek'in 51 öğrencisi vasıtasıyla 183 tarikten nakledilmiştir. İbnü'l-Mübârek'ten en fazla rivâyette bulunan râvîler Nuaym b. Hammâd, Yahyâ b. Abdilhamîd el-Himmânî (ö. 228/842), Hibbân b. Mûsâ, Süveyd b. Nasr ve Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'dir. Bu beş râvî *el-Mu'cemu'l-kebîr*'deki rivâyetlerin %65'ini nakletmiştir.

Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat* isimli eserinde ise İbnü'l-Mübârek'ten 50 hadîs tahrîc etmiştir. Bu rivâyetler 36 râvî tarafından nakledilmiştir. Râvîlerin rivâyet ettikleri hadîs sayıları birbirine yakındır. Örneğin en fazla rivâyette bulunan Ebû'r-Râbi' ez-Zehrânî (ö. 234/848) ve Hasan b. İsâ el-Mervezî dörder hadîs nakletmişlerdir.

⁶⁸⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11: 408; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 418.

⁶⁸⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 361.

Taberânî, *Mu‘cemler*’inde rivâyeti sevkettikten sonra hadîsle ilgili bazı değerlendirmeler yapmış ve rivâyette teferrüd varsa bunu belirtmiştir.⁶⁸⁶ Özellikle *el-Mu‘cemu’l-evsat*’ta bu şekildeki değerlendirmeler oldukça fazladır.⁶⁸⁷ Söz gelimi; “الوضوء مما

مسست النار” hadîsini Taberânî, *Ahmed b. Rişdîn* → *Yusuf b. Adî* → *Abdullah b. el-Mübârek* → *Muhammed b. Ebî Hafsa* → *Zührî* → *Abbâd b. Temîm* → *Abdullah b. Zeyd* → *Hz. Peygamber* senediyle nakletmiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Bu hadîsi Zührî’den sadece Muhammed b. Ebî Hafsa rivâyet etmiştir. İbnü’l-Mübârek bu hadîsde teferrüd etmiştir.” Yani İbnü’l-Mübârek, bu hadîsi *Zührî* → *Muhammed b. Ebî Hafsa* ’dan tek başına rivâyet etmiştir.

Taberânî *Mucemu’s-sağîr* isimli eserinde İbnü’l-Mübârek tarikiyle 7 rivâyet tahrîc etmiştir.

3.2. Günümüze Ulaşan Eserlerindeki Rivâyetleri

Daha önce de değinildiği gibi kaynaklarda İbnü’l-Mübârek’e nispet edilen birçok eser bulunmaktadır. Ancak bu eserlerin sadece bazıları günümüze ulaşabilmiştir. Bu başlık altında ilk semâ’ı 205 yılında olan Buhârî’nin küçük yaşlarda ezberledięi⁶⁸⁸ bu eserlerdeki rivâyetler incelenecektir. Bu kapsamda eserlerindeki rivâyet sayısı, bâb başlıkları, kaynağı ve sıhhati açısından rivâyetlerin durumu gibi konular ele alınacaktır.

3.2.1. Eserlerindeki rivâyet sayıları.

İbnü’l-Mübârek’in günümüze ulaşan eserlerindeki rivâyet sayıları aşığıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6. İbnü’l-Mübârek’in Günümüze Ulaşan Eserlerindeki Rivâyet Sayıları

Sıra No	Müellif	Eser	Rivâyet Sayısı
1	Abdullah b. el-Mübârek	Kitâbü’z-Zühd ve’r-Rekâik (Hüseyin b. Hasan el-Mervezî nüshası)	1627
2		Kitâbü’z-Zühd ve’r-Rekâik (Nuaym b. Hammâd nüshası)	436
3		Kitâbü’l-Cihâd	262
4		el-Müsned	272
5		el-Birr ve’s-sıla	351
6		Kitâbü’l-Erbaîn	17
Toplam			2965

⁶⁸⁶ Teferrüd, bir hadîsi rivâyette tek kalmak, tek başına rivâyet etmektir. Bk. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 315.

⁶⁸⁷ Bk. Taberânî, *Mu‘cemu’l-evsat*, hadîs no: 153, 362, 1986, 3218, 3338, 3612, 4067, 4988, 6016, 6980, 7902, 8233, 8326.

⁶⁸⁸ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1: 104.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi İbnü'l-Mübârek'in günümüze ulaşan eserlerinde toplam 2965 rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin ekserisi İbnü'l-Mübârek tarikiyle nakledilmekle birlikte isnâdında İbnü'l-Mübârek'in bulunmadığı rivâyetler de yer almaktadır. Örneğin *Kitâbü 'z-Zühd'*ün Habîburrahmân el-A'zamî tahkikli baskısında 1627 rivâyet bulunur ki bu rivâyetlerin içinde İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelmeyen haberler de vardır.⁶⁸⁹ Eserin bir diğer muhakkiki Ahmed Ferid, eserde İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen 1203 rivâyete yer vermiştir.⁶⁹⁰ Buna göre *Kitâbü 'z-Zühd'*de İbnü'l-Mübârek'in öğrencileri tarafından ilave edilmiş 424 rivâyetin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bizim tespitimize göre ise *Kitâbü 'z-Zühd'*e İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelmeyen 416 rivâyet bulunmaktadır.⁶⁹¹ Öte yandan İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü 'z-Zühd'*ünün diğer bir râvîsi olan Nuaym b. Hammâd'ın nüshasında ise 436 rivâyet bulunmaktadır.⁶⁹²

*Kitâbü 'l-Cihâd'*da 262,⁶⁹³ *el-Müsned'*de 272,⁶⁹⁴ *Kitâbü 'l-Birr ve 's-sıla'*da ise 351⁶⁹⁵ rivâyet yer almaktadır. Yukarıda değindiğimiz *Kitâbü 'z-Zühd'*ün Hüseyin b. Hasan el-Mervezî

⁶⁸⁹ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü 'z-Zühd ve yelîhi kitâbu 'r-rekâik*.

⁶⁹⁰ Bk. Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühd ve 'r-Rekâik*, thk. Ahmed Ferîd (Riyâd: Dâru'l-Mi'râc, 1995), 897.

⁶⁹¹ İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelmeyen rivâyetler için bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü 'z-Zühd ve yelîhi kitâbu 'r-rekâik*, hadîs no: 4, 12, 22, 24, 25, 31, 42, 57, 84, 158, 212, 218, 226, 324, 400, 401, 422, 423, 426, 429, 444, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 489, 490, 492, 493, 494, 495, 514, 515, 516, 517, 518, 545, 766, 780, 890, 897, 898, 903, 906, 919, 921, 938, 940, 951, 962, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013, 1014, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1031, 1032, 1033, 1034, 1035, 1036, 1037, 1038, 1039, 1040, 1041, 1042, 1043, 1044, 1045, 1046, 1047, 1048, 1049, 1050, 1051, 1052, 1053, 1054, 1055, 1056, 1057, 1058, 1059, 1060, 1061, 1062, 1063, 1064, 1065, 1066, 1067, 1068, 1069, 1070, 1071, 1072, 1073, 1074, 1078, 1079, 1084, 1085, 1087, 1088, 1089, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1095, 1096, 1097, 1098, 1099, 1100, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1108, 1109, 1110, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1116, 1117, 1118, 1119, 1120, 1121, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126, 1127, 1128, 1129, 1130, 1131, 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1137, 1138, 1139, 1140, 1141, 1155, 1156, 1157, 1158, 1159, 1160, 1161, 1163, 1164, 1165, 1166, 1167, 1168, 1169, 1170, 1171, 1172, 1173, 1174, 1175, 1176, 1177, 1178, 1179, 1180, 1181, 1182, 1183, 1184, 1215, 1219, 1220, 1221, 1222, 1223, 1225, 1230, 1231, 1238, 1241, 1265, 1266, 1267, 1268, 1269, 1270, 1271, 1282, 1294, 1304, 1305, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1325, 1326, 1356, 135, 1358, 1359, 1360, 1361, 1363, 1364, 1365, 1366, 1367, 1368, 1369, 1370, 1371, 1372, 1373, 1374, 1393, 1405, 1406, 1407, 1408, 1411, 1412, 1413, 1414, 1415, 1416, 1417, 1418, 1419, 1420, 1421, 1426, 1436, 1444, 1450, 1451, 1452, 1453, 1454, 1455, 1456, 1457, 1458, 1459, 1460, 1461, 1476, 1477, 1478, 1479, 1480, 1481, 1482, 1483, 1484, 1485, 1486, 1487, 1488, 1489, 1490, 1491, 1492, 1493, 1494, 1496, 1500, 1522, 1523, 1524, 1525, 1526, 1527, 1528, 1529, 1530, 1531, 1532, 1533, 1534, 1535, 1536, 1537, 1538, 1539, 1559, 1570, 1571, 1572, 1574, 1575, 1576, 1577, 1578, 1579, 1580, 1581, 1582, 1583, 1584, 1585, 1586, 1587, 1588, 1601, 1602, 1603, 1604, 1605, 1606, 1607, 1608, 1609, 1610, 1611, 1612, 1613, 1614, 1615, 1616, 1617, 1618, 1619, 1620, 1621, 1622, 1623, 1624, 1625.

⁶⁹² Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü 'z-Zühd ve yelîhi kitâbu 'r-rekâik*.

⁶⁹³ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü 'l-Cihâd*.

⁶⁹⁴ Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsned*. Mustafa Osman'ın tahkikinde ise *Müsned'*deki rivâyet sayısı 289'dur. Bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Müsnedü Abdillâh b. el-Mübârek ve yelîhi kitâbü 'l-birr ve 's-sıla*.

⁶⁹⁵ Hüseyin b. Hasan el-Mervezî, *Kitâbü 'l-Birr ve 's-sıla*; Mustafa Osman'ın tahkikinde ise *Kitâbü 'l-Birr ve 's-sıla'*daki Rivâyet sayısı 353'tür. Bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Müsnedü Abdillâh b. el-Mübârek ve yelîhi kitâbü 'l-birr ve 's-sıla*.

nüshasında olduğu gibi *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*'da da “ziyâde” rivâyetlerin bulunduğu görülmektedir. Hatta kitaptaki ziyâde rivâyetlerin sayısının, İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen rivâyetlerin sayısından daha fazla olduğu görülmüştür. Nitekim eserin muhakkiklerinden Muhammed Saîd, 351 rivâyetten 200 tanesinin ziyâde olduğunu ve bu rivâyetlerin sadece 151 tanesinin İbnü'l-Mübârek tarikiyle geldiğini ifade etmektedir.⁶⁹⁶

el-Birr ve's-sıla'nın muhakkiki Muhammed Saîd'in, ilgili kitabın İbnü'l-Mübârek'e nisbetinin de bir hata olduğu, bu hatanın da el-Elbânî'den kaynaklandığı şeklinde bir iddiasını da ifade etmek gerekir. Muhakkik her ne kadar İbnü'l-Mübârek'in *el-Birr ve's-sıla* isminde bir kitabının olduğunu kabul etse de tahkik ettiği nüshanın Hüseyin b. Hasan el-Mervezî'ye ait olduğunu düşünmektedir. Ona göre, Elbânî bu kitabı İbnü'l-Mübârek'in eserleri içinde saymış, daha sonra gelenler de Elbânî'nin bu yanlışını tekrar edegelmiştir. Muhammed Saîd, tahkik ettiği nüshanın İbnü'l-Mübârek'e ait olmadığını desteklemek için bazı deliller serdetmiştir. Örneğin o, şunları söylemektedir: “Hicrî IX. asra kadar Irâkî, İbn Hacer, Sehâvî (ö. 902/1497) gibi âlimler, İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla* adlı kitabından iktibaslar yapmışlar, ancak bu iktibaslardan hiçbir bir rivâyet bizim tahkik ettiğimiz *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla* nüshasında bulunmamaktadır.”⁶⁹⁷

Öncelikle şunun belirtilmesi gerekir ki muhakkikin “hicrî IX. asra kadar âlimlerin iktibas ettikleri rivâyetlerden herhangi biri bizim nüshamızda bulunmamaktadır” ifadesi abartılıdır. Her ne kadar bazı rivâyetler İbnü'l-Mübârek'in *el-Birr* adlı kitabında bulunmasa da yukarıda isimleri zikredilen müelliflerin atıfta bulunduğu bir kısım rivâyetler muhakkikin tahkik ettiği nüshada, bir kısmı ise İbnü'l-Mübârek'in diğer eserlerinde yer almaktadır. Mesela, Irâkî'nin, *İhyâu ulumi'd-Dîn*'in hadîslerini tahrîc etmek üzere kaleme aldığı *el-Muğni an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr* adlı eserinde İbnü'l-Mübârek'in hem *Kitâbü'z-Zühd* hem de *el-Birr ve's-sıla* adlı eserine atıfta bulunduğu görülmektedir. Nitekim Irâkî, *İhyâ*'daki “الصدقة تسد أخرج ابن المبارك في البر من حديث أنس بسند ضعيف: إن “سبعين بابا من الشر” rivâyetinin tahrîcinde; “الله ليذراً بالصدقة سبعين بابا من ميتة السوء” ifadesini kullanmıştır. Buna göre rivâyet İbnü'l-Mübârek tarafından tahrîc edilmiştir. Bu rivâyetin Irâkî'nin işaret ettiği İbnü'l-Mübârek'in *el-Birr* adlı eserinde olup olmadığı da araştırılmış, rivâyetin yine Enes b. Mâlik tarikiyle *el-Birr*'de rivâyet

⁶⁹⁶ Hüseyin b. Hasan el-Mervezi, *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*, 10.

⁶⁹⁷ Hüseyin b. Hasan el-Mervezi, *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*, 8-9.

edildiği tespit edilmiştir.⁶⁹⁸ Yine Irâkî, “أطعموا طعامكم الأتقياء وأولوا معروفكم المؤمنين” rivâyetini İbnü'l-Mübârek'in *el-Birr* adlı eserinde Ebû Saîd tarikiyle tahrîc ettiğini söylemiştir.⁶⁹⁹

Yukarıda verilen rivâyet Hüseyin b. Hasan'ın, İbnü'l-Mübârek'ten rivâyeti olarak *Kitâbü'z-Zühd* adlı eserde Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) kanalıyla nakledilmiştir.⁷⁰⁰ Hem *Kitâbü'z-Zühd*'ü İbnü'l-Mübârek'ten rivâyet eden hem de İbnü'l-Mübârek'in “*el-Birr ve 's-sıla*” konusundaki rivâyetlerini bir araya getiren Hüseyin b. Hasan el-Mervezî, tekrardan kaçınmak için ayrıca *el-Birr*'de rivâyet etmemiş olabilir. Çünkü her iki kitabın râvîsi de kendisidir.

Muhakkik Muhammed Saîd iddiasını desteklemek üzere *eserin “Kitâbü'l-Birr ve 's-sıla telîfü Hüseyin b. Hasan el-Mervezî an ibni'l-Mübârek ve ğayrihi”* diye isimlendirilmesinin de söz konusu nüshanın İbnü'l-Mübârek'e ait olmadığına işaret ettiğini söylemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla muhakkik, “...*Te'lîfü Hüseyin b. Hasan el-Mervezî...*” ifadesinden hareketle böyle bir çıkarımda bulunmaktadır. Hâlbuki ilk devirlerde yaşamış bazı âlimlere ait eserlerin onların meşhur öğrencileri tarafından kaleme alındığı bilinmektedir. Örneğin Ebû Hanîfe ve Evzâî gibi âlimlerin bir kısım kitapları onların güvenilir öğrencileri tarafından kaleme alınmıştır.⁷⁰¹ Dolayısıyla bu nüshayı İbnü'l-Mübârek'in talebesi Hüseyin b. Hasan el-Mervezî'nin, hocası İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerinden hareketle telif etmesi ve bazı tasarruflarda bulunması bu kitabın veya nüshanın İbnü'l-Mübârek'e nispetine engel teşkil etmeyeceği kanaatindeyiz.

3.2.2. Eserlerindeki tercemeler.

Hadîs tarihinde, tasnîf faaliyetinin erken dönemlerinde, daha çok tek konulu eserler, daha sonra ise bu konular birleştirilerek birden çok konulu daha hacimli eserler yazıldığı bir vakıadır. Tasnîfin ilk yıllarının karakteristik özelliği bu tür kitaplardır. Örneğin Süfyân es-Sevrî'nin *Kitâbü'l-Ferâiz*'i; Zâide b. Kudâme'nin (ö. 161/777) *Kitâbü'l-Menâkıb*'i; İbrahim b. Tahmân'ın *Kitâbü'l-Menâkıb* ve *Kitâbü'l-İdeyn*'i; İsmail b. Uleyye'nin (ö. 193/808) *Kitâbü't-Tahâre*, *Kitâbü's-Salât* ve *Kitâbü'l-Menâsik*'i hicrî II. asırda kaleme alınmış tek konulu eserlerdir. Aynı şekilde Merv ve Horasân'da hadîsleri ilk tasnîf eden İbnü'l-Mübârek'in yazdığı *Kitâbü'l-Cihâd* ve *Kitâbü'l-Birr ve 's-sıla* eserleri de tek konuda hadîsleri ihtiva eden eserler arasında yer almaktadır.⁷⁰²

⁶⁹⁸ Hüseyin b. Hasan el-Mervezî, *Kitâbü'l-Birr ve 's-sıla*, 145 (285).

⁶⁹⁹ Irâkî, *el-Muğni*, 1: 259.

⁷⁰⁰ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, 1: 24 (73).

⁷⁰¹ Nevzat Aydın, “Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme”, 31 (2011): 203.

⁷⁰² *Hadîs Tarihi ve Usulü* (Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015), 67.

Hicrî II. asırda tek konuda hadîsleri ihtiva eden kitaplar yazıldığı gibi bir ana başlık altında birçok alt başlığın bulunduğu eserler de telif edilmiştir. İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'z-Zühhd* adlı eseri de bu şekilde yazılmış eserler arasındadır. Tasavvufun dayanakları olan hadîslerin yer aldığı İbnü'l-Mübârek'in bu eseri, 11 ana bölümden oluşmaktadır. Sonraki yıllarda “كتاب” olarak isimlendirilecek olan ana başlıklar yoktur. Bunun yerine “el-cüz” şeklinde bölümler bulunmaktadır. Daha sonra da bu bölümler sekizinci cüz'e kadar alt başlıklara ayrılmış bu başlıklar da “باب” lafzıyla isimlendirilmiştir. Eserde toplam 48 bâb bulunmaktadır.

Kitâbın yedinci bölümündeki ilk terceme hariç diğerlerinin tamamında “باب” kelimesi zikredilmiştir. Bu yönüyle de İbnü'l-Mübârek'in hicrî II. asırda kaleme aldığı eserleri ve tercemelerin, ale'l-ebvâb sistemle yazılmış eserlere katkı sağlamıştır.

Tercemelerde dikkat çeken hususlardan biri de bazı şahısların bâb başlığı yapılmasıdır. Bu bağlamda altıncı cüzde Üveys (ö. 37/657) ve es-Sunâbihî (ö. 75/694), bir sonraki bâb da ise Âmir b. Abdî Kays ve Sıle b. Eşyem (ö. 75/694) hakkında gelen rivâyetler derlenmiştir. Yedinci cüzde ise Ebû Reyhâne ve Ömer b. Abdilâzîz hakkındaki haberlere yer verilmiştir.

Kitâbü'z-Zühhd, “باب التحضيض على طاعة الله عز وجل” (Yüce Allah'a itaate teşvik bâbı)” şeklindeki bâbla başlamış, ilk bâbın altındaki ilk rivâyet merfû' olup, sıhhatin ve boş vaktin değerini ifade eden “نعمتان مغبون...” rivâyetine yer verilmiştir. Bu rivâyetle kitaba başlanması ise oldukça anlamlı gözükmektedir. Buna göre kişinin elindeki nimetlerin kıymetini bilmesi ve zamanını Allah'a itaatle geçirecek şekilde değerlendirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aslında zühdün manası da bu rivâyetin anlamı içinde mündemiçtir. Bir bâb bazen merfû' bir rivâyetle bazen de mevkûf veya maktû' bir rivâyetle başlamaktadır. Diğer bir ifade ile rivâyetler kaynakları itibari ile herhangi bir sıralamaya tabi tutulmaksızın müellifin o anda bâb başlığı için uygun gördüğü bir rivâyetle başlamıştır.

Kitâbü'z-Zühhd'den sonra en fazla bâb başlığı *Kitâbü'l-Birr*'de bulunmaktadır. Eser tek konulu olması hasebiyle anne-babaya iyilik ana başlığı altında, muhtevaları birbirine yakın alt başlıklardan oluşmaktadır. Sonra da bu başlıkları destekleyecek gerek merfû' gerekse mevkûf ve maktû' rivâyetler herhangi bir sıralamaya tabi tutulmaksızın derc edilmiştir. İki başlık hariç,

tercemelerin tamamındaki ilk rivâyet İbnü'l-Mübârek tariklidir. Bu da bâb başlıklarının İbnü'l-Mübârek tarafından oluşturulduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Eserde yer alan “باب ما جاء في أمر الرجل والديه و نهيهما” (kişinin anne-babasına emretmesi ve yasaklaması konusunda gelen rivâyetler bâbı)” başlığı altında İbnü'l-Mübârek tarikli rivâyet olmadığı tespit edilmiştir. “باب فضل الصدقة و النفقة على العيال و الاهل” (çocuk ve aileye verilen sadaka ve nafakanın fazileti bâbı)” başlığı da İbnü'l-Mübârek'ten gelmeyen rivâyetlerle başlanmış, ancak bâbın sonlarına doğru İbnü'l-Mübârek'e ait birkaç rivâyet zikredildiği görülmüştür. Aynı zamanda ilgili başlık ile bir önceki bâb başlığının⁷⁰³ aynı olduğu da görülmektedir. Mezkûr bâbla ilgili ifade edilen bu hususlar, bâb başlıklarının tamamının İbnü'l-Mübârek tarafından oluşturulmadığı, rivâyetlerde olduğu gibi tercemelerde de sonraki râvîlerin birtakım tasarruflarının bulunduğu izlenimini uyandırmaktadır. Kitâbın son başlığı ise kölelerle ilgilidir.⁷⁰⁴ İlk bakışta anne-babaya iyilik kapsamında derlenen rivâyetlerle, köle haklarının ifade edildiği rivâyetler arasında bir bağlantı kurulamasa da, aslında her iki konunun birbirine çok benzediği görülmektedir. Bir nevi köleler de ailenin bir üyesidir. Bir diğer ifade ile köle ile efendi arasındaki ilişkiler ve haklar, evlat ile ebeveyn arasındaki ilişki ve haklar mesabesinde. Buna göre evlat anne babasına nasıl iyilikte bulunup onların haklarını gözetmekle mükellefse, köle de efendisine aynı şekilde iyilikte bulunup onun haklarını gözetmelidir. Aynı şekilde ebeveyn, çocuklarına; efendi de kölelerine karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmelidir. İşte ebeveyn-evlat ile efendi-köle arasındaki haklar ve sorumluluklar bir yönüyle birbirine benzediği için bu başlığa yer verildiği anlaşılmaktadır.

“el-Cüzü'l-evvel” ve “el-cüzü's-sânî” olmak üzere iki ana bölüme ayrılan *Kitâbü'l-Cihâd*'ın ikinci bölümünde 237. hadîsten sonra “باب في صلاة الخوف” (korku namazı bâbı)” şeklinde bir bâb başlığı bulunmaktadır. Bunun dışında kitapta herhangi bir ana başlık veya alt başlık bulunmamaktadır.⁷⁰⁵

⁷⁰³ Bu babdan önceki bâb başlığı “باب ما جاء في الصدقة و النفقة على عياله و أهله” şeklindedir.

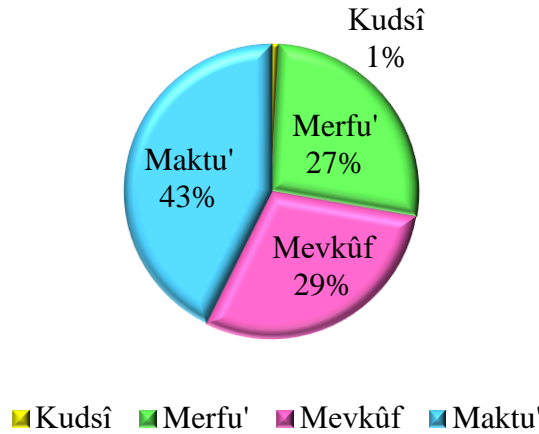
⁷⁰⁴ Hüseyin b. Hasan el-Mervezi, *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*, 177.

⁷⁰⁵ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'l-Cihâd*.

Tek nüshası Zâhiriye kütüphanesinde bulunan⁷⁰⁶ ve üç ana bölümden oluşan *el-Müsned*'in⁷⁰⁷ ikinci bölümünde “من الفرائض” ve “الكفارات و النذور” şeklinde iki; üçüncü bölümde ise “من الفتن” şekline bir alt başlık yer almaktadır. Bunun dışında konu başlığı bulunmamaktadır.

3.2.3. Kaynağı açısından rivâyetlerin durumu.

Bilindiği üzere kaynağı açısından hadîsler kudsî, merfû‘, mevkûf ve maktû‘ olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. İbnü’l-Mübârek’in günümüze ulaşan eserlerindeki rivâyetlerinde sayıları ve yoğunlukları birbirinden farklı olsa da bu dört çeşit hadîsin tamamını görmek mümkündür. Özellikle İbnü’l-Mübârek’in söz konusu eserlerine bakıldığında merfû‘ hadîslerle birlikte sahâbe ve tâbiîne ait çokça haberin bulunduğu görülecektir. Örneğin az önce zikri geçen *Kitâbü’z-Zühd*'deki 35 rivâyetin yer aldığı ilk bâbın birinci ve ikinci rivâyeti merfû‘, üçüncü rivâyeti maktû‘, dördüncü ve beşinci rivâyetlerinin ise mevkûf olduğu görülmektedir. Bu rivâyetlerden sadece 7’si merfû‘ iken; 20’si mevkûf, 8’i ise maktû‘ dur. Yani bu bâb altındaki merfû‘ haberlerin oranının %20 olduğu görülmektedir. Eserin tamamında buna yakın bir durumun söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Ahmet Ferid’in tahkikini esas alarak, sadece İbnü’l-Mübârek tarikiyle gelen rivâyetlerden hareketle yaptığımız sayıma göre *Kitâbü’z-Zühd*'de şöyle bir netice ortaya çıkmıştır. Eserdeki kudsî hadîslerin sayısı 10, merfû‘ hadîslerin sayısı 309, mevkûf hadîslerin sayısı 339 ve maktû‘ hadîslerin sayısı 490’dır. Bu rivâyetleri bir grafikte şöyle göstermemiz mümkündür:

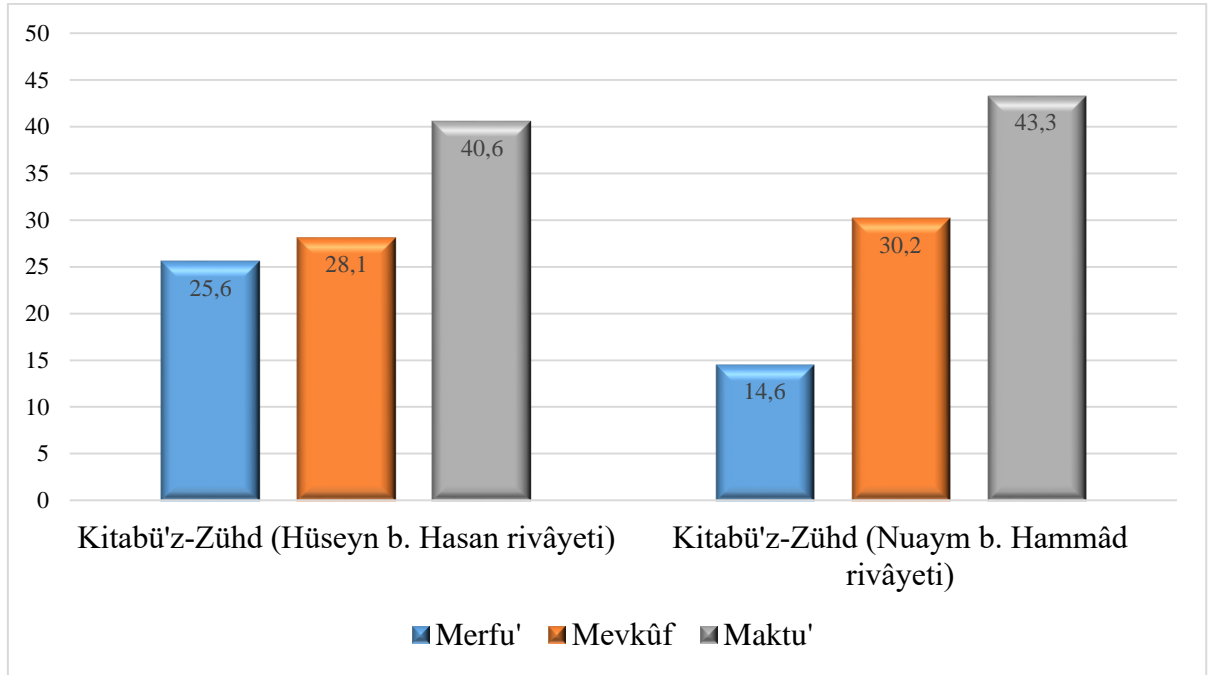
Şekil 12. Kaynağı açısından Kitâbü’z-Zühd’deki rivâyetlerin dağılımı

⁷⁰⁶ Sezgin, *Tarihu’t-turâsi’l-Arabî*, 1: 176.

⁷⁰⁷ *Kitâbü’l-Bir ve’s-Sıla* ile birlikte *Müsned*'in tahkikini yapan Mustafa Osman Muhammed 289 rivâyete yer vermiştir. Bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Müsnedü Abdillâh b. el-Mübârek ve yelîhi kitâbü’l-birr ve’s-sıla*, 13-118.

İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'z-Zühd*'ünü tahkik eden Habîburrahmân el-A'zamî 1627 rivâyete yer vermiştir. Bu 1627 rivâyetin içinde İbnü'l-Mübârek'in talebesi Hüseyin b. Hasan el-Mervezî'nin ilaveleri bulunduğu gibi Hüseyin b. Hasan'ın öğrencisi Yahyâ b. Sâid'in (ö. 318/930) de ilaveleri yer almaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hüseyin b. Hasan ve öğrencisi Yahyâ'nın *Kitâbü'z-Zühd*'e toplam 416 ziyâdesi yer almaktadır.⁷⁰⁸ Muhammed Saîd, kitaptaki 1627 rivâyetin; 358'inin merfû', 498'inin mevkûf ve 583'ünün ise maktû' olduğunu belirtmiştir. Buna göre rivâyetlerin %22'si merfû', %30,6'sı mevkûf ve %35,8'i ise maktû' dur.

Öte yandan Habîburrahmân A'zamî; *Kitâbü'z-Zühd*'ün râvîlerinden olan Nuaym b. Hammâd'ın; Hüseyin b. Hasan'ın rivâyetlerine olan ziyâdelerini de eserin sonunda vermiştir. Bu bölümdeki Nuaym'ın, İbnü'l-Mübârek'ten rivâyet etmiş olduğu haber sayısı 436'dır. Bu rivâyetlerin 64'ü merfû', 132'si mevkûf ve 189'u maktû' dur. Bir diğer ifade ile rivâyetlerin %14,6'sı merfû', %30,2'si mevkûf, %43,3 ise maktû' dur.

Şekil 13. Hüseyin b. Hasan ve Nuaym b. Hammâd'ın nüshalarındaki rivâyetlerin karşılaştırmalı dağılımı

Bu tabloya göre *Kitâbü'z-Zühd*'ün her iki nüshasında da merfû' rivâyetler diğerlerinden daha az iken, maktû' rivâyetlerin daha fazla olduğu görülmektedir. Yine her iki nüshadaki rivâyetlerin yaklaşık %70'i sahâbe ve tâbiîne aittir. Bu da İbnü'l-Mübârek'in sahâbe ve tâbiîn sözlerine verdiği önemin bir göstergesidir. Aynı zamanda bu dağılım, hicrî II. asrın başlarında

⁷⁰⁸ Muhammed Saîd bu ilavelerin 411 olduğunu ifade etmektedir. Bk. Muhammed Saîd Muhammed Hasan Buhârî, *el-İmâm Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî el-muhaddisu'n-nâkid* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, t.y.), 61.

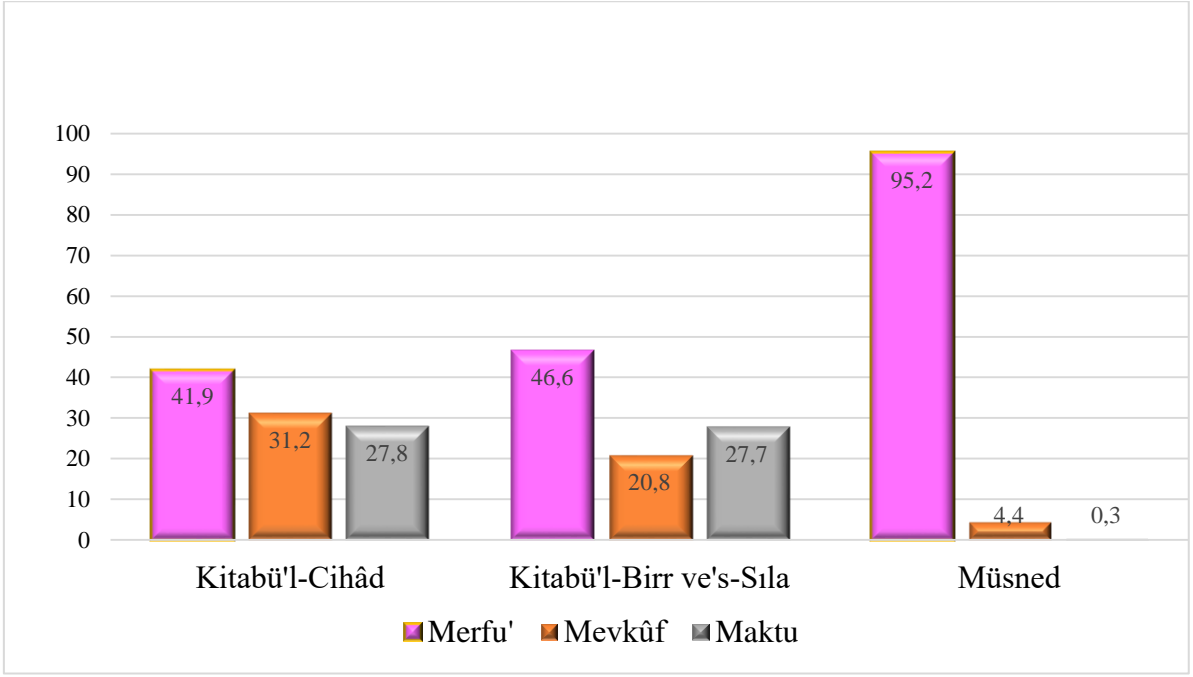
İbn Şihâb ez-Zühri'nin Hz. Peygamber'e ait olan haberlerle birlikte sahâbe sözlerini de yazma anlayışı, aynı asrın sonlarında İbnü'l-Mübârek tarafından da devam ettirildiğini göstermektedir.⁷⁰⁹ Öyle anlaşılıyor ki İbnü'l-Mübârek, insanları ahlâki olgunluğa ve kemâle ulaştırma konusunda kullanabileceği bütün rivâyetlere başvurmuştur.

İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'l-Cihâd* ve *Kitâbü'l-Birr* adlı eserlerinde de çokça mevkûf ve maktû' haberlere yer verilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 262 rivâyetin yer aldığı *Kitâbü'l-Cihâd*'de 110 merfû', 82 mevkûf ve 73 maktû' haber bulunmaktadır. Yani rivâyetlerin %41,9 merfû', %31,2 mevkûf ve %27,8 maktû'dur. Muhammed Saîd'in tespitine göre ise *Kitâbü'l-Birr*'de 351 rivâyetin; 131 merfû', 31'i mevkûf, 81 de maktû' dur. Buna göre bu kitaptaki rivâyetlerin %37,3'ü merfû', %8,8'i mevkûf, %23'ü de maktû' dur.

İbnü'l-Mübârek'in bu eserlerindeki rivâyetlerinin aksine, *el-Müsned*'indeki rivâyetlerin büyük çoğunluğu merfû'dur. Yaptığımız inceleme neticesinde *el-Müsned*'deki 272 rivâyetin 259'unun merfû' olduğu görülmüştür. Bu da rivâyetlerin yaklaşık %95'ini oluşturmaktadır. Buradan hareketle, İbnü'l-Mübârek, ahlâki konularda sahâbe ve tâbiîn'in haberlerine sıklıkla müracaat ederken, ahkâmla ilgili konularda ise daha çok merfû' haberleri hüccet olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

⁷⁰⁹ Salih İbn Keysân; ez-Zühri ile birlikte Hz. Peygamber ve sahâbe'nin sözlerini yazmaları konusundaki tavırlarını şöyle anlatır: “Ben ve Zühri elbirliğiyle ilim talep ediyorduk. Hz. Peygamber'den yapılan rivâyetleri yazdık. Zühri bir ara: “Sahâbe'den yapılan rivâyetleri de yazalım. Onlar da sünnettir” dedi. Ben ise: “Hayır, onlar sünnet değildir” dedim. O yazdı ben yazmadım. Neticede o kârlı, ben de zararlı çıktım”. Bk. Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 106-107.

Şekil 14. Kitâbü'z-Zühd dışındaki üç eserdeki rivâyetlerin karşılaştırmalı dağılımı

Bu dağılıma göre her üç eserde de merfû', mevkûf ve maktû' rivâyet bulunmaktadır. Üç eserde merfû' rivâyetler diğerlerinden daha fazladır. En az merfû' rivâyet *Kitâbü'l-Cihâd*'de bulunurken, en fazla merfû' rivâyet *el-Müsned*'de yer almaktadır. *el-Müsned*, bu yönüyle hicrî III. asırda telif edilen sünen türü eserlere benzemektedir. Yine *Kitâbü'l-Cihâd* ve *Kitâbü'l-Birr*'deki rivâyet oranları arasındaki fark, *el-Müsned*'dekine göre daha azdır. Anlaşılan o ki, İbnü'l-Mübârek, ahkâmla ilgili konularda daha çok merfû' hadîsleri eserine alırken, ahlâkla ilgili konularda merfû' haberlerle birlikte mevkûf ve maktû' haberlerden daha fazla istifade etmiştir.

Kaynağı bakımından İbnü'l-Mübârek'in günümüze ulaşan eserlerindeki rivâyetlerin dağılımını gösteren bir tablo şöyledir:

Tablo 7. Kaynağı Bakımından İbnü'l-Mübârek'in Günümüze Ulaşan Eserlerindeki Rivâyetlerin Dağılımı

Sıra No	Eser Adı	Rivâyet Sayısı	Merfû'	Mevkûf	Maktû'	Mürsel veya Mu'dal	İbnü'l-Mübârek Tarikli Olmayan Rivâyetler
1	Kitâbü'z-Zühd ⁷¹⁰ (Hüseyin b. Hasan el-Mervezî rivâyeti)	1627	358	498	583	186	411
2	Kitâbü'z-Zühd ⁷¹¹ (Nuaym b. Hammâd'ın, Hüseyin b. Hasan el-Mervezî'nin rivâyetlerine ziyâdesi)	436	64	132	189	46	
2	Kitâbü'l-Cihâd ⁷¹²	266	71	87	80	28	
3	el-Müsned	272	259	12	1		
4	Kitâbü'l-Birr ⁷¹³ ve's-sıla	351	131	61	81	72	200

3.2.4. Sıhhati açısından rivâyetlerin durumu.

İsnâdın önemini dile getiren İbnü'l-Mübârek'in, kendi rivâyetlerinde buna ne kadar riayet ettiği konusu üzerinde durulması gereken bir konudur. Esasen onun bütün rivâyetlerini tek tek ele alıp bir sıhhat değerlendirmesinde bulunmak bu çalışmanın sınırlarını zorlayacaktır. Zira onun kendi eserlerinde ve temel hadîs kaynaklarında yer alan yaklaşık beş bin rivâyeti bulunmaktadır. Dolayısıyla bu başlık altında *Muvatta* dışındaki *Kütübü Tis'a* ve günümüze ulaşan bazı eserlerinden hareketle bir değerlendirme yapılmış ve bu eserlerde yer alan her bir rivâyetin sıhhatini yeniden araştırmak yerine bu rivâyetler hakkında verilmiş tashîh ve taz'if hükümleri esas alınmıştır. Örneğin *Buhârî* ve *Müslim*'deki rivâyetler, bu iki müellifin şartlarına göre doğrudan sahih olarak kabul edilmişken, Tirmizî'de bulunan rivâyetler büyük oranda kendisinin vermiş olduğu hükümler çerçevesinde tasnif edilmiştir. Diğer kaynaklarda geçen rivâyetlerde ise genelde Şuayb el-Arnaûd ve el-Elbânî gibi muhakkiklerin vermiş olduğu

⁷¹⁰ Muhammed Saîd Muhammed Hasan Buhârî, *el-İmâm Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî el-muhaddisu'n-nâkid*, 60-61.

⁷¹¹ Muhammed Saîd Muhammed Hasan Buhârî, *el-İmâm Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî el-muhaddisu'n-nâkid*, 60-61.

⁷¹² Muhammed Saîd Muhammed Hasan Buhârî, *el-İmâm Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî el-muhaddisu'n-nâkid*, 58.

⁷¹³ Hüseyin b. Hasan el-Mervezi, *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*, 24. Ayrıca *Kitâbü'l-Birr*'in tahkikini yapan Muhammed Saîd, eserdeki 10 rivâyetin isnadının çok zayıf, 46 rivâyetin zayıf; bunların dışında kalan 295 rivâyetin ise hasen li-gayrihi ve bunun üstünde olduğunu belirtmiştir. Bk. Hüseyin b. Hasan el-Mervezi, *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*, 24.

hükümler esas alınmıştır. İbnü'l-Mübârek'in kendi eserlerinde de aynı yöntem izlenmiş, bu eserlerin tahkikini veya tahririni yapan araştırmacıların verdiği hükümler üzerinden gidilmiştir. Ayrıca hakkında herhangi bir değerlendirme bulunmayan bazı rivâyetlerin sıhhat değerlendirmesi de tarafımızdan yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre İbnü'l-Mübârek'in temel hadîs kaynaklarındaki ve kendi eserlerindeki rivâyetlerin sıhhat durumu şöyledir:

1. Temel Hadîs Kaynaklarındaki Rivâyetlerin Sıhhat Durumu

Tablo 8. Temel Hadîs Kaynaklarındaki Rivâyetlerin Sıhhat Durumu

	Makbûl		Merdûd			
	Sh	Hs	Zy	Şid Zy	Mrs	Mnk
Buhârî ⁷¹⁴	226					
Müslim ⁷¹⁵	38					
Tirmizî ⁷¹⁶	71	34	16	4	1	2
Nesâî ⁷¹⁷	248	19	22			
Ebû Dâvûd ⁷¹⁸	19	23	9		3	2
İbn Mâce ⁷¹⁹	18	6	5			
Ara Toplam	620	82	52	4	4	4
	702 (%91,6)		64 (%8,3)			
Müsned ⁷²⁰ (Ahmed b. Hanbel)	174	71	89	12	1	
Dârimî ⁷²¹	23	3	5			2
Genel Toplam	969 (%84,5)		173 (%15)			

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Kütübü Sitte eserlerinde makbûl rivâyetlerin oranı %91'den fazladır. Bu da ilgili eserlerdeki İbnü'l-Mübârek tarikli rivâyetlerin neredeyse tamamının makbûl olduğu anlamına gelmektedir. Bunun yanında bu eserlerde yaklaşık %8 oranında merdûd rivâyet bulunmaktadır. Bu durum *Kütübü Tis'a* çerçevesinde değerlendirildiğinde de yine %80'den fazla rivâyetin makbûl olup, merdûd rivâyetlerin sadece %15 civarında olduğu görülmektedir.

⁷¹⁴ Buhârî'nin şartlarına göre.

⁷¹⁵ Müslim'in şartlarına göre.

⁷¹⁶ Sıhhat hükümlerinin büyük çoğunluğu Tirmizî'ye ait.

⁷¹⁷ Sıhhat hükümleri el-Elbânî'ye ait.

⁷¹⁸ Sıhhat hükümleri Şuayb el-Arnaûd'a ait.

⁷¹⁹ Sıhhat hükümleri el-Elbânî'ye ait.

⁷²⁰ Sıhhat hükümleri Şuayb el-Arnaûd'a ait.

⁷²¹ Sıhhat hükümleri muhakkik Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî'ye ait.

2. Kendi Eserlerindeki Rivâyetlerin Sıhhat Durumu

Tablo 9. Kendi Eserlerindeki Rivâyetlerin Sıhhat Durumu

	Makbûl		Merdûd									Hk Y
	Sh	Hs	Zy	Şid Zy	Mrs	Mbh	Mnk +Mdl	Mst	Blğ	An'ane	Mch	
Kitâbü'z-Zühd	431	133	195	18	119	104	89+4	7	24	21	7	51
	564 (%46,8)		588 (%48,8)									51 (%4,2)
el-Müsned	128	77	46	14	1	1	5					
	205 (%75,3)		67 (%24,6)									
Kitâbü'l-Birr ve's-sıla	53	44	12		27	5	4	1	1			3
	97 (%64,2)		50 (%33,1)									3 (%1,9)
Toplam	866 (%53,2)		705 (%43,3)									53 (%3,2)

Abdullah b. el-Mübârek'in kendi eserlerindeki rivâyetlerinin sıhhat durumunu tespit etmek için *Kitâbü'z-Zühd*, *el-Müsned* ve *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla* adlı üç eseri esas alınmıştır. Bu eserlerdeki rivâyetlerinin tamamını incelemek yerine sadece İbnü'l-Mübârek tarihli rivâyetler ele alınmıştır. Bu kapsamda *Kitâbü'z-Zühd*'de 1203, *el-Müsned*'de 272 ve *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*'da ise 151 rivâyet üzerinde durulmuştur. Söz konusu rivâyetler yukarıdaki tablo ışığında değerlendirildiğinde toplamda makbûl rivâyetlerin oranı daha fazla olsa da merdûdların oranının azımsanamayacak kadar yüksek olduğu görülmektedir.

Her bir eser kendi içerisinde değerlendirildiğinde *Kitâbü'z-Zühd* adlı eserdeki makbûl rivâyetlerin oranı %46,7 merdûd rivâyetlerinkinin ise %49'dur. Buna göre bu eserdeki rivâyetlerin büyük çoğunluğunu zayıf rivâyetler oluşturmaktadır. Bu sonuç, İbnü'l-Mübârek'in ahlakî konulardaki rivâyetlerde daha esnek davrandığını göstermektedir. Bir diğer ifadeyle İbnü'l-Mübârek'in ahlakî konularda hadîsin senedinden ziyade muhtevasına önem verdiği anlaşılmaktadır. Aynı durumun *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla* adlı eseri için de geçerli olduğu söylenebilir.

el-Müsned'deki rivâyetler incelendiğinde ise hadîslerin büyük çoğunluğunun sahîh ve hasen olduğu görülecektir. İbnü'l-Mübârek, bu eserinde ahkâmla ilgili rivâyetleri topladığı için daha çok merfû' rivâyetleri tercih etmiş ve sıhhat konusunda da daha titiz davranmıştır.

İbnü'l-Mübârek'in gerek temel hadîs kaynaklarındaki gerekse kendi eserlerindeki rivâyetlerin mutlak manada merdûd olmasının temelinde iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi

râvide cerhi gerektirecek bir kusurun bulunması, ikincisi ise senedin munkatı' olmasıdır. Temel hadîs kaynaklarında senedinde ikita bulunan rivâyetlerin sayısı azdır. Buna mukabil *el-Müsned* dışındaki diğer iki eserlerindeki rivâyetlerde bu sayının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Söz gelimi *Kitâbü'z-Zühd*'deki mürsel, munkatı', mu'dal ve belâğ rivâyetlerin toplam sayısı 236'dır. Bu da mezkûr eserdeki İbnü'l-Mübârek tarikli 1203 rivâyetin yaklaşık %20'sine tekabül etmektedir.

3.2.5. Rivâyette bulunduğu hocaları.

İbnü'l-Mübârek'in hadîs tahammül ettiği çok sayıda hocası bulunmaktadır. Çalışmanın önceki bölümlerinde de yer yer değinildiği gibi İbnü'l-Mübârek, hadîs öğrendiği hocalarının sayısı hakkında şöyle demiştir: “Dört bin hocadan hadîs tahammül ettim. Ancak bunların bin tanesinden rivâyette bulundum.”⁷²² Buna göre onun, birçok hocadan hadîs dinlediği ancak rivâyet edeceği zaman bu hocaları arasında da seçici davrandığı anlaşılmaktadır. Yine önceki bölümlerde ricâl kitaplarında kaydedilen İbnü'l-Mübârek'in hoca-talebe isimleri liste halinde verilmişti. Ayrıca Kütübü Sitte kapsamında en fazla rivâyette bulunan hoca-talebe isimleri ve değerlendirmesi de zikredilmişti. Burada ise bir fikir vermesi bakımından *Kitâbü'z-Zühd* ve *el-Müsned*'de en fazla rivâyette bulunduğu hocalarının isimleri ve rivâyet sayıları verilecektir. Yaptığımız incelemeye göre İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*'de 153 hocadan rivâyette bulunmuştur. Aşağıdaki listede 10'dan fazla rivâyette bulunan hocaları verilmektedir.

Tablo 10. İbnü'l-Mübârek'in Kitâbü'z-Zühd'de En Fazla Rivâyette Bulunduğu Hocaları ve Rivâyet Sayıları

1	Süfyân es-Sevrî	144	%11,9
2	Ma'mer	79	%6,5
3	Abdullah b. Lehîa	49	%4
4	Şu'be	41	%3,3
5	el-Evzâî	31	%2,5
6	Süfyân b. Uyene	30	%2,4
7	Ca'fer b. Hayyân	29	%2,4
8	el-Mübârek b. Fedâle	27	%2,2
9	İsmail b. Ayyâş	26	%2,1
10	Mis'ar b. Kidâm	26	%2,1
11	Cerîr b. Hâzim	25	%2

⁷²² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 276; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 397.

12	Yahyâ b. Eyyub	25	%2
13	Hammâd b. Seleme	20	%1,6
14	Hayve b. Şüreyh	19	%1,5
15	Mâlik b. Miğvel	17	%1,4
16	Mâlik b. Enes	16	%1,3
17	Süleymân b. el-Muğîre	16	%1,3
18	Yahyâ b. Ubeydillah	16	%1,3
19	İsmail b. Ebî Hâlid	15	%1,2
20	Abdurrahmân b. el-Mes‘ûdî	14	%1,1
21	Rişdîn b. Sa‘d	14	%1,1
22	Abdurrahmân b. Yezîd	12	%0,9
23	Mûsâ b. Ubeyde	12	%0,9
24	Şerik b. Abdillâh	12	%0,9
25	Sevr b. Yezîd	10	%0,8
26	Avf	10	%0,8

Yukarıda verilen bilgiler ışığında İbnü'l-Mübârek'in en fazla rivâyette bulunduğu hocasının 144 rivâyetle Süfyân es-Sevrî olduğu görülmektedir. Yine onun, 26 hocasından 10 ve üzeri hadîs rivâyet ettiği, 127 hocasından ise 1 ile 9 arası rivâyette bulunduğu tespit edilmiştir. İbnü'l-Mübârek yukarıda isimleri verilen 26 hocasından 1206 rivâyette bulunmuştur. Bu sayı toplam rivâyetlerin yaklaşık %61'ine tekabül etmektedir.

Müellifin, *el-Müsned* adlı eserinde en fazla rivâyette bulunduğu hocaları ise şöyledir:

Tablo 11. İbnü'l-Mübârek'in el-Müsned'de En Fazla Rivâyette Bulunduğu Hocaları ve Rivâyet Sayıları

1	Ma‘mer	25	%9.1
2	Şu‘be	23	%8.4
3	Hammâd b. Seleme	15	%5.5
4	Süfyân es-Sevrî	10	%3.6
5	Yahyâ b. Ubeydillah	10	%3.6

Bunların dışında İbn Lehîa, Ubeydullah b. Ömer ve Rişdîn b. Sa‘d’dan 9, İmâm Mâlik’ten 8, bunun dışındaki hocalarından ise 1 ile 6 arası rivâyette bulunmuştur. Bu dağılıma

göre *el-Müsned*'deki 272 rivâyetin yaklaşık %30'nun bu beş râvî tarafından rivâyet edildiği görülmektedir.

3.2.6. Kitaplarını rivâyet eden talebeleri.

İbnü'l-Mübârek'in günümüze ulaşan eserleri belli şahıslar tarafından rivâyet edilmiştir. Yani Hüseyin b. Hasan el-Mervezî (ö. 246/861) *Kitâbü'z-Zühd* ve *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*'nın; Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843) *Kitâbü'z-Zühd*'ün, Saîd b. Rahme b. Nuaym el-Missîsî (ö. 251-260/865-873) *Kitâbü'l-Cihâd*'ın; Hibbân b. Mûsâ el-Mervezî ise (ö. 233/848) *el-Müsned*'in râvîsidir.

Neredeyse *el-Müsned*'deki rivâyetlerin tamamı Hibbân tarafından nakledilmiştir. İkinci bölümdeki “من الفرائض” başlığı altında zikredilen 8 hadîs ise İbrahim b. Abdillâh el-Hallâl tarafından rivâyet edilmiştir.⁷²³

Hibbân b. Mûsâ, *el-Müsned*'in râvîsi olmasının yanında diğer hadîs kaynaklarında da İbnü'l-Mübârek'ten çokça rivâyette bulunmuştur. Örneğin Buhârî'de 21, Müslim'de 1, Nesâî'de 38 rivâyet Hibbân tarafından nakledilmiştir. Bu yönüyle Nesâî'deki İbnü'l-Mübârek'e ait rivâyetleri en çok rivâyet eden ikinci râvî konumundadır. İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde 96 rivâyetle bu râvî ilk sırada yer almaktadır. Bunun dışında Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde 7 rivâyetin bulunduğu da görülmüştür.⁷²⁴

3.3. Rivâyet Metodu

Bu başlık altında Abdullah b. el-Mübârek'in gerek günümüze ulaşan eserlerinden gerekse kaynaklarda onun metoduna işaret eden bilgilerden hareketle rivâyet metodu üzerinde durulacaktır. Bu bağlam da öncelikle hadîs usûlü eserlerinde ve diğer kaynaklarda onun metoyla ilgili rivâyet âdâbı, kitaptan rivâyete önem vermesi, ehil olmayana rivâyetten kaçınması ve müzakere esnasındaki uygulamaları gibi konular ele alınacak, sonra da kendi eserlerindeki rivâyet sîgaları, rivâyetlerindeki şek ifadeleri, mühmem ve mürsel rivâyetleri gibi konular sunulacaktır. Dolayısıyla da İbnü'l-Mübârek'in, alanında ilk olma özelliği taşıyan söz konusu eserlerindeki rivâyet metodu tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu da İbnü'l-Mübârek'in şahsında hicrî II. asırda var olan rivâyet üslûbunu anlamaya bir nebze ışık tutacaktır.

⁷²³ Feraiz başlığı altında İbrahim b. Abdillâh tarafından rivâyet edilen hadîsler için bk. Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsned*, hadîs no: 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169.

⁷²⁴ Rivâyetlerin dağılımı için bk. Ek-2.

3.3.1. Rivâyet âdâbı.

Hadîs ilminde hocanın rivâyet meclisine gelmek istediği zaman gusletmesi, abdest alması, güzel koku sürünmesi, misvak kullanması, sakalını taraması, hadîs rivâyet edeceği meclisin tam ortasına oturması, yaslanması ve vakarlı olması müstehap görülmüştür. İmâm Mâlik, şöyle demektedir: “Allah Rasulü’nün sözüne hürmet etmeyi seviyorum. Abdestsiz ve yaslanmadan asla rivâyette bulunmam.” Muhaddisler, abdestsiz hadîs rivâyet etmeyi kerih görmüşler ve ancak abdestli olarak hadîs okunabileceğini söylemişlerdir. İbn Müseyyeb’e hastalığı sebebiyle yatarken bir hadîs sorulunca, o kalkmış, oturmuş ve daha sonra hadîsi rivâyet etmiştir. Hadîs rivâyeti konusundaki aynı hassasiyet ve titizlik İbnü’l-Mübârek’te de görülmektedir. O, yürüdüğü esnada kendisine bir hadîs sorulunca şöyle cevap vermiştir: “Bu (şekilde yürüyerek rivâyet etmek) hadîse saygısızlıktır.” Bu rivâyete göre onun hadîsi ayakta veya yürüyerek rivâyet etmeyi hadîse karşı hürmetsizlik olarak telakki ettiği anlaşılmaktadır.”⁷²⁵

Rivâyette İhlas ve Samimiyetin Önemini Vurgulaması

İbnü’l-Mübârek, ömrünü hadîs öğrenme ve öğretmeye adanmış bir muhaddistir. Ebû Salîh el-Ferrâ’nın rivâyetine göre İbnü’l-Mübârek, “her kim ilimde cimrilik ederse üç şeyle imtihan olur. O kişi ya ölür, ilmî onunla gider, ya ilmini unuttur, ya da sultana tabi olur”⁷²⁶ diyerek hadîs rivâyetine teşvik etmiştir.

Rivâyetin en önemli edeplerinden biri ihlas ve samimiyettir. Birçok muhaddis, yazmış olduğu eserlerde veya çeşitli vesilelerle bunun önemini dile getirmiştir. Hadîs veya sünnetin öğrenilip öğretilmesi dışında dünyalık herhangi bir amacın güdülmesi tasvip edilmemiştir. İbnü’l-Mübârek, “kendisinden yazılsın düşüncesiyle kim hadîs talep eder ve yazarsa cennetin kokusunu alamaz.”⁷²⁷ Başka bir rivâyette ise “Allah’ın rızasını murad eden kimse için hadîs talep etmekten daha faziletli bir şey bilmiyorum”⁷²⁸ diyerek ilimde ihlas ve samimiyetin önemini vurgulamıştır. Yine o, ilmin nihai gayesinin Allah rızası olduğunu şu ifadeyle dile getirir: “Biz ilmî dünya için talep ettik. O bize dünyayı terk etmeyi öğretti.”⁷²⁹

⁷²⁵ Bağdâdî, *el-Câmi*, 1: 212; Kâsımî, *Kavâidü’l-tahdîs*, 234.

⁷²⁶ Bağdâdî, *el-Câmi*, 1: 324.

⁷²⁷ Bağdâdî, *el-Câmi*, 1: 88.

⁷²⁸ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Miftahu’l-cenne fi’l-ihdicac bi’s-sünne* (Medine: el-Câmiatü’l-İslâmiyye, 1409), 51.

⁷²⁹ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 3: 224.

İbnü'l-Mübârek'e nisbet edilen şu söz ilim talebesinin ilim yolculuğunda takip etmesi gereken metodu net bir şekilde ortaya koymaktadır: “İlmin başı niyet, sonra dinlemek, sonra anlamak, sonra hıfz, sonra amel ve daha sonrada neşr'dir.”⁷³⁰

Rivâyete Kur'ân Tilaveti İle Başlaması

İbnü'l-Mübârek'in hadîs rivâyeti esnasında dikkat ettiği hususlardan biri de söze Allah'ın kelamı ile başlamasıdır. Bu konuda Ubeyd b. Cenâd'dan (ö. 231/845) gelen bir rivâyete göre kendisi İbnü'l-Mübârek'e hadîs yazdırması için gittiğinde Abdullah b. el-Mübârek, ona Kur'ân okuyup okumadığını sormuş, Ubeyd okuduğunu söylediğinde de ise tekrar okumasını talep etmiştir. Bunun üzerine Ubeyd, bir aşır okumuş, bu kırâatten sonra Abdullah b. el-Mübârek kırâat ilmi ile ilgili bazı meseleler hakkında Ubeyd'e sorular yönelmiştir. Bu muhavere den sonra Abdullah b. el-Mübârek ve Ubeyd hadîs üzerine konuşmaya devam etmişlerdir.⁷³¹ Görüldüğü gibi İbnü'l-Mübârek hadîs tahsili için gelen öğrencisine önce Kur'ân okutmuş, daha sonra ise rivâyet aşamasına geçmiştir.

Hocalarının Yanında Rivâyetten Kaçınması

Hicrî II. asırda hoca-talebe arasındaki ilişkinin sevgi ve saygı merkezli olduğu ve bunun hadîs rivâyetine de etki ettiği görülmektedir. Örneğin hadîs talebeleri hocalarının yanında çok fazla konuşmamışlar ve daha çok dinlemeyi tercih etmişlerdir. Nitekim İbnü'l-Mübârek, Hammâd b. Zeyd'in yanında bulunduğu bir sırada hadîs talebeleri Hammâd b. Zeyd'e “Ya Eba İsmail! Ebû Abdîrrahmân'ın bize rivâyette bulunmasını söyle de tahdîs etsin” demişler, Hammâd b. Zeyd bu isteği İbnü'l-Mübârek'e iletince İbnü'l-Mübârek, “fesübhanellah! Ya Eba İsmail, sen burada iken ben rivâyette mi bulunayım” demiştir. Bunun üzerine Hammâd ısrar edince İbnü'l-Mübârek, “خذوا أخبارنا أبو اسماعيل حماد بن زيد” diyerek edebinden dolayı bu rivâyet meclisinde Hammâd'ın dışında başka bir hocadan bir harf bile nakletmemiştir.⁷³²

İbnü'l-Mübârek, hocalarının yanında rivâyet etmekten imtina ettiği gibi, talebeleri de İbnü'l-Mübârek'in yanında rivâyetten kaçınmıştır. Hasan b. Ali el-Hallâl şöyle anlatır: Mu'temir b. Süleymân'ın yanındaydık. Bize hadîs tahdîs ediyordu. O sırada İbnü'l-Mübârek çıkageldi. Mu'temir rivâyet etmeyi bıraktı. Ona “rivâyet et” denilince, şöyle cevap verdi: Büyüklerimizin yanında konuşmayız.⁷³³

⁷³⁰ İbn Abdilberr, *Camîu beyani'l-ilm*, 1: 476.

⁷³¹ Râmeürmüzi, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 203.

⁷³² Kâdî İyâz, *el-İlma'*, 230.

⁷³³ Bağdâdî, *el-Câmi'*, 1: 320.

Küçüklerden Rivâyette Bulunması

“Büyük râvîlerin küçük râvîlerden rivâyette bulunması” anlamına gelen bu konu klasik hadîs usûlü kitaplarında “رواية الأكاير عن الأصاغر” başlığı altında ele alınır. Bir râvî kendisinden rivâyette bulunduğu başka bir râvîden yaşça veya mevkisi bakımından büyük olabilir. Hadîs ilminde buna “rivâyetü'l-ekâbir ani'l-esâğir” adı verilmektedir.⁷³⁴ Abdullah b. el-Mübârek, kendi akrabalarından rivâyette bulunduğu gibi yaşı ve ilmî derecesi kendinden daha küçük olan râvîlerden de rivâyette bulunmuştur.

Bu konuda Kuteybe b. Saîd'in şöyle söylediği nakledilir: “İbnü'l-Mübârek ile birlikte hadîs yazdık. Ben ondan yazdım, o da benden yazdı.”⁷³⁵ Kuteybe'nin 150-240 yılları arasında yaşadığı ve 90 yaşında vefat ettiği⁷³⁶ göz önünde bulundurulursa İbnü'l-Mübârek'in kendinden küçük olan Kuteybe'den rivâyet ettiği görülecektir. Yine Ebû Hâtim er-Râzî'nin beyanına göre İbnü'l-Mübârek, Rişdîn b. Sa'd (ö. 188/803) gibi kendisinden daha küçük olan râvîlerden hadîs yazmıştır. Daha öncede zikredildiği gibi İbn Hanbel'in, İbnü'l-Mübârek hakkında söylemiş olduğu “o, hem büyüklerden hem de küçüklerden hadîs yazmıştır”⁷³⁷ ifadesi İbnü'l-Mübârek'in bu konudaki tavrını yansıtmaya bakımından önemlidir.

3.3.2. Rivâyetleri sened yönünden değerlendirmesi.

İsnâd, hadîs ilminin üzerinde döndüğü, yalnız Müslümanlara has bir sistemdir. İsnâdın dinî bir yönünün bulunduğu hemen hemen bütün âlimlerin ittifakı vardır. Bu konuda Abdullah b. el-Mübârek, “isnâd dindedir. İsnâd olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi” ifadeleri ile isnâdın dinî boyutuna dikkat çekmiştir.⁷³⁸

İsnâdsız hadîs rivâyet etmek isteyen kimsenin durumunu merdivensiz, evin damına çıkmaya çalışan kişinin durumuna benzeten İbnü'l-Mübârek, isnâd olmasaydı dinin tahrif edileceğini ve hatta yok olacağını dile getirmektedir.⁷³⁹ Denilebilir ki hadîs rivâyetindeki keyfi uygulamaların ve gelişi güzel rivâyet etmenin önü isnâd sistemi ile kesilmiş, zayıf ve uydurma rivâyetlerin sahîh rivâyetlere karışması bu şekilde engellenmiştir. Dolayısıyla sünnet, isnâd sistemi ile korunmuştur.

⁷³⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 307.

⁷³⁵ Bağdâdî, *el-Câmi'*, 1: 219.

⁷³⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 7: 195; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 23: 536-537.

⁷³⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 180; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 286; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 2: 361.

⁷³⁸ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 165.

⁷³⁹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 292-293; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3: 4.

İsnâdın önemini vurgulayan Abdullah b. el-Mübârek,⁷⁴⁰ hadîsi rivâyet eden râvîlerin sika olup olmadıklarını ve isnâdda herhangi bir kusurun veya inkıta'nın bulunup bulunmadığını beyan etmiştir. Diğer bir ifade ile bir taraftan teorik olarak isnâdın önemini vurgulamış bir taraftan da bunu pratikte uygulamıştır. Nitekim Müslim'in mukaddimesinde yer alan bir rivâyet bunu desteklemektedir:

Ebû İshâk İbrahim b. İsâ et-Talkânî, Abdullah b. el Mübârek'e şunu söyler: Ya Ebâ Abdirrahmân! Kulağımıza gelen şöyle bir hadîs var: "Hiç şüphe yok ki kendi namazınla beraber anne ve babana da namaz kılman, orucunla beraber onlara da oruç tutman iyilik üstüne iyilik kabîlindedir." Bunun üzerine Abdullah: Ya Ebâ İshâk, bu hadîs kimdendir? dedi. Bu hadîs Şihâb b. Hirâş'tandır, dedim. O mevsuktur. Ya o kimden almış? dedi. Haccâc b. Dînâr'dan, dedim. O da mevsuktur. O kimden almış? Rasûlullah (s.a.s.) buyurmuş, dedim, Yâ Ebâ İshâk, şüphesiz ki, Haccâc b. Dînâr'la Peygamber (s.a.s.) arasında öyle çöller var ki, o çöllerde binek hayvanlarının boyunları kopar, dedi.⁷⁴¹

Hz. Peygamber → ... → Haccâc b. Dînâr → Şihâb b. Hirâş senedini İbrahim b. İsâ et-Talkânî ile değerlendiren İbnü'l-Mübârek, Haccâc ve Şihâb'ın güvenilir râvîler olduğunu söylemiş, bununla birlikte Haccâc'ın Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmasının ise imkânsız olduğunu "Haccâc b. Dînâr'la⁷⁴² Hz. Peygamber arasında öyle aşılmaz çöller var ki, o çöllerde binek hayvanlarının boyunları kopar" ifadeleri ile dile getirmiştir. İbnü'l-Mübârek'in bu senedle ilgili değerlendirmeleri, hadîs rivâyetine yaklaşımının ipuçlarını vermesi bakımından oldukça önemlidir.

Habîb b. Hâlid el-Mâlikî'nin Huzeyfe → Zeyd b. Vehb → el-A'meş tarihiyle rivâyet etmiş olduğu bir hadîs Abdullah b. el-Mübârek'e söylenince onun hadîs ilmî dışında iyi bir insan olduğunu ancak hadîs rivâyeti için ehil olmadığını "ليس بشيء" tabiri ile dile getirmiştir.

Hatta bu sened ile nakledilen rivâyetin *Huzeyfe → Ebû'l-Behterî → Habîb b. Ebî Sâbit → Süfyân es-Sevrî* tarihi ile sevk edilmesinin daha güzel ve uygun olacağını ifade etmiştir.⁷⁴³

⁷⁴⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 399.

⁷⁴¹ Müslim, "Mukaddime", 5; Bağdâdî, *el-Kifâye*, 392; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 398.

⁷⁴² Haccâc b. Dînâr el-Vâsıtî'nin doğum ve vefat tarihleri hakkında kaynaklarda net bir bilgi bulunmasa da ez-Zehebî onun hicrî 150 yılından önce vefat ettiğini kaydetmiştir. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7: 77-78.

⁷⁴³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1: 270-271. Yukarıda zikredilen birinci ve ikinci sened ile rivâyet edilen hadîs Bezzâr'ın *Müsned*'inde ve Beyhakî'nin *Şuabu'l-İman*'da kaydedilmiştir. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Mahfûzu'r-Rahman ve Diğerleri (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, t.y.), 7: 239; el-Beyhakî Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, *Şuabu'l-İman*, thk. Abdülali Abdülhamîd (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1423), 10: 12.

İbnü'l-Mübârek, râvî ile ilgili reddedilmesi imkânsız bir kusur kendisine ulaşmadıkça râvînin rivâyetini terketmemiştir. Bu yönüyle de “el-asl berâetü’z-zimme” kuralı mucibince râvîleri değerlendirdiği söylenebilir. İşte bu sebeple yukarıda bahsi geçen Habîb b. Hâlid el-Mâlikî’nin iyi bir insan olduğu ısrarlı bir şekilde kendisine zikredilmesine rağmen Habîb’in hadîs rivâyetinde liyakat sahibi olmadığını söylemiştir. Aynı şekilde İbn Lehîa’yı kusurları sebebiyle terkettiği nakledilmektedir.⁷⁴⁴ Yine İbnü'l-Mübârek, aynı rivâyeti birkaç kişinin rivâyet etmesi durumunda hangi râvî kendi nazarında daha güvenilir ise o râvîden yana tercihini kullanmış ve bunu da açık bir şekilde dile getirmiştir. Örneğin “İsmail b. Ayyâş ve Bakîyye bir rivâyette birleştikleri zaman Bakîyye bana daha sevimli gelir”⁷⁴⁵ diyerek tercihini Bakîyye’den yana kullanmıştır. Ayrıca “Medine’de İbn Aclân’a denk hiç bir âlim yoktur. Onu âlimler arasında yakuta benzetirim”⁷⁴⁶ şeklinde tavsîf ettiği Sâbit b. Aclân’ın rivâyetlerini kendisi için toplamasını istemiş, Bakîyye de bunun üzerine İbn Aclân’ın hadîslerini İbnü'l-Mübârek için yazmıştır.⁷⁴⁷ Bununla birlikte Bakîyye’yi zaman zaman eleştirdiğini de unutmamak gerekir.

Aynı şekilde İbnü'l-Mübârek, Zührî’nin rivâyetlerini en iyi bilen ve en güzel şekilde rivâyet eden şahısların Ma‘mer ve Yûnus b. Yezîd el-Eylî olduğunu ifade etmiştir. Özellikle de Yûnus’un Zührî’den aldığı rivâyetleri senedleri ile birlikte yazdığını, iyi bir şekilde hıfz ettiğini ve Yûnus’un kitaplarının sahîh olduğunu söylemiştir.⁷⁴⁸ Bundan dolayı da Yûnus’un rivâyetlerini daha çok tercih ettiği söylenebilir. Öte yandan o, Ma‘mer’den rivâyette bulunmaya da özen gösterir. Hatta başkalarından dinlediği hadîsleri daha sonra Ma‘mer’den tahammül ederek yazdığı nakledilir. Niçin böyle yaptığı kendisine sorulduğunda “hadîs ilminde liyâkatli olanları, olmayanlar sayesinde tanıdıklarını (عرفنا خيركم من شركم)” bildirir.⁷⁴⁹ Ma‘mer ve Yûnus’un Zührî’den yapmış olduğu rivâyetlerin tabir-i caizse aynı tornadan çıkmış gibi birbirlerine çok benzediğini ve bu duruma şaşırıldığını söyler.⁷⁵⁰ Temel hadîs kaynaklarına bakıldığı zaman da İbnü'l-Mübârek, Zührî’nin rivâyetlerinin neredeyse tamamını Ma‘mer ve Yûnus’tan rivâyet ettiği görülecektir. Örneğin tespit edebildiğimiz kadarıyla Buhârî İbnü'l-Mübârek tarikiyle 241 rivâyet tahrîc etmiş, bu rivâyetlerin 112 sinde de Ma‘mer ve Yûnus’un isnâdda yer aldığı görülmüştür. Söz konusu 112 rivâyetin 67 si Yûnus’a, 45’i Ma‘mer’e aittir. Yûnus, rivâyetlerin tamamını, Ma‘mer ise 30’unu Zührî’den nakletmiştir.

⁷⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1: 271.

⁷⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1: 271.

⁷⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1: 273.

⁷⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1: 271.

⁷⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 1: 272.

⁷⁴⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1: 250.

⁷⁵⁰ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 7: 9, 298; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 32: 554.

İbnü'l-Mübârek'in isnâd değerlendirmeleri konusunda üzerinde durulması gereken hususlardan biri de âlî ve nâzil isnâdlardır. Âlî isnâd, herhangi bir hadîsin râvîsi ile kaynağı olan Hz. Peygamber veya o hadîsi rivâyet etmiş bulunan meşhur hadîs imâmlarından birisi arasında en az sayıda râvînin bulunduğu, ya da tanınmış hadîs kitaplarından birinin musannifine arada en az râvî ile ulaşılabilen isnâddır.⁷⁵¹ Nâzil isnâd ise bunun zıddıdır. Yani son râvî ile hadîsin kaynağı arasındaki râvî sayısı fazla ise bu şekildeki bir isnâd hadîs ilminde “nâzil” kavramıyla ifade edilmiştir. Muhaddisler genelde âlî isnâdı tercih etmişlerse de bazıları da nâzil isnâdı tercih etmişlerdir. Râmeihürmüzî, bazı müteahhir fakîhlerin âlî isnâdı araştırmanın faydasız ve gereksiz bir iş olduğunu, âlî isnâdı arayan muhaddisin boş yere uykusuz ve suzuz kaldıklarını hatta beldelerinden ayrı kalamaları sebebiyle geride bıraktıklarına zulmettiklerini söylediklerini kaydetmiştir.⁷⁵²

İbnü'l-Mübârek, nâzil isnâdı âli isnâda tercih eden âlimler arasında yer almaktadır. “Râvîler sika olursa nâzil isnâdı daha çok tercih ederim. Çünkü isnâddaki her bir râvî senedi tetkik edip incelemiş ve bunu kabul etmiştir”⁷⁵³ ifadesi ile de bunu dile getirmiştir. Bu ifadesinden de açıkça anlaşıldığı gibi nâzil isnâdı tercih etmesinin veya daha faziletli görmesinin sebebi isnâddaki râvî sayısının artması ölçüsünde muhaddisin daha fazla gayret göstereceği ve hükmünde isabet etme ihtimalinin artacağı düşüncesidir. İbnü'l-Mübârek'in kardeşinin veya kız kardeşinin oğlu Ebû Hâtim, İbnü'l-Mübârek'in *Cerîr* → *Mansûr* → *İbrahim* → *Alkame* → *Abdullah* tarikiyle rivâyette bulunacağı zaman “حدثني الصدوق عن الصدوق عن الصدوق عن الصدوق عن الصادق المصدوق.” dediğini nakletmektedir. Bu senedi şu şekilde göstermek mümkündür.

Hz. Peygamber (الصادق المصدوق)

↓

Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) Sahâbî (الصادق)

↓

Alkame b. Kays (ö. 61/680) Tâbiî, Muhadram (الصادق)

↓

İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) Tâbiî (الصادق)

↓

Mansûr b. el-Mu'temir (ö. 132/750) Tâbiî (الصادق)

⁷⁵¹ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 8.

⁷⁵² Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 216-217.

⁷⁵³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2: 25.

Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804) Tebe-i Tabî (الصدوق)

İbnü'l-Mübârek

Yukarıdaki senedde de görüldüğü gibi İbnü'l-Mübârek, beş râvî ile kaynağa ulaşabilmiştir. “... حدثني الصدوق عن...” ifadesi ile de hadîsin sıhhatinin âlî isnâd ile değil, râvîlerin güvenilir olması ile gerçekleşeceğini bir yönüyle dile getirmiştir. Bir diğer ifade ile hadîsin sıhhatini isnâdın âlî olmasına değil, râvîlerin güvenilir olmasına bağlamış, “kaynağa uzak sahîh bir hadîs, kaynağa yakın sakîm bir hadîsten daha hayırlıdır” sözü ile de bunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. Başka bir rivâyette İbnü'l-Mübârek, “Hadîsin kalitesi, isnâdın yakınlığı ile değil ricâlin sıhhatiyledir” ifadelerini kullandığı da görülmektedir.⁷⁵⁴

İbnü'l-Mübârek, terğîb-terhîb ile ilgili rivâyetlerde biraz daha müsamahakâr davrandığı görülmektedir. İbnü'l-Mübârek'e, “kitaplarda çeşitli nasihatler görüyoruz. Onlara bakalım mı (alalım mı?)” diye sorulduğunda, İbnü'l-Mübârek şöyle cevap vermiştir. “Bunda bir sakınca yoktur. Duvarda bile olsa bir mev'iza görürsen ona bak, ondan öğüt al.” Ona denildi ki “ahkâm (fıkıh) ile ilgi rivâyetlerde nasıl yapalım?” Dedi ki, “helal ve haram ile ilgili rivâyetler ancak semâ' ile sahîh olur.”⁷⁵⁵ Bu ifadelerden de net bir şekilde anlaşıldığına göre İbnü'l-Mübârek'in bütün rivâyetlere aynı hassasiyet ve titizlikle yaklaşmadığı, ahkâm ile alakalı rivâyetlerde daha sıkı davranırken mev'iza ile ilgili rivâyetlerde biraz daha müsamahakâr davrandığı söylenebilir. Ayrıca burada “zayıf hadîsle amel etme” konusuna da değinmek isabetli olacaktır. Bilindiği gibi zayıf hadîsle amel etme hususu ulemâ arasında tartışılan bir konudur. Bazı âlimler zayıf hadîsle amel edilmeyeceğini, bazıları mutlak olarak her konuda amel edilebileceğini, bazıları da bir kısım şartlara bağlı olarak amellerin fazileti gibi konularda amel edilebileceğini söylemektedir.⁷⁵⁶ İbnü'l-Mübârek'e nispet edilen yukarıdaki rivâyetten hareketle şunları söylemek mümkündür: Birincisi İbnü'l-Mübârek'in amellerin fazileti gibi konularda zayıf hadîsle amel edilebileceği düşüncesinde olması, ikincisi ise bu konunun hicrî II. asırda yaşamış âlimlerin gündeminde yer almasıdır. Buna göre “zayıf hadîsle amel” konusunun hicrî II. asır gibi erken bir dönemde başladığı söylenebilir.

Ahkâm hadîsleri konusunda daha titiz davranan İbnü'l-Mübârek, sünnetlerin dokuzyüz kadar olduğunu söylemektedir. Ebû Dâvûd Mekkelilere yazdığı risalede şunları kaydeder:

⁷⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 1: 166.

⁷⁵⁵ Bağdâdî, *el-Câmi'*, 2: 214.

⁷⁵⁶ Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, 113-114.

Benden başka sünneti derinlemesine araştırıp cem‘ eden kimseyi bilmiyorum. Ancak Hasan b. Ali sünnetten ahkâma dair dokuzyüz kadarını cem‘ etmişti. İbnü’l-Mübârek ise Hz. Peygamber’den nakledilen sünnetlerin yaklaşık dokuzyüz civarında olduğunu zikretmiştir. İbnü’l-Mübârek’e denildi ki Ebû Yusuf sünnetlerin binyüz kadar olduğunu söylüyor. Bunun üzerine İbnü’l-Mübârek şöyle cevap verdi. Ebû Yusuf şurdan burdan zayıf hadîsleri de almıştır.⁷⁵⁷ İbn Hacer, İbnü’l-Mübârek’e nispet edilen yukarıdaki rivâyet hakkında bir değerlendirmede bulunur ve bu sayıdan maksadın, helal ve haramla ilgili Hz. Peygamber’den gelen sarîh sözlerin olduğunu beyan eder.⁷⁵⁸

3.3.3. Rivâyetleri birbirine arz etmesi.

Muhaddislerin hadîs metinlerini tenkit ölçülerinden biri de bir hadîsin değişik rivâyetlerini birbirine arz etmektir. Münekkît, farklı rivâyetleri birbirine arz etmek suretiyle diğer metin tenkit ölçüleriyle ulaşamayacağı sonuçlar elde eder. Örneğin bu yol ile hadîs metnindeki bazı lafızların Hz. Peygamber’in sözü olmadığı, râvîlerden birinin ilavesi olduğu anlaşılabilir. Ayrıca böyle bir karşılaştırma neticesinde ızdırab, kalb, tashîf, tahrîf veya ziyâde gibi unsurlar da tespit edilir. İşte bütün bunlar rivâyetlerin birbirine arz edilmesiyle ortaya çıkacak sonuçlardır.⁷⁵⁹

Bu metodun, sahâbe, tâbiîn ve tebeü’t-tâbiîn tarafından kullanıldığı görülmektedir. Tabiînden Hişâm b. ‘Urve, babasının kendisine “yazıp karşılaştırdın mı?” şeklinde sorduğunu, muâraza etmediği sürece hadîsin yazılmış sayılmayacağını bildirir. Yahyâ b. Ebî Kesîr de “hadîs yazıp da bunu muâraza etmeyen helâya girip istincâ etmeden çıkana benzer” diyerek bu metodun hadîslerdeki illetleri tespit etmedeki önemine işaret eder.⁷⁶⁰

Hadîsin değişik rivâyetlerinin birbirine arz edilmesinin önemi, İbnü’l-Mübârek tarafından da vurgulanmıştır. Nuaym b. Hammâd’ın beyanına göre İbnü’l-Mübârek “hadîsin sahîh olmasını murad ediyorsan, birbirleriyle karşılaştır”⁷⁶¹ demiştir. Yine onun “benden hadîs işittiğinizde onu lûgat âlimlerine gösterin ve doğrusunu tespit edin”⁷⁶² şeklindeki ifadesi de rivâyetleri farklı hocalara özellikle de lûgat âlimlerine ve diğer rivâyetlere arz etmeye verdiği önemi göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki İbnü’l-Mübârek, sadece hadîsleri yazıp

⁷⁵⁷ Ebû Dâvûd, *Risâletü Ebî Dâvûd*, 26-27.

⁷⁵⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, 1: 300.

⁷⁵⁹ Müsîr b. Gurmullah ed-Dümeynî, *Hadis’te Metin Tenkidi Metodları*, trc. İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel (İstanbul: Kitabevi, 1997), 115-116.

⁷⁶⁰ Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü’l-fâsıl*, 544; Nevzat Aydın, *Hadîsin Kontrol Mekanizması Sünnet* (Trabzon: Kalem Yayınevi, 2011), 139.

⁷⁶¹ Bağdâdî, *el-Câmi’*, 2: 295; Aydın, *Hadîsin Kontrol Mekanizması Sünnet*, 139.

⁷⁶² Bağdâdî, *el-Kifâye*, 255.

ezberlememiş, aynı zamanda diğer rivâyetlerle karşılaştırmaya da önem vermiştir. Örneğin başkalarından dinlediği hadîsleri daha sonra Ma‘mer’den tahammül ederek yazdığı nakledilir.⁷⁶³ Bu sebeple de ilgili metodu bizzat uyguladığı bu yöntemle hem râvî hem de mervîdeki kusurları tespit ettiği anlaşılmaktadır.

3.3.4. Kitaptan rivâyete önem vermesi.

İbnü'l-Mübârek, hadîs rivâyetinde yazının oldukça önemli bir yer tuttuğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Örneğin “bu ilmi ne zamana kadar yazacaksın?” diye kendisine sorulduğunda, “belki de kendisinden istifade edecek hadîsleri henüz yazmadım.⁷⁶⁴ şeklinde cevap vermiş ve vefat edinceye kadar tahammül ettiği hadîsleri yazmayı ihmal etmemiştir.⁷⁶⁵ Yine elbisedeki mürekkebi, âlimin kokusu olarak gören İbnü'l-Mübârek’in,⁷⁶⁶ yazının şehitlik makamı gibi yüce bir makamdan daha üstün olduğunu, kıyamet günü ulemânın mürekkebi ile şühedanın kanı tartılsa ulemânın kanının üstün geleceği⁷⁶⁷ şeklindeki mübalağalı sözleri konuya verdiği önemi göstermektedir.⁷⁶⁸

İbnü'l-Mübârek, hadîs kitâbetinin bu öneminden dolayı bir başkasının yazı malzemesini kullanmak için izne gerek olmadığını da söylemiştir. Ahmed b. Bişr, İbnü'l-Mübârek’le yaptığı bir konuşmayı şöyle nakleder: “İbnü'l-Mübârek ile gemide idik. Benden izin almadan minderime gelip oturdu. Yine izinsiz mürekkebi hokkamı kullandı. Sonra da bana döndü ve dedi ki Yüce Allah “أَوْ صَدِيقِكُمْ” buyuruyor.”⁷⁶⁹ O, bu ifade ile Nur suresindeki “(...) anahtarı elinizde bulunan evlerden ve arkadaşınızdan yiyip içmenizden bir sakınca yoktur (...)” mealindeki ayete atıfta bulunmaktadır.⁷⁷⁰ Zekeriyâ b. Adî de ashâbu'l-hadîsin hokkasını kullanma konusunda izne gerek olmadığını İbnü'l-Mübârek’ten nakletmektedir.⁷⁷¹

İbnü'l-Mübârek, hadîsleri yazma sebepleri arasında, kolayca ezberleme amacının da olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Ebû Salîh el-Ferrâ’nın beyanına göre, İbnü'l-Mübârek şöyle

⁷⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil*, 1: 250.

⁷⁶⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 407.

⁷⁶⁵ Ebû Ya‘la el-Halîlî, *el-İrşâd*, 2: 272-273.

⁷⁶⁶ Bağdâdî, *el-Câmi‘*, 251 (509); Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 409.

⁷⁶⁷ Bu rivâyet merfu‘ olarak da nakledilmiştir. Ancak rivâyetin zayıf hatta mevzu‘ olduğu ifade edilmiştir. Bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2: 200, 400.

⁷⁶⁸ Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynü'l-Abidin b. Muhammed (Riyâd: Advâu's-Selef, 1419), 3: 590.

⁷⁶⁹ Ebû Sa‘d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur es-Sem‘ânî, *Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ*, thk. Max Weisweiller (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401), 156.

⁷⁷⁰ en-Nur 24/61.

⁷⁷¹ Sem‘ânî, *Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ*, 157.

söylemiştir: “Yazı olmasaydı ezberleyemezdik.”⁷⁷² Onun bu ifadesi hadîs rivâyetinde kitâbetin yaygın olduğu hicrî II. asırda yazının hadîsi hıfzeta yardımcı bir unsur olarak kullanıldığının göstergelerindedir.

İbnü'l-Mübârek'in hadîsleri yazdığına dair yukarıda verilen rivâyetlerin yanısıra onun hadîs yazarken kişisel görüşüne yer vermediği ve aynı hadîsi birkaç kere tekraren farklı zamanlarda dinlediği bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin Bağdâdî'nin naklettiği bir rivâyete göre İbnü'l-Mübârek “hadîsi dinler ve onu yazarım. Ne kendisiyle amel ettiğim ne de rivâyet ettiğim hadîsle ilgili kişisel görüşümü yazarım. Fakat hadîsi bazı arkadaşlarımdan birkaç kere ittihaz eder, onunla amel ediliyorsa “bu hadîsle amel edildi” derim, şeklinde söylemiştir.⁷⁷³

Öyle anlaşılıyor ki İbnü'l-Mübârek, bir taraftan hocasından tahammül ettiği hadîsleri yazmış ve ezberlemiş, diğer taraftan rivâyet edeceği zaman daha çok kitaptan rivâyeti tercih etmiştir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in ifadelerini burada bir kez daha hatırlamak ta fayda var: “İbnü'l-Mübârek'ten daha az hata yapan hiç kimse yoktur. Çünkü o kitaptan rivâyet ederdi. Kitaptan rivâyet eden birinin büyük bir hatası “سقط كثير” neredeyse olmaz. Ancak Vekî' hıfzından rivâyet ederdi ve herhangi bir kitaba da bakmazdı. Bu nedenle onun hataları olurdu.”⁷⁷⁴

3.3.5. Ehil olmayana rivâyet etmekten kaçınması.

Kaynaklarda İbnü'l-Mübârek'in adâlet ve zabt vasıflarını kendisinde bulundurmayan râvîlere rivâyet etmekten kaçındığı ile alakalı rivâyetlere rastlamak mümkündür. O ehli bid'ate mensup dâî bir râvînin rivâyetlerini terk ettiği gibi, aşırı derecede hata yapan râvînin rivâyetlerini de terk etmiştir. Diğer taraftan adâletin şartlarından olan akıl-bâliğ vasfı kendisinde bulunmayan çocuklara rivâyet etmeyi de uygun görmemiştir. Ancak İbnü'l-Mübârek'in, hadîs meclisine çocukların katıldığı ve bu durumdan memnun olduğu da bilinmelidir. Nitekim o, ellerinde mürekkebin hokkası bulunan ashâbu'l-hadîsin çocuklarını görünce onlara yaklaşır şöyle derdi: “Bu çocuklar dinin fidanlarıdır. Rasûlullahtan bize şöyle nakledilmiştir: Yüce Allah sürekli kendileri ile bu dinî güçlü kılacak birini bu dinin mensupları

⁷⁷² Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 209; Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 114; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 409.

⁷⁷³ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 402.

⁷⁷⁴ Bağdâdî, *el-Câmi'*, 2: 11; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 407.

içinden çıkarır. Onlar bugün sizin küçükleriniz, gelecekte sizden sonra büyük kişiler olacaklar.”⁷⁷⁵

Saîd b. Rahme el-Esbahî şöyle anlatmaktadır: “Bir gece akrabalarım ile birlikte Abdullah b. el-Mübârek’in meclisine erkenden gittim. Hiç kimse bu konuda beni geçemezdi. Daha sonra da İbnü’l-Mübârek şeyhlerle beraber meclise gelirdi. Bir gün ona “bu gençler meclisine gelme konusunda bize galip geldi” denildi. İbnü’l-Mübârek onlara şöyle dedi: “Bana göre bu gençler hadîsi sizden daha çok arzu ediyorlar. Siz artık belli bir yaşa ulaştınız. Allah bunları daha nice senelere ulaştırın.”⁷⁷⁶ Bununla beraber yukarıda da değinildiği üzere İbnü’l-Mübârek, çocuklara (sabiye) rivâyet etmede tevakkuf etmiştir. Bu konuda Hasan b. Arafe şöyle nakletmektedir: “İbnü’l-Mübârek Basra’ya gelince yanına gittim ve bana rivâyet etmesini istedim. İbnü’l-Mübârek bu isteğimi “sen çocuksun” diyerek reddetti. Bundan sonra Hammâd b. Zeyd’e geldim ve dedim ki Ya Eba İsmail! İbnü’l-Mübârek’e gittim bana rivâyet etmekten kaçındı. Hammâd dedi ki Ya Cariye! Mestlerimi ve atkımı getir. Daha sonra da elimden tuttu ve birlikte İbnü’l-Mübârek’in yanına gittik. Hammâd ve İbnü’l-Mübârek koltuğa oturdular ve bir süre rivâyette bulundular. Sonra da Hammâd ona dedi ki Ya Eba Abdirrahmân! Bu çocuğa rivâyet etmiyor musun? İbnü’l-Mübârek dedi ki bu, aldığı hadîsi anlamayacak yaşta bir sabidir. Bunun üzerine Hammâd şöyle dedi: Ya Eba Abdirrahmân! Ona tahdîs et. Allah’a andolsun ki belki senden rivâyette bulunan son kişidir. Bundan sonra İbnü’l-Mübârek Hasan b. Arafe’ye rivâyette bulundu.⁷⁷⁷ Her ne kadar İbnü’l-Mübârek, Hammad’ın talebi doğrultusunda gelen çocuğa rivâyette bulunmuş olsa da bunu uygun görmediği de açıktır.

Bağdâdî *el-Câmi* ‘ adlı eserinde “من كان لا يحدث السلاطين” şeklinde bir başlık açmış ve bu başlık altında İbnü’l-Mübârek ile ilgili şöyle bir rivâyete yer vermiştir. Haccâc b. Hamza’nın nakline göre Horasân valisinin oğlu İbnü’l-Mübârek’e geldi ve ondan rivâyette bulunmasını istedi. İbnü’l-Mübârek onun bu isteğini reddetti ve ona rivâyet etmekten kaçındı. Bu şahıs çıkınca onu yolcu etmek için evin kapısına kadar ona eşlik etti. Adam İbnü’l-Mübârek’e dedi ki bana rivâyette bulunmanı istedim rivâyet etmedin. Hâlbuki benimle birlikte dış kapıya kadar çıktın. İbnü’l-Mübârek şöyle dedi: kendimi senin için alçaltırım. Fakat Rasûlullah’ın hadîsine gelince onu senden üstün tutarım.⁷⁷⁸

⁷⁷⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, (Dâru İhyai’l-Kütübi’l-Arabi, t.y.), “İftitâhu’l-Kitâb”, 1; Bağdadi, *Şerefü Ashabi’l-hadîs*, 65.

⁷⁷⁶ Bağdâdî, *el-Câmi* ‘, 1: 312; Kâdî İyâz, *el-İlma* ‘, 236-237.

⁷⁷⁷ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 2: 138-139.

⁷⁷⁸ Bağdâdî, *el-Câmi* ‘, 1: 336.

3.3.6. Müzâkere yoluyla tahammül edilen hadîsleri rivâyete izin vermemesi.

İbnü'l-Mübârek ve diğer muhaddislerin bir araya gelerek bazen rivâyetleri müzakere ettikleri bazen de râvîlerin durumları üzerinde konuştukları rivâyet edilmektedir. Nitekim Ali b. Hasan'dan gelen bir rivâyete göre soğuk bir gecede kendisi ve İbnü'l-Mübârek mescidde oturmuşlar, daha sonra ayrılmak için mescidin kapısına geldiklerinde bir hadîs üzerine müzakere yapmaya başlamışlardır. O kadar ki bu müzakere müezzinin gelip sabah ezanını okuyuncaya kadar devam etmiştir.⁷⁷⁹

“Hadîsin ilk faydası birbirinize nasihatte bulunmanızdır”⁷⁸⁰ diyen İbnü'l-Mübârek müzakereye önem vermekle birlikte, bu sırada hadîsin alınması, yazılması ve rivâyet edilmesine karşı çıkmıştır. Çünkü hadîs meclislerinde öncelikli amaç, rivâyeti nakletme olduğundan hem hoca hem de talebe daha titiz davranmışlardır. Ancak müzakerede rivâyetten daha ziyâde hadîsin anlaşılması öncelendiği için hoca ve talebeler daha mütesahil davranabilmektedirler. Bu sebeple müzakerede dinlenen hadîslerin yazılması veya rivâyet edilmesi uygun görülmemiştir. Bu şekilde alınan hadîs rivâyet edilecekse hadîsin müzakere esnasında alındığına işaret edecek “حدثنا فلان مذاكرة” şeklinde bir ibarenin kullanılması gerektiği ifade edilmiştir. İbnü's-Salâh'ın beyanına göre mütekaddim ulemâdan birçoğu da böyle yapmıştır.⁷⁸¹ Ancak İbnü'l-Mübârek müzakerede kendisinden herhangi bir şeyin alınmasını ve rivâyet edilmesini uygun görmemiştir. Nevfel b. Mudahhar'ın rivâyetine göre İbnü'l-Mübârek talebelerine “müzakerede benden bir şey almayınız” diyerek onları uyarmıştır.⁷⁸²

3.3.7. Rivâyetinde hata yapan râvîyi uyarması.

Râvîler, rivâyet esnasında zaman zaman mürsel veya munkatı' olan bir hadîsi vasletmek veya bir hadîsi diğerine katarak karıştırmak ya da mevkûfu merfû' rivâyet etmek gibi hatalar yapmışlardır. Râvîlerden sadır olan bu şekildeki kusurlar hadîs ilminde vehim tabiriyle ifade edilmektedir.⁷⁸³

İbnü'l-Mübârek'in “حذف السلام سنة” (selamın kelime ve harflerini uzatmamak sünnettir.)” rivâyetini ref' eden Îsâ b. Yûnus'u uyardığı nakledilir. Yahyâ b. Maîn; *Kurre b. Abdirrahmân* → *Zührî* → *Ebû Seleme* → *Ebû Hureyre* → *Hz. Peygamber* senediyle sevkedilen

⁷⁷⁹ Bağdâdî, *el-Câmi*, 2: 276; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 277; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 403.

⁷⁸⁰ Bağdâdî, *el-Câmi*, 2: 150.

⁷⁸¹ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 234.

⁷⁸² Bağdâdî, *el-Câmi*, 2: 36-37.

⁷⁸³ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 419-420.

Kurre b. Abdirrahmân rivâyeti ile alakalı şunları söyler. İsbâ b. Yûnus bu hadîsi rivâyet ederken ref' ediyordu. İbnü'l-Mübârek ona Hz. Peygamber'e isnâd etmemesini söyleyince bundan sonra rivâyeti ref' etmedi.⁷⁸⁴

Mezkûr rivâyet kaynaklarda hem mevkûf hem de merfû' olarak yer almaktadır. Örneğin Tirmizî bu rivâyeti mevkûf olarak kaydeder ve "selâmı uzatmamak sünnettir" sözünü, Ebû Hüreyre'ye dayandırır. Aynı zamanda rivâyeti İbnü'l-Mübârek tarikiyle veririr ve rivâyetin hasen-sahîh olduğunu zikreder. Tirmizî'deki rivâyetin senedi şu şekildedir:

*Ali b. Hucr → Abdullah b. el-Mübârek → Evzâî → Kurra b. Abdirrahmân → Zührî → Ebû Seleme → Ebû Hureyre.*⁷⁸⁵

Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd ise rivâyeti merfû' olarak kaydederler.⁷⁸⁶ Ebû Dâvûd rivâyeti *Ahmed b. Muhammed b. Hanbel → Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî → Evzâî → Kurre b. Abdirrahmân → Zührî → Ebû Seleme → Ebû Hureyre → Hz. Peygamber* tarikiyle zikrettikten sonra İsbâ b. Yûnus vasıtasıyla şunları nakleder: "el-Firyâbî, Mekke'den dönünce hadîsi ref' etmeyi bıraktı ve Ahmed b. Hanbel de hadîsin refini nehyetti." Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel'in de hadîsi Ebû Dâvûd'un senedi ile merfû' olarak rivâyet ettiği görülmektedir.

İbn Huzeyme rivâyetin hem merfû' hem de mevkûf senedlerini bir arada zikreder ki mevkûf olarak rivâyet edenlerden birisi de İbnü'l-Mübârek'in uyarılmış olduğu İsbâ b. Yûnus'tur.⁷⁸⁷

Netice itibari ile rivâyetin hem merfû' hem de mevkûf olarak kaynaklarda yer aldığı görülmektedir. İbnü'l-Mübârek ve diğer ulemânın beyanlarından hareketle onun mevkûf olma ihtimalinin daha ağır bastığı söylenebilir. Her ne kadar Tirmizî rivâyeti mevkûf olarak sevkedip ona hasen-sahîh hükmü vermiş olsa da hadîsin Zührî'den sonraki râvisi Kurre b. Abdirrahmân hıfzından dolayı tenkit edilmiş ve bu sebeple de rivâyetin zayıf olduğu belirtilmiştir. İbnü'l-Kattân rivâyetin merfû' ve mevkûf tariklerinin sahîh olmadığını söylerken,⁷⁸⁸ İbn Huzeyme'nin Muhakkiki A'zamî Kurre'den dolayı isnâdın zayıf olduğunu belirtir.⁷⁸⁹

⁷⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 269.

⁷⁸⁵ Tirmizî, "Salat", 223.

⁷⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16: 515 (10885); Ebû Dâvûd, "Salat", 191.

⁷⁸⁷ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1: 362.

⁷⁸⁸ Ali b. Muhammed el-Karî, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzua*, thk. Muhammed es-Sabbâğ (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, t.y.), 185.

⁷⁸⁹ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1: 362.).

Râvînin hata yapmasını insan fitratının bir sonucu olarak gören İbnü'l-Mübârek, hata yapan râvîleri uyardığı gibi, kendisinin de zaman zaman yanıldığı görülmektedir. Örneğin “ لا

تجلسوا على القبور ولا تصلوا إليها” rivâyetinin senedinde râvî ziyâdesinin bulunduğu belirtilmiştir.

Bu rivâyetin senedi şöyledir: Abdullah b. el-Mübârek → *Süfyân* → Abdurrahmân b. Yezîd b. Câbir → Büsr b. Ubeydillah → *Ebû İdris* → Vâsile b. Eska' → Ebû Mersed el-Ğanevî → Hz. Peygamber.

Hadîs usûlü kitaplarında “المزيد في متصل الأسانيد” konusu anlatılırken bu isnâdın örnek olarak zikredildiği görülmektedir.⁷⁹⁰ Yukarıdaki tarikte Süfyân ve Ebû İdris'in senede ziyâde edildiği muhaddisler tarafından dile getirilmiştir. Süfyân'ın senede ziyâde edilmesi İbnü'l-Mübârek dışındaki râvîler tarafından, Ebû İdris'in ise İbnü'l-Mübârek tarafından ziyâde edildiği belirtilmiştir. Sika birçok râvî Büsr ve Vâsile arasında Ebû İdris'i zikretmeksizin hadîsi rivâyet emiş ve Büsr'ün Vâsile'den semâ'ının olduğunu açıkça dile getirmiştir. Örneğin bu konuda Ebû Hâtim şöyle der: “Büsr'ün Ebû İdris'ten rivâyeti çok olduğu için İbnü'l-Mübârek yanılmış ve Büsr'ün Ebû İdris vasıtasıyla bu hadîsi rivâyet ettiğini zannetmiştir”.⁷⁹¹

Ancak burada şöyle bir ihtimal üzerinde de durulabilir. Büsr bu rivâyeti önce Ebû İdris'ten, daha sonra da Vâsile'den dinlemiş olabilir. Böyle olunca Ebû İdris'in senede zikredilmesinde bir sakınca yoktur. Ancak Büsr'ün her iki râvîden rivâyet ettiğine dair bir tasrihi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu ihtimali netleştirecek bir delilin ve açıklamanın olamaması sebebiyle Ebû İdris'in İbnü'l-Mübârek tarafından senede ziyâde edildiği söylenmiştir.⁷⁹²

3.3.8. Halka açık yerlerde rivâyette seçici davranması.

Muhaddisler, herkese açık meclislerde rivâyette bulunurken muhatapların seviyelerine göre rivâyette bulunmuş, onları şüpheye ve fitneye düşürecek rivâyetleri nakletmekten sakınmışlardır. Bu hassasiyetin İbnü'l-Mübârek'te de olduğu görülmektedir. Velîd b. Müslim şöyle anlatır: “Ebû İshâk el-Fezârî, Abdullah b. el-Mübârek, İsâ b. Yûnus ve Mahled b.

⁷⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 286-287; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 91; Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâisü'l-hasîs*, 176; Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim İbn Cema'a, *el-Menhelü'r-revî fî muhtasari ulumi'l-hadîsi'n-Nebevî*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1406), 71; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *el-Mukni' fî ulumi'l-hadîs*, thk. Abdullah b. Yusuf (Dâru Fevvâz, 1413), 2: 483; Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar*, 2: 595; Ali b. Muhammed Herevî, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nazzâr Temîm (Beyrût: Dâru'l-Erkam, t.y.), 479; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 2: 661.

⁷⁹¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 286-287.

⁷⁹² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 286-287.

Hüseyin'in bulunduğu bir meclise şahit oldum. Bu âlimler meşrik ulemâsının en faziletli olanlarındandır. Bunlar, nebize ruhsat veren hadîslerin gizlenmesi konusunda fikir birliğine vardı. Nebizden şiddetle sakınılması ve onun kerahiyeti ile ilgili hadîsleri izhar etmede ise görüş birliğine vardılar.”⁷⁹³

3.3.9. Bir muhaddisin rivâyetleri arasında seçim yapma hususundaki görüşü.

Bazı muhaddisler, bir kitaptaki veya bir cüzdeki rivâyetlerin bir kısmını alıp bir kısmını terk etmeyi uygun bulmamışlardır. Öyleki sadece zaruret halinde böyle bir seçim yapılabileceğini söylemişlerdir. Bu konuda Yahyâ b. Maîn şöyle der: “Hadîsleri seçen pişman olur. Fakat tamamını istinsâh eden pişman olmaz.” Benzer bir görüş İbnü'l-Mübârek tarafından ise şöyle ifade edilmiştir. “Bir âlimin rivâyetlerini seçtiğimde mutlaka pişman olmuşumdur.” Başka bir rivâyette de, “hadîsleri seçenden asla hayır gelmez” dediği görülmektedir.⁷⁹⁴ İbnü'l-Mübârek bu görüşü ile bir kitaptan veya bir cüzden istinsâh edilen rivâyetlerin bir kısmının alınıp bir kısmının terk edilmesini uygun bulmamıştır. Muhaddislerin bu şekilde seçici davranmaya karşı çıkmalarının sebebi terk edilen hadîslere ihtiyaç duyulabileceği düşüncesidir.⁷⁹⁵

İbnü'l-Mübârek, bir taraftan herhangi bir muhaddisin hadîslerinin tamamının alınmasının daha isabetli olacağını söylerken diğer taraftan sahîh hadîslerin zayıf hadîslere ihtiyaç bırakmayacak kadar yeterli olduğunu belirtmiştir. Nitekim bu konuda, “elimizde sakîmine ihtiyaç göstermeyecek kadar sahîh hadîs var (لنا في صحيح الحديث شغل عن سقيمہ)” sözü ile buna işaret etmiştir.⁷⁹⁶

Buraya kadar hadîs usûlü kaynaklarında yer alan ve İbnü'l-Mübârek'in rivâyet metoduna ışık tutacak bilgiler üzerinde duruldu. Bundan sonra ise kendi eserlerindeki rivâyet üslûbu ve anlayışı ele alınacaktır.

3.3.10. Kullandığı rivâyet sîgaları.

İbnü'l-Mübârek'in günümüze ulaşan eserlerindeki rivâyetler, bazı istisnalar dışında isnâdları ile sevk edilmiştir. Bu isnâdların önemli bir kısmında “ihbâr” ve “an‘ane” sîgası kullanılırken, zaman zaman da “belâğ, tahdîs ve semâ‘ sîgaları”nın kullanıldığı görülmektedir.

⁷⁹³ Bağdâdî, *el-Câmi*, 2: 110.

⁷⁹⁴ Bağdâdî, *el-Câmi*, 2: 187.

⁷⁹⁵ Bağdâdî, *el-Câmi*, 2: 156; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2: 300.

⁷⁹⁶ Bağdâdî, *el-Câmi*, 2: 159.

3.3.10.1. Belâğ rivâyetler.

Ulaşmak manasında “بلغ” fiilinin mastarı olan belâğ, genelde “بلغني”, “بلغنا” veya “بلغه” eda sîgalarıyla ve isnâdsız olarak rivâyet edilen habere denir.⁷⁹⁷ Çoğulu ise belâğâtıdır. “Belâğ” sîgasıyla rivâyet etme, hicrî II. asrın en belirgin özelliklerinden biridir. Bu asırda eser sahibi her müellifin bu kalıpla pekçok hadîs naklettiği görülmektedir.⁷⁹⁸ Özellikle İmâm Mâlik’in Muvatta’ında belâğ rivâyetlerin sayısı oldukça fazladır. Eserde bu şekilde rivâyet edilen 61 hadîsin yer aldığı, dördü hariç diğerlerinin mevsûl olduğu ifade edilmektedir.⁷⁹⁹

İmâm Mâlik’in talebesi aynı zamanda *Muvatta*’nın râvîlerinden olan İbnü’l-Mübârek’in eserlerinde de az da olsa “belâğ” sîgası bulunmaktadır. Bu sîgaların büyük bir kısmı kendinden önceki tabakalarda yer alırken, az bir kısmında ise İbnü’l-Mübârek bu sîgayı kullanmıştır.

İbnü’l-Mübârek tarafından kullanılan belâğ sîgalarından bir kısmı şöyle:

1. أخبرنا ابن المبارك قال: بلغني أن رسول الله صلى الله عليه وسلم...⁸⁰⁰

2. أخبرنا عبد الله قال: بلغني أن ابن عمر كان يسرع في المشي...⁸⁰¹

3. أخبرنا ابن المبارك قال: بلغنا عن الحسن أنه قال...⁸⁰²

4. أخبرنا ابن المبارك قال: بلغنا عن عيسى ابن مريم أنه قال...⁸⁰³

İbnü’l-Mübârek’in günümüze ulaşan eserlerindeki rivâyetlerinde ise kendinden önceki tabakalarda da bu sîganın kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan birkaçı şöyledir:⁸⁰⁴

1. أخبرنا ابن المبارك قال: عن سفيان بن عيينة قال: بلغني أن ابن مسعود كان يقول...⁸⁰⁵

2. أخبرنا ابن المبارك قال: أخبرنا مالك بن أنس قال: بلغني، أن عيسى ابن مريم صلى الله عليه قال...⁸⁰⁶

⁷⁹⁷ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 37.

⁷⁹⁸ Erul, “Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (I)”, 18.

⁷⁹⁹ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 37.

⁸⁰⁰ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd ve yelîhi kitâbu’r-rekâik*, (hadîs no: 304).

⁸⁰¹ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd ve yelîhi kitâbu’r-rekâik*, (hadîs no: 836).

⁸⁰² Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd ve yelîhi kitâbu’r-rekâik*, (hadîs no: 242, 507).

⁸⁰³ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd ve yelîhi kitâbu’r-rekâik*, (hadîs no: 627).

⁸⁰⁴ İbnü’l-Mübârek’in rivâyetlerindeki diğer belâğ sîgaları için bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd ve yelîhi kitâbu’r-rekâik*, (hadîs ho: 114, 265, 355, 386, 652, 669, 697, 725, 764, 810, 817, 843, 864, 905, 926, 932, 947, 1243, 1289, 1378, 1497, 1515, 1520, 1547, 1548, 1549, 1591).

⁸⁰⁵ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd ve yelîhi kitâbu’r-rekâik*, (hadîs no: 76).

⁸⁰⁶ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd ve yelîhi kitâbu’r-rekâik*, (hadîs no: 135).

3. أخبرنا ابن المبارك قال: أخبرنا عمر بن سعيد بن أبي حسين، عن ابن أبي مليكة قال: سمعت عبيد بن

عمير يقول: بلغني...⁸⁰⁷

4. أخبرنا ابن المبارك قال: أخبرنا مالك بن مغول قال: بلغني أن عيسى ابن مريم صلى الله عليه مر

بحرية...⁸⁰⁸

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi belâğ sîgasını ya İbnü'l-Mübârek'in hocaları ya da daha üstteki bir râvî kullanmıştır. Özellikle iki numaralı örnek dikkat çekicidir. Buna göre İbnü'l-Mübârek, hadîsi İmâm Mâlik'ten tahdîs etmiş, o da rivâyet ederken belâğ sîgasını kullanmıştır. Söz konusu rivâyetin *Muvatta* da geçip geçmediği araştırılmış, aynı rivâyetin *Muvatta*'da belâğ sîgasıyla tahrîc edildiği tespit edilmiştir. *Muvatta*'daki rivâyet şu şekildedir;

...⁸⁰⁹ وحدثني مالك أنه بلغه أن عيسى ابن مريم كان يقول

Dolayısıyla İbnü'l-Mübârek, hocası İmâm Mâlik'ten nasıl işitmişse aynı şekilde rivâyet etmiş ve hocasının eda lafızlarını korumuştur. Bu örnek bir yandan İbnü'l-Mübârek'in hadîs rivâyetindeki sadakatini gösterirken, öte yandan isnâdı, hadîslerin en keyfî tarafı olarak gören müsteşriklerin “isnâdların gelişme nazariyesi” iddialarının temelsiz ve asılsız olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3.10.2. Tahdîs sîgası ile nakledilen rivâyetler.

İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerinde az da olsa “haddesenî” ve “haddesenâ” sîgalarının bulunduğu görülmektedir. Nitekim Nuaym b. Hammâd'ın beyanına göre de İbnü'l-Mübârek'in bu sîgayı az kullandığı rivâyet edilmiştir.⁸¹⁰ Hatta Nuaym, İbnü'l-Mübârek'in bu sîgayı kullandığını hiç görmediğini dahi belirtmiştir.⁸¹¹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü 'z-Zühd*'de 1203 rivâyetten sadece 32'sinde tahdîs sîgasını kullanmıştır. Bu sayı toplam rivâyetin ancak %2,6'sını oluşturmaktadır.⁸¹²

⁸⁰⁷ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü 'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 360).

⁸⁰⁸ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü 'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 641).

⁸⁰⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*’, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrût: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1406), “Kitâbü'l-Kelam”, 8.

⁸¹⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 276.

⁸¹¹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 284-285; Zehebî, *Siyeru a 'lâmi'n-nübelâ*, 8: 405.

⁸¹² İbnü'l-Mübârek'in tahdîs sîgasını kullandığı diğer rivâyetler için bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü 'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 28, 73, 78, 80, 107, 190, 223, 247, 369, 416, 451, 522, 536, 673, 843, 861, 866, 1195, 1197, 1205, 1251, 1259, 1287, 1327, 1330, 1333, 1381, 1389, 1373, 1428, 1431, 1464)

Aynı durum İbnü'l-Mübârek'in *el-Müsned* adlı eserinde de görülmektedir. *el-Müsned*'de 272 rivâyetin sadece 9'unda tahdîs sîgasının kullanıldığı görülmektedir. Bu da toplam rivâyetin yaklaşık %3'üne tekâbül etmektedir. 262 rivâyetin yer aldığı *Kitâbü'l-Cihâd* adlı eserinde ise bir yerde "haddesenâ", sîgasını kullandığı tespit edilmiştir.⁸¹³ Bir iki yerde ise İbnü'l-Mübârek'in bu sîganın mechûl formatı olan "huddistu" kalıbını kullandığı görülmüştür.⁸¹⁴ Buna göre İbnü'l-Mübârek hadîsi doğrudan hocasından almamış, bir başka râvî aracılığı ile hadîsi aldığına işaret etmiştir. Bu durum yine onun rivâyetteki hassasiyetini göstermektedir.

3.3.10.3. İhbâr sîgası ile nakledilen rivâyetler.

"أخبرنا" lafzı İbnü'l-Mübârek'in en çok kullandığı rivâyet sîgalarından biridir. Bu sîganın kullanımına büyük önem verdiği, anlamını daha kapsamlı bulduğu rivâyet edilmektedir.⁸¹⁵ İbnü'l-Mübârek'in, bu sîgayı günümüze ulaşan eserlerindeki rivâyetlerinde sıkça kullanması bu sözü desteklemektedir. Nitekim söz konusu eserler incelendiğinde İbnü'l-Mübârek'in bu sîgayı kullanımını ile ilgili şöyle bir sonuç karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 12. İbnü'l-Mübârek'in Eselerinde İhbâr Sîgasını Kullanımı

أخبرنا					
Eser Adı	Toplam Rivâyet Sayısı	İhbâr Kullandığı Rivâyet Sayısı	Sîgasının Rivâyet	Oran	
Kitâbü'z-Zühd	1203	1083		%90	
el-Müsned	272	60		%22	
Kitâbü'l-Cihâd	262	4		%1,5	

Yukarıda açıkça görüldüğü gibi İbnü'l-Mübârek ihbâr sîgasını çok fazla kullanmıştır. Özellikle *Kitâbü'z-Zühd*'deki İbnü'l-Mübârek tarikli rivâyetlerin yaklaşık %90'ında bu sîganın kullanıldığı görülmektedir. Diğer iki eserde ise söz konusu sîganın kullanımında bir azalma olduğu görülmektedir. Bu iki eserdeki rivâyetler daha çok "an'ane" sîgasıyla rivâyet edilmiştir. Örneğin *Kitâbü'l-Cihâd*'da 262 rivâyetin 244'ü, yani %93'ü an'ane formatıyla nakledilmiştir.

⁸¹³ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'l-Cihâd*, (hadîs no: 148).

⁸¹⁴ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'l-Cihâd*, hadîs no: 63; Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 936).

⁸¹⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1: 276.

Rivâyet sîgalarının henüz belli metotlara tahsis edilmediği hicrî II. asırda an‘ane sîgasının ihbâr ve tahdîs sîgası yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır.

3.3.10.4. An‘ane sîgasının kullanımı.

Bir hadîsi nakleden râvînin, isnâdında semâ‘, ihbâr ve tahdîse delâlet eden “semi‘nâ” “haddesenâ”, “ahberanâ” ve benzeri lafızlar kullanmayıp sadece “an fülânin” diyerek hadîs rivâyet etmesine denir ki an‘ane yoluyla rivâyet edilen hadîse de mu‘an‘an adı verilir.⁸¹⁶ Rivâyet sîgalarının hangi metoda delâlet ettiği tartışmalarının yaşandığı daha sonraki yıllarda “an” eda sîgasının râvî ile şeyh arasındaki mülakatı tam olarak göstermediği için bazı muhaddisler bu tür rivâyetleri inkıtâ‘ sebebiyle zayıf addetmiştir.

İbnü’l-Mübârek’in en çok kullandığı eda sîgalarından biri de budur. Biraz önce de ifade edildiği gibi o, *Kitâbü’l-Cihâd* ve *el-Müsned* adlı eserlerindeki rivâyetlerini daha çok bu sîgayla rivâyet etmiştir. *Kitâbü’l-Cihâd*’daki 262 rivâyetin 244’ü, yani %93’ü; *el-Müsned*’deki 272 rivâyetin 180’i, yani %66’sı “an‘ane” metoduyla nakledilmiştir. Şunun da ifade edilmesi gerekir ki; İbnü’l-Mübârek’in eserlerinde kendisinden önceki râvîler zaman zaman semâ‘, tahdîs ve ihbâr sîgalarını kullansalar da çoğunlukla “an fülân, an fülân” şeklinde nakletme yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla bu rivâyet tarzı İbnü’l-Mübârek tarafından kullanılmış olsa da kendinden önceki tabakalarda daha yaygın olduğu görülmüştür. Buna göre bu dönemin hâkim ve yaygın rivâyet üslûplarından birinin “an‘ane” metodu olduğunu söylemek mümkündür. Bu cümleden hareketle erken dönemdeki bu tür rivâyetlere, sonraki dönemlerin usûlüyle yaklaşmak ve bir bütün olarak bunları, rivâyet tekniği açısından kusurlu görmek anakronizm olup yanlış sonuçlara götürebilir. Bu sebeple bu tarz rivâyetlere daha ihtiyatlı yaklaşılmalı ve belli dönemlerdeki rivâyetler incelenirken, o dönemin rivâyet anlayışı ve usûlü göz ardı edilmemelidir.

3.3.11. Rivâyetlerdeki şek ifadeleri.

Hadîsi rivâyet eden râvî bazen hadîsin metninde bazen de isnâdında tereddüt edebilir. Bir diğer ifade ile râvî dinlediği hadîsi, bir süre sonra rivâyet edeceği zaman hadîsin metnindeki bazı lafızları veya rivâyet sîgalarını ya da hadîsi hangi râvîden dinlediğini tam olarak hatırlayamayabilir. Böyle bir durumda râvî tereddütünü ifade etmek için “شك فلان” veya “أو” gibi ifadeler kullanır. Bu şek ifadeleri de sonraki râvîler tarafından aynı şekilde sonraki nesillere

⁸¹⁶ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 21.

aktarılır. Rivâyette şüphe ve tereddüte düşen ilk nesil sahâbedir.⁸¹⁷ Aynı durum daha sonraki nesillerde de olmuştur. Bunun insan fitratının bir gereği olduğu söylenebilir.

Gerek hadîsin metninde ve gerekse isnâdındaki tereddütler İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerinde de görülmektedir. Bunların bir kısmı önceki râvîlerden kaynaklanmakla birlikte bir kısmı da İbnü'l-Mübârek'in kendisinden kaynaklanmaktadır. İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerindeki bazı şek ifadeleri şöyledir:⁸¹⁸

1. ... أخبرنا عبد الله قال: أخبرنا وهيب - أو قال: عبد الوهاب بن الورد قال: ما اجتمع قوم في مجلس

- أو ملاً - إلا كان أولاهم بالله الذي يفتتح بذكر الله عز وجل...⁸¹⁹

2. ... عبد الله قال: أخبرنا سليمان التيمي، عن أنس بن مالك قال: شك في رفعه إلى النبي...⁸²⁰

3. ... عبد الله بن المبارك قال: أخبرنا مسعر قال: حدثني عون ومعن، أو أحدهما...⁸²¹

4. ... ابن المبارك قال: أخبرنا جعفر بن برقان، أو قال: أخبرنا سفيان...⁸²²

5. ... ابن المبارك قال: أخبرنا وهيب بن الورد، أو قال: عبد الجبار بن الورد...⁸²³

İsnâd ve metinde zikredilen bu şekildeki tereddütler ve bunlara işaret eden lafızlar yukarıda da görüldüğü gibi sahâbeden itibaren rivâyet formlarına yansımış ve daha sonraki râvîler tarafından olduğu gibi aktarılmıştır. Tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn döneminde senedin uzaması ve râvî sayısının artması, bu tereddütlerin daha da çoğalmasına sebep olmuş, hicrî II. asırda telif edilmiş eserlere ve o eserlerdeki rivâyetlere yansımıştır. Sahâbeden başlamak suretiyle sonraki yıllarda, râvîlerin bu şekildeki tereddütlerinin olduğu gibi aktarılması ve telif edilen kitaplara kaydedilmesi, hadîs rivâyetindeki titizliği ve sadakati göstermesi bakımından önemi haizdir. Bu tereddütler aynı zamanda râvînin güvenilir olmasıyla birlikte zaman zaman zabtında ufak

⁸¹⁷ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 727).

⁸¹⁸ İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerinde bulunan diğer şek ifadeleri için bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 30, 61, 80, 96, 143, 194, 202, 206, 213, 222, 225, 228, 235, 256, 258, 262, 364, 265, 287, 298, 306, 314, 321, 341, 343, 365, 375, 381, 383, 414, 463, 513, 521, 525, 530, 529, 555, 568, 584, 586, 605, 622, 629, 639, 641, 648, 653, 655, 656, 666, 676, 689, 690, 695, 708, 716, 727, 742, 750, 753, 756, 805, 822, 825, 830, 850, 871, 896, 916, 917, 919, 927, 936, 945, 952, 971, 972, 973, 1006, 1201, 1217, 1239, 1240, 1243, 1264, 1279, 1280, 1330, 1348, 1377, 1422, 1424, 1443, 1509, 1561, 1573, 1590; Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsned*, hadîs no: 21, 41, 42, 62, 70, 120, 135, 213, 219, 236); Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'l-Cihâd*. (hadîs no: 1, 5, 53, 89, 92, 96, 116, 151, 172, 179, 246, 251, 253, 261).

⁸¹⁹ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 945).

⁸²⁰ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 727).

⁸²¹ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 36)

⁸²² Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 49)

⁸²³ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 59)

tefek kusurlarının olabileceğini de göstermektedir. Diğer taraftan rivâyetlerdeki “böyle veya şöyle söyledi” şeklindeki tereddüt ifadeleri, aynı zamanda mana ile rivâyetin metinlere yansması ve rivâyetlerdeki titizliğin göstergesidir.

3.3.12. Rivâyetlerdeki mübhem râvîler.

İbnü'l-Mübârek'in bazı rivâyetlerinde ismi zikredilmeyen râvîlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bilindiği üzere hadîs ilminde isnâdda râvînin açık ve meşhur isminin zikredilmemesi *mübhem* tabiri ile ifade edilir. Isnâdda var olan mübhem râvî sebebiyle, rivâyet zayıf kabul edilir. İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerinde yer alan söz konusu cehâlet ve ibhâmın bazen İbnü'l-Mübârek'ten, bazen de daha üst râvîlerden kaynaklandığı görülmektedir. Bir başka ifade ile bir kısım rivâyetlerde gerek İbnü'l-Mübârek ve gerekse kendinden önceki bazı râvîler hadîsi aldığı hocasının ismini söylememiş bunun yerine “an racül” gibi ifadeler kullanmışlardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü'l-Mübârek'in *Kitâbü'z-Zühd*'ünde bu şekilde 100'ün üzerinde rivâyet bulunmaktadır.⁸²⁴ Bu da İbnü'l-Mübârek tarikiyle gelen rivâyetlerin %8,3'ünü oluşturmaktadır. Yine az da olsa *el-Müsned* ve *Kitâbü'l-Cihâd*'daki rivâyetlerde de mechûl râvîlerin yer aldığı görülmektedir.⁸²⁵

İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerinde mübhem râvîler için en çok “رجل” ifadesini kullandığı görülmektedir. Ancak az da olsa başka lafızları kullandığına da rastlanmaktadır. Söz konusu rivâyetlerde mechûl veya mübhem râvîlerin geçtiği rivâyet formlarından birkaçı şöyledir:

1. ... أخبرنا ابن المبارك قال: أخبرنا رجل من الأنصار...⁸²⁶

2. ... أخبرنا ابن المبارك قال: أخبرنا رجل من أهل الشام...⁸²⁷

3. ... أخبرنا ابن المبارك قال: أخبرنا بعض أهل البصرة...⁸²⁸

4. ... أخبرنا ابن المبارك قال: أخبرنا غير واحد عن معاوية بن قرة...⁸²⁹

⁸²⁴ Mübhem râvîlerin yer aldığı bazı rivâyetler için bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 7, 8, 56, 70, 78, 87, 94, 102, 126, 130, 141, 150, 168, 191, 199, 207, 216, 233, 240, 255, 274, 288, 301, 305, 308, 311, 313, 337, 354, 358, 370, 421, 451, 540, 589, 600, 614, 632, 642, 672, 673, 679, 684, 695, 756, 800, 888, 892, 916, 1002, 1023, 1075, 1080, 1147, 1148, 1174, 1188, 1192, 1200, 1212, 1280, 1281, 1337, 1339, 1348, 1367, 1382, 1404, 1441, 1514, 1546, 1565).

⁸²⁵ *Müsned* ve *Kitâbü'l-Cihâd*'daki mübhem râvîler için bk. Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsned*, (hadîs no: 21, 33, 67, 174); Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'l-Cihâd*, (hadîs no: 12, 77, 79, 90, 94, 99, 130, 132, 141, 143, 145, 151, 172, 151, 172, 184, 204).

⁸²⁶ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 40).

⁸²⁷ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 48).

⁸²⁸ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 530).

⁸²⁹ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 249).

3.3.13. Mürsel rivâyetler.

İbnü'l-Mübârek'in eserlerinde muttasıl rivâyetlerle birlikte mürsel rivâyetlerin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. İbnü'l-Mübârek'in telif ettiği eserlerde mürsel rivâyetleri çokça zikretmesinin sebeplerini anlayabilmek için, onun yaşadığı dönem olan hicrî II. asırdaki mürsel rivâyet anlayışı üzerinde durulmalıdır. Çünkü bu dönemin mürsel anlayışı bilinmeden İbnü'l-Mübârek'in, yoğun olarak mürsel rivâyetleri kaydetmesinin nedenleri anlaşılmayacaktır.

Usul âlimleri ve fıkıhçılar tarafından “senedin herhangi bir yerinden bir veya birden çok râvisi düşen hadîs” anlamında kullanılan mürsel kavramı, hadîs ilminde “tâbiünden bir râvinin, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki sahâbînin ismini atlayarak naklettiği hadîs” şeklinde tanımlanmıştır.⁸³¹

Tanımı üzerinde ihtilaf edilen mürsel tabirini ilk kullanan kişinin Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) olduğu belirtilmektedir. Yahyâ b. Saîd'in, bazı râvîlerin rivâyetlerini değerlendirirken mürsel tabirini: “Saîd b. Cübeyr'in mürselleri benim için Ata'nın mürsellerinden daha iyidir”, “Zührî'nin mürselleri diğerlerinden daha kötüdür”, “İbn 'Uyeyne ve Süfyân b. Saîd'in mürselleri rüzgâr gibi değersizdir”, “Mâlik b. Enes'in mürselleri ise benim en sevdiğim mürsellerdir”⁸³² şeklinde kullandığı görülmektedir.

Mürsel tabiri, Yahyâ b. Saîd'ten sonra kronolojik olarak İmâm Şâfiî, Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Ebû Dâvûd gibi fakîh ve muhaddisler tarafından kullanılmıştır.⁸³³

Mürsel rivâyetleri değerlendirme ve kabul etme konusunda, Yahyâ b. Maîn ve Ali el-Medîni de Yahyâ b. Saîd gibi bir değerlendirmede bulunmuştur. İbn Maîn “Zührî'nin mürselleri hiçbir şey değildir” derken, Ali b. el-Medîni; Mücâhid ile Ata'nın mürsellerini karşılaştırarak “Mücâhid'in mürsellerini Ata'nın mürsellerinden daha çok severim. Çünkü Ata her önüne gelenden hadîs alırdı” diyerek, Mücâhid'in mürsellerini, Ata'nın mürsellerine tercih etmiştir.⁸³⁴

⁸³⁰ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 1383).

⁸³¹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, 21; Salahattin Polat, “Mürsel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 52.

⁸³² Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris el-Münzir et-Temîmî İbn Ebî Hâtim, *el-Merasil*, thk. Şükrullah Nimetullah Kûcânî (Beyrût: Muessetü'r-Risâle, 1397), 3-6; Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, 1: 232; Salahattin Polat, *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri* (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, t.y.), 76.

⁸³³ Polat, *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, 76-77.

⁸³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Merasil*, 3-4; Polat, *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, 76-77.

Yahyâ b. Saîd ve İmâm Şâfî gibi âlimler tarafından mürsel tabirinin kullanılmış olmasına bakılarak hicrî II. asrın ortalarından itibaren bu tabirin kullanıldığı söylenebilir.⁸³⁵ Özellikle ilk iki asırda yaygın olarak kullanılan irsâlin çeşitli sebeplerinin olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeplerden birkaçı şöyledir:⁸³⁶

1. Hadîs nakledilirken uzatma ve bıktırmadan kaçınma düşüncesi
2. İrsâl'in, rivâyette kolaylık sağlaması ve hadîsin isnâdının muhataplar tarafından bilinmesi, Zührî ve Katade'nin irsâle başvurması, isnâd sorulunca da söylemeleri gibi.
3. Hz. Peygamber'e yakınlık, dolayısıyla da râvîlerin güvenilir olması ve insanların birbirlerine itimat etmesi sebebiyle isnâd zikretmeye ihtiyaç duyulmaması
4. Hadîsi rivâyet eden râvîlerin çokluğu ve rivâyetin şöhret bulması sebebiyle hadîsin sıhhati konusunda kesin kanaate varılması. Örneğin A'meş, İbrahim en-Nehâî'ye "Bana Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyette bulunduğun zaman isnâd et" deyince, İbrahim şunları söylemiştir: "Ben ne zaman 'حدثني فلان عن عبد الله' dersem hadîsi rivâyet eden, o kişidir. 'قال عبد الله' dersem râvî birden fazladır, demektir."⁸³⁷

İbrahim en-Nehâî'nin yaklaşımına benzer bir ifade Hasan el-Basrî (ö. 110/728) tarafından dile getirilmiştir. O, şöyle söylemektedir: "حدثني فلان dersem, hadîsin râvîsi o kişidir. 'قال رسول الله' dediğim zaman yetmiş veya daha fazla kişiden işitmişimdir." İbrahim en-Nehâî ve Hasan el-Basrî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre, râvîler hadîsin sıhhatine kanaat hâsıl edecek sayıya ulaştığı zaman irsâl yapmaktan çekinmemişlerdir.⁸³⁸

İrsâlin bunların dışında, başka sebepleri de bulunmaktadır. Yukarıda dört madde olarak zikredilen hususların temelinde iki şey yatmaktadır. Bunlardan birincisi ve önemlisi hadîsin kaynağa aidiyetini bilmek, bir diğer ifade ile hadîsin sıhhatine kanaat getirecek karinelerin oluşması; ikincisi ise rivâyette kolaylık sağlamak. Anlaşılan o ki, hicrî II. asırda hadîsin mahreci ve sıhhati bilindikten sonra, muhtelif sebeplerle irsâle başvurulmuştur. Aynı şekilde bu devirde irsâl'in yapılması yadırganmadığı gibi, mürsil de sırf bu sebepten dolayı tenkit edilmemiştir. Nitekim az yukarıda zikredilen Yahyâ b. Saîd'in: "Mâlik b. Enes'in mürselleri benim *en*

⁸³⁵ Polat, *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, 77.

⁸³⁶ İrsâle yol açan amiller ile ilgili detaylı bilgi için bk. Polat, *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, 78-82.

⁸³⁷ Polat, *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, 80.

⁸³⁸ Polat, *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, 80.

sevdiğim mürsellerdir”, ifadesi ile; Ali b. el-Medîni’nin: “Mücâhid’in mürsellerini Ata’nın mürsellerinden daha çok severim” şeklindeki ifadesi, bu devirdeki muhaddislerin mürsel rivâyetlere karşı olmadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Sonuç olarak hicrî II. asırdaki mürsel rivâyetler veya irsâlde bulunma, bu asrın rivâyet üslûbu ve yaygın bir uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu şekildeki yaygın bir uygulamanın olması, bütün muhaddislerin irsâl yaptığı anlamına gelmediği gibi, bütün rivâyetler de mürsel veya munkatı‘ olduğu anlamına gelmemektedir. Bu mürsel rivâyetler, aynı râvî ya da başka râvîler tarafından muttasıl olarak rivâyet edilebilmektedir. Bu sebeple de bu şekildeki bir rivâyet sîgası hadîsin sıhhatini tek başına ortaya koymamaktadır.

Hicrî II. asrın sonlarına doğru ilk olarak İmâm Şâfiî tarafından başlatılan⁸³⁹ mürsel hadîslerin hüccet olup olamayacağı ile ilgili tartışmalar, zamanla mürsel hadîslere karşı mesafeli duruşu beraberinde getirmiş ve bu şekildeki rivâyetlerin zayıf addedilmesine sebep olmuştur. Bir başka ifade ile hicrî II. asır rivâyet tekniği açısından sorunlu bulunmayan mürsel rivâyetler, hicrî III. asır muhaddislerince sorun teşkil etmiştir. Dolayısıyla hicrî II. asrın muhaddisleri ile III. asrın muahddislerinin mürsel rivâyetlere yaklaşım tarzının birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Mürsel rivâyetlerle ilgi bu tarihi sürecin bilinmemesi ve bu formattaki rivâyetlerin tamamının aynı yaklaşımla ele alınması, hatalı değerlendirmelere yol açacaktır.

İrsâlin yoğun olarak kullanıldığı bir devirde yaşayan ve eserlerinde çokça mürsel rivâyete yer veren İbnü’l-Mübârek’in rivâyet tekniği, yukarıda değinilen bağlamda ele alınmalıdır. Bir başka ifade ile İbnü’l-Mübârek’in teliflerindeki mürsel rivâyetler, hicrî II. asrın rivâyet anlayışını yansıtmaktadır. İbnü’l-Mübârek’in günümüze ulaşan eserlerindeki mürsel rivâyetlerin dağılımı şu şekildedir:⁸⁴⁰

Tablo 13. İbnü’l-Mübârek’in Eserlerindeki Mürsel Rivâyetlerin Dağılımı

	Kitâbü’z-Zühd (Mervezî nüshası)	Kitâbü’z-Zühd (Nuaym b. Hammâd nüshası)	Kitâbü’l-Cihâd	K. Birr ve’s-sıla
Rivâyet sayısı	1627	436	266	351
Mürsel rivâyet sayısı	186	46	28	72

⁸³⁹ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 1: 4.

⁸⁴⁰ Eserlerdeki rivâyetlerin ve mürsellerin sayısı konusunda Muhammed Saîd Muhammed Hasan Buhârî’nin tespitleri esas alınmıştır. Bk. Muhammed Saîd Muhammed Hasan Buhârî, *el-İmâm Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî el-muhaddisu’n-nâkid*, 58-61.

Buna göre *Kitâbü'z-Zühd*'ün Mervezî nüshasında %11,4; Nuaym b. Hammâd nüshasında %10,5; *Kitâbü'l-Cihâd*'da %10,5; *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla'da* ise %20,5 oranında mürsel rivâyet bulunduğu görülmektedir. Bu dağılıma göre eserlerde %10'dan daha fazla mürsel rivâyet bulunmaktadır. Bu da mürsel rivâyetlerin İbnü'l-Mübârek'in eserlerinde azımsanmayacak kadar yer tuttuğu anlamına gelmektedir. İşte bu sebeple, İbnü'l-Mübârek ve Vekî'nin kitapları ile kendi kitabını kıyâslayan Ebû Dâvûd, Mekkelilere yazdığı mektupta şunları söylemektedir: “*Sünen*’imdeki hadîslerin çok azı müstesna, ne İbnü'l-Mübârek’in ne de Vekî’nin kitaplarında bulunmaktadır. Onların kitaplarında bulunan rivâyetlerin geneli mürseldir.”⁸⁴¹ Ebû Dâvûd’un bu değerlendirmesi, İbnü'l-Mübârek’in yazdığı eserlerde çok sayıda mürsel rivâyeti kaydettiğine işaret etmektedir.

İbnü'l-Mübârek'in kaydettiği mürsellerin fazlalığı ve Ebû Dâvûd’un yukarıdaki beyanından hareketle şu neticeye varılmaktadır: Hicrî II. asırda telif edilen eserlerde kaydedilen isnâdların III. asırda olduğu kadar ittisal şartlarına dikkat edilmemiştir. Bu dönemdeki âlimler, çoğu kere mürsel hadîslerin isnâdlarını bildikleri halde bu tür rivâyetleri sahîh saydıkları için aradaki râvîleri zikretmeye lüzum hissetmemişlerdir. Bu nedenle onlar eserlerinde muttasıl-merfû‘ haber naklettikleri gibi mürsel hadîsleri de kaydetmişlerdir. Onlara göre mürsel hadîsler de hüküm vermede en az müsned rivâyetler kadar değerli görülmüştür.⁸⁴²

İbnü'l-Mübârek'in kitaplarında senesinde irsâl bulunan rivâyetlere bakıldığında Hasan el-Basrî'nin mürsellerinin önemli bir yekûn tuttuğu görülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Kitâbü'z-Zühd*'deki 186 mürsel rivâyetin 41 tanesi, yani %22'si Hasan el-Basrî tarafından nakledilmiştir. Hasan el-Basrî'nin irsâl yaptığı, ancak İbnü'l-Mübârek tarikli olmayan rivâyetler de bu sayının içinde yer almaktadır. Sadece İbnü'l-Mübârek tarikli olan ve Hasan el-Basrî'nin irsâlde bulunduğu rivâyet sayısı ise 27'dir.⁸⁴³ Buna göre *Kitâbü'z-Zühd*'deki İbnü'l-Mübârek'e ait söz konusu mürsel rivâyetlerin %14,5'ine tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Hasan el-Basrî dışında kalan diğer râvîler ise 1 ile 5 arası rivâyette irsâl yapmışlardır.⁸⁴⁴

⁸⁴¹ Ebû Dâvûd, *Risâletü Ebî Dâvûd*, 25.

⁸⁴² İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 1: 4; Bekir Kuzudîşli, *Hadîs Tarihi* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2007), 119.

⁸⁴³ *Kitâbü'z-Zühd*'de yer alan mürsel rivâyetler için bk. Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, (hadîs no: 91, 92, 102, 123, 160, 162, 317, 498, 558, 595, 620, 697, 707, 763, 774, 779, 791, 821, 851, 958, (990, 995, 1009), 1025, (1049), (1141, 1161, 1165), 1190, (1361), 1385, (1419), 1432, 1492, (1528), 1594, (1608, 1625), 1627) Hadîs numarası parantez içinde kaydedilen rivâyetler İbnü'l-Mübârek tarikli değildir.

⁸⁴⁴ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, ط-ج.

Hasan el-Basrî'nin mürselleri ile ilgili birkaç örnek:

1. ... عبد الله بن المبارك قال: أخبرنا المبارك بن فضالة، عن الحسن قال: قال رسول الله صلى الله عليه

وسلم...⁸⁴⁵

2. ... ابن المبارك قال: أخبرنا جرير بن حازم قال: سمعت الحسن قال: قال رسول الله صلى الله عليه

وسلم...⁸⁴⁶

3. ... عبد الله قال: أخبرنا صالح المري قال: حدثنا خلود بن حسان، عن الحسن قال: قال رسول الله

صلى الله عليه وسلم...⁸⁴⁷

الحسن قال: قال رسول الله...“ Hasan el-Basrî'nin *Kitâbü'z-Zühd*'deki mürsellerinin genelinde

”الله“ formunda kaydedildiği görülmektedir. Yukarıda zikredilen ve Hasan el-Basrî'ye nispet edilen; “قال رسول الله” dediğim zaman yetmiş veya daha fazla kişiden işitmişimdir”⁸⁴⁸ sözü ile ilişkili düşünüldüğünde şöyle bir sonuca varılmaktadır: Her ne kadar bu rivâyetler, hicrî II. asırda telif edilmiş *Kitâbü'z-Zühd* gibi eserlerde mürsel olarak rivâyet edilmiş olsa da, bu hadîslerin önemli bir kısmı birçok tarikten rivâyet edilmiş ve ulemâ arasında şöhret bulmuştur. Hadîsin sıhhati konusundaki kesin kanaat sebebiyle de Hasan el-Basrî gibi bazı muhaddisler, irsâlde bulunmaktan kaçınmamışlardır. Bir diğer ifade ile bazı haberlerin, mürsel olarak rivâyet edilmesine rağmen hadîsin muttasıl şeklinin muhaddisler tarafından bilindiği anlaşılmaktadır.

⁸⁴⁵ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, hadîs no: 92.

⁸⁴⁶ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, hadîs no: 558.

⁸⁴⁷ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*, hadîs no: 821.

⁸⁴⁸ Polat, *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, 80.

Sonuç

Tebeü't-tâbiîn'in önde gelen aynı zamanda hadîs ve fıkıh âlimlerinden olan Ebû Abdîrahmân Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî, 118/736 yılında; Hz. Osman zamanında fethedilen, dönemin ilim ve kültür merkezi Merv'de doğmuştur.

Ailesi hakkında detaylı bilgi bulunmayan Abdullah b. el-Mübârek'in babasının ve -bazı kaynaklara göre- annesinin Türk olduğu ifade edilmektedir. Vera' ve dürüstlüğü ile tanınan babası el-Mübârek b. Vâzih'in önceleri Hemadanlı bir tüccarın bahçesinde çalıştığı ve bu tüccarın kızlarından biriyle evlendiği daha sonra ise ticaretle uğraştığı nakledilmektedir.

İlim tahsiline 138/755 yılında Merv'de başlayan İbnü'l-Mübârek, ilk önce bu bölgedeki âlimlerden ders almıştır. 141/758 yılında Merv'den ayrılmış ve ilk seyahatini Irak'a yapmıştır. Böylece ilim, cihâd, hac ve ticaret gibi gayelerle bir ömür boyu sürecek yolculuğun kapısını aralamıştır. Daha sonra Yemen, Mısır, Şam, Basra, Kûfe, Mekke ve Medine gibi birçok İslâm beldesine seyahat etmiştir. Birçok kez Tarsus'a gelen İbnü'l-Mübârek, Rum savaşından dönerken Irak'ın Hît beldesinde 181/797 yılında 63 yaşında vefat etmiştir.

Karakteri ve ahlakî şahsiyeti "hiçbir hayırlı haslet yoktur ki Allah onu İbnü'l-Mübârek'e vermemiş olsun" şeklinde ifade edilen İbnü'l-Mübârek'in ibadet konusundaki hassasiyeti, zühdü, kahramanlığı, cömertliği ve mütevazı kişiliği dikkat çekmektedir. Özellikle dünyaya olması gerektiği kadar değer veren ve sırt çevirmeden yaşayan İbnü'l-Mübârek, "kudvetü'z-zâhidîn" olarak tavsîf edilmiştir.

Küçük yaşlardan itibaren dinî eğitim aldığı anlaşılan ancak ciddi anlamda eğitim hayatına yirmili yaşlarda başlayan İbnü'l-Mübârek, hadîs, fıkıh, kırâat gibi ilimleri öğrenmiş ve sonraki yıllarda İslâmî ilimler alanında önemli bir yer edinmiştir. İslâmî ilimler dışında gramer ve şiir gibi alanlarda da tanınan İbnü'l-Mübârek'in çok yönlü ve üretken bir âlim olduğu söylenebilir. Özellikle muhtelif konularla ilgili ona nispet edilen birçok beyit klasik hadîs kaynaklarında bulunmaktadır. Bu beyitler sonraki zamanlarda *Divanu İbni'l-Mübârek* ismiyle bir araya getirilmiştir.

Hicrî II. asırda ilim tahsili konusunda son derece gayretli olan İbnü'l-Mübârek'in hadîs ilminde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Mübârek'in hadîs ve sünneti en iyi bilenlerden biri olduğu ifade edilmiş, bu konudaki yetkinliği âlimler tarafından takdir edilmiştir. Hem tedvîn hem de tasnîf dönemine şahit olan İbnü'l-Mübârek'in Horasân bölgesinde hadîsleri tasnîf eden ilk kişi olduğu belirtilmiştir. Telif ettiği eserleri tasnîf

döneminin ilk ürünleri arasında yer almasının yanında, bazılarının günümüze ulaşması İbnü'l-Mübârek özelinde hicrî II. asrın rivâyet ve tasnîf anlayışını tanıma imkânı sunmuştur. Dolayısıyla telif ettiği eserleri ile hadîs tarihinin bu iki safhasının aydınlatılmasına önemli katkıları olduğu söylenebilir. Öte yandan İbnü'l-Mübârek'in günümüze ulaşan eserlerindeki bâb başlıkları ile Kütübü Sitte eserlerindeki bâb başlıkları karşılaştırılmış, bâb başlıkları arasında büyük oranda benzerliğin bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre hicrî III. asırda tasnîf edilmiş olan Kütübü Sitte müelliflerinin II. asırdaki müelliflerin tasnîflerinden etkilendikleri ve istifade ettikleri söylenebilir.

Medârul-hadîs içerisinde sayılan ve hadîslerin kendisine varıp dayandığı önemli bir muhaddis olan İbnü'l-Mübârek'in hadîs ilminin çeşitli konuları hakkındaki değerlendirmeleri ve uygulamaları, bu konuların gelişmesine ve sistemleşmesine katkı sağlamıştır. Özellikle isnâdın önemini vurgulayan ifadeleri ve uygulamaları isnâd kullanımının gerekliliği konusundaki farkındalığı artırmıştır. Ayrıca râvîlerin adâlet ve zabtı konusunda ortaya koyduğu kriterler, bu konunun temelini oluşturması bakımından büyük öneme sahiptir.

Râvîlerin cerh ve ta'dîl durumları ile ilgili "*et-Târîh*" adlı bir eser telif eden İbnü'l-Mübârek, cerh ve ta'dîl ilminde de önemli bir yere sahiptir. O, yalan söyleme, herhangi bir mezhebin propagandasını yapma, sefefe sövme, fîsk ve cehâlet, tedlîs yapma, hâfıza zayıflığı, münker rivâyetleri nakletme gibi hususları cerh sebebi saymış ve bu şekildeki râvîlerin durumlarını ifade etmek için bazı cerh lafızları kullanmıştır. İbnü'l-Mübârek'in, bu lafızları ya ilk ya da ilk kullanan münekkitlerden biri olduğu görülmüştür. Daha sonraki dönemlerde ise râvîler hakkında verdiği hükümler ve kullandığı cerh ve ta'dîl lafızları diğer münekkitlerce esas alınmış ve i'tibar edilmiştir. Bu yönüyle İbnü'l-Mübârek'in cerh ve ta'dîl ilminin doğuşuna, gelişimine ve bu alanla ilgili literatürün oluşmasına büyük katkılarının olduğu söylenebilir.

Hadîs ilminde araştırma ve soruşturmaya gerek duyulmayacak kadar meşhur olduğu ifade edilen ve münekkitler tarafından güvenilir bulunan İbnü'l-Mübârek'in sünnetin veya hadîslerin sonraki nesillere aktarılmasında, önemli bir yeri vardır. Hem temel hadîs kaynaklarında hem de telif etmiş olduğu kendi eserlerinde çok sayıda rivâyeti bulunmaktadır. Ale'l-ebvâb ve ale'r-ricâl sistemle tasnîf edilmiş 19 hadîs kaynağı taranarak İbnü'l-Mübârek tarikiyle, tekrarları ile birlikte 2001 rivâyet tespit edilmiştir. Bu rivâyetlerin 766'sı Kütübü Sitte eserlerinde yer alırken, geri kalan kısmı ise diğer kaynaklarda kaydedildiği görülmüştür. Özellikle Kütübü Sitte eserlerinde İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerinin büyük oranda belirli hoca ve talebeler üzerinden aktarıldığı ve hadîs müelliflerine ulaştığı tespit edilmiştir. Denilebilir ki İbnü'l-Mübârek, daha çok hadîs otoritelerinden rivâyette bulunduğu gibi aynı şekilde onun

rivâyetleri meşhur ve güvenilir öğrencileri vasıtasıyla nakledilmiştir. Bu durum aynı zamanda rivâyetlerin önemli bir kısmının hadîs uzmanları kanalıyla aktarıldığının da göstergesidir.

Kaynaklarda İbnü'l-Mübârek'e nispet edilen birçok eser bulunmaktadır. Bu eserlerin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan eserleri *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik*, *Kitâbü'l-Cihâd*, *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla* ve *el-Müsned'dir*. Hadîs edebiyatında Erbaûniyyât türünde ilk eser olma özelliği taşıyan *el-Erbaûn*'un ise sadece bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Yukarıda isimleri zikredilen ilk dört eser konu esaslı telif edilmiştir. İlk üç eser ise genel olarak tek konulu kaleme alınmış ve o konuyla ilgili hadîsler derlenmiştir.

Mezkûr eserlerde toplam 2965 rivâyet yer almaktadır. Bu rivâyetlerin ekserisi İbnü'l-Mübârek tarikiyle nakledilmekle birlikte isnâdında İbnü'l-Mübârek'in bulunmadığı rivâyetler de yer almaktadır. Bu da sonraki râvîlerin bu eserlerde bazı tasarruflarda bulduklarını göstermektedir.

Kaynağı açısından rivâyetler incelendiğinde İbnü'l-Mübârek'in *el-Müsned* dışındaki diğer eserlerinde merfû' rivâyetlerin yanında mevkûf ve maktû' rivâyetlerin çokça yer aldığı görülmektedir. Özellikle *Kitâbü'z-Zühd*'deki mevkûf ve maktû' rivâyetlerin toplam sayısı merfû' rivâyetlerin sayısından fazladır. Her ne kadar *Kitâbü'l-Cihâd* ve *Kitâbü'l-Birr*'deki merfû' rivâyetler fazla olsa da mevkûf ve maktû' rivâyetlerin toplamının merfû' rivâyetlerden daha fazla olduğu görülmektedir.

Ayrıca İbnü'l-Mübârek'in temel hadîs kaynaklarındaki ve kendi eserlerindeki rivâyetlerin sıhhat durumu araştırılmıştır. Rivâyet sayısı fazla olduğu için temel hadîs kaynakları *Muvatta* dışında *Kütübü Tis'a* eserleri ile sınırlı tutulmuş, kendi eserlerinde ise *Kitâbü'z-Zühd*, *el-Müsned* ve *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*'daki rivâyetleri incelenmiştir. *Kütübü Tis'a*'da yer alan 1142 rivâyetin 969'unun yani %84,5'inin sahîh ve hasen, 173'ünün yani %15'nin ise zayıf olduğu görülmüştür. Esas alınan eserler *Kütübü Sitte* ile sınırlı tutulduğunda makbûl rivâyetlerinin oranı %91,6'ya yükselmektedir. Buna göre *Kütübü Sitte* eserlerindeki 766 rivâyetin büyük kısmının makbûl olduğu anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Mübârek'in *el-Müsned* adlı eserindeki makbûl rivâyetlerin sayısı *Kütübü Tis'a* eserlerinde olduğu gibi fazladır. Bu eserde yer alan 272 rivâyetin 205'i yani %75,3'ü makbûldür. Ancak aynı durum *Kitâbü'z-Zühd* ve *Kitâbü'l-Birr* adlı eserlerindeki rivâyetleri için söz konusu değildir. Özellikle *Kitâbü'z-Zühd*'de zayıf rivâyetlerin sayısı oldukça fazladır. Bu eserde yer alan İbnü'l-Mübârek tarihli 1203 rivâyetin 564'ü yani %46,8'i sahîh ve hasen; 588'i yani %48,8'i ise zayıftır. Buna göre eserdeki zayıf rivâyetlerin sayısının diğerlerinden daha

fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla İbnü'l-Mübârek'in ahlâkî konulardaki rivâyetlerin sıhhati konusunda biraz daha esnek davrandığı söylenebilir.

İbnü'l-Mübârek'in yukarıda zikredilen eserlerindeki rivâyetlerin büyük bir kısmının zayıf addedilmesi isnâddaki inkıta'dan kaynaklanmaktadır. Isnaddaki kopukluk, her ne kadar sonraki dönemlerin hadîs kriterlerine göre bir kusur ve eksiklik olarak kabul edilse de hicrî II. asrın rivâyet anlayışının doğal bir neticesi olarak görülmelidir. Bu tür rivâyetler sonraki dönemlerde şeklen kusurlu addedilse bile, hicrî II. asırda, bunların önemli bir kısmının muhaddisler arasında meşhur olması ve muttasıl senedinin bilinmesi sebebiyle, bu dönemde tasnîf edilen eserlerde sırf muttasıl senedli rivâyetlerin toplanması amaçlanmamıştır. Dolayısıyla hicrî II. asırdaki bu anlayıştan bağımsız olarak sonraki dönemlerin hadîs kriterlerine göre İbnü'l-Mübârek'in rivâyetlerini değerlendirmek ve onun muttasıl senede önem vermediğini iddia etmek isabetli olmayacaktır.

İbnü'l-Mübârek, rivâyetleri sevk ederken semâ', tahdîs, ihbâr, an'ane ve belâğ gibi rivâyet sîgalarını kullanmıştır. Özellikle ihbâr ve an'ane sîgalarını diğer sîgalara nispetle daha çok kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca rivâyet sîgalarının belli bir metoda tahsis edilmediği hicrî II. asırda, bu iki sîganın yoğun olarak kullanılması, dönemin yaygın uygulamasını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada;

1. Hadîs Tarihi açısından İbnü'l-Mübârek'in telif ettiği eserleri ile tedvîn ve tasnîf faaliyetlerine katkı sağladığı anlaşılmıştır. Özellikle bazı alanlarda ilk eserlerin İbnü'l-Mübârek tarafından kaleme alındığı görülmüştür. Eserlerindeki bâb başlıkları ile Kütübü Sitte'deki birçok bâb başlığının benzer veya aynı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre hicrî III. asırdaki müelliflerin, İbnü'l-Mübârek gibi hicrî II. asırda yaşayan müelliflerden ve eserlerinden etkilendikleri ve faydalandıkları anlaşılmıştır.

2. İbnü'l-Mübârek, hadîs usûlü ile ilgili birçok konuda düşüncesini dile getirmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla adâlet ve zabt sahibi bir râvîde bulunması gereken vasıfları ilk olarak açıklayan müelliflerden biri İbnü'l-Mübârek olmuştur. Aynı şekilde hadîs tahammül yolları ve rivâyet lafızları, ihtisâr, i'rab ve telaffuz hataları gibi hadîs usûlü ile alakalı birçok konuda yaklaşımlarını ortaya koymuştur. Buda bir taraftan hadîs usûlüyle ilgili birtakım konuların ilk devirlerden itibaren muhaddislerin gündeminde olduğunu gösterirken, bir taraftan da sonraki dönemlerde daha da sisitemleştirilecek olan usûl kavramlarının gelişmesini ve birer ıstılah halini almasını sağlamıştır.

3. Bu çalışmanın sonunda İbnü'l-Mübârek'in cerh ve ta'dil ilminde de önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmıştır. Onun râvîleri değerlendirme konusundaki yaklaşımlarından hareketle mu'tedil bir münekkit olduğu söylenebilir. İbnü'l-Mübârek'in birçok râvîyi muhtelif sebeplerden dolayı cerh etmesi, gerek güvenilir ve gerekse zayıf ve metrûk râvîler hakkında çeşitli cerh ve ta'dil lafızları kullanması, bu ilmin gelişmesine ve sistemleşmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

4. Yine bu çalışmanın sonunda İbnü'l-Mübârek'in şahsında hicrî II. asırda telif edilmiş eserlerde hadîs rivâyet kriterleri bakımından bir takım kusurların bulunduğu müşahade edilmiştir. Bu tür kusurların ulemâ arasında hadîsin muttasıl senedinin bilinmesi, rivâyetin ulemâ arasında meşhur olması, rivâyetin işitildiği gibi nakledilmesinin önemsenmesi ve ahlâkî konularda asıl amacın rivâyetten ziyade, insanları belirli bir ahlâkî olgunluğa ulaştırma düşüncesi gibi sebeplerden ötürü ortaya çıktığı söylenebilir. Bu nedenle bu şekildeki kusurların dönemin rivâyet anlayışı içerisinde ele alınmasının ve bu dönemdeki rivâyetleri toptancı bir anlayışla değerlendirilmemesinin isabetli olacağı anlaşılmıştır. Elbetteki bu yaklaşım, bu tür rivâyetlerin tamamının kusursuz olduğunu söyleme anlamına da gelmemektedir.

5. İbnü'l-Mübârek'in telif etmiş olduğu eserlerin hiç olmazsa bazılarının günümüze ulaşması, aynı zamanda İbnü'l-Mübârek'in bazı yazılı kaynaklardan istifade etmesi ve işittiği hadîsleri yazması, günümüzde bir kısım oryantalistlerin hadîslerin sırf şifahî olarak nakledildiği ve sahte menşeli olduğu iddiasının yersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Abdullah b. el-Mübârek. *el-Müsned*. Thk. Subhî es-Samarrâî. Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1987.
- Abdullah b. el-Mübârek. *ez-Zühed ve'r-Rekâik*. Thk. Ahmed Ferîd. Riyâd: Dâru'l-Mi'râc, 1995.
- Abdullah b. el-Mübârek. *Kitâbü'l-Cihâd*. Thk. Nezîh Hammâd. Cidde: Dâru'l-Matbûâtî'l-Hadîse, t.y.
- Abdullah b. el-Mübârek. *Kitâbü'z-Zühed ve yelîhi kitâbu'r-rekâik*. Thk. Habîburrahman el-A'zamî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425.
- Abdullah b. el-Mübârek. *Müsnedü Abdillâh b. el-Mübârek ve yelîhi kitâbü'l-birr ve's-sıla li'l-imâm Abdillâh b. el-Mübârek*. Thk. Muhammed Musatafa Osman. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr es-San'ânî. *el-Musannef*. Thk. Habîburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Meclisu'l-İlmî, 1403.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammeştehere mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. Thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. Riyâd: Dâru'l-Hânî, 1422.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaûd, Adil Mürşid. Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- Ahmed Emîn. *Fecru'l-İslâm*. Kahire: Müessesetü Hindâvî, t.y.
- Ahmed Muhammed Şakir. *el-Bâisü'l-hasîs ilâ İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Dirâsât fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*. el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*. Trc. Hulusi Yavuz. İstanbul: İz yayıncılık, 1993.
- Ali b. Muhammed el-Karî. *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzua*. Thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.
- Aşikkutlu, Emin. "Fisk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 38-39. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Aşikkutlu, Emin. *Hadîste Ricâl Tenkîdi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- Aşikkutlu, Emin. "Kızb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 126-128. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Ateş, Süleymân. *İşârî Tefsir Okulu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.

- Attar, Ferîdüddin. *Tezkiretü'l-evliyâ*. Thk. Muhammed Edîb el-Câdir. t.y.
- Aydın, Nevzat. *Hadîsin Kontrol Mekanizması Sünnet*. Trabzon: Kalem Yayınevi, 2011.
- Aydın, Nevzat. "Hadîslerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme". 31 (2011): 199-230.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadîs Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.
- Aydınlı, Abdullah. "İhtisar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 572-573. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aynî, Ebû Muhammed Muhammed b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Babanzâde, Ahmed Naim. *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrîdi Sarîh*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. Thk. Mahmud Tahhân. Riyâd: Mektebetü'l-Mearif, t.y.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Thk. Ebû Abdillâh es-Sûrakî, İbrahim Hamdi el-Medenî. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*. Thk. Nureddin İtr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1395.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Şerefü Ashabi'l-hadîs*. Thk. Mehmed Said Hatipoğlu. Ankara: Dâru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, t.y.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Takyidü'l-ilm*. Beyrut: İhyau's-Sünneti'n-Nebeviyye, t.y.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Târîhu Bağdâd*. Thk. Beşşar Avvâd Maruf. Beyrut: Dâru Ğarbi'l-İslâmî, 2011.
- Bağdadî, İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-arifîn esmâu'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, t.y.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin. *Abdullah İbnü'l-Mübârek (İlk Müslüman Türk Âlim, Zâhid ve Ğâzisi)*. İstanbul: Rağbet, 2016.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr. *el-Müsned*. Thk. Mahfûzu'r-Rahman ve Diğerleri. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, t.y.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-evsat*. Thk. Mahmud İbrahim Zâyid. Haleb: Dâru'l-Vaî, 1397.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. Thk. Muhammed Zühêyr Nâsır en-Nâsır. Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. Ankara: Akçağ, 1988.
- Cezâirî, Tâhir b. Salîh. *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. Thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1416.
- Coşkun, Selçuk. *Hadîse Bütüncül Bakış: Tesbît-Anlama-Anlatma Bağlamında Bir İnceleme*. 3. bs. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Çakan, İsmail Lütfî. "Cehâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 219. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadîs Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Çetin, Osman. "Horasân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 234-241. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Dârimî, Ebû Saîd Osman b. Saîd. *er-Red ale'l-Cehmiyye*. Thk. Ebû Âsım eş-Şevâmî. Kahire: Ebû Âsım eş-Şevâmî, 2010.
- Dâvûdođlu, Ahmed. *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1973.
- Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, el-Beyhakî. *Şuabu'l-ıman*. Thk. Abdülalî Abdülhamîd. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1423.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eşas es-Sicistânî. *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ Ehli Mekke ve ğayrihim fi vasfi Sünenih*. Thk. Muhammed es-Sabbâğ. Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, t.y.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eşas es-Sicistânî. *es-Sünen*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430.
- Ebû Ya'la el-Halîl, Halîl b. Abdillâh b. Ahmed b. el-Halîl. *el-İrşâd fî marifeti ulemâi'l-hadîs*. Thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- Ebû Zür'a er-Râzî. *ed-Duafa*. İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 1402.
- Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, İbn Receb. *Şerhu İleli't-Tirmizî*. Thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407.
- Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî ez-Zâhirî, İbn Tağrîberdî. *en-Nücûmu'z-zâhire*. Kâhire, t.y.
- Dümeynî, Müsfir b. Gurmullâh. *Hadîs'te Metin Tenkidi Metodları*. Trc. İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Erul, Bünyamin. "Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslubu (I)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1 (2002): 27-61.

- Erul, Bünyamin. "Tedlîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 262-264. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Faizullo Abdulkhalikov. *İlk Dönem Bilginlerinden Abdullâh b. el-Mübârek'in Hayatı ve Fıkhî Görüşleri*. Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Mübârek, Kitâbü'l-Cihâd". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1973): 421-422.
- Fesevî, Ebû Yusuf Yakûb b. Süfyân. *el-Ma'rife ve't-tarih*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1401.
- Hâcî Halîfe, Mustafa b. Abdillâh Katib Çelebi. *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*. Bağdâd: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Hadîs Tarihi ve Usulü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Hadîs Tarihi ve Usulü*. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh. *Ma'rifetü ulumi'l-hadîs*. Thk. Seyyid Mu'zam Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek*. Thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411.
- Hamevî, Şihâbüddin Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh. *Mu'cemu'l-büldân*. Beyrut: Dâru Sadr, 1995.
- Hammâş, Necdet. "Emevîler Döneminde Mevâli ve Zımmilerin İdaredeki Rolü". Trc. İrfan Aycan. 37 (1997): 175-190.
- Hatipoğlu, İbrahim. *Çağdaşlaşma ve Hadîs Tartışmaları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Herevî, Ali b. Muhammed. *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*. Thk. Muhammed Nazzâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkam, t.y.
- Hitti, Philip K. *İslam Tarihi*. Trc. Salîh Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- Hüseyin b. Hasan el-Mervezî. *Kitâbü'l-Birr ve's-sıla*. Thk. Muhammed Saîd Muhammed Hasan Buhârî. Dâru'l Vatan, t.y.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *Camiu beyani'l-ilm ve fadlih*. Thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri. Dâru İbni'l-Cevzî, 1414.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh. *et-Temhîd lima fî'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*. Thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdulkebir el-Bekrî. Mağrib: Vezâratü Umumi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387.
- İbn Adî, Ebû Ahmed b. Adî el-Cürçânî. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. Thk. Adil Ahmed, Ali Muhammed. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418.

- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî. *Buğyetü't-Taleb*. Thk. Süheyl Zekkâr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, t.y.
- İbn Asâkir, Ebû Mansûr Fahrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Hasen ed-Dımaşkî. *Târûhu Dımeşk*. Thk. 'Amr b. Garâme. Dâru'l-Fikr, t.y.
- İbn Cema'a, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim. *el-Menhelü'r-revî fî muhtasari ulumi'l-hadîsi'n-Nebevî*. Thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1406.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs el-Münzir et-Temîmî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1952.
- İbn Ebi Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs el-Münzir et-Temîmî. *el-Merasil*. Thk. Şükrullah Nimetullah Kûcânî. Beyrut: Muessetü'r-Risâle, 1397.
- İbn Ebi'l-Vefâ, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısrî. *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. Thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv. Mir Muhammed Kütüphane, t.y.
- İbn Ferhûn, İbrâhim b. Ali b. Muhammed. *ed-Dîbâcu'l-müzheb fî marifeti a'yani ulemâi'l-mezheb*. Thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr. Kâhire: Dâru't-Türâs, t.y.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fî temyîzi's-Sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *en-Nüket alâ Kitâbi İbnü's-Salâh*. Thk. Rebî' b. Hâdî. Riyâd: Dâru'r-Raye, 1994.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Fethü'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-mîzân*. Thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Tabakâtu'l-müdekkisîn (Ta'rifu ehli't-takdis bi-merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs)*. Thk. 'Âsım b. Abdillâh. Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1403.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Takrîbü't-Tehzîb*. Thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Takrîbu't-tehzîb*, Thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Tehzîbü't-tehzîb*. Thk. İbrahim ez-Zeybek, Adil Mürşid. Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed. *Vefayâtu'l-a'yân ve enbâi ebnâi'z-zamân*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebi Hâtım el-Bustî. *el-İhsan fî takribi sahîhi İbn Hibbân*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408.

- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebi Hâtim el-Bustî. *es-Sikât*. Thk. es-Seyyid Şerefüddin Ahmed. Dâru'l-Fikr, 1975.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebi Hâtim el-Bustî. *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*. Thk. Mahmud İbrahim. Halep: Dâru'l-Vaî, 1396.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *es-Sahîh*. Thk. Muhammed Mustafa el-A'zami. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, t.y.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî. *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîh ve'd-daîf*. Thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallâ. Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1996.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî. *İ'lâmü'l-muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn*. Thk. Muhammed Abdüsselam İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Riyâd: Dâru Hicr, 1424.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe. *el-İhtilâf fi'l-lafz ve'r-red ale'l-Cehmiyye ve'l-Müşebbihe*. Thk. Ömer b. Mahmud. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1991.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe. *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*. el-Mektebetü'l-İslâmi-Messesetü'l-İşrâk, 1419.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*. Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, t.y.
- İbn Mülekkîn, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Misrî. *el-Mukni' fi ulumi'l-hadîs*. Thk. Abdullah b. Yusuf. Dâru Fevvâz, 1413.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî. *Târîhu esmâü's-sikât*. Thk. Subhî es-Sâmarrâî. ed-Dâru's-Selefiyye, 1404.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî. *Mecmûu'l-fetavâ*. Riyâd, 1416.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *ed-Duafa ve'l-metrûkîn*. Thk. Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Müdhiş*. Thk. Mervân Kabbâni. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Sifatü's-safve*. Thk. Mahmud Fâhûrî, Muhammed Ravvâs Kalacî. Dâru'l-Ma'rife, t.y.

- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Thk. Abdulkadir el-Arnaûd, Mahmud el-Arnaûd. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1988.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk Ebu'l-Ferec en-Nedim. *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1978.
- İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr Osman b. Abdirrahmân. *Ulûmü'l-hadîs*. Thk. Nureddin Itr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh. *Marifetü's-Sikât*. Thk. Abdülâlîm Abdülazîm. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetü'l-Evliyâ*. Mısır: Dâru's-Saâde, 1974.
- İrâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddin Abdürrahim b. el-Hüseyn. *el-Muğni an hamli'l-esfâr fî'l-esfâr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1426.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî. *el-İlma' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâyeti ve takyîdi's-semâ'*. Thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kâhire: Dâru't-Tûras, 1379.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*. Thk. İbn Tâvî et-Tancî. Matbaatü Fedâle, 1965.
- Kandemir, M. Yaşar. "Lahn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 56-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Karataş, Mustafa. *Hadîs Rivâyet Tarihi*. İstanbul: Ensar, 2014.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddin b. Muhammed. *Kavâidü't-tahdîs mi fünûni mustalahi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer. *er-Risâletü'l-müstedrafe*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1993.
- Kevserî, Muhammed Zâhid b. el-Hasan. *Te'nîbü'l-Hatîb 'alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb*. (1410).
- Koçyiğit, Talat. *Hadîs Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadîs Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2007.
- Küçük, Raşit. *Abdullâh İbnu'l-Mübârek (118/736-181/797) Hayatı, Eserleri ve Hadîs İlmindeki Yeri*. Atatürk Üniversitesi, 1978.
- Küçük, Raşit. "Abdullah b. el-Mübârek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 122-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Küçük, Raşit. "Abdullah İbnü'l-Mübârek ve Hadîs İlmindeki Yeri". 3 (1985): 276-293.
- Mahir Yasîn el-Fuhl. *Buhûs fî'l-mustalah*. t.y.

- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlim*. Kâhire, 1411.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1406.
- Medîni, Ali b. Abdillâh. *el-İlel*. Thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1980.
- Mizzî, Cemâlüddin Ebü'l-Haccâc Yusuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Thk. Beşşar Avvâd Maruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Moğultay b. Kılıç. *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. Thk. Adil b. Muhammed-Üsâme b. İbrahim, el-Fârûku'l-Hadîse. 1422.
- Muhammed Accâc. *es-Sünne kable't-tedvîn*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1400.
- Muhammed b. Cemâl. *el-İmâm İbnü'l-Mübârek ve menhecühü fî'l-cerh ve't-ta'dîl*. el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 2015.
- Muhammed Hamidullah. *Hemmâm İbn Münebbih'in Sahifesi*. Trc. Talat Koçyiğit. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Muhammed Hamidullah. *Mecmû'atü'l-vesâiki's-siyâsiyye*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1407.
- Muhammed Mucir el-Hatîb el-Hasenî. *Marifetü medâri'l-isnâd*. Riyâd: Dâru'l-Meyman, 2008.
- Muhammed Osman Cemâl. *Abdullah b. el-Mübârek el-İmâmu'l-kudve*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, t.y.
- Muhammed Saîd Muhammed Hasan Buhârî. *Abdullah b. el-Mübârek Muhaddisen ve Nâkiden*. Câmiatü'l-Melik Abdülazîz Külliyyetü'ş-Şerîa, 1401.
- Muhammed Saîd Muhammed Hasan Buhârî. *el-İmâm Abdullah b. el-Mübârek el-Mervezî el-muhaddisu'n-nâkid*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, t.y.
- Mücahid Mustafa Behcet. *Divanu'l-İmâmi'l-Mücahid Abdullah b. el-Mübârek*. Riyâd, 1432.
- Müslim, Ebu'l-Hasan Müslim b. Haccac el-Kuşeyri en-Nîsâbü'rî. *el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasari bi-nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Rasûlillah*. Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi'd-Turâsi'l-Arabî, t.y.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. Thk. Abdufettah Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1406.
- Nesâî Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şerif. *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti Süneni'l-Beşîr i'n-Nezîr fî usuli'l-hadîs*. Thk. Muhammed Osman. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şerif. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Nureddin Itr. *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1997.
- Okiç, Muhammed Tayyib. *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerine Tetkikler*. Ankara: Atlas, 2017.
- Özgel, İshâk. “Erken Dönem İşari Tefsiri Bağlamında Abdullah İbnü'l-Mübârek (ö. 181)’in Tefsiri Meselesi”. *Süleymân Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18 (2007): 119-138.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Merv”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 221-223. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Polat, Salahattin. *Hadîs Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Polat, Salahattin. “Mürsel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Polat, Salahattin. *Mürsel Hadîsler ve Delil Olma Yönünden Değeri*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, t.y.
- Râmehürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdirrahmân. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*. Thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404.
- Şehavî, Şemsüddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*. Thk. Ali b. Hüseyin. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur. *Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ*. Thk. Max Weisweiller. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur. *el-Ensâb*. Thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemanî. Haydarâbâd: Meclisu Dâirati'l-Meârifî'l-Osmaniyye, 1962.
- Sezgin, Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları*. 4. bs. 2015.
- Sezgin, Fuad. *Tarihu't-turâsi'l-Arabî*. Riyâd: Câmîâtü'l-İmâm Muhammed b. Suûdi'l-İslâmiyye, 1991.
- Sibâî, Mustafa. *es-Sünne ve mekânetüha fi't-teşrî'l-İslâmî*. el-Mektebetü'l-İslâmî-Dâru'l-Varrak, t.y.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr. *Miftahu'l-cenne fi'l-ihticâc bi's-sünne*. Medine: el-Câmîatü'l-İslâmiyye, 1409.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr. *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Thk. Ebû Kuteybe. Dâru Tayyibe, t.y.
- Şenel, Abdülkadir. “Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 349-350. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemü'l-evsat*. Thk. Tarık b. Avdillah b. Muhammed-Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüsni. Kâhire: Dâru'-Harameyn, t.y.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemü'l-kebîr*. Thk. Hamdî b. Abdilmecid. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr . *Târîhu't-Taberî*. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-İlel*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve Diğerleri. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdalbâkî vd. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Beyani, 1395.
- Turhan, Halil İbrahim. *Ricâl tenkidinin doğuşu ve gelişimi: Hicrî ilk asır*. 2015.
- Türkoğlu, Hamdi. *Mukâtil b. Süleymân ve Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi*. Bayburt Üniversitesi, 2015.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*. 1. bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadîs Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Yatkın, Nihat. *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu'l-Musannef'i*. Atatürk Üniversitesi, 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Halku'l-Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 371-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yıldırım, Ahmet. "Hadîs Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivâyetlerin İncelenmesi". *Süleymân Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 20 (2008): 119-138.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abbâsiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 49-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yılmaz, Muhammed. "Tarsus'a Gelen İlk Türk Hadîs Alimi Abdullah b. el-Mübârek". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2011): 1-19.
- Yiğit, İsmail. "Emevîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 104-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yücel, Ahmet. *Hadîs İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1998.
- Yücel, Ahmet. *Oryantalistler ve Hadîs (Yaklaşımlar - Değerlendirmeler - Literatür)*. 1. bs. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Yücesoy, Hayrettin. "Mihne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 26-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

- Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-İber*. Thk. Muhammed es-Said Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fî marifeti men lehû rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*. Thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb. Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413.
- Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. Thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1382.
- Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb Arnaûd Başkanlığındaki Heyet. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1982.
- Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Tarihu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lam*. el-Mektebetü't-Tevfikiyye, t.y.
- Zehebî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh. *el-İcâbe lima's-tedraket Âişe alâ's-Sahâbe*. Thk. Rifat Fevzi Abdümuttalib. Kâhire: Mektebetü'l-Hâneçî, 1421.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*. Thk. Zeynü'l-Abidin b. Muhammed. Riyâd: Advâu's-Selef, 1419.
- Zirikli, Hayreddin b. Mahmûd. *A'lam*. Dâru'l-İlm, 2002.

Ek-1 (İbnü'l-Mübârek'in Hocalarından Yaptığı Rivâyetlerin Dağılımı)*Tablo 14. İbnü'l-Mübârek'in Hocalarından Yaptığı Rivâyetlerin Dağılımı*

Buhârî⁸⁴⁹		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1	Yûnus b. Yezîd	67
2	Ma'mer	45
3	Şu'be b. el-Haccâc	11
4	Evezâî	11
5	Hişâm b. 'Urve	9
6	Ubeydullah b. Ömer	7
7	'Âsım b. Süleymân	7
8	Mûsâ b. 'Ukbe	7
9	Süfyân es-Sevrî	6
10	Humeyd et-Tavîl	5
11	Abdumelik b. Abdilazîz b. Cüreyc	4
12	Leys b. Sa'd	3
13	Zekeriyâ b. İshâk	3
14	İsmail b. Ebî Hâlid	3
15	Yahyâ b. Saîd b. Kays	4
16	Ebû Bekr b. Osman b. Sehl	2
17	Abdullah b. 'Avn	2
18	Ebû Hayyân et-Teymî	2
19	Hâlid b. Saîd	2
20	'Amr b. Saîd	2
21	Muâviye b. Ebî Müzerriid	2
22	Ömer b. Saîd b. Ebî Hüseyin	1
23	'Amr b. Meymûn el-Cezerî	1
24	Üsâme	1
25	'Avf b. Ebî Cümeyle	1
26	Hâlid b. Abdirrahmân	1
27	Muhammed b. Ebî Zi'b	1
28	İbrahim b. Tahmân	1
29	Ebû Bekr b. Ayyâş	1
30	Muhammed b. Ebî Hafsa	1
31	el-Hüseyin b. el-Müktib	1
32	Saîd b. Ebî 'Arûbe	1
33	Talha b. Ebî Saîd	1

⁸⁴⁹ Buhârî, *es Sahih*, thk. Muhammed Züheyr Nâsır en-Nâsır (Dâru Tavki'n-Necât, 1422).

34	Salîh b. Hayy	1
35	Hayve b. Şüreyh	1
36	İbrahim b. Sa'd	1
37	İsmail b. Ebî Hâlid	1
38	Îsâ b. Tahmân	1
39	Süfyân b. 'Uyeyne	1
40	Ömer b. Zerr	1
41	Süleymân b. et-Teymî	1
42	Ömer b. Muhammed b. Zeyd	1
43	Mâlik b. Enes	1
Toplam		226

Müslim⁸⁵⁰		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1	Yûnus b. Zeyd	7
2	Ma'mer	4
3	Hişâm b. Hasan	2
4	Evezât	2
5	Mâlik b. Enes	2
6	'Amr b. Meymûn	1
7	Mâlik b. Miğvel	1
8	Ebû Bekr b. Osman b. Sehl b. Huneyf	1
9	el-Cüreyrî (Saîd b. İyâs)	1
10	İbn Ebî Zâide	1
11	Sellâm b. Ebî Mutî'	1
12	el-Hüseyn b. Zekvân	1
13	Abdurrahmân b. Yezîd	1
14	İsmail b. Ebî Hâlid	1
15	Sa'd b. Saîd	1
16	İbrahim b. 'Ukbe	1
17	Muhammed b. Ebî Hafsa	1
18	'Asım	1
19	Mûsâ b. 'Ukbe	1
20	İkrime b. 'Ammâr	1
21	Saîd b. Eyyûb	1
22	Yahyâ b. Saîd el-Ensârî	1
23	Vüheyb b. el-Mekkî	1

⁸⁵⁰ Müslim, *es-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y).

24	Hayve b. Şüreyh	1
25	Ömer b. Saîd b. Ebî Hüseyin	1
26	Büreyd b. Abdillâh	1
Toplam		38

Tirmizî⁸⁵¹		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'İN Hocaları	Rivâyet Sayısı
1	Ma' mer b. Râşid	15
2	Yûnus b. Yezîd	8
3	Şu'be	6
4	Hayve b. Şureyh	6
5	Süfyân es-Sevrî	5
6	Ebû Şücâ' Saîd b. Yezîd	4
7	Rişdîn b. Sa'd	4
8	Yahyâ b. Ubeydillâh	4
9	Yahyâ b. Eyyûb	4
10	Yûnus b. Ebî İshâk	3
11	Leys b. Sa'd	3
12	Hammâd b. Seleme	3
13	Süfyân b. 'Uyeyne	3
14	Abdurrahmân b. Yezîd	3
15	Süleymân b. el-Muğîre	2
16	Hâlid b. el-Hezzâ	2
17	İkrime b. 'Ammâr	2
18	İbn Lehîa	2
19	İbn Ebî Zî'b	2
20	Evezâî	2
21	Üsâme b. Zeyd	2
22	Abdurrahman b. Abdillâh el-Mesûdî	2
23	Süleymân et-Teymî	2
24	Şerîk b. Abdillâh	1
25	Râbi' b. Müslim	1
26	Ecleh b. Abdillâh	1
27	Abdulhamîd b. Behrâm	1
28	Hanzala b. Ubeydillâh	1
29	el-Müsennâ b. es-Sabbâh	1
30	Abdurrahmân b. Ziyâd	1

⁸⁵¹ Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fuâd Abdalbâkî vd. (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Beyani, 1395).

31	İsmail b. Müslim	1
32	Füleyh b. Süleymân	1
33	Osman b. el-Esved	1
34	İsmail b. el-Ayyâş	1
35	Mücâlid	1
36	Hikl b. Ziyâd	1
37	Kehmes b. el-Hasan	1
38	Muhammed b. Aclân	1
39	Safvân b. ‘Amr	1
40	Abdulvehhâb b. el-Verd	1
41	İmrân b. Zeyd	1
42	Abdumelik b. İsâ es-Sekafî	1
43	Hâlid b. Abdirrahmân	1
44	Füdayl b. Ğazvân	1
45	Ubeydullah b. Ömer	1
46	Hüseyin b. el-Muallim	1
47	Hüseyin b. Ali	1
48	Muhammed b. Bişr	1
49	Zekeriyyâ b. Ebî Zâide	1
50	Ebû Hayyân et-Teymî	1
51	‘Anbese b. Saîd	1
52	Saîd b. Ebî Eyyûb	1
53	Hâlid Ebû'l-Alâ	1
54	Ebû Bekr en-Nehşelî	1
55	Mûsâ b. ‘Ukbe	1
56	Saîd el-Cüreyrî	1
57	Muhammed b. İshâk	1
58	Mâlik b. Enes	1
59	‘Âsım el-Ahvel	1
60	‘Utbe b. Ebî Hakîm	1
61	Abdullah b. Saîd	1
62	Ebû Bekr b. Ebî Meryem	1
63	Humejd et-Tavîl	1
Toplam		128

Nesâi-Sünen ⁸⁵²		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı

⁸⁵² Nesâi, *es-Sünen*, thk. Abdufettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1406).

1	Ma' mer b. Râşid	30
2	Şu'be	23
3	Süfyân es-Sevrî	19
4	Yûnus b. Yezîd	18
5	Evezâî	9
6	'Âsım b. Süleymân ('Âsım el-Ahvel)	7
7	İbn Cüreyc	7
8	Süleymân et-Teymî	7
9	Hişâm b. 'Urve	6
10	Hammâd b. Seleme	6
11	Humeyd et-Tavîl	6
12	Hayve b. Şüreyh	5
13	Süfyân b. 'Uyeyne	5
14	İbn 'Avn	5
15	Leys b. Sa'd	4
16	Mâlik b. Enes	4
17	Mis'ar	4
18	Ebû 'Avâne	3
19	Süleymân b. el-Muğîre	3
20	Zâide b. Kudâme	3
21	Zekeriyâ	3
22	İbn Ebî Zi'b	3
23	Hanzala	3
24	Ubeydullah b. Ömer	3
25	Saîd b. Ebî 'Arûbe	3
26	Hişâm b. Hassân	3
27	Hişâm b. ed-Destuvâî	3
28	Yahyâ b. Saîd	2
29	Saîd b. Yezîd	2
30	Avf	2
31	el-Mesûdî	2
32	İsmail	2
33	Mûsâ b. 'Ukbe	2
34	Abdumelik b. Ebî Süleymân	2
35	Muhammed b. 'Aclân	2
36	Hammâd b. Zeyd	2
37	Hârun b. İbrahim	2
38	'Uyeyne b. Abdirrahmân	2

39	İkrime b. ‘Ammâr	2
40	‘Amr b. Meymûn	1
41	İbrahim b. Tahmân	1
42	Ebû Bekr b. Osman	1
43	Hüseyin b. Ali	1
44	Hammâd b. Yahyâ	1
45	Yûnus b. Ebî İshâk	1
46	Mücemmi‘ b. Yahyâ	1
47	Saîd el-Cüreyrî	1
48	Ebân b. Yezîd	1
49	Ca‘fer b. Hayyân	1
50	Abdumelik b. Ebî Süleymân	1
51	Mûsâ b. ‘Umeyr el-‘Anberî	1
52	Kays b. Süleym el-‘Anberî	1
53	Hâlid b. Abdirrahmân	1
54	Mahreme b. Bükeyr	1
55	Süleymân el-A‘meş	1
56	Mâlik b. Miğfel	1
57	Ebû Bekr en-Nehşelî	1
58	Dâvûd b. Kays	1
59	Ebû Yûnus el-Kuşeyrî	1
60	Ömer b. Saîd	1
61	Hüseyin el-Müktib	1
62	Sellâm b. Ebî Mutî‘	1
63	Haccâc b. el-Ertâh	1
64	Bakiyye b. el-Velîd	1
65	Hâlid el-Hazzâ	1
66	Abdulhamîd el-Ca‘ferî	1
67	Abdulvâris	1
68	Süleymân b. Nübeyt	1
69	İbrahim b. ‘Ukbe	1
70	Vüheyb b. el-Verd	1
71	Ebû Ma‘n	1
72	İsmail b. Ebî Hâlid	1
73	Fıtr b. Halîfe	1
74	İbrahim b. Nâfi‘	1
75	Hâlid b. Mihrân	1
76	Muhammed b. İshâk	1

77	Cerîr b. Hâzim	1
78	İbn Ebî Hüseyin	1
79	Yahyâ b. Zürene	1
80	Vebr b. Ebî Düylele	1
81	Îsâ b. Yezîd	1
82	Yahyâ b. Saîd	1
83	Ebû Bekr b. Ali	1
84	Yakûb b. el-Ka'kâ'	1
85	Vikâ' b. İyâs	1
86	İsmail b. Müslim	1
87	Şerîk	1
88	Esved b. Şeybân	1
89	Abdumelik b. et-Tufeyl	1
90	Sa'k b. Hazn	1
91	el-Ecleh	1
92	Müsennâ b. Saîd	1
93	'Avn b. Sâlih	1
94	Kâsım b. el-Fadl	1
95	Tavd b. Abdilmelik	1
96	el-Hasan b. Yahyâ	1
97	Kudâme el-'Âmirî	1
98	Ali b. el-Mübârek	1
99	Serî b. Yahyâ	1
100	Süfyân b. Dînâr	1
101	Cerîr b. Abdilhamîd	1
102	Hüseyim	1
103	Yezîd b. Zürey'	1
104	Beşîr b. el-Muhâcir	1
105	Abdumelik b. Tufeyl	1
106	Ebû Ya'fûr es-Sülemî	1
107	Hişâm b. 'Âiz	1
108	Abdumelik b. Meysere	1
109	Bessâm	1
Toplam		289

Ebû Dâvûd-Sünen⁸⁵³		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı

⁸⁵³ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430).

1	Yûnus b. Yezîd	10
2	Ma' mer b. Râşid	5
3	Hayve b. Şüreyh	4
4	Muhammed b. Aclân	1
5	Muhammed b. İshâk	1
6	Yûnus b. Nâfi'	1
7	Evezât	1
8	Hasan b. Zekvân	1
9	Mûsâ b. Eyyûb	1
10	İmrân b. Zâide	1
11	Beşîr b. Selmân	1
12	Harmele b. İmrân	1
13	İbrahim b. Nâfi'	1
14	Mûsâ b. Ali	1
15	Vüheyb b. el-Verd	1
16	Abdurrahmân b. Yezîd	1
17	İbn Ebî Zi'b	1
18	İkrime b. 'Ammâr	1
19	Salîh b. Ebî el-Ahdar	1
20	Humeyd	1
21	Ebû 'Avâne	1
22	Mücalid b. Saîd	1
23	Safvan b. 'Amr	1
24	Nâfi' b. 'Amr	1
25	Süleymân et-Teymî	1
26	Yakûb el-Ka'kâ'	1
27	Mûsâ b. 'Ukbe	1
28	Saîd b. Yezîd	1
29	Saîd b. Ebî Şücâ'	1
30	Zekeriyyâ	1
31	Ûsâme b. Zeyd	1
32	Mus'ab b. Sâbit	1
33	Vebr b. Ebî Düleyle	1
34	el-Ecleh	1
35	el-Cüreyrî	1
36	Ebû's-Sabbâh	1
37	'Utbe b. Ebî Hâkim	1
38	Cerîr b. Hâzim	1

39	Yahyâ b. Eyyûb	1
40	İbrahim b. Neşit	1
Toplam		56

İbn Mâce-Sünen⁸⁵⁴		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1	Ûsâme b. Zeyd	3
2	Yûnus b. Yezîd	2
3	Süleymân et-Teymî	2
4	Ömer b. Saîd	1
5	Abde b. Süleymân	1
6	Muhammed b. İshâk	1
7	Ma' mer	1
8	Mûsâ b. Eyyûb	1
9	Evezât	1
10	Ebân b. Teğlib	1
11	Abdullah b. Abdirrahmân	1
12	Habîb b. Süleymân	1
13	Mûsâ b. Ali	1
14	İbn Ebî Zi'b	1
15	Mûsâ b. Ubeyde	1
16	Îsâ b. Ömer	1
17	Haccâc b. Ertâh	1
18	Îsâ b. Yezîd	1
19	Hâlid b. Ahmer	1
20	Abdulhamîd b. Sayfî	1
21	Harmele b. İmrân	1
22	Fıtr b. Halîfe	1
23	Saîd b. Eyyûb	1
24	Zekerıyyâ b. Ebî Zâide	1
25	'Uyeyne b. Abdirrahmân	1
Toplam		29

Dârimî-Sünen⁸⁵⁵		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1	Ma' mer	11
2	İbn Cüreyc	5

⁸⁵⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, t.y.).

⁸⁵⁵ Darimi, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esedü'd-Dârânî (Dâru'l-Muğnî, 1412).

3	Yûnus b. Yezîd	3
4	İbn ‘Aclân	2
5	Evezâî	2
6	Yakûb b. el-Ka‘kâ‘	2
7	Saîd b. Ebî Eyyûb	1
8	Ubeydullah b. Ömer	1
9	Hişâm b. el-Ğâz	1
10	Saîd b. Mihrân	1
11	Zekeriyâ b. Hâlid	1
12	Muhammed b. Abdîrahmân	1
13	Yahyâ b. Bişr	1
14	İbn ‘Avn	1
Toplam		33

Dârekutnî-Sünen⁸⁵⁶		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1	Ma‘mer	7
2	Süfyân es-Sevrî	6
3	Evezâî	3
4	Yûnus b. Yezîd	2
5	Ubeydullah b. Ömer	2
6	İbn Cüreyc	1
7	Ömer b. Ebî Seleme	1
8	Leys b. Saîd	1
9	Sevr b. Yezîd	1
10	Yakûb el-Ka‘kâ‘	1
11	Humejd et-Tavîl	1
12	Mâlik b. Enes	1
13	Hüseyn b. Ali	1
14	İbrahim b. Tahmân	1
15	Hayve	1
16	Muhammed b. Müslim	1
17	Ma‘rûf b. Müşkân	1
18	Saîd b. Yezîd	1
19	Hammâd b. Seleme	1
20	Dâvûd b. Abdîrahmân	1
21	Muhammed b. Râşid	1
22	Seyf	1

⁸⁵⁶ Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şayb el-Arnaûd ve Diğerleri (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1424).

23	Zübeyr b. Saîd	1
24	ez-Zührî	1
25	Muhammed b. ‘Aclân	1
26	Rebî‘ b. Sabih	1
27	‘Âsım el-Ahvel	1
Toplam		42

Beyhakî-es-Sünenü’l-kübrâ⁸⁵⁷		
Sıra No	İbnü’l-Mübârek’in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1.	Ma‘mer	37
2.	Yûnus b. Yezîd	24
3.	Süfyân es-Sevrî	13
4.	İbn Cüreyc	9
5.	‘Âsım b. Süleymân el-Ahvel	8
6.	İbn Lehîa	6
7.	Ubeydullah b. Ömer	5
8.	Yakûb b. el-Ka‘ka‘	5
9.	Evza‘î	4
10.	İbn ‘Avn	4
11.	İbn Ebî Zi‘b	4
12.	Mûsâ b. ‘Ukbe	4
13.	Süleymân et-Teymî	4
14.	Üsâme b. Zeyd	4
15.	Abdurrahmân b. ‘Amr	3
16.	Haccâc b. Ertâh	3
17.	Hammâd b. Zeyd	3
18.	Hişâm b. ‘Urve	3
19.	İsmail b. Ebî Hâlid	3
20.	Safvan b. ‘Amr	3
21.	Saîd	3
22.	Saîd b. Ebî ‘Arûbe	3
23.	Saîd b. Yezîd	3
24.	Abdullah b. ‘Ukbe	2
25.	Abdumelik b. Ebî Süleymân	2
26.	Cerîr b. Hazım	2
27.	Ebû Hanîfe	2
28.	Hammâd b. Seleme	2
29.	Hayve b. Şureyh	2

⁸⁵⁷ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424).

30.	Kehmes b. el-Hasan	2
31.	Leys b. Sa'd	2
32.	Muhammed b. Ebî Hafsa	2
33.	Mus'ab b. Sâbit	2
34.	Şu'be b. el-Haccâc	2
35.	Talha b. Ebî Saîd	2
36.	'Utbe b. Ebî Hâkim	2
37.	Yahyâ b. Eyyûb	2
38.	Yahyâ b. Saîd	2
39.	Abdulhamîd b. Ziyâd	1
40.	Abdullah b. Muhammed b. Ömer	1
41.	Abdullah b. Velîd	1
42.	Abdurrahmân b. Yezîd	1
43.	'Anbese b. Saîd	1
44.	Ca'fer b. Burkan	1
45.	Dâvûd b. Ebî Furat	1
46.	Ebân b. Abdillâh	1
47.	Ebû Bekr b. Ali	1
48.	Ebû Bekr b. Ayyâş	1
49.	Ebû Bekr b. İshâk	1
50.	Ebû Hamza es-Sükkerî	1
51.	Ebû Hayyân et-Teymî	1
52.	Ebû Ma'n	1
53.	Eş'as b. Sivâr	1
54.	Fudayl b. Merzûk	1
55.	Hakem b. Atiyye	1
56.	Hâkim b. Ruzeyk	1
57.	Hamza ez-Zeyyât	1
58.	Hemmâm	1
59.	Hermele b. İmrân	1
60.	Hibbân	1
61.	Hişâm b. Hasan	1
62.	Hüseyn b. el-Müktib	1
63.	İbn Ebî Huseyn	1
64.	İbrahim b. Nâfi'	1
65.	İbrahim b. Neşît	1
66.	İkrime b. 'Ammâr	1
67.	İsmail b. Ayyâş	1
68.	İsmail b. Sümey'	1

69.	İsrail b. Yûnus	1
70.	Kesîr b. Zeyd	1
71.	Ma'ruf b. Müşkan	1
72.	Muhammed b. Râşid	1
73.	Muhammed b. Sûka	1
74.	Muâviye b. Ebî Müzerrid	1
75.	Muhammed b. İshâk	1
76.	Mûsâ b. Eyyûb	1
77.	Mücalid b. Saîd	1
78.	Müsennâ b. Sabbah	1
79.	Nâ'fi b. Ömer	1
80.	Osman b. Hâkim	1
81.	Rebah b. Zeyd	1
82.	Saîd b. Eyyûb	1
83.	Salîh b. Havvât	1
84.	Sevr b. Yezîd	1
85.	Süleymân b. el-Muğîre	1
86.	Şerîk	1
87.	Ubeydullah b. Mevheb	1
88.	Ubeydullah b. Vâzi'	1
89.	Vebr b. Ebî Düyleyle	1
90.	Yahyâ b. Ebî Heysem	1
91.	Yahyâ b. Ebî Kesîr	1
92.	Zâide	1
93.	Zekeriya b. İshâk	1
Toplam		243

Abdurrezzâk – Musannef⁸⁵⁸		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1.	'Âsım b. Süleymân	3
2.	Evza'î	3
3.	Şu'be b. el-Haccâc	2
4.	Abdulaziz b. Ömer	2
5.	Hâkim b. Zürayk	2
6.	Süfyân es-Sevrî	1
7.	Cerîr b. Hazım	1
8.	Yûnus b. Yezîd	1
9.	Hişâm ed-Destuvâî	1

⁸⁵⁸ Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrût: el-Meclisu'l-İlmî, 1403).

10.	Hişâm b. el-Ğâz	1
11.	Ecleh	1
12.	عَنْ رَجُلٍ	1
13.	Süleymân b. el-Muğîre	1
14.	İsmail b. Müslim	1
15.	عَمَّنْ سَمِعَهُ	1
16.	Saîd b. Ebî ‘Arûbe	1
17.	Hüseyin b. Zekvân	1
18.	Hüseyin b. Abdillâh	1
19.	İbn Ebî Leylâ	1
20.	Mücalid b. Saîd	1
21.	Abdullah b. ‘Avn	1
22.	Şerîk	1
23.	Harmele b. İmrân	1
24.	Leys b. Sa‘d	1
25.	Osman b. Miksem	1
26.	Hanzala	1
27.	Haccâc	1
Toplam		34

İbn Ebî Şeybe-Musannef⁸⁵⁹		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1.	Ma‘mer	15
2.	İbn Cüreyc	6
3.	Evzâî	5
4.	Yûnus b. Yezîd	4
5.	Ata‘ el-Horasânî	2
6.	Haccâc	2
7.	Hişâm	2
8.	İbn ‘Avn	2
9.	Yakûb	2
10.	Cüme‘ b. Abdilmukarrî	1
11.	Ebân b. Abdillâh	1
12.	Ebû Muâviye	1
13.	Hâkim b. Ruzejk	1
14.	Hâlid	1
15.	Hasan	1

⁸⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409).

16.	Hişâm ed-Destuvâî	1
17.	Hişâm b. Hasan el-Ezdî	1
18.	İbn Lehîa	1
19.	İsmail	1
20.	İsmail b. Hüzmüz	1
21.	Rebi b. Enes	1
22.	Saîd b. Ebî 'Arûbe	1
23.	Saîd b. Ebî Eyyûb	1
24.	Saîd b. Saîd el-Ensârî	1
25.	Saîd b. Yezîd	1
26.	Sâlim	1
27.	Süleymân b. Tarhan et-Teymî	1
28.	Muhammed b. Süleymân	1
29.	Osman	1
30.	Zührî	1
31.	Yahyâ b. Bişr	1
32.	Üsâme b. Zeyd	1
33.	Yahyâ b. Ebî Kesîr	1
34.	عَنْ رَجُلٍ	1
Toplam		65

Hâkim-Müstedrek⁸⁶⁰		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1.	Ma'mer b. Râşid	9
2.	İbn Ebî Zi'b	3
3.	Mus'ab b. Sâbit	3
4.	Yûnus b. Yezîd	3
5.	'Amr b. Saîd	2
6.	Hâlid b. Mihrân	2
7.	Hammâd b. Seleme	2
8.	Haşrec b. Nübate	2
9.	Humeyd et-Tavîl	2
10.	İshâk b. Yahyâ	2
11.	Muhammed b. Ebî Hafsa	2
12.	Saîd b. Yezîd	2
13.	Şu'be b. el-Haccâc	2
14.	Üsâme b. Zeyd	2

⁸⁶⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411).

15.	Abdulhamîd b. Sayfî	1
16.	Abdullah b. Ca'fer	1
17.	Abdurrahmân b. Zeyd	1
18.	Abdurrahmân b. Yezîd	1
19.	A'meş	1
20.	'Amr b. Sâbit	1
21.	Ca'fer b. Süleymân	1
22.	Cerîr b. Hazım	1
23.	Ebû'l-Müveccih	1
24.	Ecleh b. Abdillâh	1
25.	Esved b. Şeybân	1
26.	Hayve b. Şüreyh	1
27.	Hişâm b. Sa'd	1
28.	Hüseyn b. Ali	1
29.	İbn Cüreyc	1
30.	İbrahim b. Tahmân	1
31.	İkrime b. 'Ammâr	1
32.	İsmail b. Ebî Hâlid	1
33.	Safvan b. 'Amr	1
34.	Süfyân b. Saîd	1
35.	Süfyân es-Sevrî	1
36.	Süleymân et-Teymî	1
37.	Muhammed b. el-Mutarrif	1
38.	Muhammed b. Sûka	1
39.	Yahyâ b. Saîd	1
40.	Yahyâ b. Hassan	1
41.	Vüheyb b. el-Verd	1
42.	Yezîd b. Yezîd	1
Toplam		66

İbn Hüzeyme-Sahîh⁸⁶¹		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1.	Evza'î	3
2.	Yûnus b. Yezîd	3
3.	Hayve b. Şüreyh	2
4.	Süfyân es-Sevrî	2
5.	Abdullah b. Muhammed	1

⁸⁶¹ İbn Huzeyme, *es-Sahih*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zami (Bejrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, t.y.).

6.	Abdurrahmân b. Yezîd	1
7.	‘Amr b. Meymûn	1
8.	Ebû İdris el-Havlanî	1
9.	Hasan b. Zekvân	1
10.	Hermele b. İmrân	1
11.	İbn Ebî Zi’b	1
12.	İbrahim b. Tahmân	1
13.	Kehmes b. Hasan	1
14.	Muhammed b. Hafsa	1
15.	Mûsâ b. Ali	1
16.	Mûsâ b. Eyyûb	1
17.	Mus‘ab b. Sâbit	1
18.	Şu‘be b. el-Haccâc	1
19.	Ubeydullah b. Ömer	1
Toplam		25

İbn Hibbân-Sahîh⁸⁶²		
Sıra No	İbnü’l-Mübârek’in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1.	Ma‘mer b. Râşid	10
2.	Yûnus b. Yezîd	9
3.	Hayve b. Şüreyh	7
4.	Şu‘be b. el-Haccâc	5
5.	İbn Ebî Zi’b	4
6.	Abdumelik b. Ebî Süleymân	3
7.	Abdurrahmân b. Yezîd	3
8.	‘Avf b. Bendeveyh	3
9.	‘Âsım b. Süleymân el-Ahvel	3
10.	Evza’î	3
11.	Hammâd b. Seleme	3
12.	Hişâm b. Hasan	3
13.	İsmail b. Ebî Hâlid	3
14.	Leys b. Sa‘d	3
15.	Mûsâ b. Ali	3
16.	Safvan b. ‘Amr	3
17.	Süleymân b. el-Muğîre	3
18.	Abdullah b. Muhammed	2
19.	Cerîr b. Hâzim	2

⁸⁶² İbn Hibbân, *el-İhsan*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1408).

20.	Hâlid el-Hazzâ	2
21.	Hasan b. Zekvân	2
22.	Humeyd et-Tavîl	2
23.	Kehmes b. el-Hasan	2
24.	Muhammed b. Sûka	2
25.	Mûsâ b. 'Ukbe	2
26.	Saîd b. Ebî Eyyûb	2
27.	Süfyân es-Sevrî	2
28.	Ubeydullah b. Ömer	2
29.	'Utbe b. Ebî Hakîm	2
30.	Abdurrahmân b. Süleymân	1
31.	'Amr b. Meymûn	1
32.	Ebû Bekr b. Osman	1
33.	Ebû Hayyân et-Teymî	1
34.	Ebû Ma'n	1
35.	Fitr b. Halife	1
36.	Hermele b. İmrân	1
37.	Hişâm b. 'Urve	1
38.	Hüseyin b. Ali	1
39.	İbn Aclân	1
40.	İbn 'Avn	1
41.	İsâ b. Yezîd	1
42.	Mis'ar b. Kidâm	1
43.	Muâviye b. Ebî Müzerriid	1
44.	Muhammed b. İshâk	1
45.	Muhammed b. Müslim	1
46.	Mûsâ b. Eyyûb	1
47.	Mus'ab b. Sâbit	1
48.	Ömer b. Saîd	1
49.	Saîd b. İyâs el-Cüreyrî	1
50.	Salîh b. Hayy	1
51.	Süfyân b. 'Uyeyne	1
52.	Süleymân et-Teymî	1
53.	Şerîk b. Abdillâh	1
54.	Talha b. Ebî Saîd	1
55.	Ubeydullah b. Ömer	1
56.	'Uyeyne b. Abdirrahmân	1
57.	Yahyâ b. Eyyûb	1

58.	Yahyâ b. Saïd el-Ensârî	1
59.	Zâide b. Kudâme	1
60.	Zekeriyyâ b. İshâk	1
61.	Zübeyr b. Saïd	1
Toplam		127

Tayâlisî-Müsned⁸⁶³		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı
	Abdullah b. 'Ukbe	4
1.	Ma'amer b. Râşid	4
2.	Yûnus b. Yezîd	4
3.	Abdurrahmân b. Ziyâd	3
4.	Hayve b. Şüreyh	3
5.	Mûsâ b. Ali	3
6.	Evza'î	2
7.	Ûsâme b. Zeyd	2
8.	'Amr b. Meymûn	1
9.	Ebû Bekr b. Ebî Meryem	1
10.	Ebû Bürde	1
11.	Ebû Ma'n	1
12.	Ecleh	1
13.	Harice b. Mus'ab	1
14.	Hişâm b. 'Urve	1
15.	İbrahim b. Neşît	1
16.	İkrime b. 'Ammâr	1
17.	İshâk b. Yahyâ	1
18.	Mûsâ b. Eyyûb	1
19.	Mus'ab b. Sâbit	1
20.	Saïd b. Yezîd	1
21.	Safvan b. 'Amr	1
22.	Süleymân et-Teymî	1
23.	'Utbe b. Hâkim	1
24.	Yahyâ b. Eyyûb	1
Toplam		42

Ahmed b. Hanbel-Müsned⁸⁶⁴		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı

⁸⁶³ Tayalisi, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419).

⁸⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd-Adil Mürşid (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421).

1.	Yûnus b. Yezîd	47
2.	Abdullah b. Lehîa	36
3.	Ma'amer	28
4.	Yahyâ b. Eyyûb	22
5.	Evza'î	16
6.	Usame b. Zeyd	13
7.	Mûsâ b. 'Ukbe	10
8.	Abdurrahmân b. Yezîd	9
9.	Saîd b. Yezîd	9
10.	'Âsım b. Süleymân el-Ahvel	7
11.	Leys b. Sa'd	7
12.	Süfyân es-Sevrî	7
13.	Hayve b. Şüreyh	6
14.	Humeyd et-Tavîl	6
15.	İbn Cüreyc	5
16.	Haccâc b. Ertâh	4
17.	Saîd b. Ebî Eyyûb	4
18.	Safvan b. 'Amr	4
19.	Ubeydullah b. Ömer	4
20.	Hasan el-Basrî	3
21.	Huseyn b. Abdillah	3
22.	Mûsâ b. Ali	3
23.	Mus'ab b. Sâbit	3
24.	Muhammed b. Aclân	3
25.	Ömer b. Seleme	3
26.	Sevr b. Yezîd	3
27.	Ubeydullah b. Ebî Yezîd	3
28.	Abdulhamîd b. Sayfî	2
29.	Sa'dan b. Sâlim el-Eylî	2
30.	Harmele b. İmrân	2
31.	Hîşâm b. 'Urve	2
32.	Muhammed b. Abdirrahmân	2
33.	Muhammed b. Ebî Hafsa	2
34.	Ömer b. Muhammed	2
35.	Rişdîn b. Sa'd	2
36.	Saîd b. İyâs el-Cüreyrî	2
37.	Süleymân et-Teymî	2
38.	Şu'be b. el-Haccâc	2
39.	Ubeydullah b. Abdirrahmân	2

40.	Yahyâ b. Hassan	2
41.	Abdullah b. Muhammed	1
42.	Abdullah b. Şevzeb	1
43.	Abdumelik b. İîâ	1
44.	Abdulvahid b. Sıbra	1
45.	Abdurrahmân b. Şüreyh	1
46.	A'meş	1
47.	Ali b. İîhâk	1
48.	Bakiyye b. Velîd	1
49.	Ca'fer b. Hayyân	1
50.	Dâvûd b. Kays	1
51.	Ebân b. Hâlid	1
52.	Ebû Bekr b. Ebî Meryem	1
53.	Ebû Bekr en-Nehşelî	1
54.	Eceh b. Abdillâh	1
55.	Serî b. Yahyâ	1
56.	Fudayl b. Merzûk	1
57.	Fuleyh b. Muhammed	1
58.	Hâlid b. Mihrân el-Hazzâ	1
59.	Hâlid b. Saîd	1
60.	Hammâd b. Seleme	1
61.	Hammâd b. Zeyd	1
62.	Hanzala b. Abdillâh	1
63.	Hişâm b. Hasan	1
64.	Huseyn b. Ali	1
65.	Huşeym b. Beşîr	1
66.	İbrahim b. Ebî Able	1
67.	İîâ b. Yezîd	1
68.	İsmail b. Ebî Hâlid	1
69.	İsmail b. Hürmüz	1
70.	Mâlik b. Enes	1
71.	Mâlik b. Yûnus	1
72.	Mis'ar b. Kidâm	1
73.	Muhammed b. İîhâk	1
74.	Muhammed b. Sûka	1
75.	Mücalid b. Saîd	1
76.	Müsennâ b. Saîd	1
77.	Ömer b. Ebî Vehb	1
78.	Ömer b. Saîd	1

79.	Sâbit b. Eslem	1
80.	Saîd b. Abdilazîz	1
81.	Sellâm b. Ebî Mutî'	1
82.	Seyf b. Ebî Süleymân	1
83.	Süfyân b. 'Uyeyne	1
84.	'Utbe b. Ebî Hâkim	1
85.	Vikâ' b. İyâs	1
86.	Vuheyb b. Verd	1
87.	Zekeriyyâ b. Ebî Zâide	1
88.	Zekeriyyâ Ebû İmrân	1
89.	Zekeriyyâ b. İshâk	1
90.	Zübeyr b. Saîd	1
Toplam		344

Taberânî-M. Kebir⁸⁶⁵		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1.	Ma'amer b. Râşid	14
2.	Yûnus b. Yezîd	12
3.	Süfyân es-Sevrî	8
4.	Abdurrahmân b. Yezîd	6
5.	Yahyâ b. Eyyûb	6
6.	Evza'î	5
7.	Şu'be b. el-Haccâc	5
8.	Hayve b. Şüreyh	4
9.	'Âsım b. Süleymân el-Ahvel	3
10.	Mücalid b. Saîd	3
11.	Saîd b. Yezîd	3
12.	Abdumelik b. Abdilazîz	2
13.	Hermele b. İmrân	2
14.	İbn Lehîa	2
15.	İbrahim b. Neşît	2
16.	İsmail b. Ebî Hâlid	2
17.	Mâlik b. Miğvel	2
18.	Mis'ar b. Kidâm	2
19.	Muhammed b. Ebî Hafsa	2
20.	Muhammed b. İshâk	2
21.	Mûsâ b. 'Ukbe	2
22.	Mus'ab b. Sâbit	2

⁸⁶⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecid (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.).

23.	Saïd b. Ebî 'Arûbe	2
24.	Saïd b. Yezîd	2
25.	Safvan b. 'Amr	2
26.	Süleymân et-Teymî	2
27.	Yahyâ b. Hassan	2
28.	Yezîd b. Hârûn	2
29.	Abdullah b. Abdirrahmân	1
30.	Abdullah b. 'Avn	1
31.	Abdullah b. Ca'fer	1
32.	Abdullah b. Muhammed	1
33.	Abdullah b. Muhammed b. Ali	1
34.	Abdulhamîd b. Sâfî	1
35.	Abdurrahmân b. Şüreyh	1
36.	Abdullah b. 'Ukbe	1
37.	Ameş	1
38.	'Avf b. Bendeveyh	1
39.	Ebû Bekr el-Hüzelî	1
40.	Ebû Bekr b. Ebî Meryem	1
41.	Ebû Bekr b. Osman	1
42.	Ebû Hayyân et-Teymî	1
43.	Ebû Şeybe (İbrahim b. Osman)	1
44.	Ebû Şüreyh	1
45.	Haccâc b. Ertâh	1
46.	Hâlid b. Mihrân el-Hazzâ	1
47.	Hammâd b. Zeyd	1
48.	Hişâm b. el-Ğaz	1
49.	Hişâm b. 'Urve	1
50.	Humeyd b. Teyraveyh et-Tavîl	1
51.	Hüseyn b. Ali	1
52.	İbn Câbir	1
53.	İbrahim b. Ebî Able	1
54.	İbrahim b. Tahmân	1
55.	İkrime b. 'Ammâr	1
56.	Îsâ b. Ömer	1
57.	Îsâ b. Yûnus	1
58.	İsmail b. Müslim	1
59.	Mâlik b. Enes	1
60.	Meni' b. Abdirrahmân	1

61.	Muhammed b. Abdirrahmân	1
62.	Muhammed b. el-Mutarraf	1
63.	Mûsâ b. Ali	1
64.	Muhammed b. İshâk	1
65.	Ömer b. Muhammed	1
66.	Rebah b. Zeyd	1
67.	Sa‘d b. İshâk	1
68.	Saïd b. Bişr	1
69.	Saïd b. Ebî Eyyûb	1
70.	Salîh b. Ebî'l-Ehdar	1
71.	Sa‘d b. Saïd	1
72.	Seyf b. Süleymân	1
73.	Süfyân b. Harb	1
74.	Süleymân b. el-Muğîre	1
75.	Ubeydullah b. Ebî Ziyâd	1
76.	‘Utbe b. Ebî Hâkim	1
77.	Üsâme b. Zeyd	1
78.	Vikâ‘ b. İyâs	1
79.	Yakûb b. Ka‘ka‘	1
80.	Yûnus b. Ebî İshâk	1
81.	Zekeriyâ b. Ebî Zâide	1
82.	Zübeyr b. Saïd	1
Toplam		157

Taberanî-M. Evsat⁸⁶⁶		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1.	Ma‘mer b. Râşid	9
2.	Hâlid b. Mihrân el-Hazzâ	3
3.	Üsâme b. Zeyd	3
4.	Muhammed b. ‘Aclân	2
5.	Saïd b. Ebî Eyyûb	2
6.	Süfyân es-Sevrî	2
7.	Yûnus b. Yezîd	2
8.	Abdulvehhab b. el-Verd	1
9.	Abdulamelik b. Muhammed	1
10.	Abdurrahmân b. Ubeydillah	1
11.	‘Anbese b. Saïd	1

⁸⁶⁶ Taberanî, *el-Mu‘cemü'l-Evsat*, thk. Târik b. Avdillah-Abdumuhsin b. İbrahim (Kahire: Dâru'l-Harameyn, t.y.).

12.	‘Âsım el-Ahvel	1
13.	Cehm b. Evs	1
14.	Ebû Bekr b. Osman	1
15.	Evza‘î	1
16.	Hasan b. Cübeyr	1
17.	Hammâd b. Seleme	1
18.	Hermele b. İmrân	1
19.	İbn ‘Avn	1
20.	İbn Cüreyc	1
21.	İbn Lehîa	1
22.	İsmail b. Müslim	1
23.	İmrân b. Zeyd	1
24.	Mâlik b. Enes	1
25.	Mis‘ar b. Kidâm	1
26.	Muhammed b. Ebî Hafsa	1
27.	Ömer b. Seleme	1
28.	Ravh b. Kâsım	1
29.	Saîd b. Ebî ‘Arûbe	1
30.	Seleme b. Nübeyt	1
31.	Sellâm b. Ebî Mutî‘	1
32.	Süfyân es-Sevrî	1
33.	Süleymân b. Bilal	1
34.	Yakûb b. Ka‘ka‘	1
Toplam		50

Taberânî-M. Sağır⁸⁶⁷		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'in Hocaları	Rivâyet Sayısı
1.	‘Âsım el-Ahvel	1
2.	İsâ b. Ömer	1
3.	Mâlik b. Enes	1
4.	Mis‘ar b. Kidâm	1
5.	Saîd b. Ebî ‘Arûbe	1
6.	Şu‘be b. el-Haccâc	1
7.	Üsâme b. Zeyd	1
Toplam		7

⁸⁶⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemü’s-Sağır*, thk. Muhammed Şekûr (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405).

Ek-2 (Talebelerinin İbnü'l-Mübârek'ten Yaptığı Rivâyetlerin Dağılımı)*Tablo 15. Talebelerinin İbnü'l-Mübârek'ten Yaptığı Rivâyetlerin Dağılımı*

Buhârî			
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan Râvî	Tespit Ettiğimiz Rivâyet Sayısı	<i>Buhârî'nin Kaynakları'ndaki Rivâyet Sayısı</i>
1	Muhammed b. Mukâtil	78	71
2	Abdân (Abdullah b. Osman)	70	65
3	Bişr b. Muhammed	22	19
4	Hibbân b. Mûsâ	21	22
5	Ahmed b. Muhammed	19	17
6	Muâz b. Esed	6	6
7	Nuaym b. Hammâd	5	3
8	Ali b. Hafs	2	2
9	Muhammed b. Alâ	2	2
10	Yahyâ b. Abdillâh	2	1
11	Müslim b. İbrahim	1	1
12	Ali b. Hasan	1	1
13	Ebû Bekr Bûr b. Esram	1	-
14	Muhammed b. Saîd	1	1
15	Muhammed b. Salt	1	1
16	Zekeriyâ b. Adî	1	-
17	Abdurrahmân b. Mehdî	1	-
18	Ebû Salîh Selmeveyh (Süleymân b. Sâlih)	1	-
19	Seleme b. Süleymân	1	-
20	Saîd b. Süleymân	1	-
21	İsmail b. Ebân	1	1
23	Muhammed b. Selâm	1	-
	Ta'lik	2	
Toplam		241	213

Müslim		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan râvîler	Rivâyet Sayısı
1	Ebû Küreyb Muhammed b. 'Alâ	10
2	Hasan b. İsâ	4
3	Hasan b. Rebî'	4
4	Ebû Bekr b. Ebî Şeybe	4
5	Hennâd b. es-Serî	4
6	Ali b. el-Hasan	3
7	Muhammed b. Abdurrahmân el-Antâkî	3

8	Abdullah b. Osman	2
9	Hakem b. Mûsâ	1
10	Mansûr b. Ebî Mûzahim	1
11	Ali b. Hucr	1
12	Seleme b. Süleymân	1
13	Saîd b. Mansûr	1
14	Zekeriyâ b. Adî	1
15	Yahyâ b. Eyyûb	1
16	Saîd b. ‘Amr	1
17	Süleymân b. Dâvûd (Ebû’r-Râbi‘)	1
18	Hibbân b. Mûsâ	1
Toplam		44

Tirmizî		
Sıra No	İbnü’l-Mübârek’ten Rivâyette Bulunan Râvîler	Rivâyet Sayısı
1	Süved b. Nasr	74
2	Ahmed b. Muhammed	34
3	Ali b. Hucr	5
4	Kuteybe	3
5	Hennâd	3
6	Ali b. Hasan eş-Şakîk	2
7	Ali b. Saîd el-Kindî	2
8	Ahmed b. Meni‘	2
9	Salîh b. Abdillâh	2
10	Saîd b. Yakûb et-Talkânî	2
11	Abdulvâris b. Ubeydîllâh	1
12	Ali b. İshâk	1
13	Ebû Küreyb	1
14	Yahyâ b. Âdem	1
15	‘Amr b. ‘Avn	1
Toplam		134

Nesâî-Sünen		
Sıra No	İbnü’l-Mübârek’ten Rivâyette Bulunan Râvîler	Rivâyet Sayısı
1	Süveyd b. Nasr	210
2	Hibbân b. Mûsâ	38
3	Muhammed b. Ubeyd b. Muhammed	7
4	Muhammed b. Âdem	7
5	Hennâd b. es-Serî	4
6	Ali b. Hucr	3

7	Hasan b. İ̇sâ	3
8	‘Utbe b. Abdillâh el-Mervezî	2
9	Muhammed b. Mekkî	2
10	Ebû Ūsâme (Hammâd b. Ūsâme b. Yezîd)	2
11	Zekerıyyâ b. Adî	1
12	Yahyâ b. Saîd	1
13	Yahyâ b. Âdem	1
14	Abdullah b. Yezîd el-Adevî	1
15	Abdurrahmân b. Mehdî	1
16	Ali b. el-Hasan b. Şakîk	1
17	Ali b. Saîd b. Mesrûk	1
18	Bakiyye (b. Velîd)	1
19	Ahmed b. Menî’	1
20	Mahbûb b. Musâ	1
21	Bıř b. es-Serî	1
22	Süleymân b. Mansûr	1
23	Seleme b. Süleymân	1
Toplam		291

Ebû Dâvûd-Sünen		
Sıra No	İbnü’l-Mübârek’ten Rivâyetinde Bulunan Râvî	Rivâyet Sayısı
1	Muhammed b. Alâ	8
2	Hennâd es-Serî	6
3	Ebû’t-Tevbe er-Râfî’ b. Nâfî’	4
4	Abdullah b. Muhammed en-Nüfeylî	3
5	Abdurrahmân b. Mehdî	3
6	Saîd b. Mansûr	3
7	Saîd b. Yakûb et-Talkânî	3
8	Muhammed b. Hâtım Hubbî	2
9	Hasan b. İ̇sâ Mevlâ İbnü’l-Mübârek	2
10	Ebû Bekr b. Ebî Şeybe	2
11	Ahmed b. Menî’	2
12	‘Amr b. ‘Avn	2
13	Muhammed b. es-Sabbâh	1
14	Süfyân b. Abdilmelik	1
15	Hasan b. er-Rebî’	1
16	İbrahim b. Mûsâ	1
17	Mûsâ b. İsmail	1
18	Muhammed b. Bekkâr b. er-Reyyân	1
19	Abdilmelik b. Habîb Ebû Mervân	1

20	Muallâ b. Mansûr	1
21	Ali b. el-Hasan b. eş-Şakîk	1
22	Müsedded	1
23	Abde b. Süleymân	1
24	Ebû Salîh Mahbûb b. Mûsâ	1
25	el-Ka'nebi (Abdullah b. Mesleme)	1
26	Abdullah b. Osman	1
27	Muhammed b. Mekkî el-Mervezî	1
28	Yahyâ b. Âdem	1
29	İsmail b. İbrahim Ebû Ma'mer	1
30	Muhammed b. İsâ	1
31	Osman b. Ebî Şeybe	1
32	Ali b. Nasr	1
33	Muğîre b. Seleme	1
34	Ebû'r-Rebî' Süleymân b. Dâvûd el-Atekî	1
35	Abdullah b. Muhammed b. Esmâ b. Ubeyd	1
36	Müslim b. İbrahim	1
Toplam		64

İbn Mâce-Sünen		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan Râvî	Rivâyet Sayısı
1	'Amr b. Râfî'	10
2	Ebû Bekr b. Ebî Şeybe	5
3	Ebû Küreyb (Muhammed b. el-Alâ b. Küreyb)	4
4	Hüseyn b. el-Hasan el-Mervezî	3
5	Nuaym b. Hammâd	2
6	Yahyâ b. Âdem	2
7	Haysem b. Cemil	1
8	Muhammed b. el-Fadl	1
9	Mûsâ b. İsmail	1
Toplam		29

Darimi-Sünen		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan Râvî	Rivâyet Sayısı
1	Saîd b. el-Muğîre	10
2	Ahmed b. Humeyd	4
3	Muhammed b. Salt	3
4	Ebû'n-Nu'man (Muhammed b. Fadl es-Sedûsî)	3
5	Zekeriyâ b. Adî	2

6	Muhammed b. İ̇sâ	2
7	İ̇brahim b. Mûsâ	1
8	Muhammed b. Yezîd el-Hizâmî	1
9	Abdullah b. Ömer b. Ebân	1
10	Ya'mer b. Bişr	1
11	Abdullah b. Abdirrahmân	1
12	İ̇smail b. Ebân	1
13	İ̇brahim b. İ̇shâk	1
14	Abdurrahmân b. Sâlih	1
15	Heysem b. Cemil	1
16	Abdullah b. Ca'fer	1
17	Abdullah b. Muhammed	1
Toplam		35

Dârekutnî-Sünen		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan Râvî	Rivâyet Sayısı
1	Hibbân b. Musâ	7
2	Nuaym b. Hammâd	4
3	Abdurrezzâk	2
4	Zekeriyâ b. Adî	2
5	Hasan b. İ̇sâ en-Neysâbûrî	2
6	Hasan b. Arafe	2
7	Muallâ b. Mansûr	2
8	İ̇brahim b. Mecşer	2
9	Abdân (Abdullah b. Osman)	2
10	İ̇sâm b. Yusuf	1
11	'Anbese b. Saîd el-Ümevî	1
12	Muhammed b. Humeyd	1
13	Velîd b. Müslim	1
14	Yahyâ b. Âdem	1
15	Ya'mer b. Bişr	1
16	Ahmed b. el-Haccâc	1
17	Müseyyeb b. Vâdih	1
18	Ebû İ̇shâk et-Talkânî	1
19	Abdullah b. Muhammed b. Esmâ	1
20	Ali b. İ̇shâk	1
21	Muhammed b. Bekkâr	1
22	Ahmed b. Meni'	1
23	Şucâ' b. Mahled	1

24	Abdullah b. Ca'fer	1
25	Mûsâ b. İsmail ei-Cebelî	1
26	Süveyd b. Nasr	1
27	Abdullah b. Ömer	1
28	Süfyân b. Abdilmelik	1
Toplam		44

Beyhaki-Sünen-i Kübra		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan Râvî	Rivâyet Sayısı
1	Abdân (Abdullah b. Osman)	83
2	Hibbân b. Mûsâ	54
3	Hasan b. İsâ	38
4	Hasan b. er-Rebî'	29
5	Yahyâ b. Âdem	19
6	Nuaym b. Hammâd	11
7	Ali b. el-Hasan	11
8	Süfyân b. Abdilmelik	7
9	Abdurrahmân b. Mehdî	7
10	Muhammed b. Ala Ebû Küreyb el-Hemdânî	7
11	Ebû Dâvûd et-Tayâlisî	6
12	Saîd b. Mansûr	6
13	Hasan b. Arafe	4
14	Hennâd	4
15	Zekeriyâ b. Adî	3
16	Ahmed b. Menî'	3
17	Ebû Bekr b. Ebî Şeybe	3
18	Ali el-Bâşânî	2
19	Saîd b. Yakûb et-Talkânî	2
20	Yahyâ b. İsâ	2
21	Ebû İshâk et-Talkânî	2
22	Abdurrezzâk	2
23	Ebû Abdurrahmân el-Mervezî	2
24	Ali b. İshâk	2
25	Osman b. Ebî Şeybe	2
26	Ebû Salîh el-Ferrâ Mahbûb b. Mûsâ	2
27	Sehl b. Osman	2
28	Muallâ b. Mansûr	2
29	Muhammed b. Mukâtil	2
30	Ebû Tevbe (Rebî' b. Nâfi')	2

31	İsâm b. Yusuf	1
32	el-Velîd	1
33	Yakûb b. Abdillâh es-Sülemî	1
34	Süreyc b. en-Numan el-Cevherî	1
35	Ahmed b. Hanbel	1
36	Ebû Hemmâm (el-Velîd b. Şüca')	1
37	Câbir b. Seleme	1
38	Abbâs b. el-Velîd en-Nersî	1
39	Muhammed b. Hâtim el-Cercerâî	1
40	Ahmed b. Cemil	1
41	Abdullah b. Muhammed b. Esmâ	1
42	Hammâd b. Zeyd	1
43	Abdullah b. Ömer b. Ebân	1
44	Ali b. Müslim	1
45	Alâ b. Abdilcebbar	1
46	Esved b. Âmir	1
47	Muhammed b. Mekkî	1
48	Mûsâ b. İsmail	1
49	Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm	1
50	İbrahim b. Mehdî	1
51	Şüreyh	1
52	Abdullah b. Mesleme	1
53	Bişr b. Âdem	1
54	Ebû'r-Rebî' Süleymân b. Dâvûd el-Atekî	1
55	Bakiyye	1
56	Nüfeylî (Abdullah b. Muhammed el-Kudâî)	1
57	Numan b. Abdusselam	1
58	Cerîr (b. Abdilhamîd)	1
59	Abdullah b. Ca'fer	1
60	Ebû'n-Numan Muhammed b. Fadl	1
Toplam		351

Abdurrezzâk-Musannef		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan Râvî	Rivâyet Sayısı
1	Abdurrezzâk	35
Toplam		35

İbn Ebî Şeybe-Musannef		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan Râvî	Rivâyet Sayısı

1	Ebû Bekr b. Ebî Şeybe	64
2	Ali b. el-Hasan eş-Şakîk	1
3	Yahyâ b. Âdem	1
Toplam		66

Hâkim-Müstedrek		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan Râvî	Rivâyet Sayısı
1	Abdân b. Osman	21
2	Ali b. el-Hasan b. Şakîk	13
3	Nuaym b. Hammâd	11
4	Hasan b. İsâ	3
5	Abdulvâris b. Ubeydîllah	1
6	Süveyd b. Nasr	1
7	Saîd b. Yezîd el-Ferrâ	1
8	Muhammed b. Sinan el-Avâki	1
9	Muhammed b. Mukâtil	1
10	Ebû Vehb Muhammed b. Müzâhim	1
11	Abdullah b. Muhammed b. Esmâ	1
12	Saîd Yakûb et-Talkânî	1
13	Ârim Muhammed b. el-Fadl Ebû'n-Numan	1
14	Abdullah b. Ca'fer er-Rakkî	1
15	Muallâ b. Mansûr	1
16	Muhammed b. Muâviye	1
17	Nasr b. Ali	1
18	Ahmed b. Cemil	1
19	Abde b. Süleymân et-Tarsûsî	1
20	Yahyâ b. Âdem	1
21	Ali b. Hüseyin b. Vâkid	1
22	Saîd b. Mansûr	1
23	Saîd b. Hümeyrâ	1
24	Muhammed b. İshâk b. Hamza	1
25	Saîd b. Yahyâ el-Ümevî	1
26	Muhammed b. Mûsâ el-Antâkî	1
27	Abdurrahmân b. el-Alkame el-Mervezî	1
28	Yusuf b. Adî	1
29	Abdurrahmân b. Mehdî	1
30	Hasan b. Ali	1
31	Ebû Seleme b. Mûsâ b. İsmail	1
32	Saîd b. Süleymân	1

33	Abdullah b. Ali el-Ğazzâl	1
Toplam		77

İbn Huzeyme		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyetinde Bulunan râvî	Rivâyet Sayısı
1	'Utbe b. Abdillâh	9
2	Muhammed b. İsâ b. Ziyâd	6
3	Hüseyn b. el-Hasan el-Mervezî	4
4	Muhammed b. Alâ	3
5	Abdurrahmân b. Mehdî	2
6	Ali b. Hucr	1
7	Ahmed b. Menî'	1
8	Haramî b. Umare	1
9	Nuaym b. Hammâd	1
10	Seleme b. Süleymân	1
Toplam		29

İbn Hibbân-es-Sahîh		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyetinde Bulunan râvî	Rivâyet Sayısı
1	Hibbân b. Mûsâ es-Sülemî	96
2	Abduvâris b. Ubeydîllâh el-Atekî	13
3	Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dûlânî	2
4	Süveyd b. Nasr	2
5	Abbâs b. el-Velîd en-Nersî	2
6	Saîd b. Ya'kub et-Talkânî	2
7	Ali b. Hucr	2
8	Hasan b. İsâ	2
9	Abdullah b. Muhammed	1
10	Hâşim b. el-Kâsım	1
11	Velîd b. Müslim	1
12	Ali b. Hasan b. Şakîk	1
13	Ebû 'Âsım Ahmed b. Cevvâs el-Hanefî	1
14	Ebû Ma'mer el-Kutay'î	1
15	Seleme b. Süleymân	1
16	Abdurrahmân b. Sâlih el-Ezdî	1
17	Lüveyn (Muhammed b. Süleymân el-Esed)	1
18	Muhammed b. Abdurrahmân b. Sehm	1
19	Mesrûk b. el-Mezubân	1
20	Hennâd b. es-Serî	1
21	Ebû Bekr b. Ebî Şeybe	1

22	Yahyâ b. Âdem	1
23	Ahmed b. Cemil el-Mervezî	1
24	'Utbe b. Abdillâh el-Yahmedî	1
25	Ebû'r-Râbi' ez-Zehrânî	1
26	Hâşim b. Kâsım	1
Toplam		139

Ebû Dâvûd Et-Tayâlisî-Müsned		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan râvî	Rivâyet Sayısı
1	Ebû Dâvûd et-Tayâlisî	41
Toplam		41

Ahmed b. Hanbel-Müsned		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan râvî	Rivâyet Sayısı
1	Ali b. İshâk	153
2	Attâb b. Ziyâd	84
3	İbrahim b. İshâk et-Talkânî	44
4	Yahyâ b. Âdem	28
5	Ya'mer b. Bişr	20
6	Ahmed b. el-Haccâc	11
7	Halef b. el-Velîd	10
8	Ârim (Muhammed b. Fadl es-Sedûsî)	6
9	Hasan b. Yahyâ	4
10	Abdurrahmân b. Mehdî	2
11	Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ	2
12	Ebû'n-Nadr (Hâşim b. Kâsım)	2
13	Ali b. Âsım	1
14	Nûh b. Meymûn	1
15	Muhammed b. Bekkâr	1
16	İbn İshâk (Muhammed b. İshâk b. Yesâr)	1
17	Muhammed b. Mukâtil	1
18	Ebû Bekr b. Ebî Şeybe	1
19	Hişâm b. Saîd	1
20	Yahyâ b. İshâk	1
21	Zekeriyâ b. Adî	1
22	İbrahim b. Ebî'l-Abbâs	1
Toplam		376

M. Kebir		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan râvî	Rivâyet Sayısı

1	Nuaym b. Hammâd	37
2	Yahyâ b. Abdilhamîd el-Himmânî	28
3	Hibbân b. Mûsâ	25
4	Süveyd b. Nasr	21
5	Ebû Bekr b. Ebî Şeybe	8
6	Abdullah b. Muhammed b. Esmâ	5
7	Esed b. Mûsâ	4
8	Ârim Ebû'n-Nu'man (Muhammed b. Fadl es-Sedûsi)	3
9	Müseyyeb b. Vâdih	2
10	Hasan b. er-Rebî'	2
11	Saîd b. Yakûb et-Talkânî	2
12	Muâz b. Esed	2
13	Ebû'r-Râbi' ez-Zehrânî (Süleymân b. Dâvûd el-Atekî)	2
14	Muhammed b. Mukâtil el-Mervezî	2
15	Hüseyin b. Îsâ	2
16	Abbâs b. el-Velîd en-Nersî	2
17	Mûsâ b. Eyyûb en-Nasîbî	2
18	Ebû Küreyb	1
19	'Urve b. Mervân el-Irkî	1
20	Îsâ b. Sâlim eş-Şâşi	1
21	Âmir b. Seyyar	1
22	İbrahim et-Talkânî	1
23	Zekeriyâ b. Adî	1
24	Vekî' b. Cerrâh	1
25	Ahmed b. Cemil el-Mervezî	1
26	Muhammed b. Humejd el-Mervezî	1
27	Muhammed b. Kesîr	1
28	Ahmed b. el-Haccâc el-Mervezî	1
29	Saîd b. Mansûr	1
30	Muhammed b. Saîd b. Süleymân el-Esbahânî	1
31	Saîd b. Süleymân	1
32	'Amr b. 'Avf el-Vâsitî	1
33	Yahyâ b. Âdem	1
34	Süreyc b. en-Numan el-Cevherî	1
35	Abdullah b. Ömer b. Ebân	1
36	Sehl b. Osman	1
37	Abdullah b. Sâlih	1
38	Ubeyd b. Cennâd	1

39	Haccâc b. İbrahim el-Ezrak	1
40	İsâ b. Yûnus	1
41	Muhammed b. Abdurrahmân el-Mervezî	1
42	Müslim b. İbrahim	1
43	Abdurrahmân b. Mehdî	1
44	‘Ammâr b. Hârûn	1
45	Yusuf b. Adî	1
46	Muhammed b. İsâ et-Tabba’	1
47	Cübare b. Muğallis	1
48	Abdullah b. Ca’fer er-Rakkî	1
49	Ya’mer b. Bişr	1
50	Hüseyin b. Hasan el-Mervezî	1
51	Muâviye b. Hafs	1
Toplam		183

M. Evsat		
Sıra No	İbnü’l-Mübârek’ten Rivâyette Bulunan râvî	Rivâyet Sayısı
1	Ebü’r-Râbi‘ ez-Zehrânî	4
2	Hasan b. İsâ el-Mervezî	4
3	Nuaym b. Hammâd	3
4	Yusuf b. Adî el-Kûfî	3
5	Hüseyin b. el-Hasan el-Mervezî	2
6	Ahmed b. Cemil el-Mervezî	2
7	Saîd (b. Süleymân)	2
8	İbrahim b. Abdilmelik	2
9	Mehdî b. Ca’fer er-Ramlî	1
10	Yahyâ b. Süleymân el-Cu’fî	1
11	Abdurrahmân b. Mehdî	1
12	Abdullah b. Yahyâ	1
13	Saîd b. Yakup et-Talkânî	1
14	Mûsâ b. Eyyûb en-Nasîbî	1
15	Sehl b. Osman	1
16	‘Urve b. Mervân el-Irkî	1
17	Hıbbân b. Mûsâ el-Mervezî	1
18	Ubeyd b. Hişâm el-Halebî	1
19	Muhammed b. Sehm el-Antâkî	1
20	Bakiyye b. el-Velîd	1
21	‘Anbese b. Saîd	1

22	Dâvûd b. Süleymân el-Horasânî	1
23	Hafs b. Abdillâh el-Hulvânî	1
24	Attâb b. Ziyâd	1
25	Ali b. el-Hasan eş-Şakîk	1
26	Abdullah b. İbrahim	1
27	Muhammed b. Mukâtil el-Mervezî	1
28	İbrahim b. Muhammed	1
29	Mûsâ b. İsmail	1
30	Muhammed b. Âdem el-Missîsî	1
31	Ebû'l-Vezir Muhammed b. A'yan	1
32	Süleymân b. Dâvûd	1
33	Seleme b. Süleym	1
34	'Amr b. Ziyâd	1
35	Ya'mer Bişr	1
36	Velîd b. Müslim	1
Toplam		50

M. Sağır		
Sıra No	İbnü'l-Mübârek'ten Rivâyette Bulunan râvî	Rivâyet Sayısı
1	Hibbân b. Mûsâ	2
2	Mûsâ b. Eyyûb en-Nasîbî	1
3	'Urve b. Mervân	1
4	Ubeyd b. Hişâm el-Halebi	1
5	Dâvûd b. Süleymân el-Horasânî	1
6	Süveyd b. Nasr	1
7	Nuaym b. Hammâd	1
Toplam		8

Ek-3 (Cerh Ettigi Râviler)

Tablo 16. İbnü'l-Mübârek'in Cerh Ettigi Râviler

Sıra	Cerh Ettigi Râvî	İbnü'l-Mübârek'in Değerlendirmesi	Diğer Münekkitlerin Değerlendirmesi	Değerlendiren Münekkit	Kaynak
1	Abbâd b. Kesîr	شُعْبَةَ، وَهُوَ يَقُولُ هَذَا عِبَادَ بِن كَثِيرٍ فَاحْذَرُوا رِوَايَتَهُ/ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ وَهُوَ يَقُولُ هَذَا عِبَادَ بِن كَثِيرٍ فَاحْذَرُوا حَدِيثَهُ/ بِن الْمُبَارَكِ يَقُولُ مَا أَدْرِي مِنْ رَأَيْتَ رَجُلًا أَفْضَلَ مِنْ عِبَادَ بِن كَثِيرٍ فِي ضُرُوبِ مِن الْحَيْثُ فَإِذَا جَاءَ الْحَدِيثُ فَلَيْسَ مِنْهَا فِي شَيْءٍ	روى أحاديث كذب لم يسمعهما/ ضعيف، لا يكتب حديثه، ليس بشيء في الحديث وكان رجلا صالحا/ متروك الحديث	Ahmed b. Hanbel/ Yahyâ b. Maîn/ Nesâî	İbn Adî, Kâmil, 5: 538-39; İbn Hibbân, K. Mecrûhîn, 2: 167.
2	Abdulkuddûs b. Habîb	وَكَانَ بِن الْمُبَارَكِ يَقُولُ لِأَنَّ أَقْطَعَ الطَّرِيقَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أُرَوِيَ عَنْ عَبْدِ الْقُدُوسِ الشَّامِيِّ/ مَا رَأَيْتَ ابْنَ الْمُبَارَكِ يَفْصَحُ بِقَوْلِهِ كَذَابٌ إِلَّا لِعَبْدِ الْقُدُوسِ	كَانَ يَضَعُ الْحَدِيثَ عَلَيَّ الْبَيِّنَاتُ لَا يَجِلُ كِتَابَةُ حَدِيثِهِ وَلَا الرِّوَايَةُ عَنْهُ/ أَجْمَعُوا عَلَيَّ تَرَكَ حَدِيثَهُ/ لَيْسَ بِثِقَةٍ	İbn Hibbân/ Fellâs/Nesâî	İbn Hibbân, K. Mecrûhîn, 2: 131; Zehebî, Mizân, 2: 643.
3	Abdullah b. Muharrer	لو خيرت بين أن أدخل الجنة وبين أن ألقى ابن محرر لاخترت لقاءه، ثم أدخل الجنة، فلما رأيته كانت برة أحب إلى منه.	ترك الناس حديثه/ هالك/ متروك/ كان من خيار عباد الله، إلا أنه كان يكذب ولا يعلم، ويقلب الاخبار ولا يفهم/ ليس بثقة	Ahmed b. Hanbel/ Cüzçânî/Darekutnî/İb n Hibbân/Yahyâ b. Maîn	Zehebî, Mizân, 2: 500; İbn Ebî Hâtim, Cerh, 5: 176.
4	Abdullah b. Keysan	لم يرو ابن المبارك عنه	منكر الحديث	Buhârî	İbn Adî, Kâmil, 5: 385-86.
5	Abdullah b. Şübrüme	جالسته حيناً، ولا أدري (ولا أروي) عنه	قد وثقه أحمد، وأبو حاتم		Zehebî, Mizân, 2: 438; İbn Hacer, Tehzîb, 5: 251.

6	Abdullah b. Ziyâd	سمعت بن المبارك يقول ابن سمعان هو عبد الله بن زياد بن سمعان أقمت عليه كذا وكذا وحملت عنه فحدث يوما عن مجاهد عن ابن عباس فقلت إنك كنت ذكرت هذا عن مجاهد فقال أو ليس مجاهد يحدث عن ابن عباس فقلت إنك كنت ذكرت هذا عن مجاهد فقال أو ليس مجاهد يحدث عن ابن عباس فكهرت حديثه وتركته	كَانَ كَذَابًا/مَتْرُوكًا الْحَدِيثُ / لَيْسَ بِثِقَّةٍ وَقَالَ مَرَّةً لَيْسَ حَدِيثُهُ بِشَيْءٍ وَقَالَ مَرَّةً كَذَّابٌ	Mâlik, İbn İshâk/Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî, Nesâî/ Yahyâ b. Maîn	İbn Cevzi, <i>Duafa</i> , 2: 123; İbn Asâkir, <i>Târîhu Dimesşk</i> , 28: 270
7	Abdusselâm b. Harb	قد عرفته وكان إذا قال قد عرفته فقد أهلكه	ليس به بأس ويكتب حديثه، هُوَ صدوق / لا بأس به / ثقة حافظ / فيه ضعف	Yahyâ b. Maîn/ Ebû Hâtîm/Tirmizî, Dârekutnî/İbn Sa'd	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 2: 25; Zehebî, <i>Mîzân</i> , 2: 615; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 6: 317
8	'Amr b. Sâbit	وترك عمرو بن ثابت / لا تحدثوا عن عمرو بن ثابت، فإنه يسب السلف	ليس بشيء، ليس بثقة، ولا مأمون لا يكتب حديثه، لا يكذب في حديثه / متروك الحديث / يروي الموضوعات / رافضي	Yahyâ b. Maîn/ Nesâî/İbn Hibbân/ Ebû Dâvûd	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 6: 213; Zehebî, <i>Mîzân</i> , 3: 249.
9	'Amr b. Ubeyd	إن عمرا كان يدعو يعني إلى القدر/قبل لابن المبارك: لم رويت عن سعيد وهشام الدستوائي، وتركت حديث عمرو بن عبيد ورأيهم واحد؟ فقال: كان عمرو يدعو إلى رأيه ويظهر الدعوة، وكان هذان ساكتين. / ودع البدعة من آثار عمرو بن عبيد	ليس بأهل أن يحدث عنه/ليس بشيء/متروك الحديث، صاحب بدعة/متروك الحديث/ليس بثقة، ولا يكتب حديثه	Ahmed b. Hanbel/Yahyâ b. Maîn/' Amr b. Ali/ Ebû Hâtîm/Nesâî	Mizzî, <i>Tehzîb</i> , 6: 249; 22: 125.
10	'Avf b. Ebî Cemîle	مَا رَضِيَ عَوْفٌ بِبِدْعَةٍ حَتَّى كَانَ فِيهِ بِدْعَتَانِ: قَدْرِيٌّ، شَيْعِيٌّ	ثقة ثبت	Nesâî	Zehebî, <i>Siyer</i> , 6: 384; Zehebî, <i>Mîzân</i> , 1: 305

11	Bakiyye b. Velîd	قال ابن المبارك: صدوق، لكن يكتب عن أئبل وأدبر/ بقية أحب إلى من إسماعيل	بقية ثقة إذا روى عن الثقات/ إذا روى عن أهل الشام فهو ثبت/ إذا قال حدثنا وأخبرنا فهو ثقة/ كان مدلسا، فإذا قال عن، فليس بحجة/ قال أبو حاتم: لا يحتج به	İbn Adî/Nesâî	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 1: 331-32-37
12	Bekr b. Huneys (İbnü'l-Mübârek'in râvîleri deg. Tirmizî ile bak.)	كَانَ عبد الله بن المُبَارَكِ قَرَأَ أَحَادِيثَ بكر بن حُنَيْسٍ فَكَانَ أخيرا إِذَا أَتَى عَلَيَّهَا أَعْرَضَ عَنْهَا وَكَانَ لَا يَذْكُرُهُ	ليس بشئى وقال مرة: ضعيف، وقال مرة: شيخ صالح لا بأس به/ ضعيف/ متروك/ صالح ليس بقوى	İbn Maîn/Nesâî/Dârekutnî/ Ebû Hâtîm	Zehebî, 739; <i>Mîzân</i> , 1: 344.
13	Bükeyr b. Ma'ruf	ارم به	وثقه بعضهم/ أرجو أنه لا بأس به/ ليس حديثه بالمنكر جدا	İbn Adî	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 1: 351
14	Celd b. Eyyûb	أهل البصرة يضعفونه	ضعفه ابن راهويه/ متروك/ ضعيف، ليس يساوى حديثه شيئا	İbn Rahuye/Dârekutnî/Ahmed b. Hanbel	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 1: 421
15	Cerîr b. Abdilhamîd	لا يكتب عن جرير بن عبد الحميد حديث السري بن إسماعيل، وترك ابن المبارك حديثه	لم يكن بالذكى في الحديث/ صدوق/ كان حجة، وكانت كتبه صحاح/ ابن معين يضعف وقال أبو حاتم ذاهب/ عن أبي داود ضعيف متروك الحديث	Ahmed b. Hanbel/ Ebû Hâtîm/İbn 'Ammâr	İbn Ebî Hâtîm, <i>Cerh</i> , 4: 283; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 3: 459; Zehebî, <i>Mîzân</i> , 1: 394
16	Ebû Hanîfe	كان أبو حنيفة مسكينا في الحديث/ ان اصحابي ليلو موننى في الرواية عن ابى حنيفة/ كان أبو حنيفة في الحديث يقيم (يبيما)/ ترك بن المُبَارَكِ أَبَا حَنِيفَةَ فِي آخِرِ أَمْرِهِ	ليس بصاحب حديث، لا يكتب حديثه / ليس بالقوي/ متروك الحديث لَيْسَ بِثِقَةٍ/ سئل أحمد بن حَنْبَلٍ عَنِ الرَّوَايَةِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ وَأَبِي يُوسُفَ فَقَالَ لَا أَرَى الرَّوَايَةَ عَنْهُمَا	Yahyâ b. Maîn/Nesâî/Nadr b. Şümeyl	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 8: 237-38; İbn Hibbân, 3: 71.
17	Ebû Hasan Mevlâ Abdillah b. Nevfel	قال ابن المبارك لمعمر: مَنْ أبو حسن هذا؟ لقد تحمل صخرة عظيمة	عبد الرحمن قال سألت أبي عنه فقال: ثقة	Ebû Hâtîm, Ebû Zûr'a	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 4: 515; İbn Ebî Hâtîm, <i>Cerh</i> , 9: 356.

18	Esbât b. Muhammed Kuraşî	سألت ابن المبارك عن أسباط وابن فضيل فسكت، فلما كان بعد أيام رأني فقال: يا حسن، صاحبك لا أرى أصحابنا يرضونهما	وثقه ابن معين، ثم قال: والكوفيون يضعفونه/ ليس به بأس	İbn Maîn/Nesâi	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 1: 175
19	Esbât b. Nasr	سألت بن المبارك عن أسباط ومحمد بن فضيل بن غزوان فسكت فلما كان بعد أيام رأني فقال لي يا حسن صاحبك لا أرى أصحابنا يرضونهما	قلت لأحمد: كيف حديثه؟ قال: "ما أدري"، كأنه ضعفه/ سمعت أبا نعيم يضعفه/ ليس بالقوي/ صدوق/ ليس بشيء "وقال مرة: "ثقة"	Ahmed b. Hanbel/ Ebû Hâtim/Nesâi/Buhârî/İbn Maîn	Ahmed b. Hanbel, <i>İlel</i> , 3: 485; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 1: 211.
20	Eyyûb b. Âiz	كان صاحب عبادة ولكنه كان مرجحاً	ثقة/ ثقة صالح الحديث صدوق/ كان يرى الإرجاء، صدوق/ كان مرجحاً يخطيء	Yahyâ b. Maîn, Nesâi / Ebû Hâtim/Buhârî/İbn Hibbân	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 1: 407.
21	Eyyûb b. Hûd Ebû Ümeyye.	ترك ابن المبارك حديث ايوب ابن خوط	أَيُّوبُ بْنُ خُوَطٍ لَا يَكْتُبُ حَدِيثَهُ لَيْسَ بِشَيْءٍ / أَيُّوبُ بْنُ خُوَطٍ مَثْرُوكُ الْحَدِيثِ / وَمَنْ يَكُنْ مِنْ أَهْلِ الْكَدِّبِ كَانَ كَثِيرَ الْعَلَطِ كَثِيرَ الْوَهْمِ يَقُولُ بِالْقَدْرِ مَثْرُوكُ الْحَدِيثِ	Yahyâ b. Maîn/Nesâi/Amr b. Ali	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 2: 6-7.
22	Eyyûb b. Süveyd er-Ramlî	عبد الله بن المبارك أنه ترك حديث أيوب بن سويد/ ارم به	ليس بشيء/ أيوب بن سويد ليس بثقة	Yahyâ b. Maîn/Nesâi/Ahmed b. Hanbel/	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 2: 23-24; Zehebî, <i>Mîzân</i> , 1: 287
23	Habîb b. Hâlid	ليس بشيء			İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 3: 99.

24	Haccâc b. Ertâh	كَانَ الْحِجَاغُ يُدَلِّسُ / تَرَكَهُ بِن الْمُبَارِكِ وَيَحْيَى الْقَطَّانَ وَابْن مَهْدِي وَيَحْيَى بِن مَعِين	شُعْبَةَ يُقُولُ اَكْتَبُوا عَن حِجَاغِ بْنِ اَرْطَاةَ، وَمُحَمَّدِ بْنِ اِسْحَاقَ فَاِنَّهُمَا حَافِظَانِ / سَيِّدِ شَبَابِ اَهْلِ الْعِرَاقِ الْحِجَاغِ بْنِ اَرْطَاةَ / وَالْحِجَاغِ بْنِ اَرْطَاةَ اَيْمًا عَابَ النَّاسَ عَلَيْهِ تَدْلِيْسُهُ، عَنِ الرَّهْرِيِّ وَعَنْ غَيْرِهِ، وَزَيْمًا اَخْطَا فِي بَعْضِ الرِّوَايَاتِ فَاَمَّا اَنْ يَتَعَمَدَ الْكُذْبَ فَلَا، وَهُوَ مِمَّنْ يَكْتَبُ حَدِيثَهُ	Şu'be/Ata b. Ebi Rabah/İbn Adî	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 2: 521, 524, 527. İbn Hibbân, <i>K. Mecrûhîn</i> , 1: 225
25	Hafs b. Selem Ebû Mukâtil es-Semerkandî	خُذُوا عَن أَبِي مِقَاتِلِ عِبَادَتِهِ وَحَسْبِكُمْ	وَهَا هِيَ قَتِيْبَةٌ شَدِيْدًا / كَذِبُهُ ابْنِ مَهْدِيٍّ / مَشْهُورٌ بِالصَّدْقِ غَيْرِ مَخْرُجٍ فِي الصَّحِيْحِ	Kuteybe, Dârekutnî/İbn Mehdî/Halilî	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 1: 557; İbn Hacer, <i>Lisân</i> , 3: 225; İbn Hibbân, <i>K. Mecrûhîn</i> , 1: 256
26	Hakem b. Abdillâh el-Eylî	كَانَ ابْنُ الْمُبَارِكِ يُوهِنُهُ / تَرَكَهُ	الْحَكَمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدٍ لَيْسَ بِثِقَّةٍ، وَلَا مَأْمُونٌ، لَيْسَ بِشَيْءٍ لَا يَكْتَبُ حَدِيثَهُ / مَتْرُوكَ الْحَدِيثِ / أَحَادِيثُهُ كُلُّهَا مَوْضُوعَةٌ / كَذَابٌ	Yahyâ b. Maîn/Nesâî, Dârekutnî/ Ahmed b. Hanbel/ Ebû Hâtim	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 2: 478-79; Zehebî, <i>Mîzân</i> , 1: 572.
27	Hakem b. Ebân	عَنْ ابْنِ الْمُبَارِكِ، قَالَ: الْحَكَمُ بْنُ أَبِي بَانَ، وَحَسَامُ بْنُ مَصْعُكٍ، وَأَيُّوبُ بْنُ سُوَيْدٍ - اَرْمَ بِمُؤَلَّاءِ	وَتَقَهُ ابْنُ مَعِينٍ، وَالنَّسَائِيُّ / ثِقَّةٌ صَاحِبُ سَنَةِ / صَالِحٌ	İbn Maîn, Nesâî/İclî/ Ebû Zûr'a	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 1: 569-70; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 2: 423.
28	Hammâd b. Ebî Süleymân	شُعْبَةَ، قَالَ: كَانَ حَمَّادًا لَا يَحْفَظُ الْحَدِيثَ	كَانَ مُرْجَأًا، قَالَ: كَانَ صَدُوقَ اللِّسَانِ / ثِقَّةً وَكَانَ مُرْجَأًا	Şu'be/Yahyâ b. Maîn	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 3: 5, 6.
29	Harice b. Mus'ab	تَرَكَهُ ابْنُ الْمُبَارِكِ	خَارِجَةٌ بِنِ مَصْعَبٍ لَيْسَ بِثِقَّةٍ، لَيْسَ بِشَيْءٍ، كَذَابٌ	Yahyâ b. Maîn	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 3: 494

30	Hasan b. Dînâr	عَبَدَ اللهُ بنَ المَبَارِكِ أَنه تَرَكَ حَدِيثَ الحَسَنِ بنِ دِينَارِ / ابنِ المَبَارِكِ فِي الحَسَنِ بنِ دِينَارِ اللَّهُمَّ إِنِّي لَا أَعْلَمُ إِلَّا خَيْرًا وَلَكِن أَصْحَابِي وَقَفُوا فَوَقَفْتُ / أَمَا الحَسَنِ بنِ دِينَارِ فَكَانَ يَرَى رَأْيَ القَدِيرِيَّةِ ، وَكَانَ يَحْمِلُ كِتَابَهُ إِلَى بِيوتِ النَّاسِ وَيُخْرِجُهَا [مِنْ يَدِهِ] ، ثُمَّ يَحْدِثُ مِنْهَا ، وَكَانَ لَا يَحْفَظُ	لَا يَكْتُبُ حَدِيثَ الحَسَنِ بنِ دِينَارِ / لَيْسَ بِشَيْءٍ / أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ وَيُحِبُّ بَنَ مَعِينٍ فَكَانَا يَكْذِبَانِهِ	Ahmed b. Hanbel/Yahyâ b. Maîn	Ïbn Adî, Kâmil, 3: 116-117; Ïbn Hibbân, K. Mecrûhîn, 1: 232; Zehebî, Mîzân, 1: 489
31	Hasan b. Sâlih Hemedani es-Sevrî	أَنَّ ابنَ المَبَارِكِ كَانَ يَحْمِلُ عَلَيْهِ بَعْضَ الحَمَلِ الحَالِ التَّشْبِيعِ ، وَلَمْ يَرَوْهُ شَيْئًا	فِيهِ بَدْعَةٌ تَشْبِيعٌ قَلِيلٌ ، وَكَانَ يَتْرَكَ الجُمُعَةَ / ثِقَّةٌ حَافِظٌ مَتَقِنٌ / اجْتَمَعَ فِيهِ إِتْقَانٌ وَفَقَهُ ، وَعِبَادَةٌ وَزُهْدٌ / حَدِثَ عَنْهُ ابنُ مَهْدِيٍّ ثُمَّ تَرَكَهُ	Zehebî/Ïbn Maîn/ Ebû Hâtîm/Nesâî/ Ebû Zûr'a/Fellâs	Zehebî, Mîzân, 1: 497; Ïclî, Sikât, 115.
32	Hasan b. Ümera	قَالَ ابنُ المَبَارِكِ جَرَحَهُ عِنْدِي شُعْبَةُ وَسَفِيانُ فَبَقُولُهُمَا تَرَكَتُ حَدِيثَهُ / قُلْتُ لِابْنِ المَبَارِكِ : لِمَ تَرَكَتُ حَدِيثَ الحَسَنِ بنِ عِمَارَةَ ؟ قَالَ : جَرَحَهُ عِنْدِي سَفِيانُ الثَّوْرِيُّ ، وَشُعْبَةُ	مَتْرُوكُ الحَدِيثِ ، مَنكُرُ الحَدِيثِ وَأَحَادِيثُهُ مَوْضُوعَةٌ لَا يَكْتُبُ حَدِيثَهُ / بنِ مَعِينٍ لَا يَكْتُبُ حَدِيثَهُ وَقَالَ مَرَّةً ضَعِيفٌ وَقَالَ مَرَّةً لَيْسَ حَدِيثُهُ بِشَيْءٍ / مَتْرُوكُ الحَدِيثِ	Ahmed b. Hanbel/Ïbn Maîn/ Ebû Hâtîm, Müslîm, Nesâî, Dârekutnî	Ïbn Hacer, Tehzîb, 2: 306; Zehebî, Mîzân, 1: 515.
33	Hemmâm b. Yahyâ b. Dînâr	ابْنُ المَبَارِكِ يَقُولُ هَمَّامٌ ثَبِتَ فِي قَتَادَةَ	لَا أَرَوِي عَنْ هَمَّامِ بنِ يَحْيَى / هَمَّامٌ ثِقَّةٌ هُوَ أَثْبَتُ مِنَ أَبَانِ فِي يَحْيَى بنِ أَبِي كَثِيرٍ	Yahyâ b. Saîd /Ahmed b. Hanbel	Ïbn Adî, Kâmil, 8: 443
34	Hişâm b. Ziyâd	تَرَكَ ابنُ المَبَارِكِ حَدِيثَهُ ، وَقَالَ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ : أَرَمَ بِهِ	ضَعِيفٌ لَيْسَ بِشَيْءٍ / يَتَكَلَّمُونَ فِيهِ / مَتْرُوكُ الحَدِيثِ	Yahyâ b. Maîn, Buhârî/Nesâî	Ïbn Adî, Kâmil, 8: 403-4; Moğultay b. Kılıç, Ïkmâl, 12: 141.

35	Hubeyyib b. Ebî Hubeyyib	ترك حديث حبيب بن أبي حبيب	واهي الحديث/ لَيْسَ بِالْقَوِيِّ/ لَيْسَ بِالْمَرْضِيِّ	Ebû Zûr'a/ Ebû Hâtim/ Ezdî	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 3: 330; İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 3: 309; İbn Cevzî, <i>Duafa ve 'l-Metrûkin</i> , 1: 190
36	Hüsam b. Misak Basrî	إرم به	ليس بشيء، ولا يكتب حديثه/ ليس بالقوي/ متروك الحديث	Yahyâ b. Maîn Buhârî/Nesâi/Fellâs, Dâreknî	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 3: 360; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 2: 244.
37	İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahyâ	ترك ابن المبارك حديثه/ كَانَ يرى القدر وكلام جهم/ كان مجاهرا بالقدر وكان صاحب تدليس	إبراهيم بن أبي يحيى كذاب/ ليس بثقة/ متروك	Mâlik b. Enes/ Yahyâ b. Saîd /Yahyâ b. Maîn/Dâreknî	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 1: 353-54; Buhârî, <i>et-Târih</i> , 1: 323; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 1: 158-60.
38	İbrahim b. Osman Ebû Şeybe el-Absî	ابن المبارك، أنه ترك حديث أبي شيبَةَ الواسطي	سكتوا عنه/ منكر الحديث/ ضعيف/ متروك الحديث/ منكر الحديث	Buhârî/Ahmed b. Hanbel/Yahyâ/Muhammed b. Abbâs	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 1: 390; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 1: 144-45.
39	İbrahim b. Yezîd el-Hûzî	سألت عبد الله بن المبارك عن حديث إبراهيم الخوزي فأبي أن يحدثني به	متروك الحديث/ ليس بثقة وليس بشيء	Ahmed b. Hanbel/Yahyâ b. Maîn	İbn Ebî Hâtim, <i>Kâmil</i> , 2: 146.
40	İsmail b. Ayyaş	لا أستحلي حديثه	ثقة، ليس به بأس في أهل الشام/ إذا حدث عن أهل بلده فصحيح، وإذا حدث عن غيرهم ففيه نظر/ لين/ ضعيف	Yahyâ b. Maîn/Buhârî/ Ebû Hâtim/Nesâi	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 1: 325; Zehebî, <i>Mîzân</i> , 1: 241
41	İsmail b. Ebî İshâk Ebû İsrail	لقد من الله على المسلمين بسوء حفظ أبي اسرايل	لا يحتج به/ صدوق في رأيه غلو/ تركه ابن مهدي/ يكتب حديثه/ ليس هو من أهل الكذب/ يخالف الثقات	Ebû Hâtim/ Ebû Zûr'a/Buhârî/Ahmed b. Hanbel/ Fellâs/İbn Adî	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 4: 490.
42	İsmail b. Müslim el-Mekkî	تركه ابن المبارك	ليس بشيء/ ثقة يروي عنه وكيع، ضعيف الحديث، ليس بشيء	Yahyâ b. Maîn	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 1: 456

43	Kays b. er-Rebî‘	في حديثه خطأ	ليس بشيءٍ، ضعيف لا يكتب حديثه/ كَانَ يَتَشَبَّعُ وكان كثير الخطأ في الحديث	Yahyâ b. Maîn/ Ahmed b. Hanbel	
44	Mishac b. Mûsâ	قال بن المبارك مَنْ مسح حتى أقبل منه/ قال عبد الله بن المبارك في كتاب «العلل»: من مسح حتى أقبل منه هذا الحديث؟	ثقة/ لا بأس به/ لا يمتنع به	Ïbn Maîn/ Ebû Davûd/ Ebû Zûr’a/Ïbn Hibbân	Ïbn Ebî Hâtîm, <i>Cerh</i> , 8: 430; Ïbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 10: 107; Moğultay b. Kılıç, <i>Ïkmâl</i> , 11: 148.
45	Muâfâ b. Ïmrân	ذاك الرجل الصالح	ثقة/ كان ثقة فاضلا خيرا صاحب سنة/ ذاك يا قوته العلماء/ لم أر أحدا قط أفضل منه	Yahyâ b. Maîn/Ïbn Sa’d/ Süfyân es-Sevrî/Ïbn ‘Ammâr	Zehebî, <i>Tezkire</i> , 1: 210.
46	Muallâ b. Hilâl el-Kûfî	كان يضع الحديث/ وقال بن المبارك في تاريخه كان لا بأس به ما لم يجيء بالحديث فقال له بعض الصوفية يا أبا عبد الرحمن أتغتاب الصالحين فقال اسكت إذا لم نبين الحق فمن يبين	هو من المعروفين بالكذب والوضع/ متروك/ كل أحاديثه موضوعة	Yahyâ b. Maîn/Nesâî/Ahmed b. Hanbel	Zehebî, <i>Mizân</i> , 4: 152; Ïbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 10: 242.
47	Muhâcir b. Ïkrime	ضعف سفيان بن سعيد وعبد الله بن المبارك وأحمد وإسحاق حديث مهاجر بن عكرمة في رفع اليدين عند رؤية البيت؛ لأن مهاجرا عندهم مجهول/ روى له أبو داود، والترمذي، والنسائي حديثا واحدا عن جابر في رفع اليدين عند رؤية البيت	لا يعرف حاله/ ذكره ابن جَبَّان في كتاب “الثقات”/ لا أعلم أحدا روى عن المهاجر بن عكرمة غير يحيى بن أبي كثير والمهاجر ليس بالمشهور	Ebû’l-Hasan Ïbnü’l-Kattân/Ïbn Hibbân	Moğultay b. Kılıç, <i>Ïkmâl</i> , 11: 380; Mizzî, <i>Tehzîb</i> , 28: 576; Ïbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 10: 322.
48	Muhammed b. Ömer	تركه أحمد و بن المبارك وابن نمير وإسماعيل بن زكريا	ليس بثقة، ضعيف، ليس بشيءٍ/ هُوَ كَذَابٌ	Yahyâ b. Maîn/Ahmed b. Hanbel	Ïbn Adî, <i>Kâmil</i> , 7: 481; Ïbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 9: 364.

49	Muhammed b. Câbir	قال بن المبارك في تاريخه مررت به وهو بمنى يحدث الناس فرأيت أنه لا يحفظ حديثه فقلت له أيها الشيخ إنك حدثني بكذا وكذا قال فجاءني إلى رحلي ومعه كتابه فقال لي انظر فنظرت فإذا هو صحيح فقلت لا تحدث إلا من كتابك	ضعفه ابن معين، والنسائي/ ليس بالقوي/ ساء حفظه في الآخر، وذهبت كتبه/ لا يحدث عنه إلا شر منه/ كان أعمى يلحق في كتبه ما ليس من حديثه ويسرق، وما ذكر به فيحدث به	İbn Maîn, Nesâi/Buhârî/ Ebû Hâtîm/Ahmed b. Hanbel/İbn Hibbân	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 9: 89; Zehebî, <i>Mizân</i> , 3: 496.
50	Muhammed b. Fudayl	سَأَلْتُ بِنَ الْمُبَارِكِ عَنِ أَسْبَابِ وَمُحَمَّدِ بْنِ فَضَيْلِ بْنِ عَزْوَانَ فَسَكَتَ فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ أَيَّامٍ رَأَيْتُ فَقَالَ لِي يَا حَسَنُ صَاحِبَاكَ لَا أَرَى أَصْحَابَنَا يَرْضَوْنَهُمَا	وثقه ابن معين/ حسن الحديث، شيعي/ كان شيعيا محترفا/ بعضهم لا يحتج به/ لا بأس به	İbn Maîn/Ahmed b. Hanbel/ Ebû Dâvûd/İbn Sa'd/Nesâi	Ahmed b. Hanbel, <i>İlel</i> , 3: 485; Zehebî, <i>Mizân</i> , 4: 10.
51	Muhammed b. Sâlim el-Kûfî	اطرح حديث محمد بن سالم/ فإذا مر بحديث محمد بن سالم قال اضرِبوا عليه اضرِبوا عليه/ كان ابن المبارك ينهى عنه	لا أحدث عن محمد بن سالم/ ليس بشيء/ ضعيف/ كان بن المبارك ينهى عنه وكان الثوري يحدث عنه	Ali b. Medinî /Yahyâ el-Kattân/Yahyâ b. Maîn/İbn Hibbân	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 7: 343; Buhârî, et- <i>Târih</i> , 1: 105; İbn Hibbân, <i>Mecruhîn</i> , 2: 262
52	Muhammed b. Şüca' en-Nebhânî	ليس بشيء	سكتوا عنه	Buhârî	Zehebî, <i>Mizân</i> , 3: 577.
53	Muhammed b. Ubeydillah el-Arzemî	تركه ابن المبارك ويحیی القطان وإبن مهدي ويحيى بن معين	ليس بشيء لا يكتب حديثه/ وكان سفیان يحدث عنه وشعبة/ متروك الحديث	Yahyâ b. Maîn/'Amr b. Ali/Nesâi	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 7, 246; Buhârî, et- <i>Târih</i> , 1, 171
54	Mukâtil b. Süleymân	ما أحسن تفسيره لو كان ثقة	كان كذابا/ سكتوا عنه/ ليس حديثه بشيء	Vekî'/Buhârî/Yahyâ b. Maîn	Zehebî, <i>Mizân</i> , 4: 173
55	Nasr b. Tarîf	كان قدريا، ولم يكن يثبت /أيهما أحب إليك نصر بن طريف أو عثمان البري؟ قال: لاذا ولاذا.	لا يكتب حديثه/ متروك/ من المعروفين بوضع الحديث	Ahmed b. Hanbel/Nesâi/Yahyâ b. Maîn	Zehebî, <i>Mizân</i> , 4: 251; İbn Ebî Hâtîm, <i>Cerh</i> , 8: 467.

56	Nûh b. Ebî Meryem	لا اله إلا الله/ لم يرو عنه بن المبارك/ قال ابن المبارك لو كيع عندنا شيخ يقال له عصمة كان يضع كما يضع المعلى بن هلال/	متروك الحديث/ لم يكن بذاك في الحديث، وكان شديدا على الجهمية/ منكر الحديث	İbn Hammâd/Ahmed b. Hanbel/Buhârî	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 8: 292; Zehebî, <i>Mîzân</i> , 4: 279; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 10: 487
57	Osman b. Miksem	أيهما أحب إليك نصر بن طريف أو عثمان البري؟ قال: لا ذا ولا ذا. / كان قدريا، وأكثر ما جاء به لا يعرف	حديثه منكر/ كذاب/ متروك/ صدوق، لكنه كثير الغلط، صاحب بدعة	Ahmed b. Hanbel/ Cüzcânî/Nesâî, Dârekutnî/ Fellâs	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 3: 56-57.
58	Ömer b. Hârun	عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي حَاتِمٍ : سَأَلْتُ أَبِي عَنْهُ، فَقَالَ: تَكَلَّمُ فِيهِ ابْنُ الْمُبَارِكِ فَذَهَبَ حَدِيثُهُ. قُلْتُ لِأَبِي: إِنَّ أَبَا سَعِيدِ الْأَشْجَعِ حَدَّثَنَا عَنْ عُمَرَ بْنِ هَارُونَ الْبَلْخِيِّ. فَقَالَ: هُوَ ضَعِيفُ الْحَدِيثِ، نَحْسَهُ ابْنُ الْمُبَارِكِ نَحْسَةَ	كذاب، ليس هو بثقة / لم يكن له عندي قيمة/ غير ثقة	İbn Maîn/İbn Mehdî/ Ebû Dâvûd	Mizzî, <i>Tehzîb</i> , 21: 524; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 7: 503.
59	Ravh b. Mûsâfir	تركه ابن المبارك	متروك الحديث/ ضعيف، ليس شيء، ولا يكتب حديثه، ليس بثقة/ كَانَ مِنْ بَرِّوِي الْمَوْضُوعَاتِ عَنْ الْأَثْبَاتِ لَا تَحِلُّ الرَّوَايَةُ عَنْهُ وَلَا كِتَابَةُ حَدِيثِهِ لِلِاخْتِبَارِ	Es-Sa' dî/Yahyâ b. Maîn/İbn Hibbân	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 4: 49; Buhârî, <i>Târih</i> , 3: 310; İbn Hibbân, <i>K. Mecrûhîn</i> , 1: 299.
60	Rûkn b. Abdillâh eŞ-Şamî	وهاه ابن المبارك/ لَأَنَّ أَقْطَعَ الطَّرِيقَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَرَوْي عَنْ عَبْدِ الْقُدُّوسِ الشَّامِيِّ، وَعَبْدُ الْقُدُّوسِ خَيْرٌ مِنْ مِائَةِ مِثْلِ زَكْنٍ	ليس بشيء/ متروك	Yahyâ b. Maîn/Nesâî, Dârekutnî	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 2: 54; Baġdâdî, <i>Târih</i> , 8: 435.
61	Sâbit b. Ebî Safiyye Ezdî	فذكر أبو حمزة حديثا في عُثْمَانَ أَوْ، قَالَ: قَالَ مِنْ عُثْمَانَ فقام ابن المبارك فأخذ كتابه فمزقه ثم نحض ومضى	أبو حمزة الثمالي ليس بشيء/ أبو حمزة ثابت بن أبي صفية ليس بثقة	Yahyâ b. Maîn/Nesâî	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 2: 294.

62	Saïd b. Ebî 'Arûbe	لا أراه سمع من قيس بن سعد شيئاً	ما كان عندنا في ذلك الزمان أحد أحفظ من سعيد بن أبي عروبة/ ثقة/ سعيد بن أبي عروبة قبل أن يختلط ثقة/ ثقة مأمون	Ebû 'Avâne/Yahyâ b. Maîn, Abu Hâtîm/ Ebû Zûr'a	Ïbn bi Hâtîm, <i>Cerh</i> , 4: 66. Ïbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 4: 64.
63	Saïd b. Merzuban	سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْمُبَارَكِ عَنْ أَبِي سَعْدِ الْبَيْهَقِيِّ قَالَ كَانَ قَرِيبَ الْإِسْنَادِ قَالَ أَبُو حَاتِمٍ يَرِيدُ مِنَ الْمُبَارَكِ بِقَوْلِهِ كَانَ قَرِيبَ الْإِسْنَادِ أَي أَنَا كَتَبْنَا عَنْهُ يَقْرُبُ إِسْنَادَهُ وَلَوْلَا ذَلِكَ لَمْ نَكْتُبْ عَنْهُ شَيْئًا	تركه الفلاس/ لا يكتب حديثه/ صدوق مدلس/ منكر الحديث	Fellâs/Ïbn Maîn/ Ebû Zûr'a/Buhârî	Ïbn Hibbân, <i>K. Mecrûhîn</i> , 1: 318; Zehebî, <i>Mîzân</i> , 2: 158.
64	Selm b. Sâlim Belhî	اتق حيات سلم بن سالم لا تلسعك هذا من عقارب سلم/ سئل ابن المبارك عن الحديث الذي يحدثه في أكل العدس أنه قدس على لسان سبعين نبيا فقال، ولا على لسان نبي واحد إنه لمؤذ منفع من يحدثكم قالوا سلم بن سالم قال عمّن قالوا عنك قَالَ وَعِنِّي أَيْضًا/ كَانَ مِنَ الْمُبَارَكِ بِكَذِبِهِ	ضعيف، ليس بشيء/ ليس بذلك في الحديث كأنه ضعفه/ وكان مرجحا شديدا الإرجاء داعية إليها	Yahyâ b. Maîn/Ahmed b. Hanbel/Ïbn Hibbân	Ïbn Adî, <i>Kâmil</i> , 4: 348; Ïbn Hibbân, <i>K. Mecrûhîn</i> , 1: 344.
65	Serî b. Ïsmaïl	تركه/ لا تكتب حديث عبدة والسري بن إسماعيل، ومحمد بن سالم.	ترك الناس حديثه/ ليس بشيء	Ahmed b. Hanbel/Yahyâ b. Maîn	Ïbn Adî, <i>Kâmil</i> , 4: 536-37.
66	Simâk b. Harb	عن سفيان: أنه ضعيف	سماك ثقة/ ثقة صدوق / كان شعبة يضعفه/ سماك مضطرب الحديث	Yahyâ b. Maîn/ Ebû Hâtîm /Şu'be/Ahmed b. Hanbel	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 2: 232-33
67	Süleymân b. Tarhan et-Teymî	ابن المبارك في تاريخه التيمي وعلية مشائخ أهل البصرة لم يسمعوها من أبي العالية	إنه كان يدلّس عن الحسن وغيره ما لم يسمعه/ ثقة	Ahmed b. Hanbel, Ïbn Maîn, Nesâî, Ïclî	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 2: 212; Ïbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 4: 202.
68	Şebîb b. Şeybe Hatîb	تأخذ عن شبيب بن شيبعة، وهو يدخل على الأمراء قال خذوا عنه فإنه أشرف من أن يكذب	ليس بثقة	Yahyâ b. Maîn	Ïbn Adî, <i>Kâmil</i> , 5: 49-50.

69	Şerîk b. Abdillâh	ليس حديثه بشيءٍ / شريك أعلم بحديث الكوفيين من سفيان الثوري	سواء الحفظ مضطرب الحديث مائل / لو كان قدامي شريك لم أكتب عنه، لا يعاباً بشريك / شريك بن عبد الله صدوق ثقة، إلا أنه إذا خالف فعليه أحب إلينا منه	es-Sa'dî/Yahyâ b. Saîd /Yahyâ b. Maîn	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 5: 11-12.
70	Ubeyde b. Muattib	تركه / ذكره بن المبارك فيمن يترك حديثه	ضعفه أبو حاتم، والنسائي / تركوا حديثه / ليس بشيءٍ / لا يجوز أن يحتج به	Ebû Hâtim/ Nesâî/Ahmed b. Hanbel/Yahyâ b. Maîn/İbn Huzeyme	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 3: 25-26; İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 6: 94; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 7: 87.
71	Yezîd b. Ebî Ziyâd el-Kûfî	ارم به (في التهذيب: قلت: وقال ابن المبارك: ارم به كذا هو في تاريخه)	ليس بالقوي، لا يحتج به / حديثه ليس بذلك / كان يزيد بن أبي زياد رفاعاً، ما أبالي إذا كتبت عن يزيد بن أبي زياد ألا أكتب عن أحد	Yahyâ b. Maîn/Ahmed b. Hanbel/Şu'be	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 4: 423.

Ek-4 (Tezkiye Ettiği Râviler)

Tablo 17. İbnü'l-Mübârek'in Tezkiye Ettiği Râviler

Sıra	Tezkiye Ettiği Râvî	İbnü'l-Mübârek'in Değerlendirmesi	Diğer Münekkitlerin Değerlendirmesi	Değerlendiren Münekkit	Kaynak
1	Abdulaziz b. Ebî Ravvâd	كان من أعبد الناس	صديق متعبد/ صالح الحديث/ ثقة	Ebû Hâtim/Ahmed b. Hanbel/Yahyâ b. Maîn	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 2: 628.
2	Abdullah b. 'Avn	مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَفْضَلَ مِنْ ابْنِ عَوْنٍ/ مَا رَأَيْتُ أَحَدًا ذَكَرَ لِي قَبْلَ أَنْ أَلْقَاهُ ثُمَّ لَقَيْتَهُ إِلَّا وَهُوَ عَلِيٌّ دُونَ مَا ذَكَرَ لِي إِلَّا بَنُ عَوْنٍ وَحَيَوَةٌ أَوْ سَفِيَانٌ	ثقة/ كان ثقة وكان عثمانيا وكان كثير الحديث ورعا/ ثبت/ ثقة مأمون وقال في موضع آخر ثقة ثبت	Ebû Hâtim/İbn Sa'd/İbn Maîn/Nesâî	Buhârî, <i>Târîh</i> , 5: 163; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 5: 348
3	Abdullah b. Rebîa'	ابن المبارك عن شعبة في حديثه وكانت له صحبة	مختلف في صحبته/ ذكره ابن حبان في ثقات التابعين/ عن أبي حاتم إن كان السلمي فهو من التابعين قال وقال أبي في موضع آخر عبد الله بن ربيعة لم يدرك النبي/		İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 5: 209
4	Abdumelik b. Ebî Süleymân	سئل سفيان الثوري عن عبد الملك بن أبي سليمان فقال: ذاك ميزان/ عن الثوري: "حفاظ الناس ثلاثة إسماعيل وعبد الملك بن أبي سليمان ويحيى بن سعيد الأنصاري	ثقة/ عبد الملك بن أبي سليمان ضعيف وعبد الملك بن أبي سليمان اثبت في عطاء من قيس بن سعد، ... سألت يحيى بن معين، قلت: عبد الملك بن أبي سليمان أحب إليك أو ابن جريج، فقال: كلاهما ثقان	Ahmed b. Hanbel/Yahyâ b. Maîn	İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 5: 366-67.
5	Abdurrahmân b. Mehdî	ذَآك رَجُلٌ مُنْذُ عَرَفْنَاہُ يَزْدَادُ كُلَّ يَوْمٍ خَيْرًا	كَانَ ثِقَةً كَثِيرَ الْحَدِيثِ	İbn Sa'd	Ahmed b. Hanbel, <i>İlel</i> , 3: 483; İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 7: 297
6	Ali b. Fudayl b. İyâz	خير الناس الفضيل بن عياض، وخير منه ابنه علي	ثقة، مأمون	Nesâî	Mizzî, <i>Tehzîb</i> , 21: 97-99.
7	'Ammâr b. Seyf Dabî	عمار بن سيف وأثنى عليه خيرا	ليس حديثه بشيء/ ضعيف/ كان شيخا صالحا وكان ضعيف الحديث منكر الحديث/ كان مغفلا/	Yahyâ b. Maîn/ Ebû Zûr'a/ Ebû Hâtim/ Ebû Dâvûd/İclî	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 7: 402

			ثقة ثبت متعدد وكان صاحب سنة		
8	'Amr b. Ebî Süfyân	ثقة	مستقيم الحديث/ ثقة	Ebû Hâtim/Nesâî	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 8: 42; Fesevî, <i>Ma'rife ve't-Târîh</i> , 3: 8240
9	'Anbese b. Saîd	ثقة مُستقيم الحديث	ثقة، ثقة لا بأس به، ثقة كان كوفي الاصل	Yahyâ b. Maîn/Abdurrahmân b. Mehdî, Ebû Zûr'a	Fesevi, <i>Ma'rife ve't-Târîh</i> , 3: 83, 133; İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 6: 399.
10	'Âsim Ahvel	حفاظ البصريين			
11	Dâvûd b. Ebî Hind	حفاظ البصريين			
12	Dâvûd b. Ebî'l-Fürât	ثقة/ ثقة لا يعلم به بأسا	وثقه ابن معين، وأبو داود		İbn Şâhin, <i>Târîhu esmai's-sikât</i> , 82; Bâcî, <i>et-Ta'dîl</i> , 2: 566; Zehebî, <i>Mîzân</i> , 2: 19.
13	Dâvûd b. Nusayr et-Tâî	وهل الأمر إلا ما كان عليه داؤد الطائي	من كبار الزهاد، وهو ثقة بلا نزاع/ وثقه ابن معين.	Zehebî/İbn Maîn	Ahmed b. Hanbel, <i>İlel</i> , 3: 484; Zehebî, <i>Mîzân</i> , 2: 21.
14	Ebû Bekr b. Ayyâş el-Kufî	ما رأيت أحدا أسرع إلى السنة من أبي بكر ابن عياش/ كان الثوري وابن المبارك وابن مهدي يثنون عليه وهو عندهم في أبي إسحاق مثل شريك وأبي الأحوص إلا أنه يهمل في حديثه وفي حفظه شيء	ضعفه محمد بن عبد الله بن نمير/ لم يكن في شيوخنا أحد أكثر غلطا منه/ ثقة ربما غلط/ ثقة	Muhammed b. Abdillah/ Ebû Nuaym/Ahmed b. Hanbel/Yahyâ b. Maîn	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 4: 500-1; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 7: 37.
15	Fadl b. Dükeyn Ebû Nuaym	ما رأيت أصح من كتابك	ثقة ثبت في الحديث/ ثقة	İclî/ Ebû Hâtim	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 8: 273-74.
16	Fadl b. Mûsâ	حدثني الثقة يعنيه	ثقة/ صدوق صالح	İbn Maîn/ İbn Sa'd/ Buhârî/ Ebû Hâtim	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 8: 287
17	Fudayl b. İyâz	خير الناس الفضيل بن عياض، وخير منة ابنه علي			Mizzî, <i>Tehzîb</i> , 21: 97-99.
18	Habîb b. Ebî Sâbit	وكان دعامة	وكان دعامة	Süfyân	
19	Haccâc b. Dînâr	ثقة	ليس به بأس/ لا يمتنع به/ ليس بالقوى/ وثقه ابن المبارك، ويعقوب بن شيبه، والعجلي	Ahmed b. Hanbel/ Yahyâ b. Maîn/ Ebû Hâtim/Dârekutnî	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 1: 461.

20	Hafs b. Selem	لَحْدُوا عَنْ أَبِي مَقَاتِلَ عِبَادَتِهِ وَحَسْبِكُمْ			İbn Hibbân, <i>K. Mecrûhîn</i> , 1: 256.
21	Hakem b. Abdillâh Belhî Fakîh, Sahibu Ebî Hanîfe Ebû Mutî'	كان ابن المبارك يعظمه ويجله لدينه وعلمه	ليس بشيء/ ضعيف صاحب رأى/ لا ينبغي أن يروى عنه شيء/ تركوا حديثه، وكان جهميا/ كان من رؤساء المرجئة ممن يبغض السنن ومنتحليها	Yahyâ b. Maîn/Buhârî/ Nesâi/Ahmed b. Hanbel/ Ebû Dâvûd/İbn Hibbân	
22	Hâlid b. Ubeyd Atekî	وَكَانَ ابْنُ الْمُبَارَكِ رَجُلًا سَوِيًّا عَلَيْهِ ثِيَابُهُ إِذَا رَكِبَ	في حديثه نظر/ حَدَّثَ بِأَحَادِيثٍ مَوْضُوعَةٍ عَنْ أَنَسٍ/ لا يتابع على حديثه/ ليس في أحاديثه حديث منكر	Buhârî/ İbn Hibbân/Ukaylî/İbn Adî	Zehebî, <i>Târîhu'l-İslâm</i> , 3: 854; İbn Hacer, <i>Tezhîb</i> , 3: 105.
23	Hammâd b. Seleme	فما رأيت أحدا أشبهه بمسالك الأول من حماد بن سلمة	ثقة/ ليس بالبصرة غير حماد بن سلمة/ ثقة	Ahmed b. Hanbel/es-Sevrî/Yahyâ b. Maîn	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 3:38-39, 41.
24	Hammâd b. Zeyd	أيها الطالب علما إيت حماد بن زيد. فافتبس علما بحلم ثم قئده بقيد.			Buhârî, <i>Târîh</i> , 3: 25.
25	Harmele b. İmrân	بن المبارك حدثني حرمة وكان من أولي الألباب	ثقة/ ذكره بن حبان في الثقات	Ahmed b. Hanbel/ Yahyâ b. Maîn/ Ebû Dâvûd	İbn Hacer, <i>Tezhîb</i> , 2: 229.
26	Hayve b. Şüreyh	ما وصف لي أحد ورأيت إلا كانت رؤيته دون صفته إلا حيوة فإن رؤيته كانت أكبر من صفته	ثقة/ وثقه	Yahyâ b. Maîn/İclî	İbn Hacer, <i>Tezhîb</i> , 3: 70; Zehebî, <i>Tezkire</i> , 1: 139.
27	Hüseyn b. Vakid	حسين بن واقد ليس بحافظ ولا يترك حديثه وأبو حمزة صاحب حديث/ سئل ابن المبارك عن الأتباع فقال الأتباع ما كان عليه حسين بن واقد وأبو حمزة	ثقة/ ليس به بأس/ في بعض حديثه نكرة	Yahyâ b. Maîn/ Ebû Zür'a/ Nesâi/Ahmed b. Hanbel	İbn Hacer, <i>Tezhîb</i> , 9: 487; İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 3: 66; Zehebî, <i>Siyer</i> , 6: 539.
28	Hüşeym b. Beşîr	من غير الدهر حفظه فلم يغير حفظ هشيم/ عن ابن المبارك، قال: قُلْتُ لِهَشِيمٍ لَمْ تَدَلْسْ وَأَنْتَ كَثِيرُ الْحَدِيثِ فَقَالَ إِنَّ كَبِيرِيكَ قَدْ دَلَسَا الْأَعْمَشَ وَسَفِيَانَ	ثقة، ما رأيت احفظ من هشيم/ ليس احد اصح سماعا من حصين بن عبد الرحمن من هشيم، وهو اصح من سفيان.	Abdurrahmân b. Mehdî/Ahmed b. Hanbel	Buhârî, <i>Târîh</i> , 8: 242; İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 8: 452; İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 9: 115.

29	İbrahim b. Tahmân el-Horasânî	صحيح الحديث / ابن المبارك يقول أبو حمزة السكري وإبراهيم بن طهمان صحيحا العلم والحديث	ثقة / لا بأس به	Ahmed b. Hanbel/ Ebû Hâtim/Ebû Dâvûd/ Yahyâ b. Maîn/ İclî	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 1: 129-30-31.
30	Îsâ b. Yûnus	اكتب نفس هذا الشيخ			Bağdâdi, <i>Târîhu Bağdâd</i> , 12: 472.
31	İsmail b. Ebî Hâlid	عن الثوري: "حفاظ الناس ثلاثة إسماعيل وعبد الملك بن أبي سليمان ويحيى بن سعيد الأنصاري	ثقة	İbn Mehdî, İbn Maîn, Nesâî	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 1: 291.
32	İsmail b. Râfi'	لم يكن به بأس ولكنه يحمل عن هذا	ضعيف / منكر الحديث / ضعفه بعض أهل العلم / متروك	Ahmed b. Hanbel/Yahyâ b. Maîn/ Ebû Hâtim/Tirmizî/Dârek utnî	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 1: 295
33	Ma'mer b. Râşid	ما رأيت أحدا أروى للزهري من معمر إلا أن يونس كان آخذ للسند لأنه كان يكتب / إني لأكتب الحديث عن معمر قد سمعته من غيره، قلت: وما يملكك على ذلك؟ قال: أما سمعت قول الراجز: قد عرفنا خيركم من شركم. / إذا نظرت في حديث معمر ويونس يعجبني كأنهما خرجا من مشكاة واحدة	معمر ثقة رجل صالح	İclî	İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 1: 272; İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 1: 250, 4: 223; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 11: 450
34	Mis'ar b. Kidâm	من كان ملتمساً جليلاً صالحاً... فليأت خلفة مسعر بن كيدام	الثوري كنا إذا اختلفنا في شيء سألنا مسعرا عنه / شعبة: كنا نسئ مسعرا المصحف / ابن عيينة كان مسعر عندنا من معادن الصدق / كان مسعر ثقة خيار حديثه حديث أهل الصدق	Sevrî, Şu'be/İbn 'Uyeyne/Ahmed b. Hanbel/ Yahyâ b. Maîn/Ebû Zûr'a	Zehebî, <i>Siyer</i> , 7: 170; İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 8: 368-69.
35	Muhadir b. Müverri'	أعرفه قديما	لم يكن من أصحاب الحديث كان مغفلا جدا / صدوق	Ahmed b. Hanbel/ Ebû Zûr'a/ Ebû Hâtim/Nesâî	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 10: 51.

			صدوق / ليس بالمتين يكتب حديثه / ليس به بأس		
36	Muhammed b. Aclân	لم يكن بالمدينة أحد أشبه بأهل العلم من ابن عجلان كنت اشبهه بالياقوتة بين العلماء / أخرج لي حديث مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ، وَثَابِتُ بْنُ عَجْلَانَ	ثقة / ليس به بأس / لا بأس به، صالح الحديث	Yahyâ b. Maîn/Nesâi/ Ebû Hâtim	Zehebî, <i>Tezkire</i> , 1: 125; Mizzî, <i>Tehzîb</i> , 4: 365.
37	Muhammed b. 'Amr	رأيت محمد بن عمرو بن علقمة ولم يكن به بأس	وَكَانَ كَثِيرَ الْحَدِيثِ يُسْتَضْعَفُ / لَيْسَ بِهِ بِأَسٍ / صَالِحُ الْحَدِيثِ	İbn Sa'd/Nesâi/ Ebû Hâtim	Moğultay b. Kılıç, <i>İkmâl</i> , 10: 301; İbn Sa'd, <i>Tabakât</i> , 363; Zehebî, <i>Siyer</i> , 7: 136.
38	Muhammed b. Ca'fer (Gunder)	إذا اختلف الناس في حديث شعبة فكتاب غندر حكم بينهم	هو في غير شعبة، يكتب حديثه ولا يحتج به / كان غندر أصح الناس كتاباً، أراد بعض الناس أن يخطئه فلم يقدر / غندر في شعبة أثبت مني	Ebû Hâtim/Yahyâ b. Maîn/İbn Mehdî	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 3: 502.
39	Muhammed b. İshâk	إنا وجدناه صدوقاً ثلاث مرات	ثقة وليس بحجه، ليس به بأس، ضعيف / ليس بالقوي / مدني ثقة	İbn Maîn/Nesâi/ İclî	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 9: 44-46.
40	Muhammed b. Meymûn	صحيح الكتب / السكري وابن طهمان صحيحا الكتاب / سئل ابن المبارك عن الأتباع فقال الأتباع ما كان عليه حسين بن واقد وأبو حمزة / أبو حمزة صاحب حديث	ليس بقوي / لا بأس بأبي حمزة	İbn Abdilberri/Nesâi	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 9: 487.
41	Muhammed b. Râşid	صدوق اللسان وأراه اتمم بالقدر	صدوق ولكنه شيعي / ثقة ثقة / ما رأيت أحدا أروع في الحديث منه / ثقة صدوق	Şu'be/Ahmed b. Hanbel/Abdurrezzâk/ İbn Maîn	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 9: 159.
42	Muhammed b. Şuayb	أخبرنا الثقة من أهل العلم محمد بن شعيب	كان مرجحاً وليس به في الحديث بأس / ثقة	İbn Maîn/ İclî/ İbn 'Ammâr	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 9: 223; İbn Asâkir, <i>Târîhu Dimeşq</i> , 53: 250-51
43	Muhammed b. Ziyâd	أخرج لي حديث مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادٍ، وَثَابِتُ بْنُ عَجْلَانَ	لا يعرف / في ثقات ابن حبان: محمد بن زياد الصنعائي ، يروي المراسيل والمقاطيع	Ahmed b. Hanbel/İbn Hibbân	İbn Hacer, <i>Lisân</i> , 7: 145; Buhârî, <i>Târîh</i> , 1: 84.
44	Mûsâ b. 'Ukbe	دَخَلْنَا عَلَى مُوسَى بْنِ عَقْبَةَ فَسَأَلْنَاهُ أَنْ يَجِدْثَنَا قَالَ إِنْ	كان ثقة ثبتاً كثير الحديث / ثقة	İbn Sa'd/Ahmed b. Hanbel/ İbn Maîn	Ahmed b. Hanbel, <i>İlêl</i> , 3: 486; İbn

		أَكَلْتُمْ حَدِيثَكُمْ وَإِنْ لَمْ تَأْكُلُوا مَا حَدِيثَكُمْ قَالَ فُلْنَا فَمَا كَلَّ قَالَ فَأُخْرِجْ إِلَيْنَا خَوَانًا عَلَيْهِ أَرْغَفَةٌ كَثِيرَةٌ وَلَيْسَ غَيْرُهُ شَيْءٌ قَالَ فَأَكَلْتُ			Hacer, <i>Tehzîb</i> , 10: 362.
45	Nadr b. Muhammed Kuraşi	وكان ابن المبارك إذا سئل عن شيء. قال: اذهبوا إلى النضر بن محمد، وكان من أفاضلهم	وثقه النسائي		İbn Hacer, <i>Lisân</i> , 7: 411.
46	Nadr Şümeyl	درة بين مروين			
47	Nehşel b. Mücemm' Dabî	عن سفیان الثوري: أخبرني نخشل ابن مجمع الضبي، وكان مرضيا	ثقة/لا بأس به، يكتب حديثه/ذكره ابن جبان في كتاب "الثقات"	Yahyâ b. Maîn/ Ebû Dâvûd/ Ebû Hâtim	Mizzî, <i>Tehzîb</i> , 30: 35.
48	Rabah b. Zeyd	ابن المبارك يثني عليه/حدثني رباح ورباح. رباح.	جليل ثقة/ثقة/وثقه العجلي	Ebû Hâtim/Nesâi/İclî	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 3: 234; İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 3: 490
49	Sâlim b. Abdillah b. Ömer	كان فقهاء أهل المدينة سبعة فذكره فيهم	كان ثقة كثير الحديث عاليا من الرجال/ ثقة	İbn Sa'd/ İclî	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 3: 437-38.
50	Selm b. Ebi'z-Zeyyâl	كَانَ سَلَمٌ صَاحِبَ حَدِيثٍ	كَانَ سَلَمٌ صَاحِبَ حَدِيثٍ	Mu'temir	Buhârî, <i>Târîh</i> , 4: 159
51	Seleme b. Küheyl	كان ركنا من الأركان	كان ركنا من الأركان	Süfyân es-Sevrî	
52	Sevr b. Yezîd	ابن المبارك يقول: سألت سفیان الثوري عن الأخذ عن ثور بن يزيد قال خذوا عنه	ما رأيت أحدا يشك أنه قدري، وهو صحيح الحديث/ كان ثور يرى القدر/ وقد أخرجوا ثورا وأحرقوا داره لكلامه في القدر	Yahyâ b. Maîn/Ahmed b. Hanbel/Abdullah b. Sâlim	İbn Adî, <i>Kâmil</i> , 2: 311; Zehebî, <i>Mizân</i> , 1: 374.
53	Süfyân es-Sevrî	مَا كَتَبْتُ عَنْ أَفْضَلٍ مِنْ سُفْيَانَ بْنِ سَعِيدِ الثَّوْرِيِّ/ كتبت عن ألف ومائة شيخ ما فيهم أفضل من سفیان/لا أعلم على وجه الأرض أعلم من سفیان			Zehebî, <i>Tezkire</i> , 1: 152
54	Süfyân b. 'Uyeyne	سئل سفیان الثوري عن سفیان بن عيينة فقال: ذاك احد الا حدين، يقول ليس له نظير.			İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 1: 33.

55	Süleymân b. Abdirrah mân	عن شعبة كان حسن النحو	ما أحسن حديثه في الضحايا/ ثقة زاد أبو حاتم صدوق	Ahmed b. Hanbel/ İbn Maîn/ Ebû Hâtim/Nesâî	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 4: 209
56	Süleymân b. Sâlih	كان ابن المبارك يخصه بالحديث سمع منه نحو ثمانمائة حديث مما لم يقع منه في الكتب	ثقة	en-Nüfeylî	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 4: 200;
58	Şihâb b. Hirâş	ثقة	لا بأس به/ ليس به بأس، ثقة / صدوق لا بأس به	Ahmed b. Hanbel/Yahyâ b. Maîn/ Nesâî/ Ebû Hâtim	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 2: 281.
59	Şihâb b. Şürnüfe Mücâşî' Basrî	كان من خيار أهل البصرة	ليس بثقة/ ليس إسناده بالقائم/ كان شيخا صدوقا	Ezdî/ Yahyâ b. Maîn/Müslim b. İbrahim	Zehebî, <i>Mîzân</i> , 2: 282; İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 4: 362.
60	Ubeydulla h b. İyâd	كان عبد الله بن المبارك يعجب به	ثقة/ ليس به بأس	Yahyâ b. Maîn/Nesâî/İclî	İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 5: 307; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 6: 4.
61	Vaddâh b. Abdillah	أروى الناس أو أحسن الناس رواية عن المغيرة			
62	Vüheyb b. Verd	كان وهيب يتكلم والدموع تقطر من عينيه/ ما جلست إلى رجل أُنقَع مجالسة من وهيب بن الورد	ثقة، ليس به بأس	İbn Maîn/ Nesâî	İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 11: 171/Ahmed b. Hanbel, <i>İtel</i> , 3: 480.
63	Yahyâ b. Bişr Horasânî	إذا حدثك يحيى بن بشر عن إنسان فلا تبال ألا تسمعه منه	ضعفه الأزدي/ ذكره ابن حبان في الثقات/ ثقة	Ezdî/Yahyâ b. Maîn	Ahmed b. Hanbel, <i>İtel</i> , 2: 544; İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 9: 131; İbn Hacer, <i>Lisân</i> , 6: 244.
64	Yahyâ b. Eyyûb	لم أر رجلا أفضل من يحيى بن أيوب			
65	Yahyâ b. Hassân	كان شيخا كبيرا، حسن الفهم من أهل بيت المقدس	لا بأس به/ ثقة/ وذكره ابن حبان في كتاب "الثقات"	Ebû Hâtim/Nesâî	Mizzî, <i>Tehzîb</i> , 31: 270
66	Yahyâ b. Saîd Ensari	عن الثوري: "حفاظ الناس ثلاثة إسماعيل وعبد الملك بن أبي سليمان ويحيى بن سعيد الأنصاري			İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 1: 291.
67	Yezîd b. Zürey'	مثله فحدث			
68	Yûnus b. Yezîd	كتابه صحيح/ ما رأيت أحدا أروى للزهري من معمر إلا أن يونس كان آخذ للسند لأنه كان	كتابه صحيح/ رأيت يونس الأيلي وكان سعي الحفظ/ لا بأس به	Abdurrahmân b. Mehdî/ Vekî' / Ebû Zür'a	İbn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 1: 272; 9: 248; İbn Hacer, <i>Tehzîb</i> , 11: 450

		يكت/ إذا نظرت في حديث معمر ويونس يعجبني كأنهما خرجا من مشكاة واحدة			
69	Zekeriyyâ b. Īshâk	وكان صدوقا	ثقة/ لا بأس به/ كان ثقة كثير الحديث/ وقال ابن معين كان يرى القدر	Ahmed b. Hanbel, Ībn Maīn/ Ebû Zūr'a, Ebû Hâtim, Nesâi/Ībn Sa'd	Ībn Ebî Hâtim, <i>Cerh</i> , 1: 274; Ībn Hacer, <i>Tehzīb</i> , 3: 328- 29.

Ek-5 (Erbaûn'daki Rivâyetler)

Tablo 18. Erbaûn'daki Rivâyetler

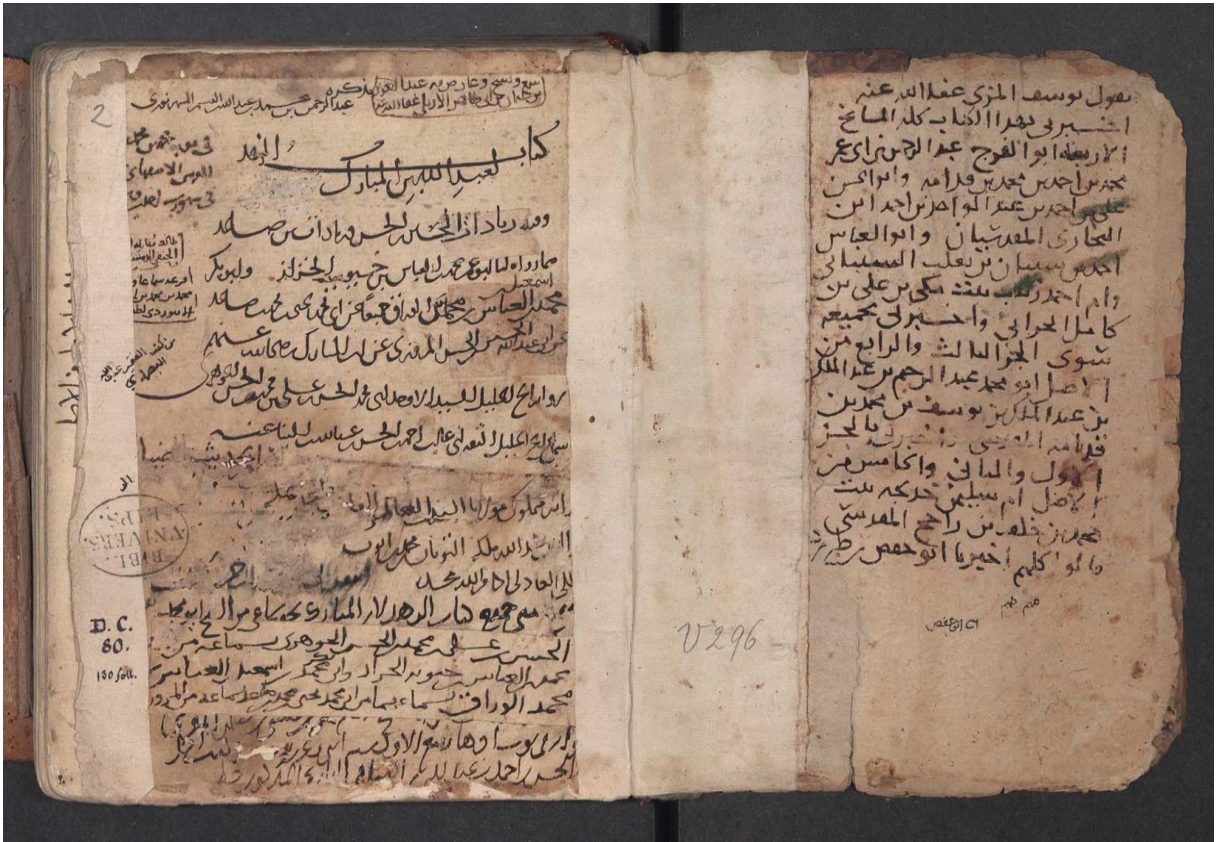
Erbaûn	
1	حدثنا يونس عن الزهري قال سمعت أبا الأحوص يحدثنا في مجلس سعيد بن المسيب وابن المسيب جالس أنه سمع أبا ذر جندب بن جنادة الغفاري رضي الله تعالى عنه يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يزال الله عز وجل مقبلا على العبد في صلاته ما لم يلتفت فإذا صرف وجهه انصرف عنه.
2	حدثنا ابن المبارك قال حدثنا هشام بن عروة بن الزبير بن العوام بن عبد العزى القرشي قال أخبرني أبي عن أم المؤمنين عائشة بنت أبي بكر الصديق رضي الله عنهما قالت مرت برسول الله صلى الله عليه وسلم الحولاء بنت تويث فقيل له يا رسول الله: إنها تصلي بالليل صلاة كثيرة فإذا غلبها النوم ارتبطت بمجل فتعلقت به فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فلتصل ما قويت على الصلاة فإذا نعست فلتنم.
3	حدثنا ابن المبارك قال حدثنا معمر قال حدثني أيوب السختياني عن أبي قلابة عبد الله بن زيد الجرحي عن أنس بن مالك رضي الله عنهما قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ثلاث من كن فيه وجد بحن حلاوة الإيمان أن يحب المرء لا يحبه إلا لله عز وجل وأن يكون الله ورسوله أحب إليه مما سواهما وأن يكره أن يعود في الكفر بعد إذ أنقذه الله منه كما يكره أن يوقد له نار فيقذف فيها.
4	حدثنا ابن المبارك قال حدثنا مبارك بن فضالة قال حدثنا ميمون بن حبان قال حدثني أبو عبد الله مسلم بن يسار عن حمران بن أبان عن عثمان بن عفان عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إني لأعلم كلمة لا يقولها عبد حقا إلا حرم على النار: لا إله إلا الله.
5	حدثنا ابن المبارك قال حدثني سلام الطويل حدثني زيد العمي عن معاوية بن قره بن أبي إياس البصري عن ابن عباس رضي الله عنهما قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: قال الله تعالى: لست بناظر في حق عبدي حتى ينظر عبدي في حقي.
6	حدثنا ابن المبارك قال حدثنا مالك بن دينار قال أخبرني عبد الله بن غالب عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: خصلتان لا تجتمعان في مؤمن: سوء الخلق والبخل.

7	حدثنا ابن المبارك قال حدثنا حيوة بن شريح قال أخبرني سالم بن غيلان عن أبي الهيثم عن أبي سعيد الخدري رضي الله تعالى عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تصاحب إلا مؤمنا ولا يأكل طعامك إلا تقي.
8	حدثنا ابن المبارك قال حدثنا يونس بن يزيد عن عطاء الخراساني عن أبي الدرداء رضي الله عنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من سلك طريقا يطلب به علما سلك الله به طريقا إلى الجنة وإن الملائكة تضع أجنحتها لطالب العلم رضا عنه وإنه ليستغفر له من في السموات ومن في الأرض حتى الحيتان في جوف الماء ولفضل العالم على العابد كفضل القمر ليلة البدر على سائر الكواكب وإن العلماء هم ورثة الأنبياء.
9	حدثنا ابن المبارك قال أخبرني ابن عجلان عن عامر بن عبد الله عن عمرو بن سليم عن أبي قتادة رضي الله تعالى عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا دخل أحدكم المسجد فليركع ركعتين قبل أن يجلس.
10	حدثنا ابن المبارك قال حدثنا محمد بن ميمون المروزي أبو حمزة السكري قال أخبرني محمد بن زياد عن نافع عن ابن عمر رضي الله عنهما قال: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم على زانية ماتت في نفاسها هي وابنتها.
11	حدثنا ابن المبارك قال حدثني الليث عن يزيد بن أبي حبيب عن أبي الخير مرثد بن عبد الله البيهقي عن عقبة بن عامر الجهني رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أسلم على يديه رجل وجبت له الجنة.
12	حدثنا ابن المبارك قال أخبرنا معمر عن همام عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يسلم الراكب على الماشي والماشي على القاعد والقليل على الكثير.
13	حدثنا ابن المبارك قال حدثني يحيى بن أبي كثير حدثنا حية التميمي أن أباه أخبره أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: لا شيء في الهوام وأصدق الطيرة الفأل والعين حق.
14	حدثنا ابن المبارك قال حدثنا عبد العزيز بن عبد الله بن عمر قال أخبرني محمد بن أبي بكر بن عمرو بن حزم عن أبيه عن عمرة بنت عبد الرحمن عن عائشة رضي الله تعالى عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أقيلوا ذوي الهيئات عثراتهم إلا حدا من حدود الله تعالى.

حدثنا ابن المبارك قال حدثنا معمر عن الزهري عن مالك بن أوس عن عمر بن الخطاب قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ادخر لأهله قوت سنة.	15
حدثنا ابن المبارك قال حدثني معمر عن الزهري عن عروة بن الزبير عن عائشة رضي الله تعالى عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من تعلم القرآن وحفظه أدخله الله الجنة.	16
حدثنا ابن المبارك قال حدثنا سفيان عن أبي عمرو عن أبيه عن أبي هريرة رضي الله عنه قال لما نزلت {ثلاثة من الأولين وثلاثة من الآخرين} قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أنتم ربع أهل الجنة، أنتم ثلث أهل الجنة، أنتم نصف أهل الجنة، أنتم ثلثا أهل الجنة.	17

Ek-6 (İbnü'l-Mübârek'in Günümüze Ulaşan Eserlerinin Yazma Nüshalarından Örnekler)

Tablo 19. İbnü'l-Mübârek'in Günümüze Ulaşan Eserlerinin Yazma Nüshalarından Örnekler

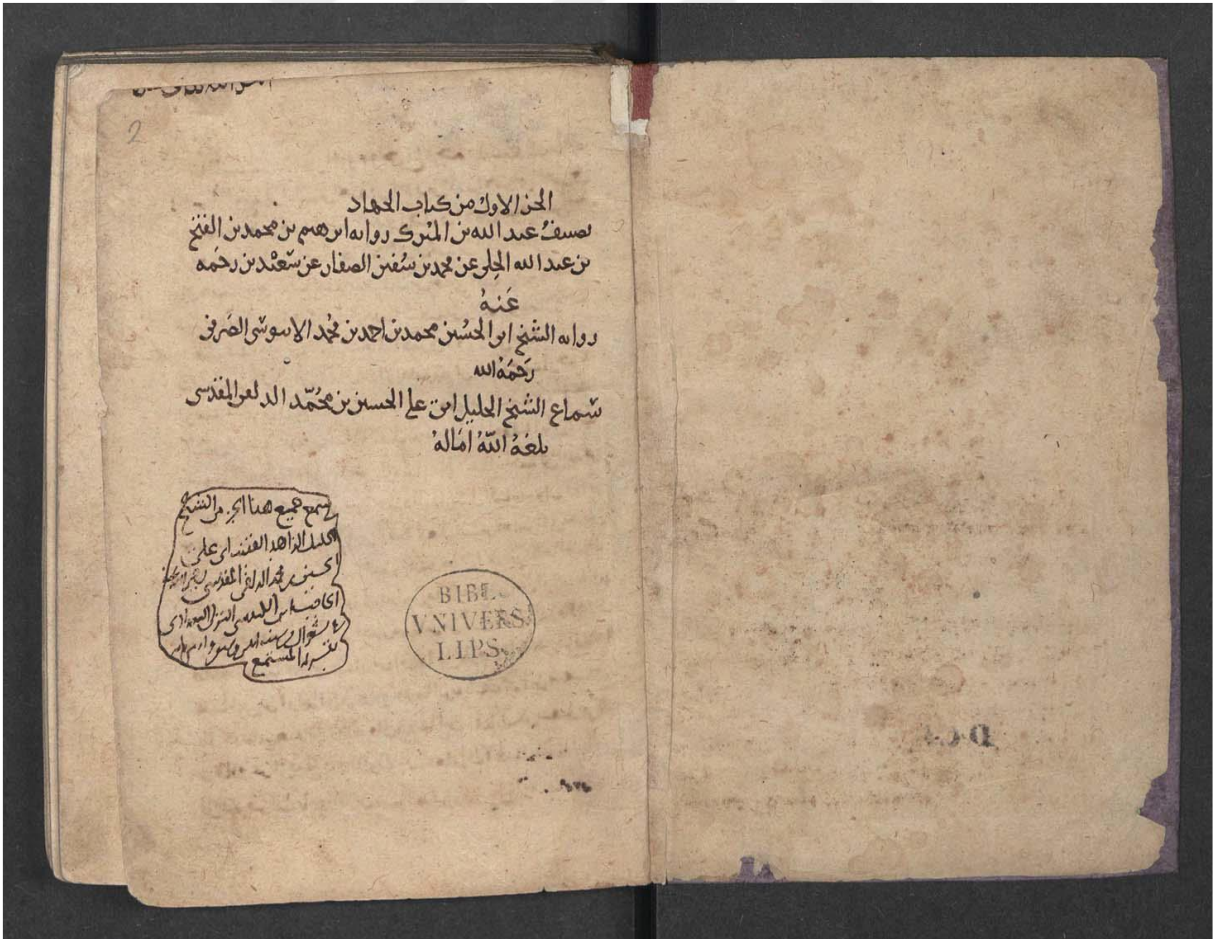
Kitâbü'z-Zühd'ün kapağı (Mektebetü Muhammed b. Türkî et-Türkî)

Kitabü'z-Zühd'ün ilk sayfası

Kitabü'z-Zühd'ün son sayfası

Kitabü'l-Cihâd'ın Kapağı (Mektebetü Muhammed b. Türkî et-Türkî)

للمسلمين بالحسن ما جرت اعطاه الله لناه فقال لعبد الله عرو هو الذي يلوذ بك
وهي التي لا تلوذوا بحسنه يا حسان انما عتوا به على النبي الصانع عرو وعرو عتاه
عجوه اوردوا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انما اكل حتى ظهر دونه فخرج له عمار
الرجل ليعلم بعينه فقال الناصب ما فيها من الخيل اوردوا احاديث ما فيه 55
حسنا حركي احسان فورا عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو
ان هربه عن النبي صلى الله عليه وسلم بالاداء اعاد المعمل احاه اورد له قال الله له طيب
ممشاي وبيوار من اكل في حبه حركي حسان لعبد الله صلى الله عليه وسلم عرو عرو
عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو
بما له عليه قال ان من مر قال ايد ان راحا في هذه اللبنة قال هل لك عليه منعه بها فاك
الا ان احسنه في الله قال ان يقول الله للدار الله فدا حركي حسان عرو عرو عرو عرو
العبد لله عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو
لله على يوم الله ان الذي اوتى في كل يوم اطلب في كل يوم اطلب في كل يوم اطلب في كل يوم
عبد الله عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو
بمعنى اذ يقول الله صلى الله عليه وسلم في قوله اذا اخذ احدكم من امره فليحذر
فيمر به كنه لله عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو
يا سهر بن حوشب عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو
لما الناس وجهه فقال لها الناس شعور اعقلوا اذا علموا الله عرو عرو عرو عرو عرو
والتهد اعظم السور السهوا على التهد عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو
سده الى هي لساه عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو
على السور عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو
الاعرابي فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما من امة الا تنزل الوحي اليها فليحذر
لما ياتي الله بها فواضع الله له يوم القيامة ما يورث من اهل البيت عرو عرو عرو عرو
موزا ويا سهر بن حوشب عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو
في يوم حركي حسان لعبد الله عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو
لكند وهو اورد عن عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو عرو

Müsned'in ilk sayfası. (Mustafa Osman Muhammed tahkiki)

يوم ولما طالت النور اذ علمها الاحوتك هـ وقد اصابني حبان عبد الله الفضل
رود وعظيمة العيون حيدا كبرى يا ويا خال طيب طيبكم احد الباقين الى القوم
تدبر لونه مني علفتها الما عا ولا بعد الباقين الى الله ومن القوم من وعدا الما عا
حسرتا حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
مالا لست اذ عا ما واها مستحقا كانه حشوش ومن الله عبد الله عبد الله
المطاطه وخشيتا حبان حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
يزرعه عند الله ليرشم في رشمه عا الا رشمه عبد الله عبد الله عبد الله
بالا انزلني رشمه كرمه ايا هزينه نورا فان شئت الله صلى الله عليه وسلم
يعينه فلنظرا اذ رشمه هو لا ويعود منه ان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
منه فان رسل الله هده ايا داود ايعود عا واكلامه فان الله عبد الله عبد الله
حسرتا حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
يرك وانا ان رشمه حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
اهل انسا هـ حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
ان رشمه عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
عنه لشمه حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
علا ان رشمه حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
المعروف رشمه حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
احسن حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
ان رشمه حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
عنه لشمه حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
علا ان رشمه حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
المعروف رشمه حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
احسن حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله

حاصل كتاب راسدك وسلمونا ومن لا ولا بعد الباقين الى الله
جمع مع هذا الخواص في الرشمه عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
الخطها عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
جمع مع الحسرتا حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
لشمه حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
جمع مع هذا الخواص في الرشمه عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
الخطها عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
جمع مع الحسرتا حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
لشمه حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
جمع مع هذا الخواص في الرشمه عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
الخطها عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
جمع مع الحسرتا حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله
لشمه حبان عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله عبد الله

Özgeçmiş

1982 yılında Erzurum'da doğdu. İlkokuldan sonra hafızlığını tamamladı. 2001 yılında Erzurum İmâm Hatîb Lisesi'nden, 2007 yılında ise Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde bir süre İmâm-Hatîb olarak görev yaptı. 2010 yılında başladığı Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi'ni 2013 yılında tamamladı. Aynı yıl Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'de Araştırma Görevlisi olarak başladı. Halen aynı göreve devam etmektedir.

